

KOSOVA'DA ULUSUN İNŞASI VE
KARŞI-KAMUSALLAŞMA MEKÂNLARININ
ÜRETİMİ

Attila Beksaç

Fen Bilimleri Enstitüsü
Mimarlık Tarihi, Teorisi ve Eleştirisi
Yüksek Lisans Programı

İstanbul Bilgi Üniversitesi

2017

T.C.
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ – MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARLIK TARİHİ, TEORİSİ VE ELEŞTİRİSİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

Kosova'da Ulusun İnşası ve Karşı-kamusallaşma Mekânlarının Üretimi

...

Nation-Building and Making Spaces of Counterpublics in Kosovo

Attila Beksaç

115823005

Tez Danışmanı: ... Prof. Dr. Uğur TANYELİ (İBUN).... (İMZASI) .....
Jüri Üyesi: ...Doç. Dr. Selim ÖKEM (YTÜ).... (İMZASI) .....
Jüri Üyesi: ... Yrd. Doç. Dr. Işıl ÇOKUĞRAŞ (İBUN).... (İMZASI) .....
Varsa İkinci Tez Danışmanı: ... Adı Soyadı.... (İMZASI) .....

Tezin Onaylandığı Tarih: ..... 18.08.2017 .....

Toplam Sayfa Sayısı: ..... 260 .....

Anahtar Kelimeler:

- 1) Ulus inşası
- 2) Kamusal alan
- 3) Mimarlık politikaları
- 4) Yüzyıl-ortası modernizm
- 5) Karşı-kamusallaşma

Keywords:

- 1) Nation-building
- 2) Public space
- 3) Architectural politics
- 4) Mid-century modernism
- 5) Counterpublics

ÖNSÖZ

Kosova'dan yola çıkarak mimarlık ve ulus inşasına yönelik bu deneyimi bir tez konusu olarak değerlendirmeye yönelik ilk düşünsel temeller, İstanbul Bilgi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı altında iki yıldır yüksek lisans öğrenimimi sürdürmekte olduğum “Mimarlık Tarihi, Teorisi ve Eleştirisi Yüksek Lisans Programı'nda” Mimarlık Fakültesi Dekanı ve mimarlık tarihçisi Prof. Dr. Uğur TANYELİ'nin yürütücülüğünde aldığım HTC 501 kodlu “Mimarlık Tarihyazımı Metodolojisi” dersinde atıldı. Bu temeller üzerine HTC 502 kodlu “Modernite Deneyimleri” dersinde berraklaşmaya başlayan fikirler, HTC 503 kodlu “Tez Araştırmaları” çalışmasıyla birlikte de tezi biçimlendirme aşamasında olgunlaşarak bu araştırma için zemin sağladı. Bu bağlamda en başta bahsi geçen derslerin yürütücüsü ve aynı zamanda tez danışmanım olan Uğur TANYELİ'ye, yaklaşık iki yıldır oldukça sıkı bir kuramsal kamp çalışması olarak nitelendirebileceğim bu süreçte düşünsel aktarım konusunda her daim yüreklendirdiği, derinlemesine ve çok boyutlu bir mimari tarihyazımsal yaklaşımı öz deneyimlerinden hareketle örneklendirerek ve karşılaştırmalı olarak öğrettiği; basılı, süreli, sanal vd. kaynak yayınlar konusunda sayısızca destek verdiği ve fikirsel arkaplan üzerine inşa edilen saptama ve gözlemin değerini benimsettiği için teşekkürlerimi iletmek ve minnet duyduğumu belirtmek istiyorum.

Tez çalışmasına karar verme aşamasında, araştırma alanı açısından kesişen bir ortak zemin üzerinde üretimde bulunan, “Harvard University Graduate School of Design” ve dönemi itibarıyla “Kadir Has Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nden” mimarlık tarihçisi akademisyen Prof. Dr. Sibel BOZDOĞAN'a ulus inşası ve modernizmle ilgili kaynaklar ve konuya ilişkin güncel yaklaşımlarla, uluslararası yayınlara dair göstermiş olduğu referanslar ve Kadir Has Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü dahilinde “ulusun inşası”, “modernizm” ve “mimarlık” üçgeninde önemli bir deneyim olan erken cumhuriyet dönemi Türkiye'sine dair ARCH 426 kodlu “Türkiye'de Mimarlık ve Modernite” (Orj. “*Architecture and Modernity in Turkey*”) dersini takip etmeme imkân tanıdığı için teşekkür etmek istiyorum.

Yaklaşık iki yıldır öğrenim görmekte olduğum İstanbul Bilgi Üniversitesi Mimarlık Tarihi, Teorisi ve Eleştirisi Yüksek Lisans Programı'nın, alanında her biri birbirinden değerli ve mesleğini layıkıyla ve büyük bir tutkuyla yapmakta olan akademisyen kadrosundan da kısaca söz etmem gerekiyor. Her ne kadar Türk Dili ve Edebiyatı dalında uzmanlaşmış bir akademisyen olsa da program dahilinde yürütücülüğünü üstlendiği HTC 542 kodlu "Poetika ve Mimarlık" dersinde tanıma ve epey yüklü külliyatından yararlanma ve kendisine danışma imkânı bulduğum Dr. Victoria Rowe HOLBROOK'a, modernite ve modernleşme projeksiyonlarının "merkez" tahayyülleri üzerinden hayli verimli tartışmalar yapma imkânı bulduğum mimarlık tarihçisi akademisyen Prof. Dr. Bülent TANJU'ya, özellikle 20.yüzyıl boyunca mimarlık bazında modern hareketlerin ardında yatan çok boyutlu düşünsel arkaplana yönelik oldukça verimli tartışma ortamından beslendiğim ve tutku dolu anlatım dilini her daim anımsayacağım akademisyen mimar Doç. Dr. Tansel KORKMAZ'a, Yıldız Teknik Üniversitesi'ndeki lisans öğrenimimden itibaren 2014-2015 öğretim yılında, "Mimarlık Düşüncesi Tarihi" dersiyile başlayan tanışma serüvenine yüksek lisans programı dahilinde de devam etme şansı bulduğum ve mimarlık, modernite ve hafıza kavramlarına ilişkin hayli derinlikli tartışma ve referans kaynaklarından beslenmeme aracı olan mimarlık tarihçisi Doç. Dr. Alev ERKMEN'e ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü'nde, LIT 508 kodlu "Melankoli ve Modernite" dersi sayesinde tanışma imkânı bulduğum ve teze disiplinlerarası, karşılaştırmalı bir okuma yapma bazında farklı bir pencereden bakmamı sağlayan akademisyen Doç. Dr. Ferda KESKİN'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Hayli yoğun bir çalışma ile geçen bu süreçte pek çok kurumun ve kişinin katkısı olmuştur. Bu bağlamda koleksiyonlarından ve mekânlarından faydalandığım Kosova Cumhuriyeti Diaspora Bakanlığı'na bağlı İstanbul Kosova Kültür Merkezi Kütüphanesi'ne, SALT Araştırma Kütüphanesi'ne, Merkezefendi Kütüphanesi'ne, İstanbul Bilgi Üniversitesi Latif Mutlu Kütüphanesi'ne, İstanbul Modern Sanatlar Müzesi Kütüphanesi'ne, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fındıklı Merkez Kütüphanesi'ne, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Bomonti Kampüsü Fen Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi'ne, İstanbul Atatürk Kitaplığı'na, kişisel arşivlerine erişim ve kullanım imkânı sağladıkları için Muammer HACİKURTEŞ'e ve babam Zeynel BEKSAÇ'a, sağladıkları sözlü, yazılı, görsel, multimedya kaynaklar ve

çalışma yapma için sundukları fiziksel koşullar nedeniyle teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Çalışmaya düşünsel arkaplan konusunda payanda olabilecek verileri tarihsel görgü tanıkları ve Yugoslavya'daki erken sosyalist dönemden, baskıcı 1990'lara birebir deneyimlemiş farklı nesillerden üyeler aracılığıyla röportaj yaparak edinme imkânı bulmamda yardımlarını esirgemeyen anneannem Meliha YILDIRIM, dedem Sadık YILDIRIM, teyzem Cennet YILDIRIM SARI, Muammer HACİKURTEŞ ve mimar Recep KERKEZİ'ye de sunmuş oldukları katkılardan dolayı teşekkür ederim.

Bu noktada, daha ziyadesiyle pratiğe dönük bir müfredatla iç içe geçen mimarlık lisans öğrenimim sırasında kuramsal ve tarihsel içeriğe sahip oldukça az sayıdaki derslerden çekip çıkararak almış olduğum ilham aracılığıyla yazdığım metinleri 2013 yılında Yapı Endüstri Merkezi'nin Online Mimarlık Yayın Platformu olan Mimarizm'de ilk olarak yayınlamış ve bu konuda üretim yapmamı ve hatta lisansüstü düzeyinde yönelim olarak mimarlığın kuramsal boyutunda yolculuğumu sürdürmemi bir yerde etkilemiş olan YEM Dijital Yayınlar Sorumlusu, planlamacı editör Amber EROYAN ve YEM Süreli ve Sanal Yayınlar Sorumlusu Yasemin KESKİN ENGİNÖZ'e minnet duyduğumu belirtmek istiyorum.

Son olarak yaşamboyu her aşamada olduğu gibi özellikle tez yazım dönemi içerisinde maddi ve manevi olarak her daim her türlü imkân kanallarını kullanmaktan çekinmeyerek varlıklarını yanımda hissettiren, kendilerinden güç ve ilham aldığım aileme, başta babam Zeynel BEKSAÇ, annem Aynur BEKSAÇ, kızkardeşlerim Yeşim BEKSAÇ MORİNA ve Ceren BEKSAÇ olmak üzere sevgi, saygı ve şükranlarımı iletiyorum.

Ağustos 2017

Attila Beksaç

ÖZET

Kaygan bir zemin üzerinde yer yer patinaj yaparak yer yer dengede olmayı göze alan ve zeminle arasındaki farazi halıyı çekip atma cüreti gösteren modern insan için, epistemik rejim içinde yer alan tüm düşünsel setler, cılız birer konstrüksiyon olarak değerlendirilir. Tartışma zemininin, dolayısıyla düşünselin dışavurum platformunun kayganlığı, öznesi kuramcı için moderniteyle birlikte teorik konstrüksiyonunun yanlışlanabilirliğinin ön kabulünü gerektirir. Öyle ki kavramlar, kelimeler ve onların ebediyetine olan nominalistçe güvenin buharlaştığı bir ‘hendek atlama’ sözkonusudur.

Buna karşılık olarak, modernitenin üretimsel habitatı içerisinde bir çıktı olan modern tarihyazımı, cılız konstrüksiyonlar karşısında daha stabil bir üretim yapma iddiasında gözükür. Salt ilerlemeci, amaç odaklı ve farazi bir teleolojik çizgide geliştiği varsayılan ‘lineer tarihyazımı’ ve bu türden bir tarihyazımının rasyonalize ederek, modernist bir hadıma uğratarak sadeleştirdiği pür ‘tarihsel süreklilik noktalarının’ öngörülemezliğinden kaynaklanan; içinde bulunulan pozisyon itibarıyla ‘kopuş’ veya ‘direnc noktaları’ olarak da tanımlanabilecek bir mekanizmada süregeldiğini anlatan doktrinel yaklaşımlarla karşılaşmak mümkündür.

Öte yanda mimarlık gibi, varoluşsal disiplinler gerekliliği içerisinde ‘katılaştırma’ edimine muhtaç, bu edimi mesleğin realizasyonu ve failin müellif olabilmesi aşamasında gerçekleştirmeye mahkûm bir praksisten söz ediyoruz. Modernite, modern tarihyazımı ve mimarlık gibi birbiri içerisinde etkiyen kavramlardan yola çıkarak ‘*katı olan herşeyin buharlaştığı*’* modern dünyada, bir yandan kendimizi modern bir birey ve mimar addederek, bir diğer yandansa mesleki gereksinim içerisinde katılaştıran bir disiplinler pozisyonunda konumlanmış oluyoruz. Bir yandan geçicilik ve yanlışlanabilirliği ilkesel olarak göz önünde bulundururken, bir diğer yandan modern tarihyazımsal araçlar aracılığıyla verilerden yola çıkan saptamalar üzerinden belli bir tutarlılık içerisinde tezler ileri sürebiliyoruz.

---

*Marshall Berman’ın, Karl Marx’tan alıntılanarak, modernite eleştirisi olarak ele aldığı ve 1982 yılında raflarda yerini almış “Katı Olan Herşey Buharlaşıyor” kitap başlığındaki (Orj. “*All That Is Solid Melts Into Air*”) söylemine çağrışım yapmak üzere kullanılmıştır.

Bu çalışmanın ardındaki çıkış noktası ve düşünsel arkaplan, modernite ile birlikte mimarlık alanında tarihyazımsal üretim ortamındaki bahsi geçen dikotomik ve paradoksal gerilim hatlarından yola çıkılarak çizildi. Modernitenin ve modern kavramsal inşai çıktılar olan “ulusal kimlik” fikri ile araçlaşan mimarlığın iç içe geçtiği; politik merci olan iktidarın muktedir olabilmek adına kamuyu şekillendirirken mekâna yönelik atıflara başvurduğu uzun uzadıya bu süreci, Kosova özelinde benzerlerinden farklılaştıran ve uzanımları günümüze kadar gelen, karşı-kamusal düzenin, başlıca “karşı-mekân” üretimi yoluyla inşa edildiği ve istisnai durum sonrası varlığını gündelik yaşamsal pratikler içerisindeki uzanımları aracılığıyla sürdürdüğü bir deneyim sözkonusudur.

Çalışma kapsamında modernite, modern olma hali ve modern insanın kamusallaşma örüntüleri içerisinde temsiliyet kurmaya yönelik girişimlerinin erksel, imgesel, kültürel ve politik arkaplan ilişkilerine yakın plan okumalar yapılmaktadır. Çalışmanın izini sürdüğü tarihsel dönüm noktaları, anlamaya çaba sarf ettiği toplumsal reaksiyonel davranış kalıplarının kaynakları ve güncel yaşamsal pratiklerdeki mekânsal-zamansal uzantılarına yönelik ilettiği soru veya sorularla iktidar , mekân ve kimlik üzerinden belirlenmiş çalışma sahası olan Kosova’da, 2. Dünya Savaşı sonrasında günümüze öncelikle modern bir inşa olan ulusal kimliğin ve ulusal başkent, sosyalist dönemdeki tavandan tabana tekyönlü inşasına ve karşılığında 1974 ve sonrasında ket vurulan karşı temsiline yönelik deneyim ve bu deneyimin bir tezahürü olarak ortaya çıkacak 1989-99 yılları arasında sivil itaatsizlik (pasif direniş) dönemindeki akıbet deneyimi karşısında alternatif karşı-kamusallaşma örüntüleri ile mimarlık arasındaki ilişkisellik ve kamusal alanın fiiliyatta kayboluşu, çok boyutlu ve dönemler arası karşılaştırmalı olarak irdelenmiş ve tartışmaya açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ulus inşası, geç-modernizm, mimarlık politikaları, kamusal alan, karşı-kamusallaşma, direniş mekânları, istisna

ABSTRACT

The dissertation aims to discuss the concepts of nation-building and the spatial dimension of counterpublics in the context of mid-20th century Kosovo, focusing on certain periods such as modernization project exercised under the rule of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. After the end of Second World War, the new regime carried out a highly invested and multi-dimensional modernization project in the whole federal territory. When it comes to Kosovo, it can be said that in order to impose the new synthetic nation-building projection, the new government decided to use the most impressive tool that will help to make their ideological approach visible: architecture. Architecture has always been an important and effective tool to express the ideas and materialize them with its concretion ability. Kosovo has exercised a highly dramatic transformation in many fields between 1946-1981. Most of all, the public sphere and the architectural scene were on target.

Moving the capital city from Prizren to Prishtina was one of the key decision that characterized the post-Ottoman era Kosovo policy of the socialist regime. After the decision made by the government in 1947, all similarities between two cities threatened and erased in order to create dichotomic tension line. The destructional approach has adopted while ‘urban transformation’ was ongoing in the city of Prishtina. Especially during the 60’s and 70’s lots of state development funds have spent to the project of transferring the capital city from Prizren to Prishtina. The face of the city and the architectural characterization has totally changed on purpose. The new regime chose Prishtina as a land to rebuild and express their ideology of socialism. The propaganda tools (photo-monographs, postcards, guides, brochures etc.) that often used by the regime for economic, touristic, cultural and political goals were important documents, materials to explore and discover their idea of the national capital.

By transforming the architectural scene and imposing new socialism based ideal norms to the region, the Yugoslavian regime created one-way relationship which managed from Belgrade. This kind of relationship has overlooked the local population and their contribution or capacity to create their own modernization experience. Due to these arguments, Kosovars couldn’t find a chance to absorb modernity almost until 1974, the year that highly emancipatory new Yugoslavian Constitution has announced. With the new

era, Kosovar Albanians have started to constitute their public institutions by providing usage of their mother tongue freely and officially in the educational, cultural and press fields. In this period they created a kind of counter-national vision by raising Albanian nationalism among the local population. The establishment of Albanian Institutions like the University of Prishtina in 1969 and a major autonomy granted to Kosova through the Constitution of Yugoslavia in 1974 enhanced a steep social development and new ambitions for a more stable political status as a base for further development from the population of Kosova with the majority Albanians. Following the establishment of the school of architecture within University of Prishtina in 1978, it has become possible to involve Kosovar community in the decision-making procedures and shaping the future of their physical environment.

From the year of 1974 to 1981, Albanians has created their counter-national vision which followed the same steps with the socialist Yugoslavian regime. This kind of national visions competition and its spatial productions such as national capital and national architectural style, which can be evaluated as a conventional pattern has changed when Milosevic started to rule the country as a new president after the death of Tito and the fall of socialism in the Federation. Milosevic used the myth-based national rhetoric in his speeches and under his rule he started to eliminate the Kosovo's major national entity Albanians from all the public services and the public sphere. As a result of continuous political pressures from the government, the local population experienced a high social and political exclusion. In order to provide safely educational, cultural, health and economic services, Kosovar Albanians that have transformed a kind of counterpublic, created parallel structures or spaces for counterpublics. In this era, the center of the Prishtina with regular public infrastructure became a transit zone, since houses hosting schools and university where mainly in the peripheral parts of the cities. This exceptional experience has changed the pattern of using space and the relation between governing and public space. The dissertation discusses these topics and it evaluates the transforming of exceptional period's patterns of usage in the post-conflict era, which refers transformation of the 'ad hoc', temporary strategy to permanent situation.

Keywords: Nation-building, imposed modernism, counterpublics, architectural politics, Kosovo

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMA LİSTESİ.....	xv
ŞEKİL LİSTESİ.....	xvi
1. GİRİŞ.....	1
1.1. GİRİŞ VE ÇALIŞMANIN AMACI.....	1
1.2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ.....	3
1.3. ORIJİNAL KATKI.....	3
2. İKTİDAR ARAÇLARI OLARAK KİMLİK VE MEKÂN: ULUS KONSEPTİNİN ÜRETİMİ VE KAVRAMSAL GELİŞİM SÜRECİ.....	5
2.1. ULUS TABANLI TOPLUMSAL YAPILANMA VE YÖNETİMSEL BİÇİMLENİŞ.....	5
2.1.1. Aydınlanma-sonrası Toplumsal Örgütlenme Biçimlerine Yönelik Kuramsal Çalışmalar ve Ulus-Devlet Teorisi.....	5
2.1.2. Kamu, Kamusal Roller ve Kamusal Alan Konfigürasyonu.....	6
2.2. BATI TOPLUMLARINDA ULUS-DEVLET VE ULUSAL KİMLİK ÜRETİMİ.....	7
2.3. BATI-DIŞI TOPLUMLARDA ULUS-DEVLET VE ULUSAL KİMLİK ÜRETİMİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ.....	8
2.4. “ULUS” KAVRAMI VE MEKÂNA YÖNELİK SÖYLEMLER.....	10
2.4.1. Ulusal İktidar Alanı Olarak Mekân.....	10
2.4.2. Ulusal Konseptinin Mimari Ütopyalar Üzerinden Mekânsal Projeksiyonları.....	11
2.5. ULUSAL BAŞKENTİN İNŞASI MESELESİ.....	14
2.5.1. 20.yy’da Batı-dışı Toplumlarda Modernleşme Hamlesi Ulusal Başkent İnşası.....	14
2.5.2. Ulusal Başkent İnşasında Ankara Örneği.....	17

3. KOSOVA’DA 2. DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÖNEMDE SOSYALİST YÖNETİMİN MODERNLEŞME HAMLESİ VE ULUS İNŞA DENEYİMİ	20
3.1. KOSOVA: TARİHSEL BAĞLAM.....	20
3.1.1. Etimolojik Tanım: “Kosova” Kelimesinin Etimolojik Kökeni ve Semantik Dönüşümü	20
3.1.2. 19.yy’da Erken Modernleşme Hamleleri ve Kosova’nın Siyasi Statüsünün Değişimi.	20
3.1.2.1. Geç Osmanlı Dönemi’nde Kosova’nın Statüsü.....	21
3.1.2.2. Osmanlı’dan Kopuş Sürecinde Balkan Yarımadası’nda Uluslaşma Süreci (1890-1913).....	21
3.1.2.3. Osmanlı-sonrası: Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (Yugoslavya Krallığı) Dönemi’nde Kosova’nın Statüsü.....	23
3.1.2.4. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nin Kuruluş Dönemi’nde Kosova’nın Statüsü	24
3.2. ”KOSOVA MİTİ” VE KOSOVA’YA YÖNELİK MİTİK ULUS İNŞA YAKLAŞIMLARIN ORTAYA ÇIKIŞI.....	24
3.3. YUGOSLAVYA SOSYALİST FEDERAL CUMHURİYETİ YÖNETİMİNİN MODERNLEŞME HAMLESİ, ULUS İNŞA POLİTİKALARI VE KOSOVA.....	28
3.3.1. Sosyalist Yönetimin Toplumsal Model Projeksiyonları ve Kosova Toplumunun Ele Alınma Biçimleri.....	28
3.3.2. YSFC Döneminde Hiyerarşik Çokuluslu Yapılanma ve Kosova.....	33
3.3.2.1. YSFC Döneminde Nüfus Yapısı ve Kosova.....	34
3.3.3. YSFC Döneminde Sosyalist Yönetimin Kosova’da Ekonomi Alanındaki Modernleşme Hamleleri.....	35
3.3.4. YSFC Döneminde Sosyalist Yönetimin Kosova’da Sağlık Alanındaki Modernleşme Hamleleri.....	36
3.3.5. YSFC Döneminde Sosyalist Yönetimin Kosova’da Dil ve Eğitim Alanındaki Modernleşme Hamleleri.....	38
3.3.6. YSFC Döneminde Sosyalist Yönetimin Kosova’da Kültür ve Sanat Alanındaki Modernleşme Hamleleri.....	41
3.3.7. YSFC Döneminde Sosyalist Yönetimin Kosova’da Medya Alanındaki Modernleşme Hamleleri.....	42

4. KOSOVA'DA SOSYALİST YÖNETİMİN MODERNLEŞME HAMLELERİNİN MEKÂNSAL UZANIMLARI VE ULUSAL BAŞKENTİN İNŞASI MESELESİ.....	44
4.1. YSFC DÖNEMİNDE SOSYALİST YÖNETİMİN KOSOVA'DAKİ MEVCUT MİMARİ VE KENTSEL YAPIYA YÖNELİK MODERNLEŞTİRME YAKLAŞIMLARI.....	44
4.2. YSFC DÖNEMİNDE SOSYALİST YÖNETİMİN PRİŞTİNE'Yİ BAŞKENTLEŞTİRME PROJESİ.....	46
4.2.1. Başkent'in Prizren'den Priştine'ye Taşınması.....	46
4.2.2. Priştine'nin Ulusal Başkent Olarak Planlaması, İmar Süreci ile Projenin Söylemsel Uzanımları.....	52
4.3. YSFC DÖNEMİNDE SOSYALİST YÖNETİMİN ULUSALCI İMGE VE MİMARİ TEMSİL ARAÇLARI ÜRETİMİ.....	58
4.4. YSFC DÖNEMİNDE ULUSAL KİMLİĞİN PRİZREN-PRİŞTİNE İKİLEMİ ÜZERİNDEN İNŞASI	65
4.4.1. YSFC Döneminde Prizren-Priştine İkileminin Kartpostallarda İkili Karşıtlık Bazında Temsiliyeti.....	66
5. KOSOVA'DA SOSYALİST DÖNEMİN İKİNCİ EVRESİNDE (1974-1989) KARŞI-ULUSAL VİZYONUN ÜRETİMİ VE MİMARİ UZANIMLARI	77
5.1. YSFC 1974 ANAYASASI VE KOSOVALI ARNAVUTLARDA MİLLİYETÇİLİĞİN YÜKSELİŞİ.....	77
5.2. KARŞI-ULUSAL VİZYONUN, MİMAR MÜELLİFİN İCADI VE MEKÂNSAL ÜRETİM ARACILIĞIYLA İNŞASI.....	83
6. POST-SOSYALİST (TİTO-SONRASI) YÖNETİMİN KOSOVA'YA YÖNELİK İZOLASYON POLİTİKASI VE SİVİL DİRENİŞ HAREKETİ KAPSAMINDA KARŞI-KAMUSALLAŞMA MEKÂNLARININ ÜRETİMİ (1981-1989).....	92
6.1. TİTO-SONRASI DÖNEMDE (1981-1989) SOSYALİST ULUSAL VİZYONU AŞINDIRICI HAMLELER.....	92
6.2. DEĞİŞEN SIRP MİLLİYETÇİLİĞİ BAĞLAMINDA DEĞİŞEN SOSYO-KÜLTÜREL ORTAM	93
6.2.1. Miloşević'in Anti-Bürokratik Devrim Hareketi ve 'Kosova Miti'ne Geri Dönüş.....	93
6.2.2. Kosova'nın Değişen Statüsü ve Kosovalıların Kamu Görevlerinden Çıkarılışı.....	96
6.2.3. Milliyetçi 'Anti-Bürokratik' Yaptırımların Mekânsal, Toponomik ve Demografik Uzanımları.....	99
6.2.4. Ekonomi Alanında Durum ve Yaptırım Politikasının Yansımaları.....	100
6.2.5. Sağlık Alanında Durum ve Yaptırım Politikasının Yansımaları.....	101

6.2.6.	Kültür-Sanat Alanında Durum ve Yaptırım Politikasının Yansımaları.....	103
6.2.7.	Medya (Basın-Yayın) Alanında Durum ve Yaptırım Politikasının Yansımaları.....	103
6.2.8.	Eğitim Alanında Durum ve Yaptırım Politikasının Yansımaları.....	104
6.3.	DİRENME ARAÇLARI: SİVİL DİRENİŞ HAREKETİ VE KARŞI-KAMUSALLAŞMA MEKÂNLARININ İNŞASI.....	108
6.3.1.	Paralel Eğitim Yapıları ve İşleyişleri Kapsamında İstisnai Bir Örnek Olarak Priştine “Xhevdet Doda” Paralel Eğitim Kurumu.....	118
6.3.2.	Paralel Yapıların Finansal Örgütlenişleri.....	122
6.4.	SİVİL DİRENİŞ POLİTİKASININ İFLASI, PARALEL DİRENİŞ MEKANİZMALARININ ÇÖZÜLMESİ VE SİLAHLI DİRENİŞE GEÇİŞ DÖNEMİ.....	123
6.5.	SAVAŞ VE NATO’NUN YUGOSLAVYA’YA MÜDAHALESİ.....	134
7.	KOSOVA’DA SAVAŞ-SONRASI DÖNEMDE (1999-2008) KARŞI-ULUSAL VİZYONUN ÇIKMAZI VE KAMUSAL KAYITSIZLIK HALİ.....	135
7.1.	SAVAŞ-SONRASI DÖNEMDE POLİTİK ÇİFTBAŞLILIK VE İDARİ ÖZNE OLAMAMA SORUNSALI.....	136
7.2.	SAVAŞ-SONRASI DÖNEMİN EKONOMİK YAPILANMASI VE DİASPORANIN YERÖTESİ FİNANSMAN VE PLANLAMA HAMLELERİ.....	137
7.3.	PARALEL KURUMLARIN GÜNDELİK YAŞAMSAL RUTİNDEKİ UZANIMLARI: ÖZEL MEKÂNA KAÇIŞ.....	139
7.3.1.	Kamusal Olana Karşı Mesafelenme Halinin Üretimi.....	139
7.3.2.	Etikdışı Ailecilik ve Yarattığı Yeni Toplumsal Şablon.....	140
7.3.3.	Mekân Kullanımlarında ‘Özel’e Kaçış, Apatik Toplumsallık ve Yeni Kamusal Düzendeki Mekânsal Algı.....	141
8.	KOSOVA’DA BAĞIMSIZLIK-SONRASI DÖNEMDE KARŞI-ULUSAL VİZYONUN İNŞASI, TEMSİLİYET SORUNSALI VE MİMARİ YAKLAŞIMLAR.....	145
8.1.	YANSIMALI KİMLİK İNŞASI.....	145
8.1.1.	Kosova’da Bağımsızlık-sonrası Süreçte Ulusal İkonoklazm ve Sınırlı Kamusal Temsiliyet Sorunsalı.....	145
8.1.2.	Bağımsızlık-sonrası: Simgenin Kaybı ve Süreklilik İmgeleri Sorunsalının Kristeva’nın Melankoli Anlatımı Üzerinden Okuması.....	147
8.2.	SAVAŞ-SONRASI SÜREÇTE KARŞI-ULUSAL İNŞA GİRİŞİMLERİ.....	155
8.2.1.	Karşı-Ulus İnşa Hareketinin Mağdur Anlatısı Üretimi.....	155

8.2.2.	Redd-i Miras: Bağımsızlık-sonrası Ulus-Devlet İnşası Bağlamında Kosova’da Yugoslav Dönemi Anıtlarına Yönelik Yaklaşımlar.....	156
8.2.3.	Karşı Ulusal Vizyonun Sembolik İnşası: “Newborn” Anıtı.....	163
8.2.4.	Bir Ulusal Ritüel Güzergâh Olarak “Rahibe Teresa Bulvarı’nın” İnşası.....	165
8.3.	BAĞIMSIZLIK-SONRASI DÖNEMDE KARŞI-ULUS İNŞA SÜREÇLERİNDE TARİHYAZIMSAL ÇALIŞMALAR VE ULUSUN MİMARININ ÜRETİMİ.....	173
9.	SONUÇ.....	176
	KAYNAKLAR	185
	EK: GÖRSEL KAYNAKLAR LİSTESİ.....	201

KISALTMA LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
Akt.	Aktaran
ARCH	Architecture
Arn.	Arnavutça
A.U.K.	American University of Kosovo
BANKOS	Banka e Kosovës
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
CHwB	Cultural Heritage Without Borders
HTC	History, Theory and Criticism
KAF	Kosovo Architecture Foundation
KB	Komünist Birliği
KKO	Kosova Kurtuluş Ordusu
LIT	Literature
NATO	North Atlantic Treaty Organization
Orj.	Orijinali
SÖB	Sosyalist Özerk Bölge
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
YEM	Yapı Endüstri Merkezi
YSFC	Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti
YTÜ	Yıldız Teknik Üniversitesi

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 2.1. Belli başlı ulusal ilan edilen günlerde açık hava spor salonu etkinlikleri düzen, koreografi ve üniformiteyle karakterize olur.	8
Şekil 2.2. <i>Hausbau und dergleichen</i> , Henrich Tessenow.....	12
Şekil 2.3. <i>La casa all'italiana</i> , Milano, Gio Ponti, Edizioni Domus, 1933	12
Şekil 2.4. Türk Evi, Osmanlı Dönemi I, Sedad Hakkı Eldem.....	12
Şekil 2.5. Kooperatif Sosyal Konut Programı, sosyalist Weimar Cumhuriyeti, 1927-1933, Bruno Taut, Berlin	13
Şekil 2.6. Ankara Umumi Planı, Jansen,1927.....	15
Şekil 2.7. Ulus Meydanı, <i>Ankara Construit</i> , 1937.....	15
Şekil 2.8. <i>La Turquie Kemaliste</i> , Vedat Nedim Tör (ed).....	16
Şekil 2.9. Kızılay Meydanı, Ankara, 1940.....	16
Şekil 2.10. Kuruluş aşamasında Brasilia, 1957.....	16
Şekil 2.11. Brasilia'nın kuruluş aşamasında yeni inşai hamlesinden örnekler.....	17
Şekil 2.12. Brasilia'nın kuruluş aşamasında yeni inşai hamlesinden örnekler (2).....	17
Şekil 3.1. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kosova Vilayeti haritası (1875-1878).....	22
Şekil 3.2. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kosova Vilayeti haritası (1881-1912).....	22
Şekil 3.3. Mimar Ivan Meštrović tasarımı Belgrad'daki Kosova Miti konseptli “Vidovdan (Kosova) Tapınağı”.....	25
Şekil 3.4. ‘Kosova Tapınağı’ndan bir sfenks tasarımı, 1911.....	26
Şekil 3.5. “Kosova Tapınağı”, maket, Ivan Meštrović, 1911.....	26
Şekil 3.6. Priştine yakınlarındaki 1. Kosova Savaşı'nın yaşandığı Kosova Ovası'nda yer alan “Gazimestan Anıtı”.....	27
Şekil 3.7. “Kosovalı Bakire”, Uroš Predić, 1919.....	27

Şekil 3.8. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti, siyasi harita.....	29
Şekil 3.9. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Arması.....	29
Şekil 3.10. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Bayrağı.....	29
Şekil 3.11. Doğu Bloku ve Sovyet etkisi altındaki bölgeleri gösteren harita.....	30
Şekil 3.12. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesi döneminde bir yürüşte, topluluk Tito ve Stalin posterleriyle görülüyor.....	30
Şekil 3.13. Pionerler Yürüyüşü, Lyublyana, 1961.....	31
Şekil 3.14. Yugoslavya Pionerler Birliği Amblemi.....	31
Şekil 3.15. YSFC Dönemi turistik amaçlı basılan rehber, broşür, afiş, pul ve kartpostallardan örnekler.....	32
Şekil 3.16. Yugoslavya'da her ulusal günde düzenlenen stadyum gösterilerinden kimi örnekler.....	37
Şekil 3.17. Yugoslavya'da her ulusal günde düzenlenen stadyum gösterilerinden kimi örnekler (2)	37
Şekil 3.18. Yugoslavya'da her ulusal günde düzenlenen stadyum gösterilerinden kimi örnekler (3)	37
Şekil 3.19. Açık hava spor etkinliğinden bir görünüm, Gjakova, 1963.....	38
Şekil 3.20. Priştine Radyo ve Televizyonu teknik ekibinin çalışmasından bir görünüm.....	43
Şekil 4.1. Yeni Belgrad Planı, Nikola Dobrović , 1947	44
Şekil 4.2. Kenzo Tange'nin Üsküp Rekonstrüksiyon Planı: Kenzo Tange ve tasarım ekibi Üsküp şehir maketinin önünde.....	45
Şekil 4.3. Üsküp Şehir Merkezi, Maket, 1965, Kenzo Tange Üsküp Rekonstrüksiyon Planı.....	45
Şekil 4.4. “ ‘Görünürlük’ (Dayatılmış Modernizm)” (Orj. “ <i>Visibility: Imposed Modernity</i> ”), Uluslararası Venedik Mimarlık Bienali, 2014.....	46
Şekil 4.5. Bienal dahilinde Kosova Pavyonu'ndaki ‘süreklilik imgesi’ olarak değişmeden kalabilmiş üç ayaklı geleneksel Arnavut oturma ögesi şkamilerden (Orj. “ <i>shkami</i> ”) yapılmış	

kuleden bir görünüm.....	46
Şekil 4.6. Gëzim Paçarizi.....	46
Şekil 4.7. Prizren'in 1913'te Macar bir seyyah tarafından kaleden çekilmiş, şehrin genel görünümünü, Osmanlı dönemi organik kent dokusunu gösteren bir fotoğraf.....	47
Şekil 4.8. Erken 20. yüzyılda Priştine'nin genel görünümü.....	47
Şekil 4.9. Erken 20. yüzyılda Priştine'nin Osmanlı'dan kalma geleneksel konut dokusu.....	47
Şekil 4.10. 20. yüzyılın başlarında Priştine'nin organik kent dokusunun kuşbakışı görünümü.....	47
Şekil 4.11. “Eskiye yok et, yeniyi inşa et” yaklaşımının yeni başkent Priştine üzerindeki tezahürleri.....	48
Şekil 4.12. “Eskiye yok et, yeniyi inşa et” yaklaşımının yeni başkent Priştine üzerindeki tezahürleri (2).....	48
Şekil 4.13. Priştine'nin inşai dönüşümü ve geç modernleşmenin kullandığı ilkel araçlar.....	48
Şekil 4.14. Priştine'nin 20. yüzyılın erken evrelerindeki kentsel dokusunun görünümü.....	49
Şekil 4.15. Priştine'nin sosyalist modernleştirme projesi sonrası modernist kentsel dokusunun görünümü.....	49
Şekil 4.16. Priştine'ye yönelik inşa hamlesi ilk aşamasında.....	50
Şekil 4.17. Kosova'da başkent oluşundan (1947) sadece birkaç yıl sonra, tarihi şehir merkezinden başlayan modernist yıkım-inşa hamlesi sonrası, merkezi aksın iki yakası boyunca bambaşka bir çehreye kavuşacak Priştine'nin 1970'lerin ortasında çekilmiş bir hava fotoğrafı: “Kosova Meclis Binası” ve hemen yanında “Priştine Belediye Binası” ile ortada “Kardeşlik ve Birlik Anıtı” görülmektedir. Art kısımlarda mevcut çevredeki tarihi Osmanlı dönemi konut yapılarıyla farklılaşan kent dokusu göze çarpar.....	50
Şekil 4.18. Başkent Priştine'ye yönelik modernist hamle salt bir modernist imgeler setinin mimari tezahüre yansımaları değil; aynı zamanda Osmanlı-sonrası dönemde modern bir toplumsal devinim ve yeni bir toplumsal yapı kurgulamaya da yönelikti: “Priştine Merkez	

- Spor Tesisleri ve Havuzu” (Dönemin kartpostallarında, şehrin hemen merkezindeki bu açık havuz ve havuzu kullanan şehirliler mayolarıyla sıkça resmedilmiştir).....51
- Şekil 4.19.** Priştine merkezini tanımlayan ve günümüzde “Rahibe Teresa Bulvarı” ismiyle yayalaştırılmış bir *promenad* haline gelen ana aksiyel hattın modernist konut ve peyzajla tanımlanmış 1970’ler sonrası görünümü.....53
- Şekil 4.20.** Pre-modernle modernin karşılaşması: Bu bağlamda kavramsal ve görsel açıdan dönemler-arası zıtlığı aynı karede hem boyut hem doku hem de karakter bakımından tüm çarpıcılığıyla yansıtan; geç 1970’lere ait ulusal başkent Priştine’nin görüntüsü: Önde şehrin çeperlerindeki mevcut yeşil doku, ardında müstakil banliyö yerleşimlerindeki villa konutlar ve Osmanlı dönemi vernaküleri, hemen ardında şehrin yeni ana aksı boyunca kurgulanmış kamu, çokkatlı sosyal konut ve konaklama binaları ve son olarak en arka planda “Pashtrik” ve “Sharr” dağları görülmektedir.....54
- Şekil 4.21.** Priştine’de, 1950 master planı çerçevesinde oluşturulan ana aks üzerindeki konut, konaklama, kamu yapıları ve kentsel peyzajın şehre getirdiği modernist kurgudan bir görünüm.....55
- Şekil 4.22.** Priştine’nin Osmanlı Dönemi sonrası YSFC ve günümüzde de bağımsız Kosova Cumhuriyeti’nde önemini hiç yitirmemiş, gelen her rejim tarafından kendi ideolojik tahayyülleri gereği dizayn edilmiş ana aks: Rahibe Teresa Bulvarı (Solda Banka yapısı, gerisinde Grand Hotel Prishtina, sağda Kosova Radyo ve Televizyonu Kulesi, hemen ardında BANKOS Merkez Binası).....56
- Şekil 4.23.** Dekor hazırdır, lider Tito şehre gelir.....57
- Şekil 4.24.** Sosyalist dönem kentsel kalkınma projeleri sonrası İpek kent merkezinin görünümü.....57
- Şekil 4.25.** Sosyalist dönem kentsel kalkınma projeleri sonrası Gilan kent merkezinin görünümü.....58
- Şekil 4.26.** Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nde 1946-2001 yılları arasında inşa edilen anıtların ülkelere göre dağılımını gösteren harita.....59
- Şekil 4.27.** Priştine’ye yapılan Yugoslav Dönemi yapıtı “Şehitler Anıtı’nın” açılış seramonisi ve merkezdeki meşale kepçesinin yerleştirilmesini gösteren fotoğraf.....61
- Şekil 4.28.** “Kardeşlik ve Birlik Anıtı”, Priştine, Kosova, 1973.....61

- Şekil 4.29.** “Sutjeska Anıtı”, Kahramanlar Vadisi, Tijenışte, Bosna Hersek, 1971.....62
- Şekil 4.30.** “Sutjeska Anıtı”, Kahramanlar Vadisi, Tijenışte, Bosna Hersek, 1971.....62
- Şekil 4.31.** “Kosmaj Anıtı”, Sırbistan, 1971 (Heykeltraş: Vojin Stojić, Mimar: Gradmir Medaković).....63
- Şekil 4.32.** “Kosmaj Anıtı”, Sırbistan, 1971.....63
- Şekil 4.33.** “Macedonium Anıtı”, Makedonya, 1974, (Heykeltraş: Jovan Grabulovski, Mimar: Petar Mazev).....64
- Şekil 4.34.** “Macedonium Anıtı”, Makedonya, 1974.....64
- Şekil 4.35.** Prizren, 1947 yılında YSFC rejimi tarafından modernist bir karşı-şehir, yaşam kalıbı ve siyasi iktidar aracı olarak karşı-hegemonik bir yapılaşma olan Priştine’ye başkentin taşınması ve imar hamlesi sonrası; daha düşük yoğunluk ve hızla birlikte aynı hamleden nasibini almıştır. Ancak yaklaşık olarak 2000’li yılların ortalarına kadar ve hatta günümüzde dahi uzantılarında görüleceği gibi, tüm imar hareketinin aksine ‘tarihsel, oryantalize ve nostaljik’ bir biçimde temsil edilegelmiştir. Üstte yer alan ve 1970’li yılların ikinci yarısında basılmış bir kartpostalda şehrin üç etnik topluluğunu temsilen geleneksel kıyafetlerle Arnavut, Türk ve Boşnaklar, şehrin Roma dönemi kalıntısı tarihi kalesinden, gene şehrin tarihi merkezine kuşbakışı bir arkaplanda yerleşiktir. Kadrajda yer alan tek modern sayılabilecek kısım, sağ alt köşedeki “*Hotel Theranda*” ve çokkatlı birkaç sosyalist dönem sosyal konutudur.....67
- Şekil 4.36., 4.37.** Prizren’in kartpostal temsillerinde, en önde gelen arka fonlardan ve tercih edilir tarihsel yapılardan biri de yapımı geç 15. – erken 16.yy’a tarihlendirilen “Gazi Mehmet Paşa Hamamı’dır”. Üstte yer alan her iki fotoğrafta da dönem itibarıyla (1940’ların ortasından itibaren) hamam işlevini kentsel kullanım düzeyinde yitirmiştir. Sosyo-kültürel, ekonomik ve turistik art-güdümlerle salt nostaljik-tarihsel temsiliyet kuran yapının, artık bir kayıp nesne, salt bir arkaplan öğesi olarak kullanıldığı görülür. Her iki kartpostalı da basım tarihleri itibarıyla 1960’ların sonu veya 70’lerin başı olarak tarihlendirmek mümkündür. Bu çıkarımı yapmayı sağlayan, daha sonra asfaltlandırma ve kaldırım düzenleme çalışmaları sonucu yol kotunun altında kalacak olan yapının henüz astfalanmamış yolla hemzemin bir kot üzerinde yükseliyor olmasıdır. Turistik amaçlı basılan bu kartpostalda tarihsel, nostaljik bir temsil aracı olarak kullanılan yapı, hemen önünde Arnavut geleneksel kıyafetleriyle “*Shota*” dansı yapan halk oyunları ekibiyle birlikte resmedilmiştir.....68

Şekil 4.38. Prizren’e yönelik kartpostal temsillerinde, çoklu etnik yapıya atıflar ve şehirli nüfus; neredeyse istisnasız olarak anakronik, yani o dönem içerisindeki toplumsal kıyafet seçimleri veya davranış örüntülerinden kesitlerin resmedildiği temsiller olarak değil de ; tıpkı yukarıdaki örnekte sözgelimi Prizrenli Türklerin geleneksel kıyafetlerle (gelenek gereği sadece düğünlerde, halk oyunları gösterilerinde vb. özel günlerde giydikleri) bir yer sofrasında birbirlerine servis yaparken; yine pencere yüksekliğinden çok katlı olmadığı ve ahşap doğramalar, duvar sıvası ve yerdeki taş zemin örgüsünden de anlaşılacağı üzere yüksek ihtimalle geleneksel bir konutun ‘taş avlusu’ üzerine temsil edildiği gibi.....69

Şekil 4.39. Yukarıdaki kartpostal da 1980’li yılların başlarında basılmış ve Prizren’i turistik amaçlı temsil üzerinden resmeden; yeniden geleneksel Türk kıyafetlerinin seçildiği ve tarihi bir yapı olan “Halveti Tekkesi’nin” taş avlusu ile verandası arasında kurgulanmış bir mizansenin ürünü olarak görülmektedir. Fotoğrafta kadınlar ve erkeklerin bu avlu etrafında bir yandan zanaat işiyle birlikte uğraşırken, bir diğer yandan arka planda genç bir erkekle yine genç bir kadının birbirine kur yaptığı, genç erkeğin kadının eline çiçek tutuşturduğu bir mizansen sözkonusudur. Kartpostal, seçilen mekân, günışığı, gölge oyunları, kıyafetler, sahne, dekor, çekim açısı ile birlikte oldukça bilinçli ve güdümlü bir temsiliyet görüntüsü çizmektedir.....69

Şekil 4.40. “Priştine’ye Hoşgeldiniz” kartpostallar serisi, özellikle modernist inşaa hamlesinin ilerleyişiyle birlikte, kendine modernizmle karakterize olmuş bir arka fon da edinmesiyle ulusal başkent Priştine’yi, neredeyse Prizren’in bir anti-tezi gibi yansıtır. Tarihi başkent pre-modern, nostaljik ve turistik bir şehir olarak lanse edilirken; burada, sol üstte “Priştine Üniversitesi Teknik Fakülte” binası , sağ üstte “Kardeşlik ve Birlik Anıtı ve Meydanı” ile “Priştine Belediye Binası” ve “Meclis Binası”; sol altta “Kosova Bankası (BANKOS) Genel Merkezi Binası” ile dönemin modern üretiminin ve sınai gelişiminin dışavurumu yerli aracı otoyol üzerinde görülürken; sağ altta da dönemin önemli ve kendine has cephe üniteleriyle farklılaşan modernist yapısı “Germia Merkez Binası” ve hemen önünde yaya geçidi üzerinde; dönemin çağdaş kıyafetleri ve yaşantısını sergiler nitelikte şehirli resmedilmiştir. Bu karelerde her ne kadar pitoresk bir görüntü yakalama çabası fark edilse de özellikle insana yer veren fotoğrafta bir mizansenden ziyade, gündelik bir akışın dondurulmuş hali yansıtılmış gibidir. Bu durum Prizren’deki, dönemini yansıtmayan anakronik şehir ve şehirli temsillerinden daha gerçekçi ve farklı bir tavra işaret eder.....70

Şekil 4.41. ‘Priştine’ye Hoşgeldiniz’ kartpostallar serisinde, yine Prizren’den farklı olarak salt gündelik kamusal yaşam içerisinde sokak üzerinde değil; dönemi için oldukça cüret

gerektiren bir hamle olarak, görelî muhafazakâr bir toplumsallığın (en azından şehrin merkezinde) içinde yer alması ve kartpostallaştıracak karelere konu edilmesinin sıradan karşılanmayacağı şekilde açık havuzda, havuzbaşı görüntüleri mevcuttur. Priştineli erkek ve kadın kullanıcılar ve çocuklar mayolarıyla fotoğraflanarak, şehrin kamusal kullanım örüntülerindeki kökten değişiklik, dönemin bu kamusalığa katılmamış kesimi için de bir teşvik edici rol oynar gibi temsil edilmektedir. İktidar sahipleri, Osmanlı-sonrası sosyalist ideoloji içerisine tüm bir uluslar-etnisiteler-dinler arası nüfuz etme ve farklı bir toplumsallık dayatma veya önerme girişiminde bulunmuş ve kartpostallardaki (dönemin teknolojisi itibarıyla temsiliyet aracı anlamında oldukça önemliler) temsillerle de bunu pekiştirmeye çalışmıştır.....71

Şekil 4.42. Priştine’den Davet: Neredeyse Prizren ile aynı aralıklarda, tıpkı Kosova ve federasyonun geri kalan belli başlı şehir merkezlerinde olduğu gibi, modernist inşa hamlesiyle karşı karşıya gelen Priştine’nin, projenin uygulanışı sırasında, her safhada basılan kartpostallarda, yaklaşık 1980’li yılların sonlarına dek, salt yeni anıt ve binalarla temsiliyet kazanması hayli ilgi çekici görünür.....72

Şekil 4.43. “Kosova Ulusal Tiyatrosu” binası önünde Priştine sakinlerinin günlük yaşamsal akış içerisinde konu edildiği bir kartpostalın görünümü.....72

Şekil 4.44. Kosova’nın Prizren şehir merkezinde “Posta Telekomünikasyon Binası” (sağda), “Theranda Oteli” (arkada) ve Stanko Madnić’in “Sosyal Sigortalar Kurumu Binası” (solda) yer alır. Hepsinin ortak özelliği iklimsel verilere doğrudan dayanmayan, geleneksel Osmanlı şehir dokusu içerisine 1950’lerin sonlarından itibaren başlayan modernist müdahalenin birer bileşeni olarak Akdeniz modernizmine yönelen konfigürasyonlarıdır. Ancak bu fotoğrafta görülen şehrin imar hareketine uğramış kısımları, yeni ulus projeksiyonu dahilinde kamu destekli temsili araçlarda (kartpostal, fotomonograf vb.) kadrajlara pek girememiştir.....73

Şekil 4.45. Sosyal konut ve çevre düzenlemesi, Prizren, 1962.....73

Şekil 4.46. Akdeniz’in rejyonel modernist izlerini taşıyan “Theranda Oteli”, Prizren.....74

Şekil 4.47. Sosyal konutlar kompleksi, ticari birimler ve çevre düzenlemesi, Prizren, 1973.....74

Şekil 4.48. “Sosyal Güvenlik Kurumu” Binası, Mimar: Stanko Madnić ve “Arasta Camisi’nden” geriye kalan minaresi etrafında tamamlanan çevre düzenlemesi, Prizren, 1977.....75

Şekil 4.49. Kalealtı semtinden dönem itibarıyla kentin ana arterlerinden “Karl Marx Caddesi’ne” aksiyel bakış; kentteki modernleştirme hamlesinin inşai çıktılarını gözler önüne seren bir görüntü, 1970’ler, Prizren.....	75
Şekil 4.50. Kentin asfaltlandırılarak döşenen yeni arterleri etrafında gelişen modernist yapı blokları, tarihsel yapılar ve tarihi kent merkezi ile kalealtı semtine bakış, 1970’ler, Prizren.....	76
Şekil 5.1. “Kosova Cumhuriyeti” panosu taşıyan bağımsızlık yanlısı yerli nüfusun tanklar karşısında resmedildiği bir illüstrasyon, “ <i>Liria</i> ” Dergisi, 1981.....	81
Şekil 5.2. Kosova’nın, federasyonun geri kalan tüm ülkeleri tarafından sömürülen bir maden olarak resmedildiği illüstrasyon, “ <i>Liria</i> ” Dergisi, 1981.....	81
Şekil 5.3. 1981 yılında Priştine’de başlayan kitlesel protestolardan bir görüntü.....	82
Şekil 5.4. Bashkim Fehmiu.....	84
Şekil 5.5. “ <i>Batusha’s House</i> ” begesel-film afişi, 2016.....	85
Şekil 5.6. “Batusha Evi” kompleksinden bir görünüm, Priştine, 2016.....	86
Şekil 5.7. Kadri Batusha, İsviçreli mimarlar Tino Glimmann ve Jan Gollob’a röportaj verirken, “ <i>Batusha’s House</i> ”, 2016.....	86
Şekil 5.8. “ <i>Grand Hotel Prishtina</i> ” ve yakın çevresinin yapıldığı dönem itibarıyla görünümü.....	88
Şekil 5.9. Fehmiu’nun en önemli işlerinden biri olan ve Belgrad’lı mimar Dragan Kovačević’le birlikte yaptığı 1974 tasarımı “ <i>Grand Hotel Prishtina</i> ” ve yakın çevresinin 2014 yılı itibarıyla görünümü.....	88
Şekil 5.10-5.13. (1) “Priştine Üniversitesi Kampüsü” Projesi, 1970. Mimar Bashkim Fehmiu ve Prof. Dr. Bogdan Bogdanović tarafından projelendirilmiştir. Proje Ekibi: Miograd Pecic, Mita Mladenovic, Ranko Radovic. (2) Milošević döneminde “Priştine Üniversitesi Kampüsü” projesinde yapılan değişiklikler. Mimar Spasoje Krunić tarafından projelendirilmiştir. “Aziz George Sırp Ortodoks Kilisesi” kampüsün merkezinde konumlandırılmıştır. (3) “Priştine Üniversitesi Kampüsü”nün kuşbakışı görünümü, 2016. Kampüs içerisinde kendisi dışında hiçbir dini yapı bulunmayan “Aziz George Sırp Ortodoks Kilisesi” âtıl bir biçimde varlığını sürdürmektedir. Kampüsteki diğer yapılar Güzel Sanatlar Fakültesi, Ekonomi Fakültesi, Filoloji ve Felsefe Fakültesi, Kosova Ulusal Kütüphanesi Binası vd. kimi idari binalar. (4) “Aziz George Sırp Ortodoks Kilisesi”nin 2016 yılındaki görünümü.....	89
Şekil 5.14. Kosova Ulusal Kütüphanesi Binası, Priştine, 2014.....	90

- Şekil 5.15.** “Kosova Ulusal Kütüphanesi” binasından bir detay, Mimar: Andrija Mutnjakovič, Yapım Yılı: 1982.....90
- Şekil 6.1.** Kosova Savaşı’nın 600. yıldönümünde Kosova Ovası’nda (1989) Slobodan Miloşeviç’in ünlü konuşmasından bir görüntü.....95
- Şekil 6.2., 6.3.** (1) Miloşeviç’in “Gazimestan Konuşması’nın” dikkat çekici anıtsal tasarımından detaylar (2) Kosova Ovası’nı dolduran Miloşeviç sempatanlarının havadan çekilmiş bir fotoğrafı.....95
- Şekil 6.4.** Aynı konuşma sırasında havadan çekilmiş bir görüntü. En arkada “Gazimestan Anıtı”, önünde Miloşeviç’in konuşmasını yaptığı “Vidovdan’ın” 600. yıldönümüne ithaf edilen dekor, en önde de Kosova Ovası’nı dolduran katılımcılar. Kosova Ovası, Priştine, 1989.....96
- Şekil 6.5.** Öğrenci ve öğretmenler Priştine’nin merkezindeki külüstür ve terk edilmiş binayı işgal etmeden önce “*Xhevdet Doda*” okulu öğrencileri, birkaç ay boyunca ev-okulu olarak kullandıkları mekânda ders yaparken görülmektedir.....112
- Şekil 6.6.** Belgesel-filmde Aralık 1991’de ev-okullardan birinde öğrenciler ders yaparken görülüyor. “*Drums of Resistance – Recalling a Repressed Past*”, Besa Luci and Mathieu Jouffre, 2016.....113
- Şekil 6.7.** 1990’lı yılların Priştine’sinde günlük yaşamsal rutinden bir kare.....114
- Şekil 6.8.** Filmde gösterilen, varlığını hala koruyan paralel okullardan birinin günümüz Priştine’sindeki durumunu gösteren bir fotoğraf.....115
- Şekil 6.9.** Belgesel filmde Nita Luci, yemek masasında lise döneminde beraberce deneyimledikleri anıları misafirleriyle anımsıyor.....115
- Şekil 6.10.** Luci’nin annesi, savaş öncesi Yugoslavya’sında kamu kadrolarında görev almış jenerasyonundan arkadaşları ile bir araya gelerek döneme dair anılarını yad ediyorlar...116
- Şekil 6.11.** 1990’lı yıllar boyunca ilkokul çağını yaşamış günümüz gençleri yeniden biraraya gelerek anımsadıkları deneyimleri hakkında konuşuyorlar.....116
- Şekil 6.12.** Priştine Belediyesi’nin yıkım kararı öncesi “*Xhevdet Doda*” binasının görünümü. Şu an aynı konumda “Rahibe Teresa Katedrali” yer alıyor.....119
- Şekil 6.13.** Bu dönem içerisinde “*Xhevdet Doda*” okulunda eğitim görmüş olan ve fotoğraf arşivinde döneme ilişkin görseller biriktirmiş Sead Rama ve sınıf arkadaşları lise son sınıf zamanında görülmektedir.....120

- Şekil 6.14.** Kurrizi, Arnavutların 1990’lı yıllardaki sosyal yaşamının odak noktası. Belgeselde kullanılan geçmiş döneme dair görsellerden bir kare. (1).....120
- Şekil 6.15.** Kurrizi, Arnavutların 1990’lı yıllardaki sosyal yaşamının odak noktası. Belgeselde kullanılan geçmiş döneme dair görsellerden bir kare. (2).....121
- Şekil 6.16.** Kurrizi, Arnavutların 1990’lı yıllardaki sosyal yaşamının odak noktası. Belgeselde kullanılan geçmiş döneme dair görsellerden bir kare. (3).....121
- Şekil 6.17.** Öğrencilerin gösteri lideri Albin Kurti, 1997 yılında kalabalığa seslenirken.....124
- Şekil 6.18.** Ibrahim Rugova.....125
- Şekil 6.19.** 1 Mayıs 1990 tarihinde *Verrat e Llukës*’ta düzenlenen kan davası toplantısından bir görüntü.....129
- Şekil 6.20.** 1990’lı yıllarda, 15.yy “Lek Dukagjini Kanunları’ndan” yola çıkılarak düzenlenen kan davası bırakma toplantılarından bir görüntü.....129
- Şekil 6.21.** Toplantılardan birinde Anton Çetta’yı gösteren videodan bir kare, 1990, Agim Gashi, Youtube.....130
- Şekil 6.22.** Kan davası bırakma toplantılarından birinde, “*Jahi Hasani*” Kültür ve Sanat Derneği tarafından sunulan bir performanstan görüntü, 28 Temmuz 1990.....130
- Şekil 6.23.** Kan davası bırakma toplantılarından birinde, muhataplar ve arabulucular Arnavut geleneksel toplantı odası “*oda*”da görünmekte. 131
- Şekil 6.24.** 1 Temmuz 1997 tarihli gösterilerden bir görüntü.....134
- Şekil 6.25.** 2 Mart 1998 tarihli gösterilerden bir görüntü.....134
- Şekil 7.1.** “*British Airways’in*” Priştine’deki seyahate dair reklam panosuna sanatçı Albert Heta’nın eleştirel ve ironik “*Vize gerekmez*” yazısı montesi ©Albert Heta 2003.....137
- Şekil 7.2.** Başkent Priştine’deki inşaat furçasının en önde gelen örneklerinden biri: “ENK Complex”, Priştine, 2014.....139
- Şekil 7.3, 7.4, 7.5.** (1) Muja, kent merkezi ısıtma santralının bitmemiş yapısı önünde duruyor. (2) Priştine’nin merkezinde, “Rahibe Teresa Bulvarı” boyunca görülen kimi atıl yapılar. (3) 2017 yılı itibarıyla onarımı devam eden, yayının yapıldığı dönemde karanlık ve boşlukla tanımlanmış Priştine Stadyumundan bir görünüm. (4) Kentin merkezi ısıtma biriminin hemen yanında inşası yarım kalmış, atıl bir yapının görüntüsü.....142
- Şekil 7.6.** Savaş-sonrası başkent Priştine’de sosyalist dönem toplukonutlarına yasadışı yapılan eklemeler, kamusal kayıtsızlık hali, mekânsal üretimin herhangi bir yasal zeminden bağımsız olarak salt keyfi ve/veya ihtiyaca yönelik bir güdümlerle yapılan inşai

faaliyetle sınırlı kalması, on yıl sonucunda başkentteki yapı stoğunun yarısından fazlasının kayıtdışı olduğu bir istatistik yaratmıştır.....	143
Şekil 7.7. “ <i>Prishtina is Everywhere</i> ”, Kai Vöckler, 2013.....	144
Şekil 7.8. ‘90lar Sayısı, “Kosovo 2.0”.....	144
Şekil 8.1. Kosova Cumhuriyeti İl ve Belediye Sınırları.....	145
Şekil 8.2. Kosova’nın bağımsızlığını tanıyan ülkeler haritası (Tanıyanlar, yeşille gösterilmiştir).....	146
Şekil 8.3, 8.4. Bağımsız Kosova Cumhuriyeti’nin Ulusal Bayrağı.....	146
Şekil 8.5, 8.6, 8.7. Uluslararası kuruluşlara tepkiler: (1) UN (Orijinali “ <i>United Nations</i> ” / “Birleşmiş Milletler”) yazısının devamına spreyle İngilizce’de “adaletsiz” anlamına gelen “ <i>unfair</i> ” yazılmış. (2) Bir diğer görselde, UN kısaltması “f” ve “d” harfleriyle önden ve arkadan tamamlanarak İngilizce’de (“ <i>fund</i> ”) “para, fon” la eleştirel bir imada bulunulmuştur. (3) Son görselde <i>EULEX (European Union Law Mission in Kosovo)</i> AB Kosova Hukuki Misyonu, ülkeyi deney tahtası olarak kullanmakla eleştirilmiş, İngilizce deney anlamına gelen “ <i>experiment</i> ” ifadesi vurgulanmıştır.	147
Şekil 8.8. Bağımsızlık-sonrası dönemden itibaren Kosova Meclisi’ndeki ulusal Arnavut sembolizmine yönelik imajlar, çokuluslu devlet yapısına aykırı oldukları gerekçesiyle sıkça üzerleri örtülüp, kimi milletvekillerince tepki olarak yeniden açılmasıyla gündeme gelmektedirler.....	148
Şekil 8.9-8.12. Kosova Parlamentosu’nda üstü örtülen etnik Arnavut imaj setleri, içmekânda kullanılan Yunan-Roma referanslı semboller, kolonlar ve ışıklandırmalar.....	149
Şekil 8.13. Sosyalist dönemde inşa edilen Meclis Binası’nın, yapıldığı dönemdeki modernist yapısı ile günümüzde, iç mekân düzenlemelerinde izlenen klasisist yaklaşım oldukça ironiktir.....	149
Şekil 8.14, 8.15. Kosova genelinde ama özellikle de başkent Priştine’de (imar hareketlerinin ve inşai yatırımların yüksek yoğunluğu nedeniyle) dışavuran ve neredeyse savaş-sonrası dönemden bağımsızlık dönemine dek sürecek olan Amerikanizasyon döneminin temsilleri. (1) Üst solda Amerika’ya bağımsızlık yolundaki desteğine yönelik minneti belirten hediyelik eşya ve baskı tişört yer alıyor. (2) Üst sağda ise dönemin Kosova’nın bağımsızlığı için desteğini esirgememiş eski ABD Başkanı Bill Clinton’un isminin verildiği bir Mermer İmalathane ve Satış Merkezi’nin giriş tabelası yer almaktadır.....	153

- Şekil 8.16.** Amerikanizasyon (1999-2008) döneminin kabaca sekiz yıl sürecek temsili dışavurumlarında eski ABD Başkanı Bill Clinton’a özel bir yer verildiği görünür. Kendi adının verildiği bulvar üzerinde yer alan ve YSFC dönemi sosyal konut yapısının brüt beton-tuğla konfigürasyonlu yüzeyi üzerine yerleştirilen devasa poster, Priştine Belediyesi tarafından şehrin temsili duvar resimleri arasında 17 yıldır yer almakta ve her daim bakım ve yenilemesi yapılmaktadır. Şehrin ikonik simgelerinden birinin ideolojik arkaplanda kendisiyle çelişir ve anakronik bir sosyalist dönem çokkathlı sosyal konutu üzerinde yer alıyor olması ise dikkate değer bir çelişki ve süreklilik imgelerinde yönelik yok edemezliğin kompanse edilmek üzere bir tavır olarak da irdelenebilir bir vaka gibi görünür.....153
- Şekil 8.17.** Bir diğer Amerikanizasyon dönemi yapıtı “Bill Clinton Bulvarı” üzerinde, arkaplanda yer alan duvar resmi ile birlikte önde konumlanan Clinton Anıtı’na ait görsel.....154
- Şekil 8.18.** Altyapı toponomisi: “Bill Clinton Bulvarı” tabelası.....155
- Şekil 8.19.** Aynı dönem içerisinde inşa edilen onlarca yapıdan biri olan başkent Priştine’deki “*Hotel Victory*”, hem toponomik hem de görsel açıdan Amerikan imgeler seti kullanımıyla ön plana çıkmaktadır.....123
- Şekil 8.20, 8.21.** Savaş-sonrası ziyarete kapalı ve atıl halde varlıklarını sürdüren Kosova’daki Sırp yapımı ve/veya Yugoslav dönemi anıt ve yapılarına örnekler: “Aziz George Kilisesi” ve Mitrovica’daki “Madenciler Anıtı”.....158
- Şekil 8.22.** Savaş-sonrası ziyarete kapalı ve âtil halde varlıklarını sürdüren Kosova’daki Sırp yapımı ve/veya Yugoslav dönemi anıt ve yapılarına örnekler: Priştine Üniversitesi Merkez Kampüsü arsası içinde yer alan 1990’lar yapımı “Aziz George Sırp Ortodoks Kilisesi”.....159
- Şekil 8.23.** Savaş-sonrası ziyarete kapalı ve âtil halde varlıklarını sürdüren Kosova’daki Sırp yapımı ve/veya Yugoslav dönemi anıt ve yapılarına örnekler: Kosova Ovası’ndaki “Gazimestan Anıtı”.....160
- Şekil 8.24.** Savaş-sonrası ziyarete kapalı ve âtil halde varlıklarını sürdüren Kosova’daki Sırp yapımı ve/veya Yugoslav dönemi anıt ve yapılarına örnekler: Priştine’deki “Kardeşlik ve Birlik Anıtı”, stencille yazılmış sloganlar.....160
- Şekil 8.25.** Savaş-sonrası ziyarete kapalı ve âtil halde varlıklarını sürdüren Kosova’daki Sırp yapımı ve/veya Yugoslav dönemi anıt ve yapılarına örnekler: Priştine’deki “Kardeşlik

- ve Birlik Anıtı”, bağımsızlığı destekleyen müttefik ülkelerin bayraklarının renklerine boyanmış hali.....161
- Şekil 8.26.** Savaş-sonrası ziyarete kapalı ve âtil halde varlıklarını sürdüren Kosova’daki Sırp yapımı ve/veya Yugoslav dönemi anıt ve yapılarına örnekler: Priştine’deki “Gençlik Sarayı” (Orj. “*Pallati i Rinise*”) binasına (Eski ismi: “*Boro ve Ramiz*”) asılan Kosova Kurtuluş Ordusu lideri Adem Jashari’nin görseli.....161
- Şekil 8.27.** Kosova’nın bağımsızlık lideri Ibrahim Rugova’nın cenaze merasimi, 26 Ocak 2006, Yugoslav dönemi “Şehitler Anıtı’nın” hemen yanındaki “Rugova Anıt Mezarı”, Priştine.....162
- Şekil 8.28- 8.31.** Paris’te yaşanan terör olayları nedeniyle dünyanın dört bir yanındaki belli başlı anıtlar terör karşısında uluslararası dayanışma göstergesi olarak Fransa bayrağının renklerine boyandı: (1) Rio de Janeiro’daki “İsa Heykeli”, (2) Sydney’deki “Opera Binası”, (3) Berlin’deki “Brandenburg Kapısı”, (4) Priştine’deki “Kardeşlik ve Birlik Anıtı”.....162
- Şekil 8.32.** Priştine’nin Gençlik Sarayı Binası’nın hemen önündeki boşlukta konumlanan 2008’teki bağımsızlığın simgesi “*Newborn*” Anıtının ‘R’ harfinde fotoğraf çektiren Arnavutluk ve Kosova bayraklı çocuklar. 17 Şubat 2016 günü, bağımsızlığın 8. yıldönümünde anıt, AB’nin Kosova’ya yönelik ‘vize serbestisi’ndeki olumsuz yöndeki politikalarına ‘gettolaşma’ eleştirisi niteliğinde mavi gök beyaz bulutların üzerine gerilen dikenli tellere boyanmış gözükmektedir.....163
- Şekil 8.33.-8.40.** (1) Bağımsızlık ilanının hemen öncesinde hükümet tarafından “*Karrota*” şirketine siparişi verilen “*Newborn Anıtı*” yapım aşamasında görülüyor, 2008. (2) Bağımsızlığın ilan edildiği akşam kutlamalarda anıtın açılışı, 17 Şubat 2008. (3) Anıtın, Kosova’nın 2. Bağımsızlık yıldönümünde ülkenin bağımsızlığını tanıyan tüm devletlerin bayraklarına boyanmış versiyonu (4) Anıtın kamuflaj ve kalpli desenli versiyonu, 2014. (5) Anıtın grafitiyle boyanmış versiyonu, 2015. (5) Anıtın gözyüzü ve dikenli tellerle boyanmış versiyonu, 2016. (6) Anıtın 2017 yılında “E” harfine vurgu yapılan, yalıtılmışlığa tepkiyi devam ettiren ironik bir biçimde düzenlenmiş versiyonu, 2017.....164
- Şekil 8.41-8.43.** “Rahibe Teresa Bulvarı”, üç farklı dönem boyunca her yeni gelen erkin gösteri sahası: (1) Erken 20.yy’da bulvarın henüz yeni bir cadde olarak görünümü. (2) Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti döneminde Priştine’nin başkentleştirildiği dönemde bulvar boyunca modernist yapılar ve peyzaj düzenlemesi. (3) Bağımsızlık-

- sonrası tamamen yayalaştırılarak ve karşı-ulusal vizyonun yansıtıldığı anıtlarla düzenlenen “Rahibe Teresa Bulvarı’nın” güncel görünümü, 2014.....166
- Şekil 8.44.** “Rahibe Teresa Bulvarı’nın” havadan görünümü.....166
- Şekil 8.45.** Priştine’nin “Rahibe Teresa Bulvarı” üzerinde kurgulanmış, yayalara yönelik promenaddaki ilk durak: “Kosova Kurtuluş Ordusu” lider ekibinden şehit “Zahir Pajaziti Anıtı” ve hemen önünde duran dönemin Cumhurbaşkanı Atifete Jahjaga’nın saygı duruşunu gösteren bir fotoğraf.....167
- Şekil 8.46- 8.48.** Aynı promenad üzerinde sırasıyla yer alan (1) “Rahibe Teresa” Anıtı, (2) Savaşta kadın kahramanlara adanmış “Herroinat Anıtı” ve (3) “İskender Bey Heykeli” (Orj. “*Gjergj Kastrioti Skënderbeu*”).....167
- Şekil 8.49.** Priştine’nin “Rahibe Teresa Bulvarı” üzerinde kurgulanmış yayalara yönelik ritüel promenaddaki kurgunun benzerleri, ülkenin diğer kimi belli başlı şehirlerinde de savaş-sonrası dönemde, bağımsızlıkla birlikte kurgulanmaya başlanmış gözükür. Yukarıdaki fotoğrafta, bir şehit anıtı önünde Yakova (Arn. “*Gjakova*”) şehrinde Tarihi “Pashtriku Oteli’nin” karşısında anma töreninde eski Cumhurbaşkanı Atifete Jahjaga ve devlet temsilcileri görünüyor.....168
- Şekil 8.50., 8.51.** (1) Ritüel promenadın en uç kutbunda yer alan “İbrahim Rugova Heykeli”, (2) Heykelin yapımı için açılan yarışmadaki alternatiflerin minyatürleri gözüküyor.....169
- Şekil 8.52, 8.53.** (1) Yeni ulusal vizyonun toponomik ve altyapısal atılım üzerinden inşası: “*İbrahim Rugova Otoyolu*’ndan” bir görünüm. (2) “*İbrahim Rugova Otoyoluna Hoşgeldiniz*” 169
- Şekil 8.54, 8.55.** : (1) Yeni ulusal vizyonun altyapı yatırımları kapsamında, KKO liderlerinden Adem Jashari’nin isminin verildiği “Uluslararası Adem Jashari Havalimanı’ndan” bir görünüm. (2) Mitroviça kentindeki 28,500 kişilik “Adem Jashari Olimpik Stadyumu”.....170
- Şekil 8.56-8.58.** Kosova Kurtuluş Ordusu liderlerinden Adem Jashari’nin ailesiyle birlikte öldürüldüğü anıt evi ve anıt mezarlığı etrafında tasarlanan şehitlik.....170
- Şekil 8.59.** Kosova Kurtuluş Ordusu mensupları için dikilmiş bir anıt, Skenderaj.....170
- Şekil 8.60.-8.63.** Antikleştirme ve manipülatif restorasyon hareketi kapsamında: (1) Priştine “Union Oteli” (eski hali), yandıktan sonra (2) yapılan rekonstrüksiyonda (yenisi: “United Colours of Benetton”) Arnavut ulusal kahramanı “Skanderbeg’in” büstü minyatür olarak pencere sövelerinde kemer kısımlarında vurgulandı. (3) Prizren’in sembol

yapılarından “Theranda Oteli”, yapıldığı dönemde görülüyor. (4) Bağımsızlık-sonrası dönemde yeniden elden geçirilen otel çıkılan yeni katlar ve Rönesans çağrışımlı plastik kolonad, alınlık vb. öğelerin kullanımıyla bambaşka bir karaktere dönüştürülmüştür.....171

Şekil 8.64.-8.66. Tanrıça “Hyjnesha”nın (Orj. “*Mbretëresha e Dardanisë*” ya da “*Hyjnesha ne Fron*”) antik Dardania imgeselliği içerisinde kullanımı: (1) Priştine Belediyesi Amblemi, (2) “Priştine Film Festivali” Afişi ve (3) “Hyjnesha’nın” sembolize edilerek kullanıldığı “Priştine Film Festivali’nde” verilen ödülün görünümü.....172

Şekil 8.67-8.70. “*Kosovo: The Young Europeans*” reklam kampanyasından görüntüler.....172

1. GİRİŞ

1.1. GİRİŞ VE ÇALIŞMANIN AMACI

Mimarlık, mesleki nitelikleri itibarıyla içerisinde barındırdığı cismetme, katılaştırma, imgeler seti yaratma, fikri arkaplanı somut olarak maddesel boyutta dışavurma ve ‘görünürlük’ kazandırma kabiliyetleri sayesinde, diğer yaşamsal pratikler açısından önemli bir araçsallık potansiyeli taşır. Günümüzde “mimarlık” kavramının; alımlanışı, kapsama alanı ve pratikte kullanılışı itibarıyla, başlıca tektonik niteliklerinden ileri gelen otonom sınırlarını aşmış, hayli modern bir konsepsiyon veya inşa olduğunu söylemek mümkündür. Kendisine atfedilen bu yeni boyutta mimarlık, bir diğer görel modern konsept olan ‘ulus’ kavramı ve bu kavramın inşa süreçleriyle oldukça iç içe geçmiştir. Ulus fikrinin görünürlük düzeyinde dışavurumsal bir araç olarak mimarlığa hayli sık bir zaman aralığında ve oldukça yoğun boyutlarda başvurduğu görülmektedir.

Bu fikrin düşünsel arkaplanında yer alan bileşenler için sağladığı uygun imge ve dekor yaratma olanağı, mimarlığı neredeyse kaçınılmaz bir kurum olarak konumlandırmıştır. Öyle ki, Kuzey Amerika’daki ulus inşası ile mimarlık arasındaki ilişkinin tarihsel süreçlerine değindikleri “*Building the Nation : Americans Write About Their Architecture, Their Cities, and Their Landscapes*” kitabında Amerikan tarihçiler Steven Conn ve Max Page, çoğu Amerikanın hayatını James’i, Edith Wharton’u ya da James Baldwin’i hiç okumadan geçirip, canlı senfoni orkestrası veya jaz performansı dinlemeyebiliyorken, hiç kimsenin mimarlıktan uzak veya mimarlık dışında bir yaşam geçiremeyeceğine yönelik ileri sürdüğü fikirler (Conn ve Page, 2003), mimarlığın modern anlamıyla, kaçınılmaz kültürel üretimler arasındaki konumunu gözler önüne serer.

Tezde jeo-teritoryal odak noktası olarak ele alınacak Kosova’da da dönemi itibarıyla, İkinci Dünya Savaşı sonrası, kıta Avrupası içerisinde geç-modernleşme hamlesiyle birlikte hem ulus fikrinin hem de mimarlığın, Batı’daki çağdaşı muadillerinde olduğu gibi modern bir konseptle ele alındığı görülecektir. Kronolojik olarak Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nden Yugoslavya Federal Cumhuriyeti’ne, Birleşmiş Milletler Kosova Misyonu’ndan 17 Şubat 2008 tarihi itibarıyla tek taraflı bağımsızlığını ilan eden Kosova

Cumhuriyeti'ne, yaklaşık 72 yıllık geçen tarihsel süreç içerisinde; her yeni gelen yönetimin, değişen iktidar odaklarının, kurulan rejimlerin ve edinilen hukuki statülerin kendi ulus projeksiyonlarını hayata geçirme aşamasında mimarlıkla bir alışveriş içerisinde oldukları görülecektir.

Bu bağlamda tezin ilerleme safhaları önemli dönemeçlere değinilerek kurgulanmıştır ve 1945'ten içinde bulunulan 2017 yılına kadarki süreç içerisinde bu ikili ilişkinin evrildiği boyutlar vurgulanacaktır. Tarihsel bağlam açısından anlamlı bir gelişimsel grafik çizebilecek bu dönemsel ayrımlar Balkanlar'da Osmanlı hakimiyetinin bitişi ile başlayan erken uluslaşma sürecinden (1850-1945), Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (1945-1992)'ndeki ulusalcılığın mekânsal-söylemsel uzanımlarına, ulusal başkentin inşası meselesinden, Priştine özelinde ulusal kimliğin Prizren'le kurulan gerilimli karşıtlık ilişkisine, sosyalist dönemin ikinci evresinde Kosova'da Arnavut ulusal kimliğinin yeniden inşasından (1974 – 1989), 1989'dan 1999 yılına kadar sürececek sivil direniş dönemindeki ulusal kimliğin konsolide edilmesi amacıyla kurulan karşı-kamusallık üretimi mekânlara, bağımsızlık-öncesi Birleşmiş Milletler yönetimi altındaki dönemden (1999-2008) bağımsızlığın ilanı ve sonrası dönemdeki ulusal kimlik üretimiyle, mekânsal söylem ve toplumsal boyutta mekâna yönelik kullanım ilişkisindeki evrilme ele alınacaktır.

Tezin kurgulanışı itibarıyla izlenecek güzergâh, özellikle 1980'lerin sonuna kadar olan dönem içerisindeki modernleşme hamlesi yapmakta olan, başta sosyalist rejimlere oldukça benzer bir söylem ve eylemin takipçisiyken, özellikle Belgrad merkezli politik baskının güçlü bir biçimde açığa çıktığı 1989'dan 1999'a kadar süren dönemde kamusal ölçekteki neredeyse tüm alanlardan devlet eliyle yoksun bırakılan ve katılım kanallarının önü kapatılan yerli nüfusun kurduğu karşı-kamusallık mekânlarının üretimiyle birlikte farklılaşma eğilimine girecektir. Dominant bir kamusal organ ve onun ulusal projeksiyonunu hayata geçirecek toplumsal ve mekânsal söylemlerine karşılık direniş ve dayanışma amaçlı kurulan karşı-kamusallaşma hareketinin başlıca söylem ve eylemlerini mekân üzerinden kurması, merkezden çevreye yönelik tek yönlü iktidar ilişkisini aşındıran ilk ve en güçlü hamlelerini mimarlık aracılığıyla ileri sürmesi ve tavandan tabana dikte edilen determinist mekân kullanımlarını hırpalayan alternatif mekân kullanım örüntülerinin etkileri, kriz dönemi veya akıbet deneyimi ve sonrasındaki uzanımlarıyla birlikte ele alınacaktır.

Bu bağlamda tezin kendi içerisinde öncül tarihsel süreçleriyle birlikte detaylı olarak irdelenecek Kosova özelindeki ulus inşa süreçleriyle mimarlık ilişkisi, 1989-1999 arasında süren 10 yıllık süre içerisinde edinilen deneyimle birlikte, bağımsızlık ve sonrası döneme olan kamusal nitelikteki mekânsal ve politik katılımsızlık veya ilgisizlik olarak tanımlanabilecek ve kriz dönemlerinde ulusal konsolidasyon amacıyla kurulan ‘*ad hoc*’ yani geçici bir formülasyonun, bir başka deyişle istisnanın kalıcılaştığı ve toplumsal mekân kullanımlarının evrildiği nokta tüm detaylarıyla karşılaştırmalı ve eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilecektir.

1.2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Tezde araştırma yöntemi olarak hayli geniş sayılabilecek bir zaman aralığı içerisinde, çok sayıda farklı yönetsel kadrolar ve ulusal projeksiyonlarını üzerine oturttukları mimari dolayısıyla mekânsal söylemler gibi geniş yelpazede irdelenecek karşılıklı okumalar gerektiren bu çalışma için kaynak metinler mimarlık, planlama, sosyoloji, tarih, politika, felsefe, psikoloji, ekonomi, kültürel çalışmalar, edebiyat, coğrafya ve sanat gibi disiplinler arası niteliğindeki kitap, makale, broşür, rehber; dergi, gazete vb. süreli yayınlar ve kartpostal, poster, belgesel, film vb. basılı, sanal ve multimedya ortamlarındaki görsel ve yazılı kaynakların okunması, taranması, tercüme edilmesi, bir kısmından alıntı yapılması ve birebir söyleşi gibi çalışma yöntemleri aracılığıyla oluşturuldu.

1.3. ORJİNAL KATKI

Tezin Kosova özelinde, 2008 yılındaki bağımsızlık sonrası artmakla birlikte, yazılan tez çalışmaları içerisinde ulusun inşası ile mimarlık ilişkisinin bu denli geniş bir zaman aralığında, öncül ve ardıl etkileriyle birlikte disiplinler-arası karşılaştırmalı ve toplumsal politik konumlanma ile mekân kullanımları açısından anlamlı kılacak öncü bir çalışma olması hedeflenmiştir. Öncül baskıcı bir ulusal vizyonun edilgenleştirici pratikleri karşısında, kendi karşı ulusal vizyonunu bir dönem sonra üreten ancak değişen toplumsal politikalarla birlikte yeraltına, paralel bir örgütlenmeye evrilen veya alternatif ritimsellikler ve örüntüler kuran bir deneyim, mekânsal ve zamansal kırılma içerisinde gedik açma

pratiği ve günümüze olan uzanımları sorgulanmıştır. Bu bağlamda Kosova özelinde, daha önce ayrı ayrı antropoloji, sosyoloji ve mimarlık gibi alanlarda ele alınmış bu zamansal-mekansal kırılma ve üretilen toplumsal alt siyaset ile karşı-kamusallaşma mekânları, ulusal vizyonların karşı karşıya geldiği bir güzergâh üzerinde konumlandırılarak, mimarlık bağlamında ve kaçınlmaz olarak sosyolojik öğelerle birlikte tartışılmaya ve yeni bir kuramsal ilişkisellik ağı kurulmaya çalışılmıştır. Uluslararası ölçekteki hem mimarlık tarihi, teorisi ve eleştirisi alanında hem de sayılan diğer yan alanlar içerisinde muadillerine eklemlenebilecek, farklılaşabilecek yerel deneyimdeki nüanslarla birlikte kıyaslama amacıyla referans alınabilecek bir kuramsal ve tarihsel metin üretiminin yapılması öncelikli itici neden olarak öne çıkmıştır.

2. İKTİDAR ARAÇLARI OLARAK KİMLİK VE MEKÂN: ULUS KONSEPTİNİN ÜRETİMİ VE KAVRAMSAL GELİŞİM SÜRECİ

2.1. ULUS TABANLI TOPLUMSAL YAPILANMA VE YÖNETİMSEL BİÇİMLENİŞ

2.1.1. Aydınlanma-sonrası Toplumsal Örgütlenme Biçimlerine Yönelik Kuramsal Çalışmalar ve Ulus-Devlet Teorisi

Aydınlanma sonrası Avrupa entelektüel camiasının kapsamlı olarak ele aldığı sivil toplum tartışmaları barış, özgürlük ve uyumu bir arada barındıran, olabilecek en uygar toplumsal düzen idealini ifade eder. Aydınlanmacı bakış açısının toplumsallığın yeniden yapılandırılması üzerine kutuplaştırıcı, ayrıştırıcı, farklılaştırıcı kimliklendirme projeksiyonlarına bakıldığında, Hegelyen dünya-tarih veya ulus-devlet çizgisine çekilmekte olan bir rasyonel düzen idealinin peşinde sürüklendiği görülür.

Bu dönemi fikirleri ve öne sürmüş olduğu savlarıyla domine etmiş olan Hegel, sivil toplumun atomize bir biçimde birbirlerinden kopuk yaşayan ve sadece kendi çıkarlarını düşünen bireylerden oluştuklarını iddia ederek, insan doğasındaki bencil ve dar görüşlü mizacın sivil toplumdaki ahlaki özelliklerin dışavurumunu engelleyici özellikte olduğunu iddia etmiştir. Bu nedenle Hegel'e göre siyasi denetim ve düzenleme kurumsal bazda, aşkın bir devletin varlığı koşuluyla, evrensel rasyonelliği, akli ve toplumun iradesini yansıtır. Almanya'nın sosyopolitik durumu ve ekonomik yükseliş yakalama çabaları içinde olduğu bir dönemde kuramını olgunlaştıran Hegel, düşünce yapısını oluştururken uygar ve gelişimini sürdürebilir bir toplumun teminatının 'devlet müdahalesi' koşuluna bağlandığı dönemin kabul gören görüşlerden etkilenmiş benzer. Hegel'e göre, " *Tarihselleşebilenler devlet kurma yetisi gösterebilen uluslarla sınırlıdır. Dolayısıyla 'dünya-tarih' zamanı kendinde ehlileştirebilmiş 'entity' (oluşum, bütünlükler) kurabilmiş ulus devletlerde sınırlı olacaktır.*" (Hegel, 1975)

2.1.2. Kamu, Kamusal Roller ve Kamusal Alan Konfigürasyonu

Diğer yandan, bu ulusal kimliğin üzerinde yeşereceği ‘devlet’ yapısının teritoryal ve sınırları tanımlı mekânsal düzlemde, kimi öznelerin diğerleriyle hiyerarşik düzeyde ilişki kalıplarını kurgulayacak ‘iktidar’ mekanizmalarının devreye sokulduğuna şahit oluruz. İdari yetki, Hegelyen toplumsal yapılanma anlatısından hareketle, teorik olarak, eşitlik, adalet ve özgürlük üzerine kurulu hukuki normlarla paydaş addedilmiş vatandaşlar karşısında, kamusal alanda sorumlu tutulan devlet tekelinde toplanmıştır. Aynı alanın varoluşsallığını temin edecek biricik unsur olan bireylerin, yine mahrem olduğu farz edilen alanlardaki özgül ve özerk konumlarından çıkararak veya soyunarak, kişisel menfaatlerini bir kenara iterek, toplumsal konulara eleştirel ve akılcı yaklaşımlarla katılım sunmaya ve dolayısıyla kendilerini bir ‘kamu’ oluşturacak düzende inşa etmeye koyulduğu düşünülür.

Kamusal alan üzerinde düzenleyici, gözlemleyici ve denetleyici hakimiyeti meşru kılınan çok boyutlu toplumsal bir idari örgütleniş biçimi olarak devlet; etnik, ulusal, dinsel vb. bazda olumlanmış ve müzakereler sonucu makul görülmüş kimlikleri tanır ve birey veya grupların bu kimliklerle, kamusal düzen içerisinde yerleşimleri ile birlikte, taksonomik kitlelere yönelik uygulanacak her türlü iktidar müdahalesindeki kolaylık açısından kamusal roller tanımlar. Aslına bakılırsa, özellikle harç niteliğinde biraradalıklar üreten çıkar gruplarını yansıtan milliyet, etnisite, cinsiyet, din bazlı kimlik tanımlayan toplumsal roller; bir yandan grup üyelerinin olumladığı bir ayırt edici ‘özgünlük’ ve ‘aşinalık’ temeli sağlarken; bir yandan da rijit, bir başka deyişle geçirimsiz hatlarla soyutlandığı ve sabitlendiği farz edilen bu kimliklerin, kamusal alan üzerinde, hem itaat hem de olası bir düzen dışı eylem karşısında müeyyideyle karşılık verilmesi açısından, idari merci için daha net ve ulaşılabilir bir ‘görünürlük’ alanı oluşturduğunu söylemek mümkündür.

2.2. BATI TOPLUMLARINDA ULUS-DEVLET VE ULUSAL KİMLİK ÜRETİMİ

Sosyolog Meltem Ahıska, kimliklendirme bazında millet hayalinin kaçınılmaz bir biçimde antropolojik bir olgu olarak ele alındığını ve dahası gerekliliğinin temel bir işlev olan ‘hayatın anlamı’yla doldurduğunu savunur. (Ahıska, 2005) Avrupa özelinde irdelenecek olursa, ‘milli’ bir formülasyon olarak nitelendirilebilecek bu kimlik üretimini, toplumsal yapılanma aşamasında ortaya çıkaran tarihsel etkenin emperyal monarşilerin son bulması olduğu söylenebilir.

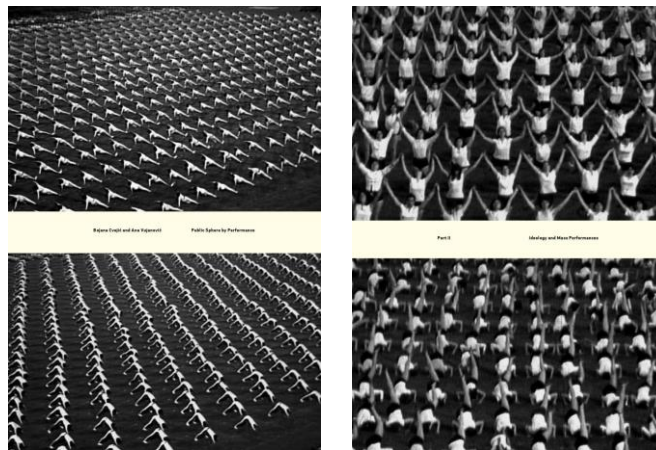
Turner, ulusal kimliğin homojenize edici, farklılık üzerinden ayırt edici, içerdikleri ve dışladıklarıyla süregiden karşılıklı vektörel ilişkilerinden ve ulus devletin ideolojik bir aygıtı olarak araçsallaştırılmasından yola çıkarak yatay ilişkiselliklerin yanında yurttaşlığın yukarıdan aşağı veya aşağıdan yukarı mı olduğuna ilişkin dikey bir ilişkisellik ve ayırım gözlemler ve gözlemi sonucunda dikey ilişkiselliği etken – edilgen bazlı bir kurulum biçimi olarak öne sürer. (Turner, 1969)

Diğer yandan yurttaşlığın oluşumunu mekânsal düzeyde ele aldığı ve kamusal alan ve özel alan gibi iki ayrı üretim mekânı olarak tanımladığı bir diğer ayırım da bu çok boyutlu gözlem içerisinde yerini alır. Turner sınıflandırmalarına örnek olarak Fransa ve Amerika gibi, kamunun siyasal katılımının etkin olduğu ve devrimci bir mücadele sonucu haklarını elde etmiş toplumlarda tabandan tavana (aşağıdan yukarıya) giden etkin ve radikal bir yurttaşlık geleneği olduğunu ileri sürer. Bunun yanında yurttaşlığın tavandan tabana (yukarıdan aşağıya) yansıdığı Modern Türkiye, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti kuruluş döneminde Kosova ve benzeri örneklerde ise toplumu edilgenleştiren, nesneleştiren ve nüfuz alanı olarak tanımlayan tutumların olumsuz bir nitelik kazandığı örnekleri sıralar. Yurttaşlığın üretimini mekânsal bazda ele aldığı özel ve kamusal alan ayırımında ise, daha ziyadesiyle, kültürel yönlerin açığa çıkması açısından önemini vurgular. Turner’a göre: “*Siyasal alanın (kamusal alanın) sınırlı olduğu toplumlarda, yurttaşlığın pasif ve özel olduğunu görürüz*”. (Turner, 1990)

2.3. BATI-DIŞI TOPLUMLARDA ULUS-DEVLET VE ULUSAL KİMLİK ÜRETİMİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Çalışmanın ilerleyen kısımlarında Kosova bağlamında karşılaştırmalı olarak ele alınacak Batı-dışı veya geç-modern kategorisinde konumlandırılmış alanların, bu kanonize kimliklendirmeye, tamamlanmış formülasyona, dolayısıyla modellere erişip araçsallaştırarak geç milliyetçilikler ürettikleri süreçlere değinilecektir. Ancak öncesinde Ahıska'nın tam da bu noktada hatırlattığı Partha Chatterjee'nin geç milliyetçilikler üreten bu yeni kamusalıklar düzlemine yönelik can alıcı sorusunu yinelemekte fayda vardır: *“Eğer dünyanın geri kalan bölgelerindeki milliyetçilikler kendi hayallerini onlara Avrupa ve Amerika tarafından sunulan kimi ‘modüler’biçimlerden seçmek zorunda kaldılarsa, geriye hayal edecekleri ne kalmıştır?”* (Chatterjee, 1993) Soru içerisinde yer alan hayal etme, dolayısıyla projeksiyon üretimine yönelik zihni çalışmalar; hazır bir modelin kullanılışı vasıtasıyla ket vurulan ve alternatif bir yol yerine, başat ve kanıtlanmış bir kalıba, tüm farklılık zeminleri hiçe sayılarak sokulmaya çalışmanın bir eleştirisi şeklinde okunabilir.

Diğer yandan Adam Philips'in “Dehşetler ve Uzmanlar” kitabında bahsettiğı üzere: *“Eğer bir sistemin amacı istenmeyen şeylerin atılabileceğı bir dışarıyı yaratmaksa, o zaman sistemi anlamak için onun kendi dışına süpürdüklerine -çöpüne- bakmamız lazım, sistemin kendini nasıl gördüğünü ve görülmek istediğini ancak böyle çıkartabiliriz.”* (Akt. Ahıska, 2005)

Şekil 2.1. Belli başlı ulusal ilan edilen günlerde açıkava spor salonu etkinlikleri düzen, koreografi ve üniformiteyle karakterize olur.

Kaynak: Public Sphere by Performance, Bojana Cvejić & Ana Vujanovic, 2012 ^[1]

İçsel ve dışsal, manevi ve maddi, kamusal ve özel ayrımlar, iktidar üzerinden her tanımlanışlarında mutlak bir görünürlük (iktidarın imaj inşası) veya görünmezlikle (makul görülmeyen her elementin süpürüldüğü) ele alınacaklardır. Geç milliyetçilikler açısından bakılacak olursa, Ahıska'nın milliliğin hayal edilmesinde Batı ve Doğu temsillerinin oynadığı kurucu role ve bunların diyalojik ilişkisine yaptığı vurgu önem kazanmaktadır.

Örnek olarak batı-dışı veya kolonyal küresel ağlardan kopuk, eski ve monarşik, çokuluslu bir imparatorluğun rejim değişikliğiyle, bir ulus devlete dönüştüğü Türkiye modelinde, başat unsur olarak seçilen Türk ulus konsepsiyonu, Fransız cumhuriyetçi geleneği ve kamusal yapılanması bağlamındaki milli eğitim yoluyla homojenize talim terbiyeden geçmiş bir ulus fikriyle benzeşir. Öyle ki öncül milliyetçi ideoloji metinlerinden olan sosyolog Ziya Gökalp'in 'Türkçülüğün Esasları' kitabındaki millet tasviri, durumu daha açık bir şekilde tespit etmek için anlamlı bir belge niteliği sunmaktadır.

Gökalp'e göre: "*...Millet ne ırki, ne kavmi, ne coğrafi, ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildir. Millet, dilce, dince, ahlakça ve güzellik duygusu bakımından müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir topluluktur.*" (Gökalp, 1990:22)

Gökalp, Türk milliyetçiliğini teorize ederken insani şahsiyetin beden değil, ruhta olduğunu ve dolayısıyla maddi meziyetlerin ırktan, manevi meziyetlerinse terbiyesini aldığımız cemiyetten geldiğini söyler. Manevi varlığı, maddi varlığın önünde tutan, bu bağlamda milliyette şecere yani soykütüğü aranmasını gerekli görmeyen, milli niteliğin salt terbiye ve mefkurede aranmasını vazedan Gökalp'e göre "*Türk, bir milletin adıdır. Millet, kendisine mahsus bir kültüre malik olan zümre demektir.*"² (Gökalp, 1990:24)

Diğer yandan Türk milliyetçilik söyleminde ulus inşa süreçlerine yönelik anlatılarda "medeniyet" vurgusu aydınlanmacı zihniyetin bir uzantısı olarak konumlandırılabilir. Önemli bir argüman olarak öne çıkmıştır. Sosyolog ve tarihçi Reşat Kasaba, medeniyet kavramının neredeyse tapınılması gereken bir ideal veya güç söyleminde yaratıldığına dikkat çeker. (Kasaba, 1997:26, Akt. Ahıska) Buna ek olarak, tarihsel süreç içerisinde keskinleşmiş ve oldukça etkileyici sayıda taraftar bulmuş ilerici söyleme göre medeniyet, onu dikkate almayanlar için yakıp parçalayıcı 'saldırgan bir ateş' olarak tariflenmiştir.

Ahıska, Mustafa Kemal'in öncülüğünde üretilen bu ilerlemeci söylemin karşılıklı bir ilişkisellik kurduğunu, bu kurulumun "asrımızı belirleyen hız ve hareket" karşısında geçmiş yüzyılların "ataletini" terk etme gerekliliğiyle ifade bulduğunu vurgular. (Atatürk 1959: 207, Akt. Ahıska). Öyle ki gecikmiş olmanın verdiği endişe, bu söylemin içerdiği hız ve ilerlemeci zamansallıkla vurgulanan, milli olarak kabul edilen sınırlar içerisinde tanımlı yeni bir coğrafi algı, içinde bütünlük ve düzenin inşası açısından önem atfedilen ancak aslı itibarıyla dış dünyaya sergilenmesi gereken "modernlik", Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasındaki hedeflediği idealleri yerine getirmesi açısından önüne koyduğu söylemlerdir. (Ahıska, 2005:91)

Diğer yandan hegemonik ilişkinin kurgulandığı süreçler açısından bakıldığında, kurulan vektörel hattın merkez-çevre, etken-edilgen, ast-üst veya özne-nesne gibi ikili kutuplarda etkidikleri görülür. Örnek olarak erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde iktidarı elinde bulduran kurucu kadroların, toplumsal projeksiyonlarını, tavandan tabana veya halkı pasif bir nesne olarak ele alan bakış açısıyla, merkez (Ankara) tarafından tekyönlü bir iletişim kanalı aracılığıyla yönetme modelini takip ettiği görülmektedir. Ahıska, bu tek yönlü, Ankara merkezli ve statik iletişim modelinin, paradoksal olarak, iletişimi aslında yok ettiğini tespit eder. (Ahıska, 2005: 320) Öyle ki, her ne kadar milliyetçi konsept bağlamında "Halkevleri" veya "Köy Enstitüleri" gibi "halka gitme ağları" kurulmuş da olsa, bunların etkili birer iktidar aracı olduklarını iddia etmek çok da mümkün görünmez. (Ahıska, 1998)

2.4. "ULUS" KAVRAMI ve MEKÂNA YÖNELİK SÖYLEMLER

2.4.1. Ulusal İktidar Alanı Olarak Mekân

Ulus konseptine dayalı bir iktidar mekanizmasının kimlik inşası ile birlikte kaçınılmaz olarak verili kimliği üzerine oturarak kendi denetim ve disiplini içerisinde kontrol edeceği bir mekânsal uzanım ihtiyacı olacaktır. Yeni bir kamusal düzenin inşası, ancak verili kamusal rollerin öngörülmuş olasılıklar örüntüsü içerisinde hayata geçirileceği bir kamusal alan veya mekân ile mümkündür. Bu bağlamda Henri Lefebvre'ün mekân üretimini, "*insan ilişkilerinin ve toplumsal ilişkilerin üretimi*" olarak konumlandığı tanımlamasını hatırlamakta fayda vardır (Lefebvre, 1991). Diğer yandan Foucault iktidar söylemi karşısında mekânın olasılıklar dinamiğini, "*kamusal mekân, düzenleyen, disipline edenle, yaşayan ve kendiliğinden olanın çatışma alanıdır*" şeklinde açıklar. (Foucault, 1997)

Kamusal alanda hegemonik mücadeleyi yürüten öznelere yönelik Foucault, iktidar düzleminde değerlendirdiği ‘özneleşme’ (Orj. “*asujettissement*”) kavramında ‘boyun eğiş’ ve ‘özne oluş’u iç içe geçirir ve bu durumu “*kendimize özne olarak ve başkalarına nesne olarak davranmak*”la açıklar. Dahası bu görüşe göre, panoptik gözlem fikri ile bireyleri bir bilgi şebekesinde konumlandırma, dolayısıyla ‘nesneleştirme’ yaklaşımı kamusal alanı varoluşsal düzeyde mümkün kılan etmenin ta kendisidir. Bir ast olarak sabitlenebilir, sınıfsal kimliklerle ayırt edilebilir ve mekânın belirleyiciliğine olan inançla davranışları kısıtlanabilir veya tasarlanabilir olarak nitelenen kamusal alandaki kamu ve kamusallaşma edimine yönelik bu üst bakış, aydınlanmanın pozitivist ve rasyonalist yaklaşımlarını idare edecek teknokrat kadrolar üretmesiyle birlikte gelişmiştir.

2.4.2. Ulus Konseptinin Mimari Ütopyalar Üzerinden Mekânsal Projeksiyonları

Ulus konseptinin üretimi içerisinde mekânsal söylemlerinde mimari ütopyalar oldukça önemli bir yerde konumlanır. Projeksiyon dahilindeki mekânsal tasarımlar, kaçınılmaz olarak toplumsal bir model önerisiyle tamamlanır. (Corbusier, 2014: Önsöz) Özellikle 20. yüzyılla birlikte ulusal fikirlerin modernleşme projeleriyle birlikte mekâna yönelik yaklaşımlarını, modern mimarlık hareketleri arasında, kullandığı coşkulu propaganda söylemi ile İsviçreli mimar ve teorisyen Le Corbusier’in mimari anlatısında bulmak mümkündür. Her ne kadar uluslararası bir üslup olma iddiası ile yola çıkmış olsa da modern mimarlık hareketlerinin öncüsü olarak konumlanan mimarın ulusal projeksiyonlarla kullandıkları söylem açısından rasyonalist niteliklerde kesiştiği alanlar vardır. Örneğin şehre yönelik söyleminde Corbusier, tam bir aydınlanmacı rasyonalist dil kullanır. Öyle ki “Şehircilik” kitabında, bu yaklaşımını şu ifadelerle yazıya döker: “*Bir şehir! İnsanın doğaya egemen oluşudur. Doğaya karşı insana özgü bir eylemdir, korunma ve çalışmanın insana özgü bir örgütüdür. Şehir bir yaratıdır.*” (Corbusier, 2014:19) Doğa karşısında insan, doğal karşısında yapay, tanrısal olanın karşısında insani karşıtlıklar üzerinden çizdiği bu şehir portresi ulusal ideallerle mekânsal tasvirlerinin rasyonel ve aydınlanmacı ilişkisinde de en kuvvetli biçimde görülür.

Diğer yandan yirminci yüzyıla girilirken, yeniden biçimlendirilen kamu ve kamusal alan, daha homojenize ve rasyonel bir aydınlanmacı yaklaşımla ele alınmıştır. Öyle ki mimarlık özelinde, kentleşme çalışmalarına yönelik uygulanan politikadaki biçimsel, üslupsal ve

zamansal seçicilikten kaynaklı çoğulculuğun da tıpkı kamusal alandaki toplumsal roller gibi, gittikçe daha homojen bir tahayyülün dışavurumuna evrildiğine şahit oluruz. Örnek olarak 19.yy'ın kentleşme çalışmalarında, açılan devasa bulvarların her iki sokak silüeti boyunca cephelerindeki eklektik yarışın yerini, 20. yy'ın erken dönemlerinden itibaren yeni ulus-devletlerin modernist bakış açısıyla planlama, mimarlık ve pek tabii bu beğeniye yatırım yapacak olan politik aktörlerce gitgide, daha bütüncül ve homojen bir kompozisyon yaratma endişesine bıraktığı görülür.

Öte yandan, ulusal bir mimari üslup yaratma çabası hem tarihyazımsal hem de imgeler seti bazında kanonlaştırma çalışmaları, dönem itibarıyla büyük ivme kazanmıştır. Almanya'da Heinrich Tessenow, İtalya'da Gio Ponti, daha geç Türkiye'de Sedad Hakkı Eldem gibi birçok mimar aktör, mimariyi ve dolayısıyla inşai faaliyeti ve yapılı çevreyi ulusallaşma çarkı içerisinde konumlandırmak üzere yayınlar yapmıştır. (Bkz. Şekil 2.2.-2.4.) Bu çalışmaların her birinin ortak noktası mimari yapıtlar üzerinde bulunacak kimi ortak özellikler aracılığıyla homojen, okunabilir ve tanımlanabilir, ulusallıkla özdeşleşecek tipolojiler çıkararak, ulusal bir mimari üslup yaratma gayeleridir.

Şekil 2.2. *Hausbau und dergleichen: Mit einem Vorwort von Julius Posener*, Henrich Tessenow

Kaynak: ABE Books (<https://www.abebooks.co.uk/>)^[2]

Şekil 2.3. *La casa all'italiana*, Milano, Gio Ponti, Edizioni Domus, 1933

Kaynak: Letteratura Tattile (<http://www.letteraturattatile.it/>)^[3]

Şekil 2.4. *Türk Evi, Osmanlı Dönemi I*, Sedad Hakkı Eldem

Kaynak: *Nationalizing the Modern: Construction of the "Turkish House" Discourse*, Sibel Bozdoğan, 2016^[4]

20. yüzyılın ilk çeyreğinde bir yandan modernleşme hamleleriyle ulusal bütünlük sağlama iddiasındaki başta Batılı devletlerde hummalı bir “milli mimarlık” inşasına yönelik çalışma sürerken, aynı dönem içerisinde uluslararası olduğu varsayılan ve hatta literatürde hayli sıklıkla uluslararası üslup olarak da nitelendirilen modern hareketlerin dönem itibarıyla bu fraksiyonu, ekonomik ve estetik kimi nedenlerle büyük rağbet görmektedir. 1930’lar Almanya’ında (dönemin Sosyalist Weimar Cumhuriyeti’nde) modernist üslup o denli ilgi görmektedir ki, toplu konut/sosyal konut gibi objeler, seçim afişlerini süslemekte (bkz. Şekil 2.5.) ve kamuoyu önünde popülerlik kazanmaktadırlar.

Şekil 2.5. Kooperatif Sosyal Konut Programı, Sosyalist Weimar Cumhuriyeti, 1927-1933, Bruno Taut, Berlin

Kaynak: Books Open Edition (<http://books.openedition.org/>)^[5]

Sosyalist rejimler bazında, Corbusier’nin rasyonalist anlatısını takip edencesine çok geçmeden Sovyetler Birliği, Macaristan, Polonya, 2. Dünya Savaşı sonrası Doğu Almanya, bir yandan modernist bir üslupsal yaklaşım sergilemiş bir yandan da bu yaklaşımı abartılı, monumental, brüt malzeme kullanımı vb. gibi dönüşümlere tabi tutmuştur. Sosyalist gerçekçilik, dekonstrüktivist akım gibi farklı nitelendirmelerle de nitelendirilen sosyalist ülkelerdeki bu devasa yapı bloklarıyla tanımlanan bulvarlar, anıtsal geometri ve boyutlardaki meydanlar, bu ideolojinin kendi içerisinde, daha geçlerde Yugoslavya ve dolayısıyla Kosova’da da kendini hissettirecek bir mimari dönüşümün işareti olarak öne çıkmıştır.

2.5. ULUSAL BAŞKENTİN İNŞASI MESELESİ

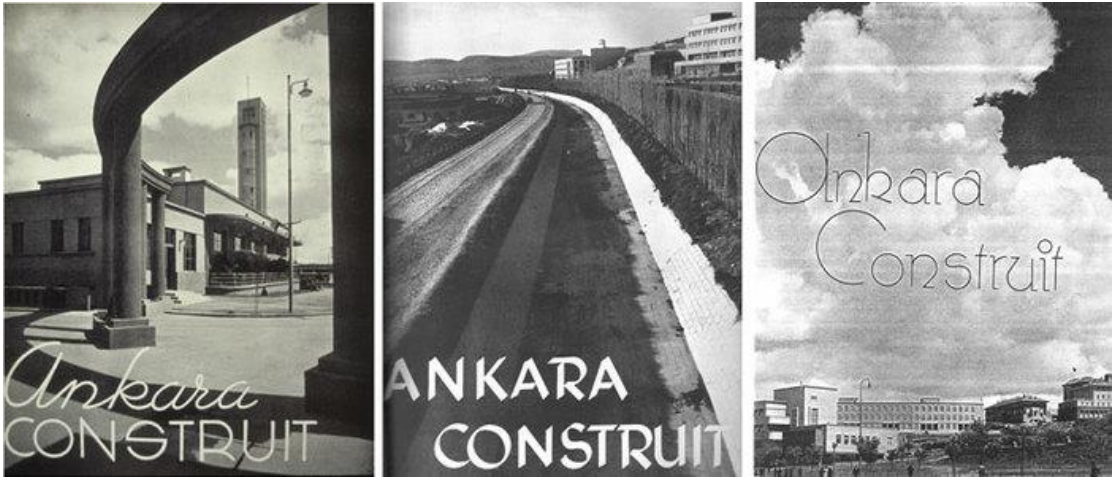
Bir yandan monarşilerin; kıtalar, kültürler, ırklar, etnisiteler, dinler arası çok kimlikli kamusal rollerle tariflenmiş, toplumsal sınıflarla karakterize olan yapısının terk edilişi, bir diğer yandansa aynı reel heterojenliğin hem ‘milli’ addedilen coğrafi sınırlar hem de “ulus” konstrüksiyonuyla homojen olduğu varsayılan toplumsal projeksiyona geçiş, bu yeni kavrayışın sergileneceği yeni bir merkez yaratma ihtiyacı doğurmuştur. Ulus gibi homojen bir kavram inşası için kentsel alan ve kentleşmenin önemli öğeler olmasından hareketle, ana dekorasyon zemini olarak ‘ulusal başkent’ inşa hamleleri, ulusal bütünlüğünü görelî erken tamamlamış Batı dünyasında olduğu gibi, daha geç dönemlerle birlikte Balkanlar, Türkiye ve post-kolonyal bölgelerde de modernleşme hamlelerinin başlatılmasıyla gündeme gelmiştir.

Öyle ki, iktidarın kamusal düzeni sağlamak adına makul kimliklerle tarifleyerek kamuyu mobilize edebildiği, sabitleyebildiği ve ideolojik katılaştırma edimine bir ‘görünürlük’ kazandırabildiği ‘başkent’ strüktürü ve kentsel ile mimari boyuttaki tasarımsal “araçsallığın”, toplumsallığı biçimlendirmede oldukça önemli bir rol oynadığı görülür.

2.5.1. 20.yy’da Batı-dışı Toplumlarda Modernleşme Hamlesi ve Ulusal Başkent İnşası

Şehir planlamacı ve mimar Gönül Tankut, bir başkent inşasını, şehri sadece alt ve üst yapılara kavuşturan teknik bir süreç olmaktan çok, siyasal bir tercih olarak niteler (Tankut, 1993). Yakın, orta ve uzakdoğuda kurulan ilk başkentlerden itibaren bu yapılar siyasal ve ideolojik yaklaşımların birer dışavurumu olarak ‘görünürlük’ kazanmıştır. Yirminci yüzyıla gelindiğinde, ilk yarısında kurulmuş olan Canberra ve Ankara ile İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulmuş olan Brasilia ve İslamabad gibi yeni başkentlerin inşasına tanık oluruz. (Whittick, 1974; 264, Akt. Tankut) Modernist bir yaklaşımla önceden hazırlanmış bir planın öngördüğü biçimde, tıpkı Corbusier’in “Şehircilik” kitabında söz ettiği ‘eğri’ ve ‘doğru’luk arasındaki karşıtlık gibi, bu yeni başkentler de imarlarındaki siyasal, toplumsal, coğrafi nedenler her ne kadar aynı nitelikte olmasa da bu yönleriyle, 20.yy. öncesi organik şehir yapılarından oldukça farklı bir strüktürle tanımlanırlar.

Şekil 2.8. *La Turquie Kemaliste. Tanıtım görselleri*, Vedat Nedim Tör (ed.), 1930. Ankara, Türkiye

Kaynak: Graham Foundation (<http://www.grahamfoundation.org/>) [8]

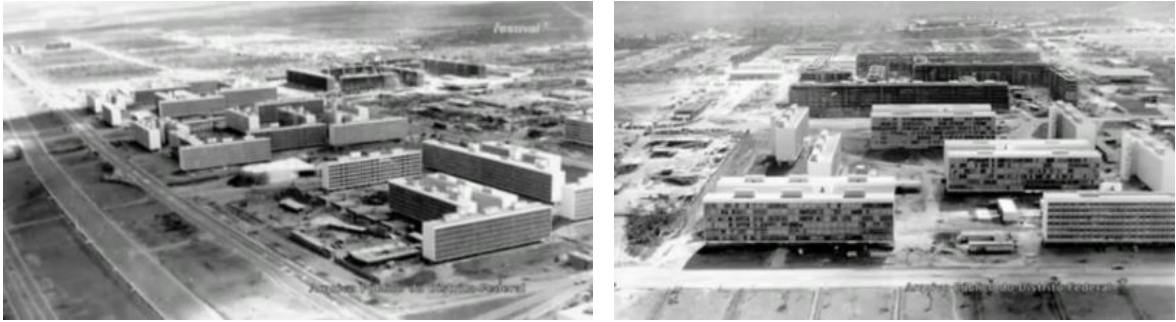
Şekil 2.9. Kızılay Meydanı, Ankara, 1940

Kaynak: Lavarla (<http://lavarla.com>) [9]

Şekil 2.10. Kuruluş aşamasında Brasilia, 1957

Kaynak: Archdaily (<http://www.archdaily.com/>) [10]

Şekil 2.11, 2.12. Brasilia'nın kuruluş aşamasında yeni inşa hamlesinden örnekler

Kaynak: designKULTUR (<https://designkultur.wordpress.com>)^[11, 12]

Konut alanlarına yönelik projelendirmelerde ise anıtsal kamu binalarından farklı olarak, yoğunluğu düşük ve yeşil alanlara öncelik verilen İngiliz bahçe-kent modeline yakın yaşam birimlerinin biçimlenişiyle karşılaşırız. Ankara'ya uygulanan kamu yapıları, devlet mahallesi kapsamında, az katlı ve düşük yoğunluklu, insancıl bir ölçek sergileyen 'Siedlung' düzenindeki tasarımıyla bu bağlamda farklılaşırken, Brasilia'nın tasarımında ise 'kardinal eksen' aracılığıyla iktidar anlatım çabasından ileri gelen bir 'anıtsallık' ve 'görmek' baskındır. (Saunders, 1971: 340, Akt. Tankut)

2.5.2. Ulusal Başkent İnşasında Ankara Örneği

Bir diğer önemli irdeleme alanı olarak, toplumsallığın çok boyutlu merkezini oluşturacak başkentlerin tasarlayıcı müellifleri açısından, yerötesi pratikler aracılığıyla, salt politik öznelerin değil, aynı zamanda mimar öznenin de tekyönlü ve hatta bu örneklerde, dışarıdan bir gözle, iletişimsel boyutta kent ve kentli popülasyon üzerinde hâkim kılındığı bir süreçten bahsedilebilir. Öyle ki Canberra'nın imar planı 1912 yılında ilan edilen uluslararası bir yarışma sonucu Chicago'lu mimar Walter Burley Griffin (Whittick, 1974: 121, Akt. Tankut), Ankara'nın imar planı 1929 yılında yine açılan uluslararası yarışmayı kazanan Berlin'li mimar Herman Jansen (Whittick, 1974: 124, Akt. Tankut), Brasilia'nın imar planı ise 1956 yılında açılan ulusal bir yarışma sonucu kazanan Brezilya'lı mimar Lucio Costa tarafından tasarlanmıştır. (Whittick, 1974: 188, Akt. Tankut)

Yeni imarı yapılacak olan başkentin, görelî düzlük ve bir makroform oluşturacak yayılım ve projelendirme alanı içerisinde modernist bir yerleşme platformuyla tasarlandığını görürüz. Tankut, Ankara örneğinden yola çıkarak, bu gibi yerleşim ve gelişim alanı seçimlerinde, mevcut yapı stoku üzerinden bir dönüşüm gerçekleştirmek yerine, düzlük bir alan üzerinde makroformel yaklaşımla sıfırdan üretimin tercih edilmesini, daha ziyade ekonomik gerekçelere bağlar (Tankut, 1993: 15). Öte yandan seçilen bu alan üzerinde konumlanacak toplum, kendisine verili kamusal rolleri benimsemesi noktasında, boş bir sayfa gibi görünen ve *tabula rasa* anlatısının hakim olduğu bir yaklaşımda, kadim olanı geride bırakarak modernist olanı seçmekle sorumlu tutulmuştur. Sosyolog Meltem Ahıska'nın da dikkat çektiği üzere Cumhuriyet Türkiye'si'ndeki başkentleşme örneğine bakıldığı zaman milliyetçi fikirler ve pratikler için boş bir sayfa gibi görünen Ankara, ideal bir mekân görünümünü sunar. (Ahıska, 2005)

Bu milliyetçi idealleri yerine getirmek üzere görevlendirilen nitelikli kadro, kaçınılmaz olarak geleneksel başkent İstanbul'dan gelmiş ve Ankara'daki ortamı benimsemekte zorluk çekmektedir. Ki bu iki şehrin arasında kimilerince neredeyse 1927'deki halifelik makamının yasal olarak tasfiye edilmesine kadar batılı ve doğulu, Türk ve kozmopolit, pre-modern ve modern, batıl ve rasyonel, eski ve yeni gibi çift kutuplu bileşenler üzerinden tanımlanmış, hayli canlı tutulan ve uzanımları günümüze kadar saçaklanarak gelmiş bir gerilimsel hattan bahsetmek mümkündür. (Tankut, 1993:15) Ahıska bu bağlamda, Yunus Nadi'nin Mustafa Kemal'le bir konuşmasından anektodlar aktararak durumu örneklendirmeye çalışır. Öyle ki Yunus Nadi, Paşa'ya Ankara'nın "*insana bir boşluk, bir çöl hissi verdiği*" söylemiş, Mustafa Kemal de bu söylemin üzerine verdiği yanıtla milliyetçi projeksiyonunu açık etmiştir:

"Öyle görünür Nadi Bey, dedi, öyle görünür. Zaten bu büyük işin zevki de işte buradadır. Bu çölden bir hayat çıkarmak, bu inhilalden bir teşekkül yaratmak lazımdır. Mamefih sen ortadaki boşluğa bakma. Boş görünen o saha doludur, çöl sanılan bu alemde saklı ve kuvvetli bir hayat vardır. O millettir, o Türk milletidir. Eksik olan şey teşkilattır, işte şimdi onun üzerindeyiz. " (Akt. Ahıska, 2005)

Mustafa Kemal'in Ankara'ya yönelik ulusu mekân tasvirleriyle iç içe tarif eden bu çok boyutlu ve şehri insan yaratısı olarak niteleyen, neredeyse Korbüzyen söylemini, “çölden bir hayat çıkarmak”, doğaya hâkim olan “yeni insanı” çalışarak ve dönüştürerek çölde bir “millet” yeşertmek gibi hayli rasyonalist, ilerlemeci ve meydan okuyan bir düzlemde yorumlamak mümkündür.

3. KOSOVA'DA 2. DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÖNEMDE SOSYALİST YÖNETİMİN MODERNLEŞME HAMLESİ VE ULUS İNŞASI DENEYİMİ

3.1. KOSOVA: TARİHSEL BAĞLAM

İktidar, yer ve kimlik arasındaki ilişkisellik üzerinden ulus konseptinin üretimi, bu konsept dahilinde ulusal kimliğin, ulus-devletin ve en nihayetinde mekânsal uzanımı olarak ulusal başkent inşasından ve düşünsel arkaplanından, çalışmanın kavramsal çerçevesini çizmek amacıyla giriş yaptıktan sonra, Kosova özelinde bu ilişkiselliğin nasıl tecrübe edildiğine yönelik detaylı bir analiz yapmadan önce kısaca Kosova'nın tarihsel bağlam içerisindeki konumuna değinmek faydalı olacaktır.

3.1.1. Etimolojik Tanım: 'Kosova' Kelimesinin Etimolojik Kökeni ve Semantik Dönüşümü

Cambridge Üniversitesi tarafından 1911 yılında yayınlanan 'Ana Britannica Ansiklopedisi'nin 11. Edisyonunda yer alan Hugh Chisholm'ın kaleme aldığı "*Kossovo*" maddesinde "Kosova" kelimesinin etimolojik kökenine ilişkin açıklamaya göre kelime, Sırpça'da 'Kosova Ovası'na (Srp. " *Kosovo polje*", İng. "*Field of Blackbirds*") referans veren "kos"un (Orj. "*Koc*") iyelik sıfatı formunu almasıyla oluşmuş ve "karatavuklar tarlası" ya da "karatavukların yeri" anlamına gelmektedir.¹

'Kosova' ifadesi tarihsel süreç içerisinde, farklı zaman aralıklarında farklı aktörler tarafından kendisine atfedilen onlarca anlam ayrımı içerisinde günümüzdeki nihai kullanımına erişebilmiştir. Kelime, Sırp tarihçilerinin 1389'daki 'Kosova Savaşı' mağlubiyeti ve sonrası 'Antik Sırp toprakları'nı betimlemeye yönelik şehitlik, intikam ve

---

¹ Bkz. Chisholm, H., ed. (1911). Encyclopædia Britannica (11th ed.). Cambridge University Press. Kaynak Link: https://en.wikipedia.org/wiki/Names_of_Kosovo

'yeryüzü cenneti' gibi kutsiyet payesi biçtikleri 'mitik', Osmanlı yönetimi altında bir siyasi nüfuz alanı veya sınırını belirten 'vilayet', daha geç dönem sosyalist yönetim ve sonrasında federal cumhuriyet rejimi tarafındansa hem siyasi ² hem de coğrafi bir alanı tanımlamak üzere farklı amaçlarla kullanılmıştır. Coğrafi konumu açısından Kosova, tarihsel akış içerisinde, bir yandan yatay ekseninde Adriyatik Denizi ve Ege Denizi arasında, bir diğer yandansa düşey ekseninde Balkan Yarımadası içerisinde bir ulaşım kavşağı olarak değerlendirilmiştir.

3.1.2. 19.yy'da Erken Modernleşme Hamleleri ve Kosova'nın Siyasi Statüsünün Değişimi

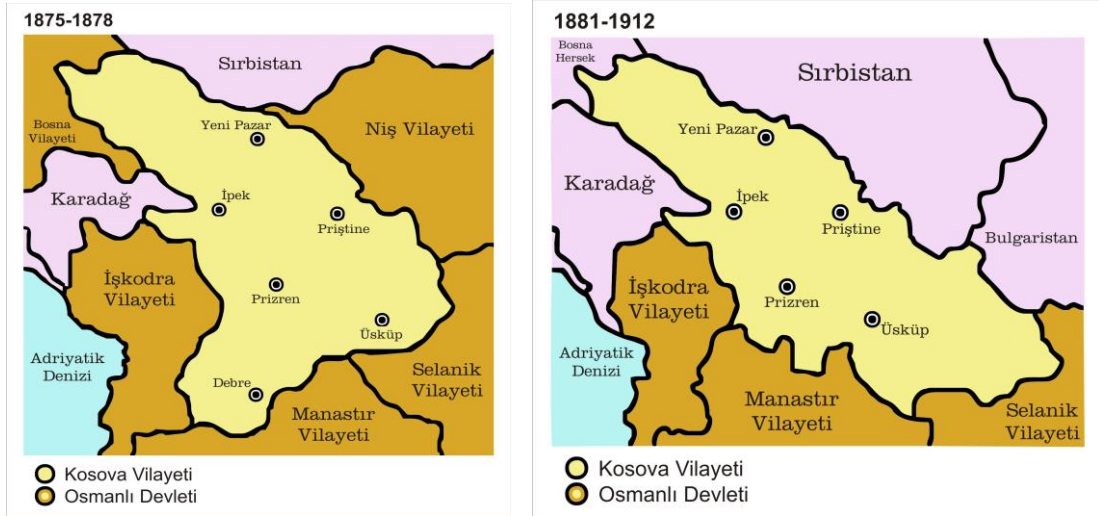
3.1.2.1. Geç Osmanlı Dönemi'nde Kosova'nın Statüsü

Statü açısından Kosova'ya ilişkin çalışmalar, Osmanlı döneminde, tarihçi Nathalie Clayer'ın da hatırlattığı gibi taşrada yeni bir idari örgütlenmeyi amaçlayan ve Midhat Paşa yönetiminde gerçekleşen bir denemenin 1861 ile 1864 yılları arasında Balkanlar'da, daha kesin bir tanımla Niş sancağında vuku bulmasıyla etkin hale gelmiştir. Daha sonra 1864'te "Vilayet Nizamnamesi" Tuna vilayetinde yürürlüğe girmiş, en nihayetinde 1871 yılında, ekler ve değişikliklerle birlikte tüm imparatorluk sathında resmen uygulanmaya başlamıştır. (Clayer, 2013:164)

1868'de Prizren vilayeti kurulduktan sonra dört sancağa (Prizren, Niş, Üsküp, Debar) bölünmüş büyük bir toprak parçasında konumlanmıştır. Daha geçlerde Kosova, II. Mahmut (1808-39) ve Sultan Abdülaziz (1861-76) dönemleri arasında Manastır ve Sofya vilayetlerine bağlanmış, Berlin Anlaşması'yla Osmanlı yönetiminde kalmaya devam etmiş, merkezi Priştine olmak üzere 1877 yılı itibarıyla Kosova Vilayeti olarak varlığını sürdürmüştür. (Bkz. Şekil 3.1, 3.2.) İlk valisi Halil Rıfat Paşa'dır. Vilayetin merkez sancağı 1879-1893 tarihleri arasında Priştine, 1893 tarihinden itibaren ise Üsküp şehri olmuştur.

---

² Bkz. Kosova ve Metohiya Özerk Sosyalist Eyaleti/Bölgesi (1946-1963,1963-1974), Kosova Özerk Sosyalist Bölgesi (1974-1990), Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi (1992-1999)

Şekil 3.1. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kosova Vilayeti haritası. (1875-1878)

Şekil 3.2. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kosova Vilayeti haritası. (1881-1912)

Kaynak: Wikipedia (<https://tr.wikipedia.org/>) ^[13, 14]

Kosova Vilayeti'nin nüfusu 1893 yılı itibarıyla 847.419'dur. Bunun 507.080'i Müslüman, 340.339'u Hıristiyan'dır. Vilayet 1896 yılında altı sancağa ayrılmıştır. Bunlar Üsküp (Merkez), Priştine, Prizren, İpek, Yenipazar ve Taşlıca sancaklarıdır. Vilayette Türk, Arnavut, Boşnak gibi Müslüman unsurlar ve Bulgar, Makedon, Sırp, Rum, Ulah gibi Hıristiyan birçok etnik unsur bir arada yaşamaktadır (Ağanoğlu, 2000: 226). Bu dönemde Kosova'nın yüzölçümü 22.900 km²'dir. (Berisha,2000:156).

3.1.2.2. Osmanlı'dan Kopuş Sürecinde Balkan Yarımadası'nda Uluslaşma Süreci (1890-1913)

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, ABD başkanı Woodrow Wilson'un ortaya koyduğu ve içerisinde "ulusların kendi kaderini tayin hakkı"nı da içeren 14 prensibi; yeni devlet yapılanmaları bazında başta Avrupa'da etkisini gösterirken, Balkanlar gibi hayli heterojen bir nüfus dağılımına sahip karmaşık alanda saf ulus devlet fikri olanaksız görünmekteydi. Mitik bir argümentasyon üzerine geliştirilen ulus fikrinin jeopolitik boyutta, öyle olduğu varsayılan katı sınırlarla birbirinden ayrılması; en başta bir üst hegemonya olan Osmanlı'yı Balkan yarımadasından uzaklaştırmak üzere bir ortak karşı-hegemonya kurmanın doğal sonucuymuş gibi gözükürken; Osmanlı yönetiminin ümmet/millet şemsiyesi altında

topladığı ve geri planda tuttuğu tüm alt kimlikler, bağımsızlıklar sonrası dönemden günümüze dek Balkan Yarımadası'nın etno-dinsel gerilimle oldukça sık bir aralıkta tanımlanmasına yerini bırakmıştır. Dönemin sınırları itibarıyla, Kosova'yı da içerisine alan Slav unsurlar başta olmak üzere ulusal birliklerini sağlamaya çalışan birçok Balkan ülkesi, Osmanlı'dan bağımsızlarını ilan ettikten sonra monarşiler kurmuş, Osmanlı İmparatorluğu'ndan çıkarak yeni bir rejime giren Türkiye ise cumhuriyet yönetim biçimine geçmiştir.

3.1.2.3. Osmanlı-sonrası: Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (Yugoslavya Krallığı)

Dönemi'nde Kosova'nın Statüsü

Geç 19.yy'da, daha sonra 1913'te Balkan Yarımadası'nın tamamını birer ulus-devletler bütünü haline getirecek olan ulus inşa sürecinin öncül safhalarında, Kosova Vilayeti içerisinde yer alan nüfusun klasik Osmanlı karşıtı, İskender Bey'i merkezine alan Arnavut ulusallaşma mitinden farklı bir güzergâh izlediğini söylemek mümkündür. Öyle ki 1890'lı yıllardan itibaren her ne kadar Arnavut ulusal kimliğinin 'bütünleşmesini' sağlayan "Prizren Birliği", dönemin Kosova sınırları içerisinde yer almış olsa da Arnavutluk'un 1913 yılında Balkan Savaşları'nın ve Osmanlı'nın Balkan Yarımadası'ndan çekilmesinin hemen ertesinde bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte, Arnavut kimliği üzerinden tanımlanan sınırlar, Kosova'yı dışında bırakacak şekilde çizilmiştir.

Osmanlı'nın Anadolu yönünde geri çekilmesinin ardından, önce 1913'ten 1929'a kadar Sırp Hırvat Sloven Krallığı ve Bulgaristan yönetimleri arasında el değiştiren Kosova, Ocak 1929'da başa geçen Kral Alexander Karayorgiyeviç'in parlamentoyu ve 1921 Anayasası'nı feshederek yönetime el koyması ve Ekim 1929'da Sırp egemenliğini pekiştiren yeni bir anayasa ile devleti "Yugoslavya Krallığı"na dönüştürmesiyle bu devletin egemenliği altına geçmiştir. Eyaletlerin tarihi sınırları kaldırılmış, Kosova bu dönemde Vardarska, Moracska ve Zetska isimli üç il arasında paylaştırılmıştır. (Yılmaz, 2005:55)

3.1.2.4. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin Kuruluş Dönemi'nde Kosova'nın Statüsü

1945 yılında Tito tarafından kurulan Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti içerisinde, mevcut Kosova Vilayeti üç parçaya bölünmüş; Güney kesimleri Makedonya, kuzey kesimleri doğrudan Sırbistan topraklarına katılmış, Orta kesimi ise, eski Kosova Vilayeti'nin (33.000 km²) üçte birini oluşturan oldukça küçültülmüş dar bir alanda Kosova Özerk Bölgesi kurularak Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır. (Yılmaz, 2005:38)

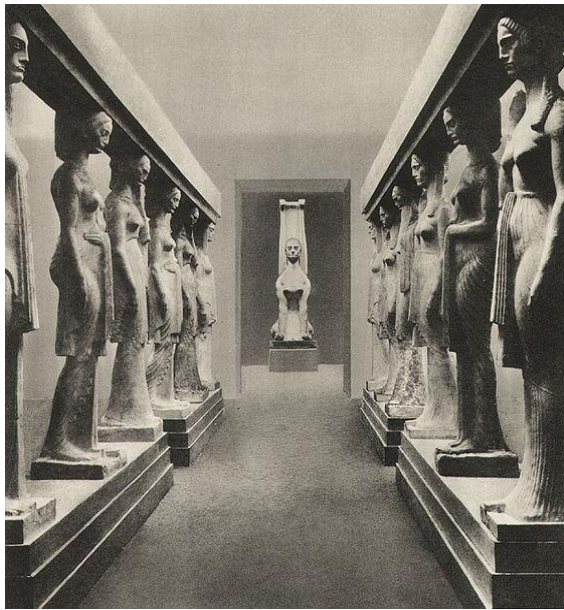
3.2. 'KOSOVA MİTİ' ve KOSOVA'YA YÖNELİK MİTİK ULUS İNŞA YAKLAŞIMLARININ ORTAYA ÇIKIŞI

Bir jeo-kültürel mitik milliyetçilikler odağı olan ve hem bir teritoryal gerçeklik hem de ulusal mitolojik tasavvur olarak Kosova, özellikle Balkan Yarımadası ölçeğinde, konuya ilişkin çokboyutlu bileşenleriyle oldukça verimli bir alana karşılık gelmektedir. Bağımsızlığını ilan eden Slavlar, Arnavutlar, Yunan ve Rumenlerin her birinin bu süreç içerisinde bir yandan Osmanlı, bir diğer yandan da kendi aralarında çıkar çatışmaları üzerinden bir sınır formülasyonu içerisinde olduklarından bahsetmek gerekiyor. Öyle ki Kosova'nın Bağımsız Arnavutluk Devleti sınırları dışında kalmasında en önde gelen etken, bir diğer *entite* olan Sırp'ların kendi bağımsız devletlerini kurarken, tüm ulusal kimliklerini üzerine konumladıkları ve 1389'dan 1913'e kadarki Kosova Savaşı sonrası dönemde, Osmanlı'dan 'kutsal topraklar'ını geri alma iddiaları üzerine inşa ettikleri "Kosova Miti" olmuştur. Dolayısıyla Arnavut ulusallığının "Kruya Miti" ile Sırp ulusallığının "Kosova Miti" bir yandan ulusal bütünlük iddialarını konsolide edici birer tutkal olarak öne sürülürken, bir diğer yandan da ulusal sınırların mitler vasıtasıyla ulusal çıkarlar doğrultusunda çizilmesi ile son halini almasında rol oynamışlardır.

Buna ek olarak Kosova, Sırp'lar açısından dinsel önemi de çok büyük olan bir bölgedir. Sırp Ortodoks Kilisesi'ne ait en önemli anıtlar, dinsel mekânlar ve manastırlar Kosova'da bulunmaktadır. 1980'li yıllarda basımı yapılmış ve Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi'nin turistik amaçlı tanıtımını yapmaya çalışan bir rehberde İpek Patrikliği Sırp

Başpiskoposluğu Kilisesi'nin görsellerine yönelik açıklayıcı metinlerden de anlaşılacağı üzere bu patrikliği Sırların gözünde anlamlı kılan, Ortaçağ Sırp Devleti'nin bağımsızlık ve gücünün sembolü olarak görülmesi ve Osmanlılar döneminde Sırların ulusal kimlik, kültür ve geleneklerini koruyan bir direniş merkezi olarak algılanmasıdır. (Naydeski ve Zvicer, 1982:77)

Her ne kadar Kosova, Sırlar için 500 yılı aşkın bir süredir Osmanlı yönetimi altında yaşadıkları bir gerçeklik deneyimi olsa da Sırlar, yazar L. Doğan Tılıç'ın da dikkat çektiği gibi Kosova'yı işgalci despota karşı büyük bir direnişin sembolü olarak görmüşlerdir (Tılıç, 1999). Buradan hareketle Sırp milli kimliğini inşa ederken bu yenilgi baz alınmış ve Sırlar yenilgi, ezilmişlik ve acı üzerine yükselttikleri kahramanlık öyküleriyle mitik bir tarihyazımından yola çıkarak milliyetçilik teorilerini kurmuşlardır. Kosova Meydan Muharebesi'nin yıldönümü olan 28 Haziran günümüzde halen “*Vidovdan*” ismiyle Sırbistan'ın ulusal günü olarak anılmaktadır. Bu kutsallık payesi biçilen “ulusal” gün, edebiyat, tarih ve kültürel ortam içerisinde hayli takip edilir bir güzergah tariflerken, Hırvat kökenli mimar/heykeltıraş Ivan Meštrović'in elinde, bire bir ölçekte henüz realize olmasa da kendi mitik kahraman ve destansı hikayesinin mimari imgeler setini de yaratmıştır. (Bkz. 3.3-3.5.)

Şekil 3.3. Mimar Ivan Meštrović tasarımı Belgrad'daki Kosova Miti konseptli “Vidovdan Tapınağı”

Şekil 3.4. ‘Kosova Tapınağı’ndan bir sfenks tasarımı, 1911

Kaynak: The Athenaeum (<https://www.the-athenaeum.org/>)^[16]

Şekil 3.5. “Kosova Tapınağı”, maket, Ivan Meštrović, 1911

Kaynak: Skyscrapercity.com (<http://www.skyscrapercity.com/>)^[17]

Sırların ‘Kosova Miti’ndeki iddiaları sadece despotluğa karşı savaş, Avrupa Hıristiyanlığı’nın sınır bekçiliği ve ‘gökyüzü krallığı’ını tercih etmiş yüce bir ulus olma idealinden ibaret değildir. Öyle ki, daha maddi gerçeklik kapsamında değerlendirilebilecek Sırp ve Karadağlıların dönemselsel aralıklarla (örneğin iki dünya savaşı arasında: 1914-1945)

yerlerinden sürülerek kolonize yöntemlerle nüfus-yer değişimine tabi tutuldukları iddiası gibi (Naydeski ve Zvicer, 1982: 34). Bu iddiaya göre İkinci Dünya Savaşı'nda, İtalyan faşistlerinin işgali sürecinde belli sayıda Sırp ve Karadağlıların Kosova'dan göç ettiği, Arnavutluk'tan ise bazı ailelerin buraya yerleştiği ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da bu sürecin bir bakıma devam ettiği ve bu yöredeki etnik ve demografik yapıya belli ölçülerde etki ettiği ileri sürülmektedir (Naydeski ve Zvicer, 1982: 35).

Şekil 3.6. Priştine yakınlarındaki 1. Kosova Savaşı'nın yaşandığı Kosova Ovası'nda yer alan
“Gazimestan Anıtı”

Kaynak: V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito) (<https://vslmblog.com/>) ^[18]

Şekil 3.7. “Kosovalı Bakire” , Uroš Predić, 1919

Kaynak: Muddy Colors (<http://muddycolors.blogspot.com.tr/>) ^[19]

Sosyalist Yugoslavya'nın kuruluşundan sonra Kosova'ya ilişkin Sırp tezleri ve 'Kosova Miti'nin bölgedeki reel popülasyonu göz ardı ederek savunduğu Belgrad merkezli kamu politikalarında keskin bir değişim süreci belirlemiştir. Öyle ki 1982 tarihli sosyalist yönetim Kosova kitapçığının tanıtım metninde, yeni kurulan devlet ve yönetimle birlikte geçmişin bıraktığı bütün anlaşmazlıkların ortadan kalktığı ve Kosova'daki ulus ve halklar arasındaki uyumsuzluğu bozan karşıtlıkların giderildiği vurgusu yapılmıştır (Naydeski ve Zvicer, 1975:61).

3.3. YUGOSLAVYA SOSYALİST FEDERAL CUMURİYETİ YÖNETİMİNİN MODERNLEŞME HAMLESİ, ULUS İNŞA POLİTİKALARI VE KOSOVA

3.3.1. Sosyalist Yönetimin Toplumsal Model Projeksiyonları ve Kosova Toplumunun Ele Alınma Biçimleri

Kosova Özerk Bölgesi ile birlikte Voyvodina Özerk Bölgesi ve Sırbistan, Karadağ, Slovenya, Hırvatistan, Bosna Hersek ve Makedonya gibi altı ülke ve iki özerk bölgeyi de içine alan yeni Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti oldukça heterojen bir popülasyona sahipti. (Bkz. Şekil 3.8.) Horace Davis'in deyişiyle sosyalist literatür, halk mücadelesinin örgütlenmesi olarak ele alınacak bir ulus fikrinin başarıya ulaşması için, çeşitli ulusların birlikte yaşamayı öğrenmeleri ve önderliğe birlikte katılmalarını şart koşturmuştur. Ancak her ne kadar kamusal düzeni içerisinde, Komünist Manifesto'da "*İşçilerin ülkesi yoktur*" fikrini savunan Marx ve Engels'in ideolojik altyapısıyla yola çıkmış da olsa, tıpkı diğer Doğu ve Orta Avrupa örneklerinde olduğu gibi Balkanlar'da da komünizmin milliyetçiliği dışlamadığı görülmüştür. L. Doğan Tılıç bu durumun gerekçesinin bölgenin tarihi boyunca asıl siyasal kategori olarak sınıf değil, milletin etkin oluşundan ileri geldiğini iddia etmektedir.

Şekil 3.8. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti, siyasi harita
Kaynak: Tito's Yugoslavia (<http://travels.bowenplace.com/>) ^[20]

Şekil 3.9. Yugoslavya Sosyalist
Federal Cumhuriyeti Arması
Kaynak: Wikimedia Commons
(<https://commons.wikimedia.org/>) ^[21]

Şekil 3.10. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti
Bayrağı
Kaynak: Wikipedia (<https://en.wikipedia.org/>) ^[22]

Diğer yandan milliyetçilik karşısında bir tez olarak ele alınan proleterya enternasyonalizminin takipçisi kadroların iktidara gelmesiyle birlikte milliyetçi çizgi bırakılmış, Marxist-Leninist ideolojinin proleterya enternasyonalizmi kavramının eşdeğeri olarak “kardeşlik ve birlik” (Orj. “*Bratstvo i jedintsvo*”) kavramı ileri sürülmüştür. Yugoslavya, Sovyetlerle olan yakın işbirliğini, ideolojik ortak temel üzerinden yüzyıl dönümüne kadar sürdürmüştür. (bkz. Şekil 3.11-3.12.) 1929 bunalımı sonrası ‘refah devleti’, 1970’ler bunalımı sonrası ‘liberal devlet’ gibi idari biçimlenişler ve çok boyutlu ideolojik kalıpların yeniden yapılandırıldığı bir kriz sonrası değişim kutbundan yola çıkarak, Yugoslavya için de 1945’teki kuruluşu sonrası, yani savaşın bitimiyle yeniden yapılanma yoluna gidilmiş ve bu yolda seçilen ideolojik kalıp olan sosyalizm ve sosyalizmin kamuyu şekillendirici mekanizmaları çoğunlukla da tavandan tabana harekete geçirilmiştir. Öyle ki oldukça farklı dinsel, etnik, kültürel ve kısmen dilsel arkaplandan gelen toplumsal grupları bir potada eritmek üzere, hedef gösterilen ortak zeminin kuruluşu için ‘kardeşlik ve birlik’ önemli bir itici slogan işlevi görmüştür.

Şekil 3.11.

Doğu Bloku ve Sovyet etkisi altındaki bölgeleri gösteren harita

Kaynak: Wikipedia

(<https://en.wikipedia.org/>)^[23]

Şekil 3.12.

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesi döneminde bir yürüyüşte, topluluk Tito ve Stalin posterleriyle görülüyor.

Kaynak: School Work Helper (<https://schoolworkhelper.net/>)^[24]

Farklı art-kimliklerden gelen unsurları bir pota altında eritmek üzere, homojenleştirici ideolojik mekanizmalar, çocukluk evresinden itibaren “*Pionerlik*” (“önderler”) kurumuyla birlikte şekillenmiş, üniform bir makul vatandaş üretimi hedefiyle, doktrinel araçlar çalıştırılmıştır. Pionerler, bu bağlamda çocukluk çağından itibaren her Yugoslavın, “vatandaşlık bilinci” ile büyümesi yolunda “kardeşlik ve birlik” ideolojisi, verilen dönemlik ünvanlar, giyilen giysiler, düzenlenen törenler vb. geçici ritüeller yoluyla empoze edilmeye çalışılmıştır. (bkz. Şekil 3.13-3.14.)

Şekil 3.13. Pionerler Yürüyüşü, Lyublyana, 1961
Kaynak: Wikipedia (<https://en.wikipedia.org/>)^[25]

Şekil 3.14. Yugoslavya Pionerler Birliği Amblemi
Kaynak: Wikipedia (<https://en.wikipedia.org/>)^[26]

Sosyalist rejimin toplumsallık üzerine tahayyülleri, ideolojik içerikleri dolayısıyla yeniden üretim ve biçimlendirmeye yönelik bir yaklaşımdan ileri gelir. Öyle ki, dönemin propaganda amaçlı görsel ve yazılı yayınlarında sınıfsal bazda bir proleterya dominansından hareketle, çalışan insanların yaratıcı hızı ve bu hızın bölgenin şeklini değiştirme ve birçok alanda başarılı sonuçlar kaydetme yolundaki kudreti vurgulanmış, eski ve yeni, geleneksel ve modern kutupsallıklarını ve ilerici bir çizgisellik anlayışını önceleyen söylemler üretilerek toplumun devinimselliği olumlanmıştır.

Çalışmanın erken dönem Cumhuriyet Türkiye’si ve Türk ulus inşasıyla ilgili bölümünde yer alan ve Meltem Ahıska’nın Mustafa Kemal’den alıntıladıkları ve kurucu kadroların toplumsal projeksiyonlarını yansıtan ilerici, modernist, tavandan tabana doğru iletilen, merkezden çevreye yayılan eskinin ataleti karşısına yeninin devinimsel hızına dair söylemleri hatırlanacak olursa, bu türden bir istikametın birbirinden çok da farklılaşmayacak ifadelerle kendilerini dışavurduklarını söylemek mümkündür.

Şekil 3.15. YSFC dönemi turistik amaçlı basılan rehber, broşür, afiş, pul ve kartpostallardan örnekler. [27]

Öyle ki Yugoslavya'nın sosyalist rejimi tarafından Kosova'ya yönelik Belgrad merkezli görevlendirilmiş tarihyazım ekibinin ürettiği metinler de bu söyleme eklenmiş bir anlayış sergiler: *“Kosova panoramasının karışıklıkları, eskinin devam etmesiyle birlikte yeni biçimler ve içeriklerin coşkunca baş göstermesi, sosyalist özyönetimli toplumun gelenek ile yeninin değerini, yeni değerler yaratarak eskiyi aşma yeteneğini doğrular.”* (Naydeski ve Zvicer, 1982:7) ifadelerinde görüldüğü gibi. Değer ve biçim gibi olguların ‘yeni’ olma niteliğiyle, toplumun kendisinden ve sosyalist rejimdeki ana sınıfsal kategori olması dolayısıyla proleteryanın emeğinden kaynaklandığını ve aslen merkezden empoze edilen bu modernizasyon sürecinin, tabandan ve tabanın emeğinden çıktığı varsayımıyla; metin üretimleri yoluyla , etkin bir özneleştirme çabası güdüldüğü ve bu sayede yeni kamusal rolleri ve kamusal yaşam içerisinde, alanda kendilerinden beklenen formel görünürlüğü benimsetme ve aidiyet hissine yönelik temellendirme çabaları olarak değerlendirilebilir.

Aydınlanmacı çizgide ilerlemeci bir bilincin empoze edilmeye çalışıldığı bu döneme ait Dimçe Naydeski ve Mihailo Zvicer'in kaleme aldığı sosyalist rejimin "Kosova" rehberinde bu hedef oldukça net bir dille belirtilmiştir: *"İlerleme savaşımının en büyük değeri, yeni kişiler, insanların değişen bilinci, birlik ve uluslar ile halkların tam hak eşitliğidir."* (Naydeski ve Zvicer, 1982:7)

Biraraya getirici pratiklerin kimi başarı gösterdiği sonuçların da olduğunu başından söylemekte fayda vardır. Öyle ki, Yugoslavya'da her nüfus sayımında kişilere yöneltilen etnik kimlik, din ve dillerine yönelik sorularda en başta yer almayan bir grup olarak 1981 sayımında, 1971 yılındaki sayımlardaki rakamın 4.5 katı olacak şekilde 2.4 milyon (%5), 1991'de yaklaşık 2 milyon (Tılıç, 1999:87) kişi kendisini "Yugoslav" kimliği altında kaydetmiştir. Dolayısıyla sistem, etnik ve dinsel arkaplanlarından ziyade merkezden iletilen bu sentetik ulusal bütünün bir parçası olma yoluna giden bir yüzdelik kesim yaratabilmiş gözükmektedir.

3.3.2. YSFC Döneminde Hiyerarşik Çokuluslu Yapılanma ve Kosova

YSF Cumhuriyetinin ilk kuruluşunda Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar, Karadağlılar cumhuriyetin kurucu milli unsurları arasında sayılmışken, Arnavutlara ve Boşnaklara "kurucu millet" statüsü tanınmamıştır. Slav olmayan azınlık halklar (Macarlar, Ulahlar, Türkler, Almanlar, Çingeneler) bu düzende esas itibarıyla cumhuriyetin "asıl sahipleri" arasında yerlerini almamışlardır. Boşnaklar ise, 1968'deki bir Anayasa değişikliği ile bağımsız bir "Güney Slav milleti" olarak tanınmıştır. " (Bora, 1995:82)

Diğer yandan kamusal roller olarak sosyalist yönetim bu oldukça heterojen dağılımdaki popülasyonu sınıflandırmak amaçlı kategorilere ayırmış ve ulusal halkları üçlü bir sistem içinde tanımlamıştır. Bunlardan ilki anavatanları Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetlerden biri olan ve Yugoslavya dışında bir devletleri olmayan uluslar, yani "Yugoslavya Ulusları"dır". Bu kategoriye giren ve federasyondan ayrılma hakları resmen tanınan altı ulus vardır: Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar, Karadağlılar ve 1971 nüfus sayımından beri ayrı bir ulus sayılan Müslümanlar. (Tılıç, 1999:88)

İkincisi “Yugoslavya’daki Uluslar” – Tito Yugoslavyası’nda bu kategoriye giren ve resmen tanınan 10 etnik grup vardır ve en büyükleri de Kosova Arnavutlarıdır. Bu etnik grupların hepsinin Yugoslavya dışında bir anavatanları, kendi adlarıyla kurulmuş devletleri vardır. Yeni federasyon bu grupların tümünün kendi dillerini ve kültürlerini kullanarak geliştirme haklarını tanımıştır. Bu grubun Arnavutlar dışındaki üyeleri Macarlar, Bulgarlar, Çekler, Çingenerler, İtalyanlar, Rumenler, Rutenler, Slovaklar ve Türklerdir. Son olarak “Diğer Milliyetler ve Etnik Gruplar” – Bu kategoride nüfusları çok daha küçük olan ve yukardaki iki grup içinde de yer almayan unsurlar vardır. Avusturyalılar, Yahudiler, Almanlar, Polonyalılar, Ruslar, Ukraynalılar, Ulahlar, her nüfus sayımında sayıları biraz daha artarak kendilerini “Yugoslav” olarak tanımlayanlar ve diğerleri. (Socijalisticko Kosovo, 1975)

3.3.2.1. YSFC Döneminde Nüfus Yapısı ve Kosova

Kosova’nın nüfusu 1971 yılında yapılan sayımlara göre 1.243.693’tür ve nüfus 1438 konut/haneye yerleşik olarak yaşamaktadır. Kosova’nın yüzölçümü Yugoslavya’nın %4,25’ini, Sırbistan’ın %12,32’sini oluştururken, öte yandan Kosova’da Yugoslavya’nın %6,7 ve Sırbistan’ın yüzde 14,75 nüfusu yaşamaktadır (Tılıç, 1999:88). Demografik istatistiklerden hareketle Kosova’daki doğum oranlarının Yugoslavya’nın kuruluş döneminden itibaren günümüze kadar Avrupa’daki en yüksek oranlar olduğu görülmektedir.

1971 yılında yapılan sayımlara göre Kosova nüfusuna halkların katılım oranlarına bakılacak olursa: Arnavutlar %73,8, Sırlar %18,4, Karadağlılar %2,5, Romlar %1,2, Türkler %1,0, ve diğerleri %3,1 olarak sıralanmıştır (Naydeski ve Zvicer, 1982). Belediyelere göre farklılık gösteren nüfus artış endeksi sırasıyla en çok Priştine (232, 9), İpek (192,8), Tito Mitroviçası (186,7), Prizren (178,9), Yakova (178,4) ve Ferizovik (173,3) kentlerinde belirlenmiştir. 1978 yılına gelindiğinde yapılan değerlendirmelere göre bölgenin nüfusu 1.527.000 ‘e çıkmıştır. Dolayısıyla bu rakamlardan hareketle 1971 yılı itibarıyla bu kentlerin gelişmiş bir belediye strüktürü, eğitim ve sağlık hizmeti, canlı bir kültürel yaşam ve genel itibarıyla görece yüksek toplumsal standartlar barındırması açısından kırsaldan veya şehirler arası göç aldıkları tespit edilmiştir. Bölgede yapılan

neredeşye son sağlıklı sayım çalışması olması itibarıyla 1971 yılındaki sayımlar, sonrasındaki on yıllar boyunca kaynak olarak gösterilecek ve burdan baz alınacak rakamlarla geleceğe yönelik niceliksel ve niteliksel projeksiyonlar yapılacaktır.³

Nüfustaki bu istatistiksel veriler ışığında, demografik dalgalanmalara gerekçe olarak 1948 ve 1971 yılları arasında Kosova'nın oldukça yoğun bir göç ve geçiş bölgesi niteliği taşıdığını ve 1971 yılından sonra da yer yer devam etmek suretiyle göç etme sürecinden çok yoğun bir yerleşme sürecine geçildiğini söylemek gerekir. Son olarak 1980'lerin başında sosyalist yönetim tarafından ele alınan natalite devinimi esaslarına göre, doğal çoğalma ve göç hareketleri baz alınarak Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi'de 2.000 yılında 2.300.000 kişinin yaşayacağı yönünde projeksiyonlar yapılmıştır (Socijalisticko Kosovo, 1975: 153).

Sosyalist rejimin kamuyu ve dolayısıyla topumu yeniden yapılandırma vurgusu ve yeni kamusal rol ve kimliklendirme projeksiyonu salt ideolojik ve kültürel bazda olmayıp, sınıfsal düzeyde şehirler arası ve kırsala yönelik ulaşım altyapısının geliştirilmesiyle köyden kente olan nüfus geçişinin kısıtlanması yoluyla ve tarımla uğraşan kişi sayısının da toplam nüfusun dörtte biriyle sınırlanacağı öngörülen (Naydeski ve Zvicer, 1982) görel kentli niteliği kazanmış bir yapıda olması beklentisiyle vurgulanmıştır.

3.3.3. YSFC Dönemi Sosyalist Yönetimin Kosova'da Ekonomi Alanındaki Modernleşme Hamleleri

1963, 1971 ve 1982 gibi onar yıllık tarihsel dönemeçlerde propaganda amacıyla rejimin görevlendirdiği kurullar tarafından kaleme alınmış tanıtım kitapçıklarında verilen istatistikler, sosyalist yönetimin ekonomi alanında Kosova'ya yönelik yatırımları açısından olumsuz bir tablo çizmektedir. Örnek olarak 1958'de tüm Kosova'da 49 sanayi işletmesi faal iken, aynı dönemde Slovenya'daki işletmelerin sayısı 465'tir. 1946'da federasyonun

---

³ Bu noktada, bir sonraki detaylı ve şeffaf sayımın neredeyse 40 yıl sona 2011 yılında yapılabildiği hatırlanmalıdır.

iki uç kutubunu oluşturan Slovenya ile Kosova arasındaki gelir farkı üç misliyen, bu fark 1971’de beş misline çıkmıştır. (Yılmaz, 2005:382) 1983 yılında Yugoslavya’daki işsizlik oranı %14 iken, Kosova’da bu oran %43,4’tür. 1989 yılına gelindiğinde Yugoslavya’da ortalama %16,2 olan işsizlik oranı Kosova’da %55,9’dur. 80’li yılların başında Yugoslavya’da federasyon genelinde ortalama 1000 kişiden 254’ü kamu kuruluşlarında çalışmaktayken, bu sayı Kosova’da sadece 107’yle sınırlı kalmıştır (Yılmaz, 2005:382).

Yugoslavya’nın en büyük elektrik üretiminin gerçekleştirildiği bu bölgede, pek çok yer elektrik hizmetinden yoksun haldedir (Bora, 1995:111). Kosova’nın Yugoslavya ekonomisine, sahip olduğu maden yatakları ve elektrik enerjisi ile olan katkısı karşısındaki yetersiz yerel ekonomik kalkınma, ileride mağdur anlatısının temel taşlarından biri olarak ortaya çıkacaktır. Daha geçlerde bu anlatı iktidar karşıtı ve bağımsızlık yanlısı karşı-ulusal vizyon sürecinin fitilini ateşleyen grev ve protestolarla sembolleşecek kuzeydeki Trepça madenlerinden çıkan söylemle: “Trepça çalışır, Belgrad gelişir” (Orj. “*Trepça Radi, Beogradi Segradi*”) şeklinde ifadelendirilecektir.

3.3.4. YSFC Dönemi Sosyalist Yönetimin Kosova’da Sağlık Alanındaki Modernleşme Hamleleri

Diğer yandan, özellikle 1990’lı yıllara gelindiğinde en az mimari, siyaset, kültür, eğitim ve ekonomi alanındaki etkenler kadar Kosova toplumunun pasifizasyonuna, kamusal alan düzeyinde ‘kayboluş’una gerekçelendireceği en önemli sahalardan biri olan sağlık alanında rejim, başa geçtiği 1940’ların ikinci yarısından neredeyse 1980’li yılların sonlarına kadarki yatırımlarından söz ederken hayli tezat oluşturacak bir dille anlatı kurmuştur.

Bu anlatıya göre bahsi geçen periyot içerisinde Kosova’da, öncül zamanlarda sıkça görülen bulaşıcı hastalıkların ortadan kaldırılması ve popülasyonun genelinde sağlıklı yurttaşların yaşam standardının arttırılmasıyla birlikte insanların, özellikle de kadınların yaşam süresi de uzatılmıştır. Öyle ki, 1952 yılında ortalama yaşam süresi erkeklerde 48,6, kadınlarda 45,2 yıla sınırlıyken, 1968 yılına gelindiğinde bu oran her iki cinsiyet sınıfı için ortalama yaklaşık olarak 62,6 yıla çıkmıştır (Socijalisticko Kosovo, 1975). Dahası 1990’ların sağlık

alanındaki hakim mağdur anlatısı içerisinde yer alan ‘çocuklar, doğal artış ve doğurgan nüfusa ket vurulduğu’ argümanı, bu dönem için geçerli gözükmemekte, hatta ortalama yaş süresinin arttırılmasının yanında sağlanan yeni sağlık hizmetleri sayesinde çocuk ölümlerinin azaltılmasındaki başarılı sonuçlar dile getirilmiştir.

Diğer yandan sağlık, sosyalist yönetimin üretmeye çalıştığı üniform yurttaşaya yönelik imgelem açısından da önem kazanır. Öyle ki, Yugoslavya’da, neredeyse her ulusal bayram veya yıldönümlerde, diğer sosyalist rejimle yönetilegelen ülkelerdekine benzer bir ihtişam, dekor, giysi , renk kullanımı ve düzenle tariflenen ve açık hava spor yapıları, gösteri salonları, özellikle de stadyumlarda düzenlenen kutlamalar ve anmalar, “sağlıklı, fit ve geleceği inşa edecek” nesillerin etkileyici gösterileriyle vurgulanır. (bkz. 3.16-3.19.)

Şekil 3.16, 3.17, 3.18. Yugoslavya’da her ulusal günde düzenlenen stadyum gösterilerinden kimi örnekler.

Kaynak: Public Sphere by Performance, Bojana Cvejić & Ana Vujanovic, 2012 (s. 101,105,109) ^[28,29,30]

Şekil 3.19. Açık hava spor etkinliğinden bir görünüm, Gjakova, 1963

Kaynak: Skyscrapercity (<http://www.skyscrapercity.com/>)^[32]

3.3.5 . YSFC Dönemi Sosyalist Yönetimin Kosova’da Dil ve Eğitim Alanındaki Modernleşme Hamleleri

Kendi milliyetçi formülasyonu içerisinde Kosova Arnavutları arasında, Ziya Gökalpçi bir deyimle ortak bir talim-terbiyeden türetilen milli vatandaşlık kurumu açısından kamusal düzeyde kendini görünür, işitilir ve mobilize kılmanın en ön plana çıkan aracı kavramı “dil” ve dolayısıyla milli eğitim imkânı olmuştur. Bu bağlamda sosyalist rejim dönemindeki anlatılar, kuruluş sonrası önemli “devrim”lerden biri olan öğrenim atağını öncülü vaziyetle mukayese ederek olumlamıştır.

1982 yılında Priştine’de basılan Dimçe Naydeski ve Mihailo Zvicer tarafından kaleme alınan kitapçıkta, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Kosova’da yaşayan okuma-yazma bilmeyenlerin toplam nüfus içerisindeki %84,3’lük oranı gerikalmışlığın en çarpıcı göstergesi olarak öne çıkarılmıştır. İlk ve orta okullarda eğitim gören, sayıları itibarıyla toplam 36.000 öğrenciden hareketle, ancak her üçünden birinin Arnavut toplumuna mensup olduğu bir ortamda; eğitime katılan yerli popülasyonun sayılarındaki azlığın nedeni, dönemin rejiminin azınlık dili olarak nitelendirdiği dilleri okullarda eğitim dili, gündelik yaşamda da kamusal ölçekte kullanım dili olarak makul görmemesi ve resmi düzeyde yasal saymaması olarak gösterilmiştir (Socijalisticko Kosovo, 1975).

Sosyalist rejimin, özellikle de 1974 yılına gelindiğinde zirvesine ulaşacak özyönetimsel ve özgürlükçü addedilen düzenlemeleri sayesinde toplumsal yaşamda diğer tüm ulusal halklar ve etnik azınlıklarda olduğu gibi Kosova'daki Arnavutlar için de Arnavutça resmi olarak eğitim, kültür ve idari alanlarda kullanılmak üzere tanınmıştır. Diğer yandan “kardeşlik ve birlik” öğretisini hayata geçirecek ortak dil ile karşılıklı bir iletişim tabanı kurmaya yarayacak koşullar üretilmeye çalışılmıştır. Yazarların kaleme aldığı haliyle “*Konuşulan dilin öğrenilmesi eğitim programlarıyla öngörülmüştür. Öyle ki resmi organlarda yer aldığı haliyle yaşanan ortamda konuşulan dili- Sırpırvatça'yı Arnavut öğrenciler, Arnavutça'yı ise diğer ulus ve halkların öğrencileri- şahsi ve ebeveynlerinin istekleri üzerine öğrenmektedirler.*” (Naydeski ve Zvicer, 1982:119).

Yapılan atılımlar ve atılan teşvik edici adımlar sonucunda 1975 yılında basılan Belgrad merkezli “Sosyalist Kosova” (Orj. “*Socijalisticko Kosovo*”) kitapçığındaki verilere göre, bu okullardaki toplam öğrenci sayısı, 34.737'si Arnavut toplumuna mensup öğrencilerden oluşmak üzere 3.710'dan 51. 524'e yükselmiştir. Öyle ki orta okulların geniş ağı, ilkokulları tamamlayan öğrencilerin %92'sinin kapsanmasını sağlamış, Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi'nde orta okullar bünyesinde, iktisadiye ve toplumsal etkinliklere gereken tüm alanlardan çok profilli kadroların eğitilmesi olanaklı hale gelmiştir.⁴ Orta okulların sayısındaki artış, aynı zamanda öğretmen sayılarına da yansımış ve basım tarihi olan 1975 itibarıyla orta okullardaki öğretmen sayısı, 1.433'ü Arnavut toplumuna mensup olmak üzere toplamda 2.374'e çıkmıştır (Naydeski ve Zvicer, 1982:120).

Diğer yandan 1958 yılında Priştine'de Yüksek Pedagoji Okulu'nun ve 1960 yılında Felsefe Fakültesi'nin⁵ açılmasıyla ilk adımları atılan yüksek öğrenime geçiş konusunda türlü zorluklarla karşılaşılmasına rağmen mutlak bir “başarı”yla atlatma hikayeleri sıralanır;

---

⁴ Buradaki anlatım, içeriği itibarıyla Arnavutların teknokrat Sırp yönetimin bürokrasiyi tekelinde bulundurduğuna ve eğitim alanında dil bazında hizmet veren bölümlerin açılmasında ayrımcılık uygulandığını savunduğu teze zıt bilgiler içermektedir.

⁵ İlk fakültenin sosyal bilimlere ilişkin olması kamusalılık bilinci ve kendi iradi bilincinin edinilmesini teşvik edici bir kurum olması açısından anlamlıdır.

Örnek olarak yüksek okul ve fakültelerin kurulduğu erken yıllarda, özellikle Arnavut dili üzerine eğitim verecek eğitimci kadrosundaki eksikliklerin öncelikle Tiran Üniversitesi'nden getirilen öncü kadrolar, daha sonra da buradan yetişen yeni elemanlarla kazanılmış olması gibi. Daha sonra sırasıyla 1966 yılında metalürji üzerine altı bölümlük "Trepçe" MMK Topluluğu'na bağlı Kosovo" MEK Kombinasyonu Araştırma Merkezi ve Enstitüsü, 1973'te İpek kentinde Biyoteknik Enstitüsü, 1967 yılının Şubat ayında Priştine'de Albanoloji Enstitüsü, aynı yılın Nisan ayında Tarih Araştırma Dairesi, Hukuk-Ekonomi Fakültesi çerçevesinde Toplumsal – Ekonomik Araştırmalar Dairesi, Teknik Fakültesi çerçevesinde Yapı, Makine ve Elektro-teknik Araştırmaları Dairesi gibi kurumlar ardı ardına hizmete koyulurken, bir diğer yandan da 1949 yılında kurulan Kosova Müzesi, 1954 yılında kurulan Bölge Kültür Anıtları Koruma Kurumu ve Kosova Arşivi, Bölge Sağlık Koruma Kurumu, Bölge Öğrenim, Eğitim İncelenme ve Geliştirme Kurumu ve Bölge Sosyal Politikalar Kurumu gibi kamu destekli sosyalist rejim örgütlenmeleri kamusal yaşam içerisindeki yerlerini almışlardır.

Yüksek öğrenime yönelik talepler ve üretken bir ortam içerisinde gelişen hareketler sonucunda 1969/70 öğretim yılına gelindiğinde, Belgrad Üniversitesi'ne bağlı birimler olarak eğitim kurumu açısından da merkezden çevreye doğru iletişimsel bağlar kuran yüksek öğrenim birimleri bir araya gelmiş, kuruluşundan sonra çok kısa bir süre içerisinde pasif kamusal ortamı ve daha da önemlisi kamusal alandaki görünürlüğü arttıracak olan Priştine Üniversitesi, bünyesinde bu birimleri toplayarak kurumsallaşmış ve Priştine merkezli yüksek öğrenim hizmeti vermek üzere açılmıştır. 1982 yılına gelindiğinde 20 yıl içerisinde, başta sosyal bilimler, hukuk, eğitim – kültür, ekonomi, teknik – teknoloji, tıp, kamu yönetimi vd. kırktan fazla uzmanlık alanında Arnavutça, Sırpça ve sınırlı sayıda Türkçe dillerinde tümü Kosova SÖB'nin yedi merkezinde konumlanmış ve kadrolu veya dışardan olmak üzere toplam 45.000 öğrencinin eğitim gördüğü ve 1.400'den çok öğretim üyesini barındıran dokuz fakülte, bir Güzel Sanatlar Akademisi ve yedi Yüksek Okul açılmıştır (Naydeski ve Zvicer, 1982: 120).

3.3.6 . YSFC Dönemi Sosyalist Yönetimin Kosova’da Kültür ve Sanat Alanındaki Modernleşme Hamleleri

Ekonomi, mimari, sağlık ve eğitim alanlarına ek olarak sosyalist rejim, kamusal alan ve kamusal rollerle ilişkilene aşamasında en çok üzerinde durduğu kültür alanını oldukça önemsemiştir. Aydınlanmacı bir ilerleme hattı üzerinden 1982 yılında tarif yapan tanıtım kitapçığının yazı kurulu, Kosova’ya yönelik rejimin kültürel alandaki yatırımını “*çağdaş dünyanın ilerici akımlarına ayak uydurabilmek için yüzyılların aşıldığı*” bir süreç olarak tanımlar. Bu bağlamda eğitim, kurumların gelişmesi ve yayılması, örgütsel ağı genişlemesi, toplumun kültüre yönelik ilgisinin birer göstergesi olarak yansıtılmış, kültür alanında dönemi itibarıyla var olan her şey savaş sonrası “sosyalist kalkınmayla” elde edilen kazanımlar olarak gösterilmiştir.

Bu göstergeler de sırasıyla müze, arşiv, kültür ve tarih anıtlarını koruma kurulu, kütüphane, kültürevi, sinema salonu, işçi üniversitesi, kültür güzel sanatlar derneklerinin kurulması, yayın etkinlikleri, gazete ve dergi, radyo, televizyon, tiyatro, akademi, güzel sanatlar galerileri ve film prodüksiyonlarındaki gelişmeler olarak, kamuya yönelik kültürel atılımın bileşenleri halinde sunulmuşlardır. Sosyalist düşüncenin ortaklaştırıcı özelliğinden yola çıkarak, ayrışma yüzdesi yüksek bir kurum olan kültürün kaygan bir zemine tekabül ettiği bir ortamda; yazarlar yaratıcılığı, ortak çalışmayı, Kosova’daki tüm ulusal kültürlerin çokyönlü gelişimini olanaklı kılacak bir olumlama ve hak eşitliği ilkesine öncelik veren tutumu öne çıkarırlar.

Öte yandan kültürün en önemli gelişim kaynaklarından biri olarak öne sürülen kütüphanelere yönelik rakamsal veriler sıralanmaktadır. Öyle ki, 1945 yılında bölgedeki toplam kütüphane sayısı üç ve içerdikleri kitap sayısı 6.000’le sınırlı iken 1975 yılına gelindiğinde bu rakamın 148 kütüphanede 250.000’i Arnavutça, Sırpça ve Türkçe dillerinde olmak üzere toplam 500.000 kadar kitaba çıktığı vurgulanır. Kütüphanelerin yanı sıra 13 kültür evi, 24 Yugoslavya Emekçi Halkı Sosyalist Birliği Evi, 7 Yugoslavya Halk Ordusu evi ve sayısız kooperatif evleri kurulmuş, bu evler, çerçevesinde düzenlenecek çeşit kurslar, konserler, tiyatro programları, edebiyat saatleri, kitap, sergi vb. eğitim, kültür ve güzelsanat etkinliklerinin sürdürülmesi yolunda yazarların tabiriyle “esas hücreleri” teşkil etmişlerdir (Naydeski ve Zvicer, 1982: 121).

1945 yılındaki koltuklar toplamı 2.000'i bulan devamlı sinemalar ağı, bu dönemde durmaksızın genişleyerek, yaklaşık 50 (açık ve kapalı) sinema salonuna çıkmış ve sinema gösterimleri 1975 yılı itibarıyla yılda ortalama 2.800.000 kişi tarafından seyredilmiştir. Bunlara ek olarak, 1945 yılında Prizren'de kurulmuş ve daha sonra 1948 yılı itibarıyla Priştine'ye taşınan Bölge Halk Tiyatrosu, ayrıca Mitroviça, Prizren, Ferizovik, Gilan'daki devamlı tiyatro sahneleri ile kültür ve güzel sanatlar dernekleri çerçevesinde çalışmakta olan çok sayıda amatör tiyatrolar ve drama bölümleri sırasıyla yeni kültürel kurumların şahlanışı, kamusal rollere altyapı sağlayacak kurumsallaşmalarının güzellemesi biçimde aktarılmıştır.

Dahası ilginç olan sosyalist bir yönetim olması itibarıyla kültür ile iktisadi ya da çalışan ile sanat arasında kurulması hedeflenen bağa verilen kurumsal örneklerdir. Sözelimi metinde Obiliç'in "Kosovo" Maden Enerji-Kimya Topluluğu İmalathanesi ve Suva Reka'nın "Balkan" Lastik ve Lastik Ürünleri Fabrikası gibi büyük kolektif iktisadi örgüt üyelerinin, tiyatro programlarının devamlı seyircileri olduğundan ve hem seyir hem de finansal destek anlamındaki sürece dahil oluşlarından bahsedilmektedir (Naydeski ve Zvicer, 1982: 121). Bu sayede yeni sınıf, sanat, emek, iş, sağlık, kültür, eğitim vb. tüm bileşenleri kolektif bir bilinci inşa etmek üzere biraraya getirici pratiklerde bulunarak toplumsal dönüşümünü tamamlayacak ve yeni nesillere aktarmak üzere veritabanını kuracak özendirici bir anlatımla dile getirilmiştir.

3.3.7. YSFC Dönemi Sosyalist Yönetimin Kosova'da Medya Alanındaki Modernleşme Hamleleri

Temsiliyet anlamında en etkileyici araçlardan biri olarak medya, modernist atılım sürecinde önemli bir yer tutmuş gibi görünür. Öyle ki kamusal düzeydeki en büyük kopuş da eğitim ve medya alanlarında 1980'lerin sonu itibarıyla konan yasaklardan ileri gelecektir. Bu bağlamda 1975 yılına ait sosyalist devrimin medya ayağına yönelik tanıtım metninde, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde yayınına başlayan Priştine Radyosu, bölgenin tanıtım, öğrenim ve kültürel yaşamına büyük katkı sunuşu ve sadece Kosova Bölgesi'nde 300.000'den çok dinleyicisinin varlığıyla öne çıkarılır (Socijalisticko Kosovo, 1975: 161).

Şekil 3.20. Priştine Radyo ve Televizyonu Teknik ekibinin çalışmasından bir görünüm.

Kaynak: 'Prishtina e Vjetër' Facebook Page (www.facebook.com) ^[32]

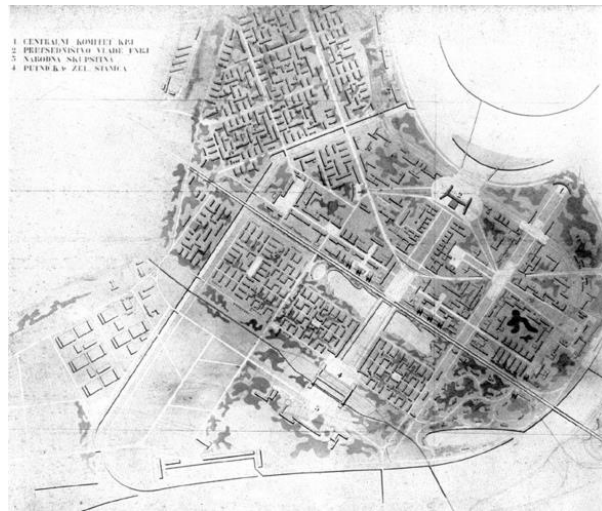
Öte yandan Kosova Bölgesi'nde ilk olarak 1959 yılının ikinci yarısında başlayan televizyon yayınları, Priştine yakınlarındaki Veternik'te ilk uydu alıcısının yerleştirilmesiyle 1963 yılının Ağustos ayında ilk olarak Yugoslavya Radyo Televizyonu, daha sonra da Priştine Radyo Televizyonu'yla yerli televizyon kanalı düzeyinde yayınların başlatılmasıyla ele alınmıştır. Metinde çarpıcı bir diğer istatistiksel veri olarak, 1975 yılı itibarıyla, Kosova'da 30.000-den çok radyo ve 20.000-den çok televizyon sahibi kişinin varlığından bahsedilmektedir.

Toplumunu dönüştürücü etkisi üzerinde durulan medya vd. araçların toplumsal bazda istatistiksel verilerinin çok erken dönemler itibarıyla tanıtım amaçlı basılan broşürlerde yer almasındaki detaycı yaklaşım, sosyalist ideolojik devrimin tavandan tabana iletişimsel tekyönlülüğünün bir nevi alıcısı bazında bir yoklaması gibi değerlendirilebilir. Öyle ki metni ele alan yazı kurulu, bir epilog çerçevesinde özet olarak ele aldığı eğitim, bilim ve yayın alanlarındaki bu gelişmeleri; metinde yer aldığı biçimiyle *“tüm emekçilerin, davranış, yaşam ve çalışma biçimlerinde önemli değişikliklerin yapılmasını koşullandıran süreçler”* biçiminde tarif eder. Dahası üniter, homojen, farklılıkları arkaplana iten bir yaklaşıma örnek olarak tekil bir eğitim müfredatının tüm toplumsal unsurlar üzerinde *“kardeşlik ve birliğin güçlenmesine ve daha da gelişmesine”* (Socijalisticko Kosovo, 1975: 161) katkıda bulunacağına dair abartılı bir anlatımla, bu didaktik söylem pekiştirilmiştir.

4. KOSOVA'DA SOSYALİST YÖNETİMİN MODERNLEŞME HAMLELERİNİN MEKÂNSAL UZANIMLARI VE ULUSAL BAŞKENTİN İNŞASI MESELESİ

4.1. YSFC DÖNEMİNDE SOSYALİST YÖNETİMİN KOSOVA'DAKİ MEVCUT MİMARİ VE KENTSEL YAPIYA YÖNELİK MODERNLEŞTİRME YAKLAŞIMLARI

Kosova'nın Osmanlı mirası yerleşimlerinin kentleşme süreçleri, buna paralel olarak tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş, Balkan yarımadası ve Avrupa'nın geri kalan şehirlerine kıyasen oldukça geç bir dönemde başlamıştır. Bu dönemde federasyonun başlıca başkenti Belgrad olmak üzere (bkz. Şekil 4.1.), sosyalist rejim savaş sonrasında ana yatırım kaynaklarını başlıca Lyublyana, Zagreb, Üsküp, Saraybosna gibi kentlere kanalize etmiş, yeni kentleşme harekâtına girişmiştir. Öte yandan savaştan önce 1914 ve 1946 yılları arasında Sırp Hırvat Sloven Krallığı idaresinde olan Kosova'da Avusturya-Macaristan ve İtalyan mimarilerinin özellikle kamu, daha az sayıda da konutlarda örneklerine dönem itibarıyla rastlamak mümkündür. Dönemin inşai faaliyetlerinin büyük çoğunluğunu okul, kamu, tren istasyonları ve sağlık yapılarının teşkil ettiğine ve bu dönemde aktif olarak proje üreten mimarların Yugoslavya Krallığı'nın yanı sıra Macaristan, Avusturya ve Fransa'dan katkı sunduklarına tanık oluruz.

Şekil 4.1. Yeni Belgrad Planı, Nikola Dobrović , 1947

Kaynak: ME Online (<http://meonline.hu/>)^[33]

İkinci Dünya Savaşı sonrası sosyalistlerin yönetimi devralmasıyla birlikte eylem bazında inşai, üslup bazında modern ve yaşamsal bazda ümitle tanımlanan inşaat, mimariyi kentsel ölçekte araçsallaştırmanın modern sonrası kamusal ve toplumsal bir tasarım olgusunun vazgeçilmez bileşenleri olarak kullanılacağı bir dönemi müjdelemektedir. Bu anlayıştan hareketle, kamu yatırımları açısından, inşaat altyapısının sağlayacağı ideolojik dışavurum potansiyelinin geri kalan tüm alanlardan daha fazla olacağı öngörüsüyle Yugoslavya Sosyalist yönetimi, kuruluş döneminden itibaren Kosova'ya yönelik en yoğun ve büyük atılımını bu sektörde gerçekleştirmiştir. Aynı dönemin bir diğer kitlesel inşai rekonstrüktif faaliyetini, Kosova'daki bilinçli yıkımdan farklı olarak 1960'lar itibarıyla sarsıcı bir depremle yerle bir olan Makedonya'nın başkenti Üsküp'te Kenzo Tange'nin kazanan masterplanı doğrultusunda yapılan yoğun inşai harekette görmek mümkündür. (bkz. Şekil 4.2, 4.3.)

Bu gibi bir yoğunlaşma ister ekonomik, ister ideolojik, isterse toplum mühendisiği itkisiyle yapılmış olsun, uzanımlarını günümüzde dahi görmenin pek de zor olmayacağı, neredeyse sürdürülebilir kılınmış bir siyasal kullanım izleği üretmiştir. Öyle ki kentleşme faaliyetleri yalnızca, başta başkent değişikliği ve yeni kentleşme hamleleriyle sınırlı kalmamış, bu hamleler, tıpkı ekonomik atılımlarda kullanılan, toplum üzerinde sınıfsal bazlı bir dönüşüm yaratacağı beklentisindeki gibi sonuçlanacak bir program dahilinde yürütülmüştür.

Şekil 4.2. Kenzo Tange'nin Üsküp Rekonstrüksiyon Planı:
Kenzo Tange ve tasarım ekibi Üsküp şehir maketinin önünde.

Kaynak: Failed Architecture

(<https://www.failedarchitecture.com/>)^[34]

Şekil 4.3. Üsküp Şehir Merkezi, Maket,
1965, Kenzo Tange Üsküp
Rekonstrüksiyon Planı

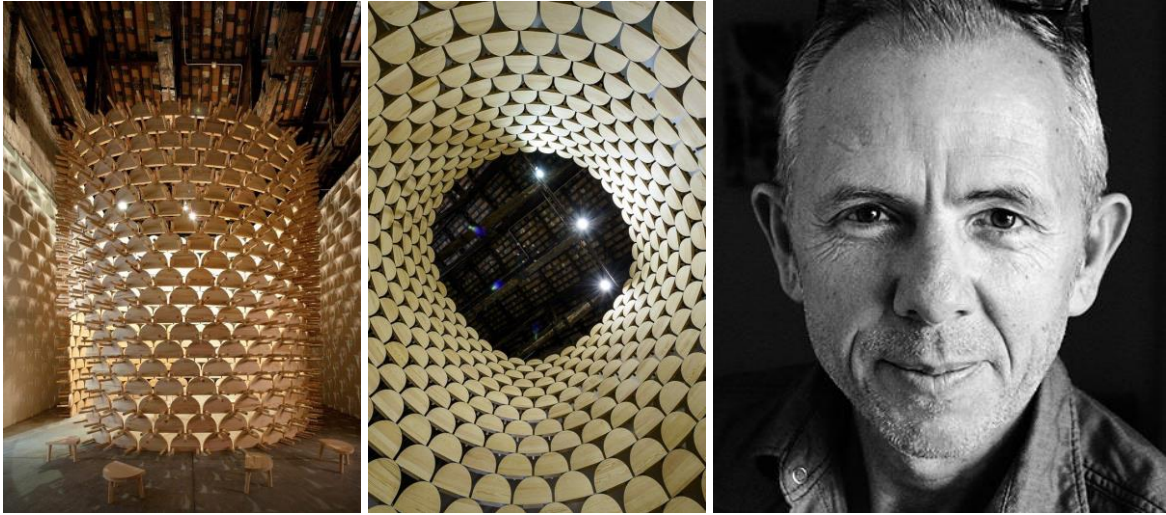
Kaynak: Pinterest

(<https://www.pinterest.se/>)^[35]

4.2. YSFC DÖNEMİNDE SOSYALİST YÖNETİMİN PRİŞTİNE'Yİ BAŞKENTLEŞTİRME PROJESİ

4.2.1. Başkentin Prizren'den Priştine'ye Taşınması

Kosova Cumhuriyeti Gençlik, Kültür ve Spor Bakanlığı'nın mimar Ron Arad danışmanlığında finanse ettiği Kosovalı mimar Gëzim Paçarizi'nin de küratörlüğünü üstlendiği 14. Uluslararası Venedik Mimarlık Bienali Kosova Pavyonu'nun 2014 yılındaki teması 'Görünürlük: Dayatılmış Modernite'nin (Orj. *Visibility: Imposed Modernity*) ana metninde de belirtildiği üzere: “Kosova, zengin bir bölgesel kent kültürünün 'modernite' adına silinmesi konusunda hayli ilginç bir 'vaka çalışması' olabilir. 20.yy'ın başlarında, kendiliğinden şekillenmiş demokratik kentsel düzen, yabancı yönetimin kent, gelenek ve kültür üzerindeki kontrolüyle yer değiştirerek, 100 yıl boyunca sürececek olan bir düzensizlik ortaya çıkarmıştır. Sosyalist yönetim yeni yapılar yapabilmek, sokakları genişletebilmek ve nehirleri güçlendirmek için mahalleleri yıkıma uğratmış; Doğaya yakın, insan ölçeği ve doğal malzemelerle inşa edilmiş yapılarla biçimlenmiş organik şehirleri dönüştürmüştür.”

Şekil 4.4. “ ‘Görünürlük’ (Dayatılmış Modernizm)” (Orj. *Visibility: Imposed Modernity*), Uluslararası Venedik Mimarlık Bienali, 2014

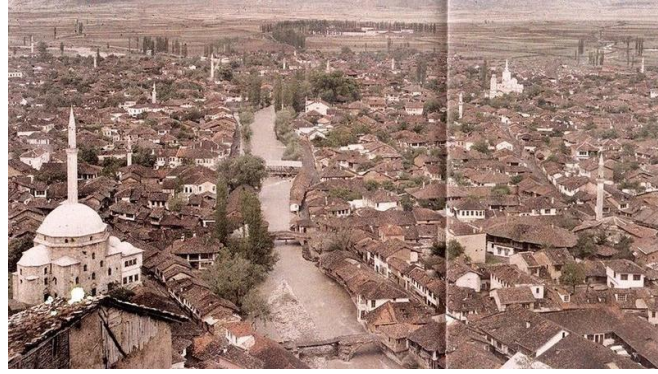
Kaynak: Archilovers (<http://www.archilovers.com/>)^[36]

Şekil 4.5. Biental dahilinde Kosova Pavyonu'ndaki ‘süreklilik imgesi’ olarak değişmeden kalabilmiş üç ayaklı geleneksel Arnavut oturma ögesi şkamilerden (Orj. “*shkami*”) yapılmış kuleden bir görünüm.

Kaynak: Archilovers (<http://www.archilovers.com/>)^[37]

Şekil 4.6. Gëzim Paçarizi

Kaynak: Autostrada Biennale (<http://autostradabiennale.org/>)^[38]

Şekil 4.7. Prizren'in 1913'te Macar bir seyyah tarafından kaleden çekilmiş, şehrin genel görünümünü, Osmanlı dönemi organik kent dokusunu gösteren bir fotoğraf.

Kaynak: Panoramio (<https://www.panoramio.com/>)^[39]

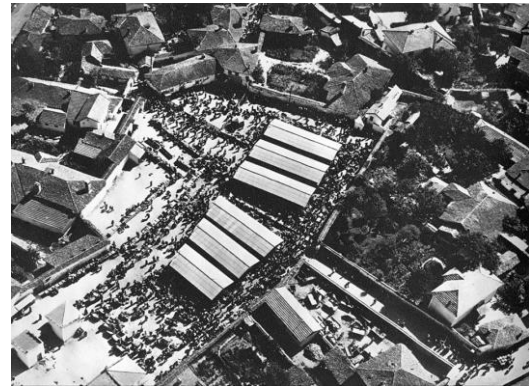

Şekil 4.8. Erken 20. Yüzyılda Priştine'nin genel görünümü

Kaynak: 'Prishtina e Vjetër' Facebook Page (www.facebook.com)^[40]

Şekil 4.9. Erken 20. Yüzyılda Priştine'nin Osmanlı'dan kalma geleneksel konut dokusu
Kaynak: 'Prishtina Vjetër' Facebook Page (www.facebook.com)^[41]

Şekil 4.10. 20. Yüzyılın başlarında Priştine'nin organik kent dokusunun kuşbakışı görünümü
Kaynak: Prishtina u Srcu (<http://prishtinausrcu.blogspot.com.tr/>)^[42]

Öte yandan Priştine Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğretim üyeleri Eliza Hoxha ve Ilir Gjinolli'nin ONUP Mimarlık Yayın Platformu'nda kendine yer bulan “Priştine: Rötarlı Modernizm” (Orj. “*Prishtina: Modernism Delayed*”) makalesinde belirttikleri gibi geleneksel değerlerle aranın asıl açılması İkinci Dünya Savaşı sonrası Kosova'nın yeni kurulan sosyalist Yugoslavya'ya devredilmesiyle yaşanmıştır. Kosovalı mimarlık tarihçilerindeki hakim görüşe göre 1947'de Priştine'yi Kosova'nın başkenti yapmaya yönelik sosyalist yönetim kararı hızlı gelişme ve tahribat dönemini başlatan ana etmendir. Şehri modernize etmeye yönelik, arkaplanında ideolojik tabanlı çabalarla yönetim, Osmanlı çarşısı ve camilerini, Katolik kiliselerini ve Osmanlı konutlarını içeren tarihi kent merkezinin büyük kısmını yıkmaya başlamıştır. (bkz. Şekil 4.11-4.13.)

Şekil 4.11, 4.12. “Eskiye yok et, yeniyi inşa et” yaklaşımının yeni başkent Priştine üzerindeki tezahürleri

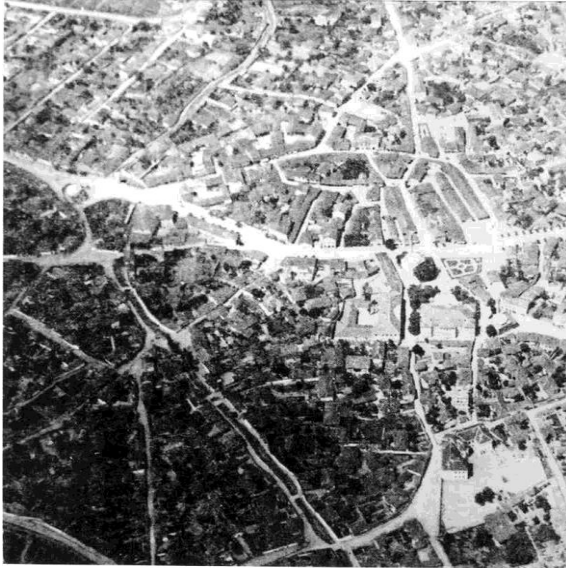
Kaynak: ‘Prishtina e Vjetër’ Facebook Page (www.facebook.com)^[43,44]

Şekil 4.13. Priştine'nin inşai dönüşümü ve geç modernleşmenin kullandığı ilkel araçlar

Kaynak: ‘Prishtina e Vjetër’ Facebook Page (www.facebook.com)^[45]

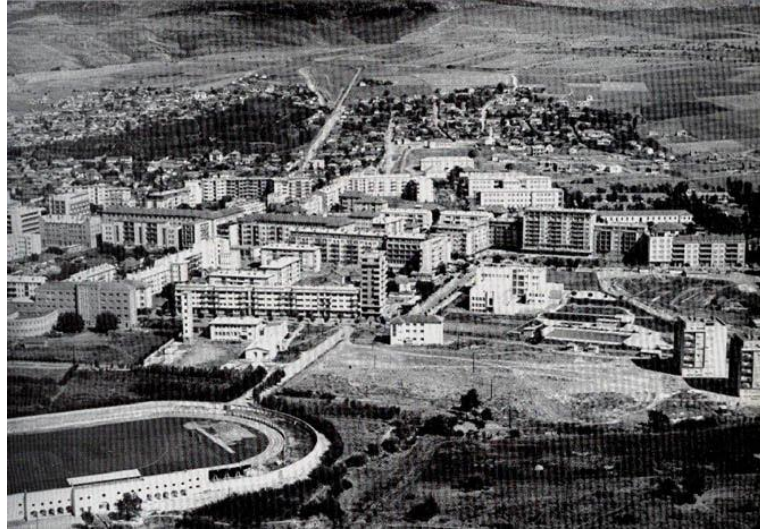
Eski kıvrımlı yolların dış duvarlarla birlikte oluşturduğu sıradışı biçimlerdeki bloklar, uluslararası üslubun yereldeki söylemi “*eskiyi yok et ve yeniyi inşa et*” düsturuyla yeni şehir imajı yaratmak pahasına yok edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde Kosova'nın birçok şehrinde mimarının yeni formlarıyla, geleneksel değerlerin ve hayat tarzının kaybolması, özellikle de başkent Priştine'de “*genius loci*” (yerin ruhuna) saldırı, doğrudan kentin Osmanlı'dan kalma çekirdeğinden başlamış, aynı zamanda bu dönem, Kosova'da mülkiyetin özelden devlete geçtiği muazzam bir dönüşümün yaşandığı bir periyotla tanımlanmıştır. Şehirlerin çoğunda yapıların yanı sıra pazar, çarşı ve halka açık parklar gibi organik ve konvansiyonel kamusal alanların kaybolduğu bir dönemden de bahsediliyor.

Şekil 4.14. Priştine'nin inşai dönüşümü
öncesi organik kent dokusunun görünümü
Kaynak: 'Prishtina e Vjetër' Facebook Page
(www.facebook.com)^[46]

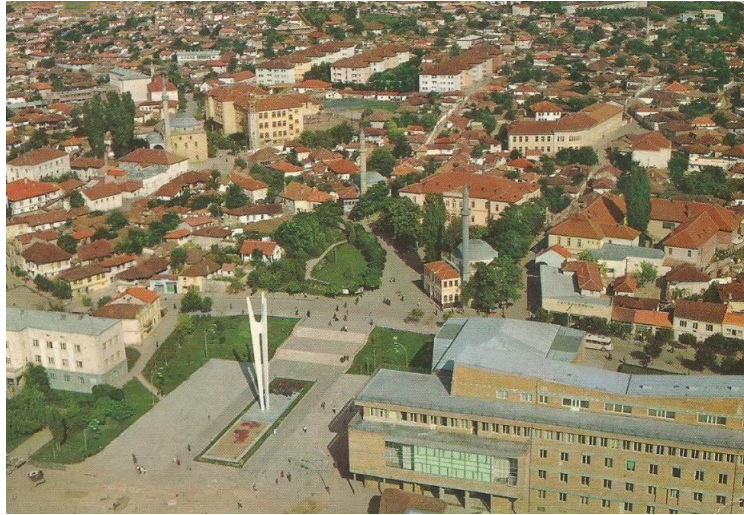

Şekil 4.15. Priştine'nin sosyalist modernleştirme
projesi sonrası modernist kentsel dokusunun
görünümü
Kaynak: Albinolo (<http://www.albinolo.com/>)^[47]

Şekil 4.16. Priştine'ye yönelik inşa hamlesi ilk aşamasında.

Kaynak: Skyscrapercity (<http://www.skyscrapercity.com>) [48]

Şekil 4.17. Kosova'da başkent oluşundan (1947) sadece birkaç yıl sonra, tarihi şehir merkezinden başlayan modernist yıkım-inşa hamlesi sonrası, merkezi aksın iki yakası boyunca bambaşka bir çehreye kavuşacak Priştine'nin 1970'lerin ortasında çekilmiş bir hava fotoğrafı: "Kosova Meclis Binası" ve hemen yanında "Priştine Belediye Binası" ile ortada "Kardeşlik ve Birlik Anıtı" görülmektedir. Art kısımlarda mevcut çevredeki tarihi Osmanlı dönemi konut yapılarıyla farklılaşan kent dokusu göze çarpar.

Kaynak: Koleksionar.eu (<https://www.koleksionar.net/>) [49]

Başlıca, 1947'de Kosova'nın başkenti olan Priştine'ye yönelik bu hamleler dizgesi, bir yerötesi pratik olarak Kosova'daki yeni kamusal düzenini kurmak üzere 1950'de Belgrad merkezli Ankara, Canberra ya da Washington D.C.'deki deneyimlere benzer nitelikte, kısmen tekyönlü iletişimsel sayılabilecek yeni bir plan taslağının hazırlanarak 1953'te birçok itiraza rağmen yürürlüğe girmesiyle yasal çerçevesine kavuşmuştur.

Şekil 4.18. Başkent Priştine'ye yönelik modernist hamle salt bir modernist imgeler setinin mimari tezahüre yansımaları değil; aynı zamanda Osmanlı-sonrası dönemde modern bir toplumsal devinim ve yeni bir toplumsal yapı kurgulamaya da yönelikti: “Priştine Merkez Spor Tesisleri ve Havuzu” (Dönemin kartpostallarında, şehrin hemen merkezindeki bu açık havuz ve havuzu kullanan şehirliler mayolarıyla sıkça resmedilmiştir). Kaynak: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)^[50]

Diğer yandan Yugoslavya'yla Türkiye arasında 1953 yılında yapılan ikinci göç anlaşması ile Priştine'den çok sayıda Kosovalı ailenin göçü yaşanmış ve yeni kurulacak modernist dekor ve kamusal alan ve üzerinde yeşerecek ulusun dizaynı bu sayede daha homojen bir duruma getirilmeye çalışılmıştır. Demografik değişim mekanizmaları, diğer birçok Balkan ülkelerinde reel heterojenliğe tepki bağlamında harekete geçirilirken; Kosova özelinde otoriteyi elinde bulunduran Sırp bürokrat sınıfı, nüfus oranlarında azınlık olmanın verdiği neredeyse tümü aydınlanmacı teknokrat konumunu, popülasyon oranlarına da yansıtılabilmek adına, çoğunluğu oluşturan kitleleri bu göç dalgası itibarıyla sistemin “dışında” bırakacak yaklaşımlar sergilemiş gözükür.

Sosyalist rejimin yıkıma dayalı modernizm politikalarından kamulaştırılmış, günümüzde müze olarak kullanılan “Emin Gjiku” ya da” Anıtlar Koruma Enstitüsü” olarak kullanılan istisnai binalar dışındaki Osmanlı dönemi şehir konutlarının pek çoğu yok edilmiştir. 1947’den 1966 yılına gelindiğinde Priştine’de halen şehrin altyapısı yetersiz, yollar kısıtlı ve derelerle birlikte oluşan çöp yığınları ve kolera önemli birer sorun teşkil ederek, eski tarihi başkent Prizren, Kosova’daki en büyük şehir olma özelliğini sürdürmüştür. Daha geçlerde yeni kurulacak Priştine Üniversitesi gibi devlet kuruluşlarına yapılan kitlesel yatırım, yüksek kazançlı sosyalist apartman-bloklarının spekülâf inşası, yeni sanayi bölgesinin yapımı gibi teşvik edici hamleler sonrası Priştine’ye büyük sayıda iç göçlerin yaşanmasıyla, modernist hamle, çoğunluğu kentsoylu yeni ulusal kimlik oluşturma girişimi konusunda tasavvurlarını kâğıt üzerinde başarmış gözükmektedir.

4.2.2. Priştine’nin Ulusal Başkent Olarak Planlaması, İmar Süreci ile Projenin Söylemsel Uzanımları

Dönemin Belgrad merkezli sosyalist rejimi, tıpkı diğer iktidarı elinde bulduran merkezlerin çevrelerine doğru aksenel olarak nüfuz ettikleri süreçlerde görüldüğü gibi, hukuki, idari, ekonomik ve toplumsal dönüştürücü çarkları sonucu, inşa etmek üzere tasavvur ettikleri yeni ulusal vizyonu, Priştine özelinde başkent, Kosova genelinde de diğer kentleşme çalışmalarındaki kısmi modernist hamle ile gerçekleştirmeye çalışırken, bir yandan da bastırıldığı propaganda aracı yayımlarda müdahale ve icraatlarını özendirici ve pozitivist bir dilin hakim olduğu detaylı bir olumlayıcılıkla ifade etmiştir.

1959’daki Priştine Ulusal Belediye Meclisi yayını olarak basılan “Priştine” isimli kitapçıkta, şehri eski karakterinden arındırarak “modernizme” kavuşturacak öneriler sıralanırken, 2200 adet yeni inşa edilmiş apartman, sağlık yapısı, yönetim ve eğitim binaları, yeni yol ve kavşakların yapımına dair tanıtıcı bilgilere yer verilmiştir. Kitaba göre yeni Priştine *eski harabenin* küllerinden doğmaktadır. Yeni anıtlar şehrin her yerinden yükselirken, şehrin kuruluşlarının modern bir estetik dile büründürülmesine özen gösterilmektedir.

Öte yandan yeni kamuyu inşa etmek adına kentleşme çalışmaları sürdürülürken dönemin Kosova SÖB'ndeki mevcut rakamlar yeni icraatlardaki istatistiksel verilerle mukayese edilmiştir. 1971 yılındaki rakamlardan yola çıkarak kitapçık, Kosova'da 7,5 km²'ye karşılık gelen 1.435 yerleşme yeri olduğunu, yine aynı yıl içerisinde yapılan nüfus sayımına göre kırsal nüfusun kentsel nüfusa baskınlığını vurgulamaktadır. Öyle ki bölge genelinde köy yerleşimlerinin dönem itibarıyla sayısı 1,309'ken; karma yerleşimlerin sayısı 108, kentsel yerleşimlerinkiyse 18 olarak yansıtılır. Bu rakamlara göre Kosova'da 1971 yılı itibarıyla,¹ nüfusun %63,5'i köy, %9,6'sı karma, %26,9'u ise kentsel yerleşimlerde yaşamaktadır. Kentsel yerleşim yerlerinin büyüklüğü veya yüzölçüme oranı 18.612, karma niteliktekilerin 1.104, köylerinkiyse 603 olarak sıralanır (Naydeski ve Zvicer, 1982).

Şekil 4.19. Priştine merkezini tanımlayan ve günümüzde “Rahibe Teresa Bulvarı” ismiyle yayalaştırılmış bir *promenad* haline gelen ana aksiyel hattın modernist konut ve peyzajla tanımlanmış 1970’ler sonrası görünümü. Kaynak: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)^[51]

⁶ Bu kısımda çağdaş Avrupa ve Balkan uluslarının popülasyonlarının yoğunluklu olarak kentsoylu özelliğiyle tanımlandığı hatırlamakta fayda vardır.

Şekil 4.20. Pre-modernle modernin karşılaşması: Bu bağlamda kavramsal ve görsel açıdan dönemler-arası zıtlığı aynı karede hem boyut hem doku hem de karakter bakımından tüm çarpıcılığıyla yansıtan; geç 1970'lere ait ulusal başkent Priştine'nin görüntüsü: Önde şehrin çeperlerindeki mevcut yeşil doku, ardında müstakil banliyö yerleşimlerindeki villa konutlar ve Osmanlı dönemi vernaküleri, hemen ardında şehrin yeni ana aksı boyunca kurgulanmış kamu, çokkatlı sosyal konut ve konaklama binaları ve son olarak en arka planda "Pashtrik" ve "Sharr" dağları görülmektedir.

Kaynak: World on Postcards (<https://worldonpostcards.wordpress.com/>)^[52]

Kitapçık, aynı zamanda sosyalist rejim tarafından görevlendirilen planlama, mimarlık, sosyoloji, antropoloji vd. uzmanlık alanlarından oluşan kurulun, idari yapılanma bağlamında da yeni inşa edilecek kamuyu örgütleme aşamasındaki tasavvurlarını yansıtmada konusunda hayli detaylı bilgiler içermektedir. Öyle ki kurul popülasyon büyüklüğüne, mimari biçimine ya da görünümüne, komünel fonlarının hazırlığına, kültürel ve siyasal öğelerin etkisine, endüstriyel gelişimine ve topografik büyüklüğüne göre, kent yerleşme yerlerini kentler ve kent tipi yerleşme yerleri olmak üzere iki gruba ayırarak sınıflandırır. Kentler, (öyle denilen) oryantal tipi olan, kısmen zanaat ve ticaretin gelişmesiyle ilerleyen konumlarından yeni hamle ile birlikte; güçlü endüstriyel, kültürel, sağlık ve yönetim merkezlerine dönüşen yerlerdir. Kurul, karşılaştırmalı imajlar çizerek hamlesini benimsetmek aşamasında mekânsal atıfları olan ikili kutupsallıklara başvurur. Öyle ki bu hamle ile birlikte daracık kaldırımlı sokaklar yerine, kaldırımlı geniş caddeler; eski sık ve dar yerleşimli pazarlar yerlerine bulvarlar ve baş çarşılar; küçük, alçak ve düzensiz ticari

camekânlar yerine, çağdaş düzenli dükkânlar ve büyük satış mağazaları yerlerini almıştır. (Naydeski ve Zvicer, 1982:33)

Bu noktada sosyalist rejimin ideolojik artbileşenlerinin mekânsal izdüşümlerini, dönem itibarıyla muhafazakâr bir toplumsallık içeren Kosova'ya yönelik inşai süreçte, ana alanın bulvar ve ticari kaygıyla, kamusallaşma örüntülerinin de başarısıyla şekillendirilmeye çalışılmasındaki 'sekülerleşme' vurgusunda aramak anlamlı olacaktır.

Şekil 4.21. Priştine’de, 1950 master planı çerçevesinde oluşturulan ana aks üzerindeki konut, konaklama, kamu yapıları ve kentsel peyzajın şehre getirdiği modernist kurgudan bir görünüm.

Kaynak: Skyscraper City (<http://www.skyscrapercity.com/>)^[53]

Kurulun, kente ilişkin öncül erkin icraat ve tarihsel süreçteki anlayışına yönelik bir diğer olumsuz referansı ise, iki dünya savaşı arasındaki dönemde (Osmanlı'nın Balkanlar'dan ayrıldığı 1912-13 Balkan Savaşları sonrası dönemde) Kosova kentleri ve öteki yerleşme yerlerinin iktisadi yaşamlarının yavaşça gelişmesiyle önemli bir atılım kaydettiği; dolayısıyla o döneme kadar kentlerin yönetici kitleler tarafından sadece siyasi ve askeri hükümetin merkezi olarak kullanıldığı eleştirisinde görülür. Öyle ki, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ülkenin sosyalist yönetime geçmesiyle birlikte kentler, kendi yeniden doğuşunu yaşamış; bu Rönesans, sadece eski kentlerin yenilenmesinde değil, aynı zamanda geniş çapta tarımsal, siyasi, kültürel merkezlere dönüşecek yenilerinin yapılmasında da vücut bulmuştur (Naydeski ve Zvicer, 1982: 34).

Şekil 4.22. Priştine'nin Osmanlı Dönemi sonrası YSFC ve günümüzde de bağımsız Kosova Cumhuriyeti'nde önemini hiç yitirmemiş, gelen her rejim tarafından kendi ideolojik tahayyülleri gereği dizayn edilmiş ana aks: Rahibe Teresa Bulvarı (Solda Banka yapısı, gerisinde Grand Hotel Prishtina, sağda Kosova Radyo ve Televizyonu Kulesi, hemen ardında BANKOS Merkez Binası)

Kaynak: Skyscraper City (<http://www.skyscrapercity.com/>)^[54]

Yeniden Priştine üzerinden tariflenecek bu yeni ulusal kimlik ve ulusal başkent dekorunun inşasına dönülecek olursa; kurul kaleme aldığı metinde İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar oryantal çarşısıyla, alçak evleriyle ve dar sokaklarıyla karakterize olan kentin, “kurtuluş” gibi ironik bir tamlayanla tamlanacak mimari, kentsel ve politik atıfları da olan dönemden sonra güçlü ekonomik, kültürel ve toplumsal gelişimini yaşayan, yepyeni ve modern bir kent haline geldiğini ileri sürmektedir. Dahası, son 20 yıl içindeki inşaat hamlesinin, 1971 yılı itibarıyla, sayısız sosyalist dönem anıtı, 5.600 adet yeni barınma ünitesi ve aynı dönemki Priştine'nin nüfusuna denk yeni bir yerleşim olan ve Priştine yakınlarındaki antik Roma şehriden ismini alan “Ulpiyana” semtinin inşa çalışmaları sıralanarak, istatistiksel verilerle ifade kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır.

Aynı dönem içerisinde, yoğun inşai hamle ile birlikte yeni ulusal vizyonun mekânsal uzanımlarında kaydedilen gelişmeler sonrasında Tito'nun Priştine ziyareti, ana aksiyel hat üzerinde modernist bloklar ve geometrik kusursuzluktaki peyzaj düzenlemeleriyle

tanımlanmış bulvar üzerinden üstü açık arabayla halkı seylemlayarak geçişiyle kaydedilecektir. Lider, tamamlanmış dekor üzerinde, inşa edilmiş yeni kamuyu selamlamaya hazırdır. (bkz. Şekil 4.23.) Öte yandan başta Priştine’yi öncelikli olarak hedef alan mimari ağırlıklı bu dönüşüm İpek, Gilan vd. başlıca Kosova kentlerinde de yer yer kendini göstermeye başlamıştır. (bkz. Şekil 4.24, 4.25.)

Şekil 4.23. Dekor hazırdır, lider Tito şehre gelir...

Kaynak: Skyscrapercity (<http://www.skyscrapercity.com/>)^[55]

Şekil 4.24. Sosyalist dönem kentsel kalkınma projeleri sonrası İpek kent merkezinin görünümü

Kaynak Website: Delcampe (<http://www.delcampe.net/>)^[56]

Şekil 4.25. Sosyalist dönem kentsel kalkınma projeleri sonrası Gilan kent merkezinin görünümü

Kaynak Website: Skyscrapercity (<http://www.skyscrapercity.com/>)^[57]

4.3. YSFC DÖNEMİNDE SOSYALİST YÖNETİMİN ULUSALCI İMGE VE MİMARİ TEMSİL ARAÇLARI ÜRETİMİ

Diğer yandan yeni yönetim, yıkıcı hamlesinin haricinde, mevcut kimi anıtları koruma altına almış ve kendi ideolojik göstergeleri olmak üzere yeni anıtları oldukça genişçe bir topoğrafik düzlemde dikmeye başlamıştır. Bu bağlamda yeni rejimin yaklaşımını, anıt ve hafıza gibi konularla ilgilenen teorisyen Maurice Halbwachs'ın 1930'larda ele aldığı metninden bir anekdotla açıklamak mümkün görünür. Halbwachs'a göre, *“Bir toplum öncelikli olarak kentsel simgelerini (landmark) bulmalıdır.”*... Öyle ki anılar, fiziksel peyzajlar ve strüktürler olmadan, depolanması ve anımsanması için birer mihenk taşı sunması imkânsız olgulardır (Conn ve Page, 2003:361).

Kurul, Priştine ve etrafında, *“Avrupa ve dünya medeniyetinin en değerli yaratıları ve yapıtları”* olarak nitelendirdiği tanınmış birçok kültür anıtının kendi tarihsel ve sanatsal değeri ile birlikte korunduğundan söz etmektedir. Bunlardan kimileri, Priştine yakınlarındaki Graçanica'da yer alan “Graçanica Manastırı” (XIV.yy), engebeli Kosova Ovası'nda 1389 yılında yürütülen “Kosova Savaşı” ve pastoral bir anlatım diliyle *“kan gibi kırmızı açan Kosova şakayıkları ovasında Kosova yiğitleri adına yapılmış bir anıt”* ve bu anıtın yakınlarında da, ortaçağ İslam mimarisinin tanınmış anıtlarından Sultan Murat

Türbesi ve Gazimestan tarihi anıtları olarak sıralanmıştır (Mekulli ve Cukic, 1965). Dahası, Birinci Dünya Savaşı ve özellikle de Yugoslavya Halk Kurtuluş Savaşı ile sosyalist devrime atfedilen Matiçan bayırında betondan yapılmış Kosova şakayıkı taç yapılarıyla sembolize edilen “Şehitler Anıtı”, Kardeşlik ve Birlik Bulvarı’nda devrim etkinlik yıldönümlerinde toplanmak üzere yapılan “Kardeşlik ve Birlik Anıtı” gibi yeni anıtlardan bahsedilmektedir.

Yeni bir ulusal vizyon, kamusal düzen, toplumsal sınıflandırma, roller ve kamusal alan tasarımı inşa etmek amacıyla hayli etkin bir biçimde yürütülmüş bu anıtsal inşa hamlesi, en az kentsel dönüşüm ve yeni kentleşme çalışmaları kadar etkileyici bir güzergâh tanımlamıştır. Buradan hareketle, Yugoslavya’daki sentetik ulus inşa sürecinin, özellikle 2.Dünya Savaşı’nın bitimiyle 1946’da kurulan ve bünyesinde barındırdığı 6 cumhuriyet (Sırbistan, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Karadağ ve Makedonya) ve 2 özerk bölge (Voyvodina ve Kosova) ile bu yeni oluşum, birbirinden etno-dinsel olarak farklı grupları biraraya getirme ve ‘sosyalizm’ ideolojisinin şemsiyesi altında tutma endişesiyle, hiçbir etno-dinsel kimliği ön plana çıkarmayan, bunun yerine kardeşlik, birlik, yurttaşlık gibi sosyalist ideolojinin ortaklaştırıcı, homojenize edici kavramlarının birer dışavurumu olarak, yoğun bir anıt inşa hamlesini de kentleşme çalışmalarının yanında öne sürmüştür. (bkz. Şekil 4.26.)

Şekil 4.26. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nde 1946-2001 yılları arasında inşa edilen anıtların ülkelere göre dağılımını gösteren harita.

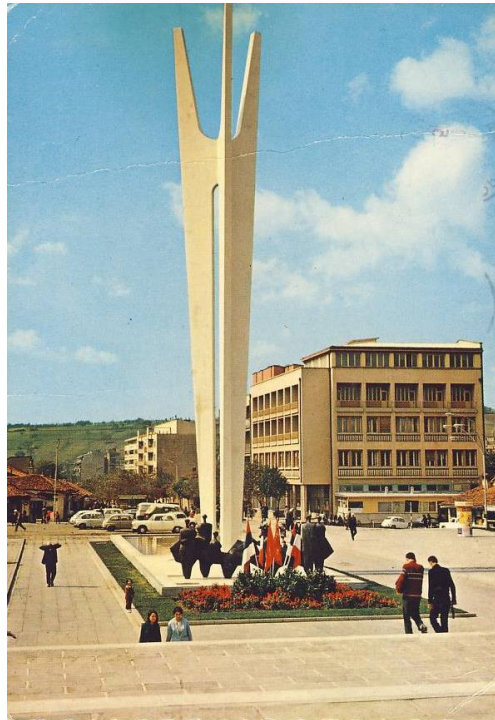
Savaş mağdurlarına, şehitlere, sosyalizmin faşizm karşısındaki mücadelesine adanan anıtların fikri arkaplanında yer alan ideolojik kaygılar, biçimlerine de brütalist, yalın, soyut form ve nötral malzeme kullanımı olarak yansımıştır. Bunun yanı sıra dikilen her anıta verilen isimlerde ‘özgürlük, kardeşlik, bağımsızlık, yurttaşlık, şehitler, madenciler, birlik’ gibi her türlü dinsel/etnik/ırksal kimlikten uzak sıfatlar, önadlar kullanılmasına özen gösterilmiştir. Anıtların bir diğer özelliği brütalist, çıplak beton ve/veya beyaz yalın yüzeylerinin, Rus konstrüktivistlerinden etkilendiği aşikâr olan çarpıcı formlarıdır. Yugoslav Partizan (anti-faşist sosyalist savaşçılar) anıtlarının lokasyon olarak konumlandıkları alanlar, oldukça ‘pitoresk’ bir kaygıyla seçilmiş gibi görünmektedir. Öyle ki tepelik, yamaç, bayır, ormanlık alanlarda doğayı bir arkafon olarak kullanan, yeşil doğal örtünün hemen önünde ona zıt bir yapma rölyef sunan, bunu yaparken bir yandan da konstrüktivist kurgunun beyaz veya kayaya benzer formasyonuna başvuran bir çarpıcılık, anıtsallık sunar gibi konumlanmışlardır. Bir diğer özellik, yapılan her anıtın etrafıyla, yakın çevresiyle birlikte tasarlanmasıdır. Bu çevre düzenlemesi öylesine önemsenmiştir ki; her anıt, geliş güzergâhı ve kendi eksenini etrafında dönüp, gözlem yapılabilecek, neredeyse tavaf edilebilecek ve törende saygı duruşu veya konuşma yapılabilecek bir plan kurgusuyla birlikte merkezde yükselerek anıtsallık etkisini pekiştirir nitelikte tasarlanmıştır.

Bu planimetri ve kalıcı olarak tasarlanma amacı, anıtların açılışlarında, her ulusal bayramda, savaş yıldönümlerinde vb. günlerde yapılan törenlerde, ilkökul ve ortaokul öğrencilerine yeni ulusal vizyonunun, ideolojik bilincin empoze edilmesi için yapılan okul gezilerinde siyasilerin, meslek adamlarının, aydınların ve geri kalan tüm ‘yurttaşların’ neredeyse bir ‘ritüel’ gerçekleştirilmesine sahneledikleri mizansenin ayrılmaz birer parçası olarak işlev görmüşlerdir. 6 cumhuriyet ve 2 özerk bölgede formel düzeydeki kimi farklılıklar haricinde aynı planimetrik ve kurgusal dili devam ettiren bu anıtlar, ideolojiyi federasyonun her noktasında yerötesileştirme görevini bu sayede yerine getirmek üzere dikilmişlerdir.

Şekil 4.27. Priştine'ye yapılan Yugoslav Dönemi yapıtı “Şehitler Anıtı'nın” açılış seramonisi ve merkezdeki meşale kepçesinin yerleştirilmesini gösteren fotoğraf.

Kaynak Website: ‘Prishtina e Vjetër’ Facebook Page (<https://www.facebook.com/>)^[59]

Şekil 4.28. “Kardeşlik ve Birik Anıtı”, Priştine, Kosova, 1973

Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)^[60]

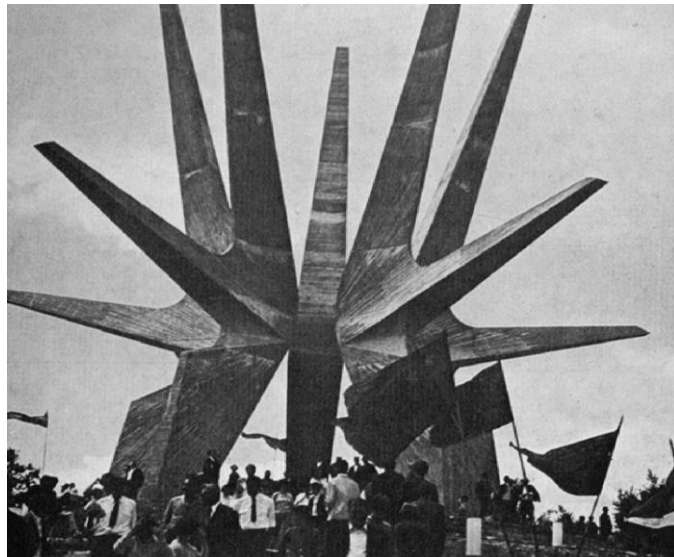
Şekil 4.29. “Sutjeska Anıtı”, Kahramanlar Vadisi, Tjjenište, Bosna Hersek, 1971
(Heykeltraş: Miograd Živković) Kaynak: Maşina (<http://www.masina.rs>)^[61]

Şekil 4.30. “Sutjeska Anıtı”, Kahramanlar Vadisi, Tjjenište, Bosna Hersek, 1971
Kaynak: Fütüristika (<http://www.futuristika.org/>)^[62]

Görsel 4.31. “Kosmaj Anıtı”, Sırbistan, 1971
(Heykeltıraş: Vojin Stojić, Mimar: Gradmir Medaković)
Kaynak: Pinterest (<https://tr.pinterest.com>)^[63]

Şekil 4.32. “Kosmaj Anıtı”, Sırbistan, 1971
Kaynak: Justseeds (<https://justseeds.org/>)^[64]

Şekil 4.33. “Macedonium Anıtı”, Makedonya, 1974
(Heykeltıraş: Jovan Grabulovski, Mimar: Petar Mazev)
Kaynak: Art Blart (<https://artblart.com/>)^[65]

Şekil 4.34. “Macedonium Anıtı”, Makedonya, 1974
Kaynak: Fütüristika (<http://www.futuristika.org/>)^[66]

4.4. YSFC DÖNEMİNDE ULUSAL KİMLİĞİN PRİZREN – PRİŞTİNE İKİLEMİ ÜZERİNDEN İNŞASI

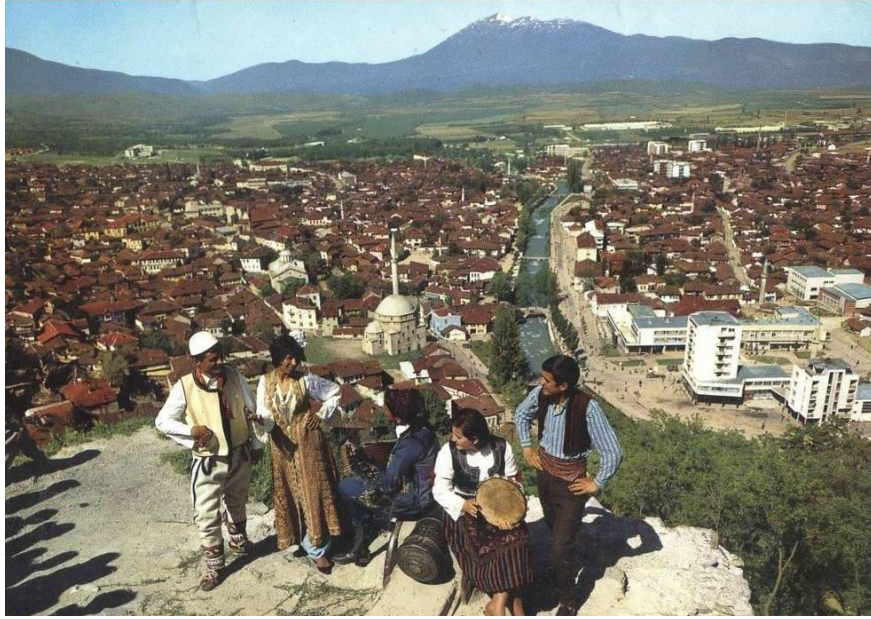
Bir diğer yandan, Kosova'nın Osmanlı-sonrası dönemde ideolojik kaygılarla 1947'de Priştine'ye taşınan başkenti ile birlikte beliren kentsel karakter farklılaşması, iki şehir arasında dikotomik bir gerilim hattı belirlemiştir. Bu hattın, aynı zamanda sistemin dışarıdan nasıl görünmek istediği ve görmek istemediklerini dışına nasıl ittiğiyle de alakalı bir pratikler dizini olacağı hatırlanacak olursa, ulusal vizyon içerisindeki başkent projeksiyonlarının; Türkiye'deki İstanbul-Ankara veya Pakistan'daki Karaçi-İslamabad vb. örneklerden çok da farklı bir yol izlemeyeceği kestirilebilir. Öyle ki inşası çok yönlü olarak tasavvur edilen yeni kamu, aynı zamanda tıpkı bahsi geçen örneklerde de olduğu gibi eski ideolojik anlayışla çağrışım içindeki bir görsel imgeler seti üzerine kurulamazdı. Dolayısıyla Priştine de eski Osmanlı kent dokusunu hem fiziksel hem de manevi anlamda taşıdığı ve tarihsel süreç içerisinde muhafazakârlığıyla daha fazla ön plana çıkmış konumdaki Prizren'in karşıtı olarak seçilecek ve yatırımlar da bu karşıtlığı pekiştirmek üzere yapılacaktır.

Hayali mekânlara güçlü kimliklerle yatırım yapıldığı fikrini ileri süren Ákos Moravánsky'den yola çıkılırsa, sosyalist rejimin de Priştine'ye yönelik tasavvurlarını gerçekleştirmek yolunda, öncül imgelemi yok edişini ve yerine bu denli yoğun ve baskın bir modernist karakterizasyonla müdahale edişini anlamlandırmak daha kolay olacaktır. Ancak bu noktada kullanılan mimari dildeki etnik veya dini referanslardan uzak soyut dil, yatırımı yapılan kimlik bazında “güçlülük” niteliğini tam olarak karşılayamadığından dolayı, ne merkezi yönetimi ne de kendi kökenlerinin görsel imgeler setini dışavuramayan nüfusun çoğunluğunu teşkil eden Kosova Arnavutları'nı memnun edememiştir. Çok katmanlı bir mağduriyet söyleminde, özellikle 2014 yılındaki bienalde de ‘kayıp nesne’ olarak konumlandırılan gelenek ve bu geleneği karakterize eden özne ‘Prizren’ ile yeni otoritenin, yerlileri edilgenleştirerek uyguladığı rötarlı modernizasyon projesi Priştine arasında tanımlanan bu dikotomik gerilim, temsiliyet düzeyinde hayli ilginç tezahürler doğurmuştur.

4.4.1. YSFC Döneminde Prizren-Prishtine İkileminin Kartpostallarda İkili Karşıtlık Bazında Temsiliyeti

Dönemin rejiminin 1947'den itibaren propaganda aracı olarak ekonomik, turistik, kültürel vb. gerekçelerle yayımladığı mecralarda (fotomonograflar, kartpostallar, rehberler, tanıtım broşürleri, haritalar vs.) Kosova'nın bu iki şehri ve şehirlerarası karakter farklılaşmasını yansıtmaya biçimleri, ulusal projeksiyonun modernizasyon hamlesini empoze etmek adına temsil aracı olarak kullanımlarıyla öne çıkmıştır. Tıpkıbasım ve uzanımlarıyla birlikte neredeyse 50 yılı aşkın bir süre boyunca yayımlananmış kartpostallarda Prizren daha ziyade tarihi şehir merkezi ile kadraja girmiş gözükür. Prishtine ise modernist yeni şehir merkezi ile yansıtılmıştır. Dahası, eski Prizren'e karşılık, Prishtine merkezli olarak yaratılmak istenen eksene ve tekyönlü iletişimsel ağın öngördüğü modernist, sosyalist vd. tüm etnik, dilsel, dinsel ve benzeri artbileşenlerinden soyunmuş yeni ulus ile ulusal başkent üzerinde kendisine biçilen rollerin, bu tür bir temsiliyet platformu aracılığıyla inşası teşvik edilmiş ve özendirilmiştir.

Tavandan tabana bu edilgenleştirici süreç, hem görsel hem de metinsel medyumlar aracılığıyla, sosyalist rejimin makul ve makbul olarak öne sürdüğü yeni ulusal kimliği ve toplumsal rolleri, basılı sayfalarında, kadrajlar ve/veya kelimeler yoluyla üretme yoluna gitmiştir. Ancak, özellikle Prizren'e yönelik kullanılan temsili materyallerde; bir yandan 'kardeşlik ve birlik' üst anlatısı üzerinden ideolojik bağlarla birbirine bağlı proleter ve üniter bir toplumsal sınıf yaratmaya çalışan sosyalist rejim; diğer yandan paradoksal bir biçimde, 'çokkültürlülük' anlayışının getirdiği bir yaklaşımla çok etnisiteli, çok dinli ve çok dilli yapıyı, azınlıklar statüsüne hapsederek, salt birer folklorik öge olarak ele almış ve temsiliyet bazında da bu medyumlar aracılığıyla, kimlikleri "anakronik" bir biçimde sabitleme, konumlandırma ve ayrıştırma yanılığine düşmüştür.

Şekil 4.35. Prizren, 1947 yılında YSFC rejimi tarafından modernist bir karşı-şehir, yaşam kalıbı ve siyasi iktidar aracı olarak karşı-hegemonik bir yapılaşma olan Priştine'ye başkentin taşınması ve imar hamlesi sonrası; daha düşük yoğunluk ve hızla birlikte aynı hamleden nasibini almıştır. Ancak yaklaşık olarak 2000'li yılların ortalarına kadar ve hatta günümüzde dahi uzantılarında görüleceği gibi, tüm imar hareketinin aksine 'tarihsel, oryantelize ve nostaljik' bir biçimde temsil edilegelmiştir. Üstte yer alan ve 1970'li yılların ikinci yarısında basılmış bir kartpostalda şehrin üç etnik topluluğunu temsilen geleneksel kıyafetlerle Arnavut, Türk ve Boşnaklar, şehrin Roma dönemi kalıntısı tarihi kalesinden, gene şehrin tarihi merkezine kuşbakışı bir arkaplanda yerleşiktir. Kadrajda yer alan tek modern sayılabilecek kısım, sağ alt köşedeki Hotel Theranda ve çokkatlı birkaç sosyalist dönem sosyal konutudur.

Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)^[67]

Aynı dönem içerisinde eş zamanlı olarak, Priştine'ye kıyasla daha küçük oranda ve yavaş bir hızla modern kent karakteri ile gelişen Prizren şehrine yönelik tüm kartpostal temsilleri, yeni şehrin nitelikli olsun olmasın (istisnai örnekler haricinde) güncel halini yansıtmamaktadır. Hatta geleneksel Osmanlı şehir dokusu, öylesine tercih edilir bir reproduksiyonel materyal olmuştur ki, arka fonda yer alan tarihi şehir merkezini kuşbakışı gören konumdaki Kale ve Kalealtı semtinde, geleneksel konutlar önünde, dönem koşullarında anakronik kalan geleneksel kıyafetler giyilmiş bir mizansenin de eklenmesiyle bu anlatım pekiştirilmektedir. Fiziksel çevrenin yapılanma hızına bakıldığı zaman ne Priştine salt modernist projenin uygulandığı şehir merkeziyle sınırlıdır (kaldı ki dönem koşullarında bu alan şehrin salt ana arterini kapsar) ne de Prizren modernist hamleden hiç nasibini almamış bir şehir konumundadır. Dolayısıyla güdümlü, yeniden iç dinamiklerle tanımlanma mış ve tayin edilmiş bir temsil sözkonusudur.

Şekil 4.36, 4.37. Prizren'in kartpostal temsillerinde, en önde gelen arka fonlardan ve tercih edilir tarihsel yapılardan biri de yapımı geç 15. – erken 16.yy'a tarihlendirilen Gazi Mehmet Paşa Hamamı'dır. Üstte yer alan her iki fotoğrafta da dönem itibarıyla (1940'ların ortasından itibaren) hamam işlevini kentsel kullanım düzeyinde yitirmiştir. Sosyo-kültürel, ekonomik ve turistik art-güdümlerle salt nostaljik-tarihsel temsiliyet kuran yapının, artık bir kayıp nesne, salt bir arkaplan öğesi olarak kullanıldığı görülür. Her iki kartpostalı da basım tarihleri itibarıyla 1960'ların sonu veya 70'lerin başı olarak tarihlendirmek mümkündür. Bu çıkarımı yapmayı sağlayan, daha sonra asfaltlandırma ve kaldırım düzenleme çalışmaları sonucu yol kotunun altında kalacak olan yapının henüz astfaltenmemiş yolla hemzemin bir kot üzerinde yükseliyor olmasıdır. Turistik amaçlı basılan bu kartpostalda tarihsel, nostaljik bir temsil aracı olarak kullanılan yapı, hemen önünde Arnavut geleneksel kıyafetleriyle "Shota" dansı yapan halk oyunları ekibiyle birlikte resmedilmiştir.

Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>) [68, 69]

Şekil 4.38. Prizren'e yönelik kartpostal temsillerinde, çoklu etnik yapıya atıflar ve şehirli nüfus; neredeyse istisnasız olarak anakronik, yani o dönem içerisindeki toplumsal kıyafet seçimleri veya davranış örüntülerinden kesitlerin resmedildiği temsiller olarak değil de ; tıpkı yukarıdaki örnekte sözgelimi Prizrenli Türklerin geleneksel kıyafetlerle (gelenek gereği sadece düğünlerde, halk oyunları gösterilerinde vb. özel günlerde giydikleri) bir yer sofrasında birbirlerine servis yaparken; yine pencere yüksekliğinden çok katlı olmadığı ve ahşap doğramalar, duvar sıvası ve yerdeki taş zemin örgüsünden de anlaşılacağı üzere yüksek ihtimalle geleneksel bir konutun 'taş avlusu' üzerine temsil edildiği gibi.

Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)^[70]

Şekil 4.39. Yukarıdaki kartpostal da 1980'li yılların başlarında basılmış ve Prizren'i turistik amaçlı temsil üzerinden resmeden; yeniden geleneksel Türk kıyafetlerinin seçildiği ve tarihi bir yapı olan Halveti Tekkesi'nin taş avlusu ile verandası arasında kurgulanmış bir mizansenin ürünü olarak görülmektedir. Fotoğrafta kadınlar ve erkeklerin bu avlu etrafında bir yandan zanaat işiyle birlikte uğraşırken, bir diğer yandan arka planda genç bir erkekle yine genç bir kadının birbirine kur yaptığı, genç erkeğin kadının eline çiçek tutuşturduğu bir mizansen sözkonusudur. Kartpostal, seçilen mekân, günışığı, gölge oyunları, kıyafetler, sahne, dekor, çekim açısı ile birlikte oldukça bilinçli ve güdümlü bir temsiliyet görüntüsü çizmektedir. Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)^[71]

Yayımlar düzeyinde merkezi ulusal vizyona bağlı temsili edilgenleşmenin yanı sıra, normal şartlar altında kartpostal gibi, dönemin ilişki kurma, kamusallaşma adına önemli toplumsal araçlarından birinin, işlevi gereği Kosova'nın yerli nüfusu arasında kullanım örüntüleri içerisinde yer alması beklenirken, çalışmaya yönelik arşiv araştırması kapsamında yaklaşık 1000'i aşkın kartpostal taraması sonucunda, neredeyse tümüne yakın bir kısmının Sırpça ve Kiril alfabesiyle yazıldığına tanıklık ettim. İsim ve soyadların da aynı şekilde Sırpça ya da en azından Slav dillerinde olduğunu söylemek mümkün. Dolayısıyla bir kamusallaşma aracı olarak, iletişim kurma düzleminde yerli halkın kendinden veya otorite kaynaklı, bir çemberin dışında bırakılmışlık ya da kalmışlık halinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu türden bir genelleme yapmanın imkân dahilinde olma olasılığı ihmal edilemez ölçüde iken, yerli halkın farklı kamusallaşma örüntüleri içerisinde bu ihtiyacını gidermiş olması ihtimalini de gözardı etmemek gerekir. Kaldı ki kartpostal gönderimi konusunda yerli halkın dahlinin hiç olmama ihtimali çok da akla yatkın bir fikirmiş gibi gözükmemekle birlikte, en azından arşivleme açısından diğer kullanıcılar kadar özenli davranmamış olduklarından bahsedilebilir.

Şekil 4.40. “Pristine’ye Hoşgeldiniz” kartpostallar serisi, özellikle modernist inşa hamlesinin ilerleyişiyle birlikte, kendine modernizmle karakterize olmuş bir arka fon da edinmesiyle ulusal başkent Pristine’yi, neredeyse Prizren’in bir anti-tezi gibi yansıtır. Tarihi başkent pre-modern, nostaljik ve turistik bir şehir olarak lanse edilirken; burada, sol üstte “Pristine Üniversitesi Teknik Fakülte” binası , sağ üstte “Kardeşlik ve Birlik Anıtı ve Meydanı” ile “Pristine Belediye Binası” ve “Meclis Binası”; sol altta “Kosova Bankası (BANKOS) Genel Merkezi Binası” ile dönemin modern üretiminin ve sınai gelişiminin dışavurumu yerli aracı otoyol

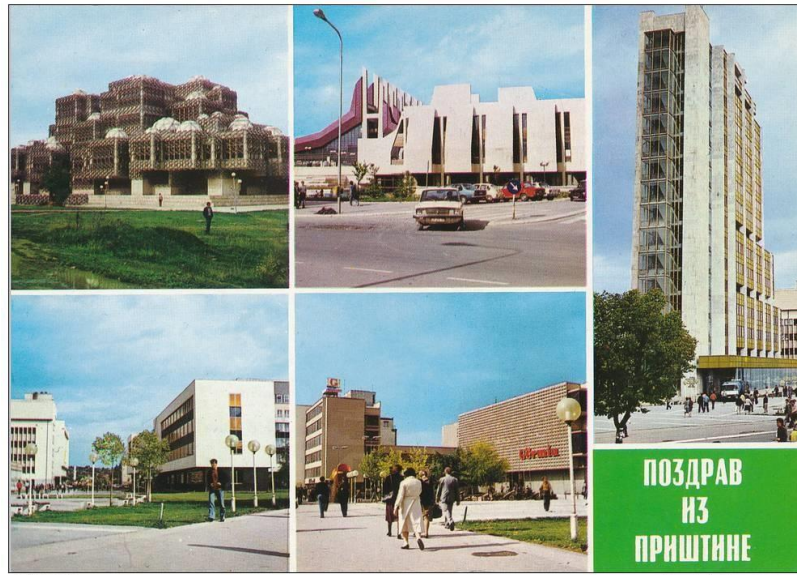
üzerinde görülürken; sağ altta da dönemin önemli ve kendine has cephe üniteleriyle farklılaşan modernist yapısı “Gërmia Merkez Binası” ve hemen önünde yaya geçidi üzerinde; dönemin çağdaş kıyafetleri ve yaşantısını sergiler nitelikte şehirliler resmedilmiştir. Bu karelerde her ne kadar pitoresk bir görüntü yakalama çabası fark edilse de özellikle insana yer veren fotoğrafta bir mizansenden ziyade, gündelik bir akışın dondurulmuş hali yansıtılmış gibidir. Bu durum Prizren’deki, dönemini yansıtmayan anakronik şehir ve şehirli temsillerinden daha gerçekçi ve farklı bir tavra işaret eder.

Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)^[72]

Şekil 4.41. ‘Priştine’ye Hoşgeldiniz’ kartpostallar serisinde, yine Prizren’den farklı olarak salt gündelik kamusal yaşamın sokak üzerinde değil; dönemi için oldukça cüret gerektiren bir hamle olarak, görece muhafazakâr bir toplumsallığın (en azından şehrin merkezinde) içinde yer alması ve kartpostallaştırılacak karelere konu edilmesinin sıradan karşılanmayacağı şekilde açık havuzda, havuzbaşı görüntüleri mevcuttur. Priştineli erkek ve kadın kullanıcılar ve çocuklar mayolarıyla fotoğraflanarak, şehrin kamusal kullanım örüntülerindeki kökten değişiklik, dönemin bu kamusal yaşama katılmamış kesimi için de bir teşvik edici rol oynar gibi temsil edilmektedir. İktidar sahipleri, Osmanlı-sonrası sosyalist ideoloji içerisinde tüm bir uluslar-etnisiteler-dinler arası nüfuz etme ve farklı bir toplumsallık dayatma veya önerme girişiminde bulunmuş ve kartpostallardaki (dönemin teknolojisi itibarıyla temsiliyet aracı anlamında oldukça önemliler) temsillerle de bunu pekiştirmeye çalışmıştır.

Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)^[73]

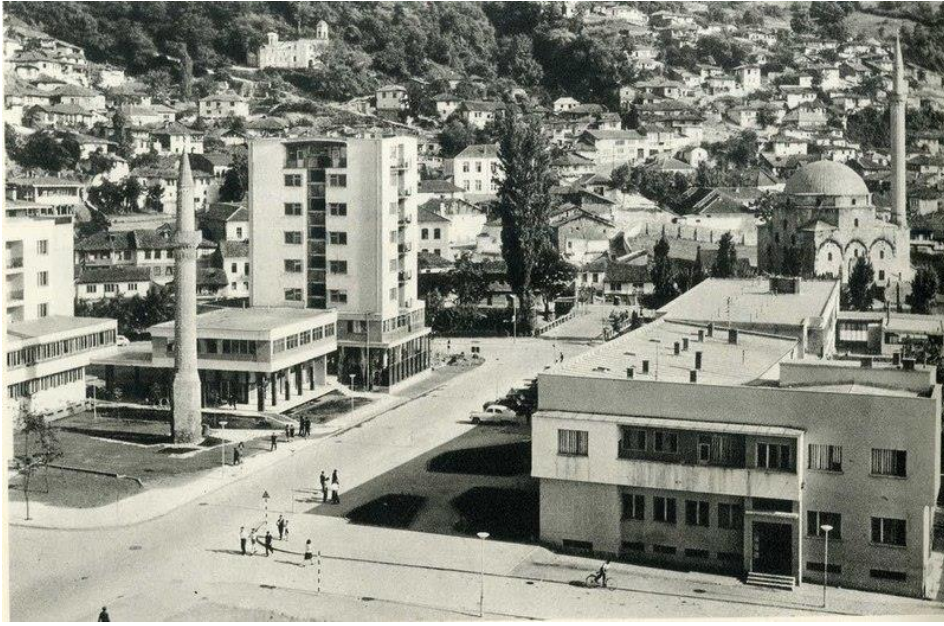
Şekil 4.42. Priştine’den Davet: Neredeyse Prizren ile aynı aralıklarda, tıpkı Kosova ve federasyonun geri kalan belli başlı şehir merkezlerinde olduğu gibi, modernist inşa hamlesiyle karşı karşıya gelen Priştine’nin, projenin uygulanışı sırasında, her safhada basılan kartpostallarda, yaklaşık 1980’li yılların sonlarına dek, salt yeni anıt ve binalarla temsiliyet kazanması hayli ilgi çekici görünü.

Kaynak: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)^[74]

Şekil 4.43. “Kosova Ulusal Tiyatrosu” binası önünde Priştine sakinlerinin günlük yaşamsal akış içerisinde konu edildiği bir kartpostalın görünümü.

Kaynak: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)^[75]

Şekil 4.44. Kosova'nın Prizren şehir merkezinde "Posta Telekomünikasyon Binası" (sağda), "Theranda Oteli" (arkada) ve Stanko Madnić'in "Sosyal Sigortalar Kurumu Binası" (solda) yer alır. Hepsinin ortak özelliği iklimsel verilere doğrudan dayanmayan, geleneksel Osmanlı şehir dokusu içerisine 1950'lerin sonlarından itibaren başlayan modernist müdahalenin birer bileşeni olarak Akdeniz modernizmine yönelen konfigürasyonlarıdır. Ancak bu fotoğrafta görülen şehrin imar hareketine uğramış kısımları, yeni ulus projeksiyonu dahilinde kamu destekli temsili araçlarda (kartpostal, fotomonograf vb.) kadrajlara pek girememiştir.

Kaynak: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)^[76]

Şekil 4.45. Sosyal konut ve çevre düzenlemesi, Prizren, 1962

Kaynak: Skyscrapercity (<http://www.skyscrapercity.com/>)^[77]

Şekil 4.46. Akdeniz'in reyonel modernist izlerini taşıyan "Theranda Oteli", Prizren

Kaynak: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)^[78]

Şekil 4.47. Sosyal konutlar kompleksi, ticari birimler ve çevre düzenlemesi, Prizren, 1973

Kaynak: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)^[79]

Şekil 4.48. “Sosyal Güvenlik Kurumu” Binası, Mimar: Stanko Madnić ve
 “Arasta Camisi’nden” geriye kalan minaresi etrafında tamamlanan çevre düzenlemesi, Prizren, 1977
 Kaynak: Info-ks (<http://www.info-ks.net/>)^[80]

Şekil 4.49. Kalealtı semtinden dönem itibarıyla kentin ana arterlerinden “Karl Marx Caddesi’ne”aksiyel bakış; kentteki modernleştirme hamlesinin inşai çıktılarını gözler önüne seren bir görüntü, 1970’ler, Prizren.
 Kaynak: Skyscrapercity (<http://www.skyscrapercity.com/>)^[81]

Şekil 4.50. Kentin asfaltlandırılarak döşenen yeni arterleri etrafında gelişen modernist yapı blokları, tarihsel yapılar ve tarihi kent merkezi ile kalealtı semtine bakış, 1970'ler, Prizren.

Kaynak Website: Pinterest (<https://tr.pinterest.com/>)^[82]

5. KOSOVA'DA SOSYALİST DÖNEMİN İKİNCİ EVRESİNDE (1974-1989) KARŞI-ULUSAL VİZYONUN ÜRETİMİ VE MİMARİ UZANIMLARI

5.1. YSFC 1974 ANAYASASI VE KOSOVALI ARNAVUTLARDA MİLLİYETÇİLİĞİN YÜKSELİŞİ

Kosova'da, 1940'ların ikinci yarısından itibaren, 1968'deki küresel özgürlükçü ve talepkâr hareketlere eklemlenmesiyle ilk ciddi kamusal açılımını yapmış, karşılığında da öncelikli olarak üniversite, medya, dil serbestisi, daha sonrasında da 1974'teki anayasayla birlikte geniş çaplı bir bağımsız özyönetimsel idari yetki ile yetkilendirilmiş ve dolayısıyla kinetize edilmiş bir toplumsal potansiyelin, sadece 70'lerden 80'lere kadarki süreci kapsayan 10 yıl içerisinde kamusal “görünürlüğe” yönelik kazanımlar elde edişi oldukça dramatik bir hızla gelişmiştir.⁷ Bu on yıllık süreçte, merkezden, federatif anayasanın öngördüğü şekilde, çok boyutlu yaşamsal rutine bire bir yansıyacak özgürlük, bağımsızlık ve milli çıkar gütmeye gibi bileşenlerin yasal zemin kazanmasıyla, başta Kosovalı Arnavutlar olmak üzere tüm topluluklara hem hukuki hem toplumsal hem de siyasal açıdan kopmak, kamusal alanda “görünürlük” kazanmak fırsatı tanınmış ve “özgürleşerek müşterekleşmek” üzerine vazedilen yeni özyönetimsel gevşeklik sayesinde erken dönemin ateşli söylemi “kardeşlik ve birlik”e (diğer sosyalist rejimle yönetilen ülkelerden farklı olarak), bir nevi kendi kaderini tayin, konformist ve refah çağrışımı yapan yeni söylemle ulaşılabileceği bir döneme geçilmiştir.

1980'lerin başlarına gelindiğinde yerli popülasyonun “gelenek” ve “milliyetçilik” üzerine, sosyalist dönem itibarıyla çökeltilmiş pratikleri yeniden kamusal düzeyde yüzeye çıkaracağı, neredeyse arkeolojik bir kazım çalışması yürüteceği bir süreç içerisine girdiği görülmüştür. Öyle ki Arnavutlardaki toplumsal örgütleniş, tarihsel süreçte ortaya çıkardığı kültürel tabanlı üretimler ve sınıfsal gruplar aracılığıyla gündelik rutinde ulusal uyanış hareketlerinde ve kamusal düzeydeki mekânsal kullanımlarında farklılaşma, dolayısıyla kamusal yaşamda görünürlük bazında dramatik bir artış söz konusu olmuştur.

---

⁷ İronik olarak aynı dramatik hız, 80'lerin sonunda tüm kazanımların kaybı sırasında da görülecektir.

19.yy.'daki kentsel alana yönelen göçler ile birlikte, kentsel mekanizma ve dolayısıyla, öncül yaşamsal biçimlerinden oldukça farklılaşan reel bir heterojenlik içerisindeki çok dinli, çok dilli, çok uluslu ve de en önemlisi kendilerinin üzerinde hegemonik bir irade tanımlayacak bir üst'ün mekanına yerleşmelerinden itibaren 1980'lere kadar geçen süreç, sosyalist yönetimin kendileri için sunduğu modernist ulusal vizyona karşılık Arnavutların kendi karşı ulusal vizyonlarını üretmesi için tarihsel bir birikim yapmalarını sağlamıştır. Dahası, sosyokültürel ve sosyoekonomik açıdan 'kentli' ve 'orta' sınıflar gibi dinsel, örfi ve ataerkil kaynaklı sınıflar dışında, modern ve seküler nitelikte dönüşüm yaşayan kitleler⁸, 1970'lere gelindiğinde 1980'lere kadarki süreç içerisinde bu toplumsal dönüşümünü "kendi kaderini tayin etme" veya "kendi kendini idare etme" yeteneğini ıspatlamak bazında da gerekli altyapıyı kültürel, ekonomik, öğrenim, mimarlık ve kentsel bazda kurmuştur. Öyle ki, başta Kosovalı Arnavutlar olmak üzere yerli popülasyon, daha önce sahip olmadığı imkânlarla, üniversite ve okul ağlarının kurulması ile çıkardığı kadrolar aracılığıyla dilini standardize edebilen, kültür ve güzel sanatlarını dernekler ve vakıflar, basın ve yayın yoluyla yaşatıp geliştirebilen, çok sayıda disipliner bölümlere istihdam edilmek üzere nitelikli kadrolar yetiştirebilen, kendi kaderine hükmetme ve kendi kendini idare etme boyutunda yönetici kitlesini üretebilmiş ve "örgütlü" bir biçimde sosyalist rejimin çözüldüğü 1980'lerin başlarına gelindiğinde olgunlaştırdığı bu fikirleri ortak bir toplumsallaşma bilincine evrilecek şekilde kamusal düzeyde talep eden bir mekanizma kurabilmiştir.

Yaklaşık olarak otuz yıl sürecek ve önceki bölümlerde etraflıca detaylandırılan sosyalist yönetimin "uygarlaştırıcı" icraat veya müdahaleleri bir yana, 1970'lerin ortalarından itibaren yeni anayasa ve anayasanın tanıdığı geniş yasal haklarla birlikte siyaset, eğitim, kültür, sanat, bilim, hukuk vb. birçok alanda yaşanan kalkınma; özellikle de üniversitenin kuruluşuyla birlikte toplam nüfusa oranla yüksek öğrenimli mezun sayısındaki etkileyici artış, nitelikli popülasyon ve milli kültürünün kazandığı serbestlik alanı içerisinde gelişimiyle artan milli farkındalık 1980'lere gelindiğinde, sosyalist rejimin karşısında hayli güçlü bir muhalif unsur formunu almış olarak öne çıkmıştır. Öyle ki 1980'ler, hayli homojenize çarklardan geçmiş "kardeşlik ve birlik" sosyalizminin proteler yurttaşlarının

---

⁸ Burada bağımsızlığını 1912'de ilan eden Arnavutluk sınırları dışında kalanlar kastediliyor.

iktidarı ellerine kuvvetlice alma fırsatı verilen bu dönemde, üstel bir davranış kalıbıyla etnik arkaplanına gittikçe daha fazla vurgu yapmaya başladıkları bir sürece girildiği yıllar olarak kayda geçmiştir.

Sadece Balkanlar'da değil, genel olarak tüm Güneydoğu Avrupa'da siyasal anlamda dönüşümlerin yaşandığı 80'ler, sosyalist sınıfın bütünleştirici anlatısından milliyetçi arzuların dile getirildiği ve kamusal alanda daha fazla dışavurularak, partikülleşen ulusallıklara dönüştüğü bir sürece yerini bırakmıştır. Buradan hareketle 1990'lar öncesi son dönemeci ifade eden 80'leri; neredeyse her boyutuyla kamusal anlamdaki emansipe toplumsallaşma sürecine, kimi uzanımlarına 90'lardaki karşı kamusalılık üretimi 'pasif direniş' veya 2000'lerdeki bağımsızlık öncesi melankolik müphemlik ya da 2010'larla birlikte devletleşme ve ulus inşası sonrası apatik "bağımsızlık" süreçlerinde rastlanacak davranış örüntülerinin artbileşenlerinin üretildiği dönem olması açısından irdelemenin faydası olacaktır.

Aynı zamanda 1974 anayasasıyla birlikte on yıllık çok boyutlu özyönetimsel tecrübenin de başarılı bir provasını vermiş olarak milliyetçilik üretimi özelinde ilk kez bağımsızlık söyleminin (demografik üstünlüğün de sağladığı baskın popülasyon etkisiyle) bu denli dışavurulduğu 80'ler, bu yönüyle Arnavut milliyetçiliğinin hangi bileşenleri ve nüanslarıyla "yeniden keşfi" sonrası kamuyu karakterize edeceği veya kamudan müteşekkil alana yansıtılacağına yönelik, deneysel bir karşı ulusal vizyonun inşa edildiği periyod olarak öne çıkmıştır.

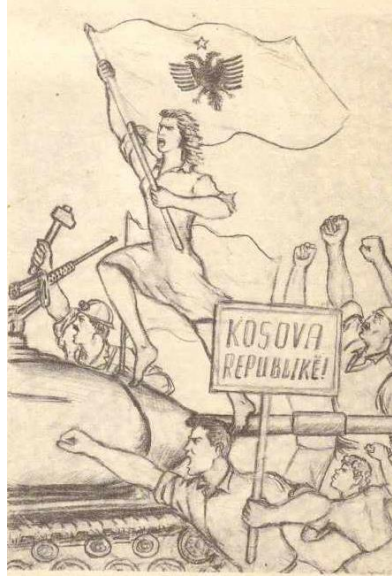
Bu çokyönlü özgürlük döneminin öne çıkardığı Arnavut milliyetçiliği konusunda tarihçi Nathalie Clayer bir adım daha öne giderek, öncelikle İtalya, Yunanistan, Romanya, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diasporalarda ve Güney Arnavutluk'ta gelişen erken Arnavut milliyetçiliğinin, Kosova'ya gelince ancak Titocu Yugoslavya çerçevesinde boyutlanan, çok daha yakın tarihli bir hadise olduğunu iddia etmiştir (Clayer, 2013). Sosyalist rejim tarafından Belgrad merkezli, neredeyse bir "panoptikon" kurgusuyla biçim verilmiş, tekyönlü iletişimsel, tavandan tabana eksenel izdüşümlerle yönetilegelmiş ve yerötesi kararlar ile planlama süreçleriyle dizayn edilen kamusal alanlar ya da ulus tabanlı dekorlarda, yine yerötesi karar süreçleriyle kendileri için tanımlanan yasal çerçevedeki sentetik ulusal kimlik üzerinden tarif edilmiş, sabitlenmiş ve nesneleştirilmiş yerli

popülasyon, bu süreçte kazanımlarını ancak eskil referanslı kimlikleriyle aidiyet bağıni genişletebildiği veya yakalayabildiği ölçüde elde edebileceği bir anlayış çerçevesinde hareket etmiştir.

Sırp milliyetçiliğinin, kökenleri itibarıyla 19.yy’da ileri sürdüğü ‘Kosova Miti’nin sosyalist döneme de yer yer yansıyan çok yönlü kamu politikaları karşısında, epey bir süredir görünür kamusalallaşma pratikleri bağlamında edilgenleştirilen Kosova Arnavutları’nın eskil referanslı kimliklerinden, 1980’ler itibarıyla kurabileceği bağ da bir diğer Balkan ulus inşa sürecini deneyimlemiş Arnavut milliyetçi anlatısının 19.yy’da teorize ettiği ve 20.yy’ın başı itibarıyla Kosova’yı (istemsiz bir biçimde de olsa) dışında bırakan Arnavutluk Cumhuriyeti’nin bağımsızlık ilanıyla coğrafi ve milli sınırlarını tayin etmiş devlette vücut bulan ulusal bağları olmuştur.

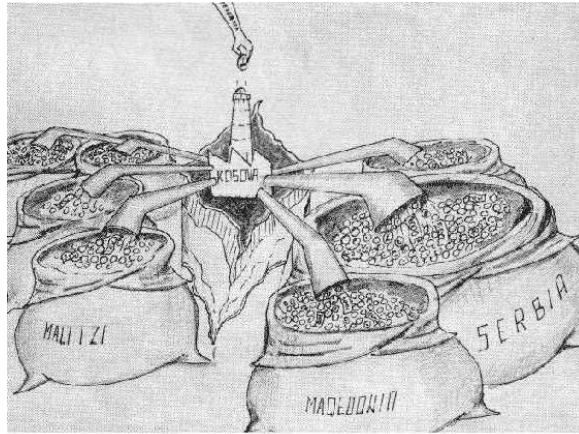
Kamusal düzeyde ister idari anlamda bürokratik kurumlar içerisinde, isterse ortak dilin kullanımı sayesinde dış alanlarda veya eğitim-öğretim bazındaki dilin kullanımına yönelik seçim ve icraatların, mağduriyet anlatısı içerisinde, yerli popülasyonun aydın kitlesi tarafından ileri sürülen kendilerini ‘görünmez’ kıldığına yönelik eleştiriler, 1980’li yıllara geldiğinde boyut atlayarak, üniversitenin de neredeyse bir katalizör etkisi gösterdiği etnik temelli ayrıştırımacı olarak nitelenebilecek huzursuzluklara evrilmiştir.

Yazar L. Doğan Tılıç, huzursuzluğun yerli popülasyon içerisinde artış nedenine gerekçe olarak, bölgede yaşayan Sırp azınlığın görece ayrıcalıklı durumuna ilişkin argümanı hatırlatmaktadır. Öyle ki bu argümana göre, 1961 sayımında Kosova’da toplam nüfusa oranı yüzde 23,6 olan Sırpların, 1981’de azalarak yüzde 13,2’ye düşen sayılarına karşın, teknolojik birikim ve kalifiye eleman gerektiren işlerde, tıp ve hukuk alanında, bir başka deyişle yazarın “prestijli ve iyi gelir getiren meslekler” olarak tanımladığı alanlarda, sayısal miktarlarına ters orantılı olarak “fazlaca” yer almaları, tepkisel tavrın uyanışında önemli bir rol oynamıştır. Dahası, yazara göre bir yandan işsizlik ve ekonomik sıkıntılar içinde yaşayan, bir diğer yandan da ulusal bilinçleri gelişmekte olan Arnavutlar, kendilerine göre ‘iyi durumda’ ve ‘ayrıcalıklı’ olarak konumladıkları Sırplara karşı kızgınlık duymaya başlamışlardır. Bu kızgınlık, aynı dönem içerisinde ister basın isterse düzenlenen büyük gösterilerle ifade edilmeye çalışılmıştır. (bkz. Şekil 5.1-5.3.)

Şekil 5.1. “Kosova Cumhuriyeti” panosu taşıyan bağımsızlık yanlısı yerli nüfusun tanklar karşısında resmedildiği bir illüstrasyon, “Liria” Dergisi, 1981

Kaynak: Nacional Albania (<http://www.nacionalalbania.al/>)^[83]

(Si e "ndihmon" Kosovën federatë jugosllavë)

Şekil 5.2. Kosova'nın, federasyonun geri kalan tüm ülkeleri tarafından sömürülen bir maden olarak resmedildiği illüstrasyon, “Liria” Dergisi, 1981.

Kaynak: Nacional Albania (<http://www.nacionalalbania.al/>)^[84]

Şekil 5.3. 1981 yılında Priştine’de başlayan kitlesel protestolardan bir görüntü.

Kaynak: Konica.al (<http://konica.al/>)^[85]

Tılıç, alan seçimiyle ilgili istihdam olanaksızlığına neden olan bu durumun nedenlerinden biri olarak, Priştine Üniversitesi’nde verilen eğitimin temelinde yatan Arnavut kültürünü geliştirme kaygısı ve daha ziyade dil, edebiyat, tarih ve güzel sanatlar alanında eğitim verilmesini, aynı zamanda Tiran Üniversitesi ile sıkı bir işbirliğine gidilerek daha çok Arnavut dili ve kültürünü geliştirme programları çerçevesinde öğrenci değiş tokuşu yapılmaya başlanmasıyla birlikte oluşan ortamın bilinçli bir tercih gibi görüldüğünü ima eder.

Bu yaklaşımda, Chatarjee’nin post-kolonyal ulus inşa modellerinden bahsederken, batılı anlamda kalıplardan teknolojik olanı dışsal ve maddi; toplumsal açıdan milliyetçi olanı içsel ve manevi alana yerleştiren teorik yaklaşımının, Kosova’da da eğitim kurumları vasıtasıyla, nerdeyse harfiyen takip edildiği görülür. Öyle ki Kosova Arnavutları ve hatta Türkler gibi diğer azınlıklar da kendi milli kimlikleri bazında, kültürel ve dilsel gelişimlerini kaydetmek üzere, eğitim kurumları içerisinde muhafaza etmeyi tercih ederken, Tılıç’ın ifadesiyle tıp ve mühendislik alanlarında Belgrad Üniversitesi tartışılmaz bir üstünlüğe sahiptir (Tılıç, 1999: 95). Dolayısıyla maddi ile manevi, merkez ile çevre, içsel ile dışsal, erksel anlamda ast ile üst, bir kez daha ilişkiselliği tanımlayan kutupsallıklar olarak öne çıkmışlardır.

5.2. KARŞI-ULUSAL VİZYONUN MİMAR MÜELLİFİN İCADI VE MEKÂNSAL ÜRETİM ARACILIĞIYLA İNŞASI

Öncül kısımlardan hareketle, 1946'dan kabaca neredeyse 1978'e kadar devam edecek süreçte Kosova'da yaşayan yerli popülasyonun en azından kamu yapı ve yatırımları düzeyinde fail olamama, kamusallaşma ve imgesel dışavurum dolayısıyla görünürlükten muaf tutulma⁹ ve dolayısıyla kendi temsiliyeti üzerinde söz sahibi olamaması gibi bir süreçten bahsetmek mümkündür. Bu süreç içerisinde Osmanlı-sonrası dönemde önce Avusturya-Macaristan (Habsburg İmparatorluğu'ndan) Art-Nouveau ve/veya Neoklasik üslupta yapıların ithali, sonrasında ise neredeyse 40 yıl sürecek bir aralıkta tüm kamu yatırımlarının Belgrad komutasında Üsküp ve Zagreb gibi federasyonun öncelikli merkezlerinden planlanması ve Priştine'ye uygulanması, sürecin diğer boyutlarını ifade eder.

Ekonomik, toplumsal, kültürel, hukuki ve siyasal açıdan kendi 'yeniden doğuş'unu¹⁰ yaşayan yerli popülasyonun, organik bağlarla bağını halen kısmen de olsa devam ettirdiği sosyalist rejim ve Belgrad merkezli modernist hamle sonrası; tüm elde ettiği soyut kazanımlarını somuta, içsel potansiyeli kinetiğe dönüştürme, edinimlerini sergileyebileceği fonu yaratabilme, müellif olabilme ve en nihayetinde kendisini üstel bir konuma yerleştirebilmek açısından kaçınılmaz olarak milli benliğini ve karşı ulusal vizyonunu dışavurabilmesini mümkün kılacak kentsel düzeydeki biricik araçsallık olarak "mimarlık" yeniden, bu sefer yerli insiyatifin rövanşist eylemini "görünür" kılan ilk hamlesi olacaktır.

Bu bağlamda Priştine Üniversitesi'nde 1978 yılında Mimarlık Fakültesi'nin açılması, yeni yerli mimar kadroların yetiştirilmesine yönelik bu girişimle birlikte; talebi içten yükselten, federasyonun farklı başkentlerindeki mimarlık ekolleri üzerine tahsilini tamamlamış başta Bashkim Fehmiu olmak üzere Arnavut öncül mimarlar kadrosu önemli bir atılım yapmıştır. Ancak dışavuruma yönelik, içten kaynaklı ve öz taleplerle yola koyulan bu

---

⁹ 2014 Venedik Pavyonu'ndaki temanın 'Görünürlük' başlığı bu bağlamda oldukça anlamlıdır.

¹⁰ Arnavutça'da yeniden doğuş, Rönesans anlamında kullanılan "*Rilindija*" kelimesi, aynı zamanda Yugoslavya sosyalist yönetimi altında Kosova'da kamu destekli çıkarılan başat Arnavutça gazeteye de adını vermiş olması açısından hayli ilginç bir metaforik kullanımla öne çıkar.

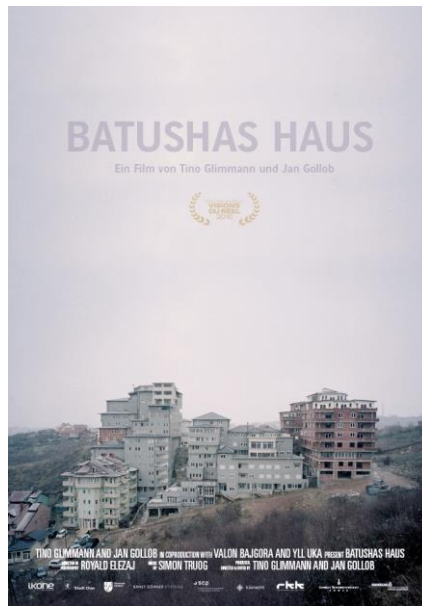
kadronun en başta kamusal düzlemde, fikri arkaplanlarını karşı ulusal kimlik bazında dışavurucu bir mimari dil yarattığı veya yaratma endişesi içerisinde olduğunu söylemek hayli iddialı ve maksadını aşabilecek bir söylem olur. Çünkü, aslı itibarıyla 1980'lerin başlarındaki gösteriler, bir içsel toplumsal devrimin, fiilen koptuğu iktidar mekanizmalarından, hukuki yollarla da bağımsızlaşmasına yönelik bir talep olarak memnuniyetsizlikten ziyade, farklı bir evreye geçebilmek adına ayrılma istemiyle süreci tanımlamıştır. Aynı içsel dinamiklerden yola çıkarak, yine aynı ideolojik düzlemdeki başkentlerin mimarlık ekollerinde, aynı formasyondan geçen yerli mimarların tasarımsal boyutta da sosyalist mimari anlayıştan çok uzak bir noktada konumlandırılmayacak mimarlık pratikleri böyle bir dönemin ürünüdür. Ancak, burada önemli olan ve önceki dönemlere göre gelişim arz eden durum, yerli mimarların yetişmesiyle artık kendi nüfusunu barındıran fiziksel çevre üzerine karar alma mekanizmalarında daha yoğun bir biçimde söz sahibi olma hali ile bu mimarlar vasıtasıyla (daha geçlerde 2000'ler sonrası dönemde zirvesini yaşayacak) bir inşai hamle yoğunluğu üzerinden teritoryal aidiyet kurma ve bu iyelik halini dikilen bina, anıt vd. yapılar üzerinden tanımlama gibi bir toplumsal pratik evresine geçilmiş olmasıdır.

Şekil 5.4. Bashkim Fehmiu

Kaynak: Urbanmag.net (<http://urbanmag.net/>)^[86]

Aynı yaklaşım, Sırp'ların 'Kosova Mit'indeki kendileri adına önem arz eden Ortaçağın bağımsız Sırp devletine ait sembol ve kutsal mekanlarını barındıran Kosova'yı, bu teritoryal bağlarla kendilerinin kopmaz bir parçası olarak görmelerini vazedenden argümanda ya da 2000'ler sonrası Arnavutların diasporik finansal yardım ve yatırım sayesinde yaşanacak inşaat patlamasında görülecektir. Özellikle Dokufest Film Festivali'nde 2016 yılında gösterimi yapılmış olan "Batuşa'ların Evi" (Orj. " *Batusha's House* ") belgeselinde yasallığı şüpheli bir arazi üzerinde sayıları yüzlerle ifade edilen dairelerden meydana gelen şatovari bir barınma kompleksi inşa ettiren Kadri Batusha'nın, belgeseli hazırlayan İsviçreli mimarların, bu denli büyük bir kompleks yapı yapmasının nedenini sorduklarında verdiği *"bina ve çocuklar yapmak önemlidir, o toprağı size ait kılar ve yeşertir"* tanımlaması bu bağlamda hayli ilginç ve ortak bir ulus vizyonunun uzamsal ve yer'e ilişkin yaklaşımlarını oldukça açık bir dille gözler önüne sermektedir.

Şekil 5.5. "Batusha's House" begesel-film afişi, 2016

Kaynak: Platforma Arquitectura (<http://www.plataformaarquitectura.cl/>) [87]

Şekil 5.6. “Batusha Evi” kompleksinden bir görünüm, Priştine, 2016

Müellif: Tino Glimmann y Jan Gollob

Kaynak: Visions du Réel (<https://www.visionsdureel.ch/>)^[88]

Şekil 5.7. Kadri Batusha, İsviçreli mimarlar Tino Glimmann ve Jan Gollob’a röportaj verirken,

“Batusha’s House”, 2016

Kaynak: SEEfest (<http://seefilmla.org/>)^[89]

2010’lu yıllara gelindiğinde, Kosovalı Arnavut mimarlık tarihçilerince tarihyazımsal boyutta Kosova’nın erken dönem yerli insiyatifle şekillenen ulusal inşası ile mimari dışavurumunun ana aktörü olarak lanse edilecek olan Bashkim Fehmiu’ya, dönemsal bazda icraatlarını sergilemiş en etkili mimar müellif olduğu için, özetle değinmek anlamlı olacaktır. Öyle ki, 1950 yılında Belgrad’da başladığı Belgrad Üniversitesi Mimarlık Fakültesi’nden 1958’de mezun olduktan sonra, aynı yıl içerisinde Üsküp Üniversitesi

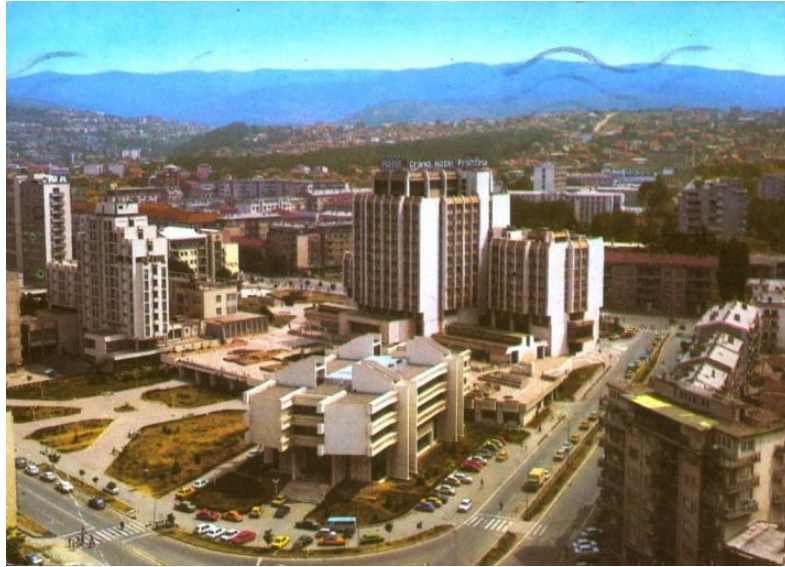
Mimarlık Fakültesi'nden mezun olan Suade Mekulli'yle birlikte Kosova'nın ilk mezun mimarları olarak kayda geçen Fehmiu, bu bağlamda, dönemi itibarıyla önemli bir "kamuyu görünür kılma" pratiğinin öncüsü olacaktır.

Mezuniyeti sonrası Priştine Belediyesi Teknik Birimleri'nde görev almış, daha geç Priştine Şehircilik Enstitüsü'nü kurmuştur. 1965 ile 1969 yılları arasında Belgrad Üniversitesi'nde uzmanlık çalışmalarına katılmış, aynı anda yeni Belgrad Şehir Planı'nı tasarlayan ekip içerisinde de yer alarak, her ne kadar kişisel beceri ve liyakati kaynaklı bir deneyim içerisinde bulunmuş olsa da; neredeyse ilk defa, modernist hamle pratiği sonrasında merkezden çevreye değil, çevreden merkeze karar alma ve biçimlendirme mekanizmasını hırpalamış ve tersyüz etmiştir. Mimarlığın bu bağlamda, yerli popülasyonun potansiyeli içerisinde tavandan tabana iletişimsellik yönündeki strüktürü ilk aşındıran alanlardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Bunun gerekçesine bakılacak olursa, en büyük atılımı, katılaştırıcı bir güce sahip olduğu düşünülen mimarlık aracılığıyla yapmış rejime karşılık, daha on yıl dahi geçmeden, ironik olarak da Marksist bir söylem olan "katı olan her şeyin buharlaşmaya mahkûm olduğu" modern dünyada ayakta tutmaya çalışan sosyalist yönetimin, ilk ve en büyük açığını da bu alanda verdiği görülür. 1989'da başlayacak mekânsal bazlı ayrıştırma, kimliksel tanımlamaların hem kentsel hem de yapısal ölçekteki mekân segregasyonuna evrilmesi bu bağlamda oldukça anlamlı ve önemlidir.

1965'te Teknik Fakülte'nin kurulmasıyla birlikte Fehmiu 'Şehircilik' hocalığı yapmaya başlamış, 1978 yılında Priştine Üniversitesi bünyesinde Mimarlık Bölümü'nün açılmasına ön ayak olmuştur. 1978'den emekli olduğu 1991 yılına kadar Şehircilik ve Çevre Planlama departmanının şefliğini üstlenen Fehmiu'nun profesyonel anlamda başlıca eğitim, yönetim ve yazarlık gibi alanlarda katkıları çok yönlü niteliktedir. 20.yy'ın ikinci yarısındaki başlıca kentsel projelerde Profesör Bashkim Fehmiu'nun imzası kelimenin tam anlamıyla "görülür" durumda öne çıkmıştır.

Örnek olarak 1962'deki Yeni Şehir Merkezi projesi, Ulpiana, Dardania ve Lakrishte semtlerini içerecek yeni yerleşim yerleri ve Priştine Üniversitesi Merkez Kampüsü projesi (1971), Grand Hotel Priştine (1974) vb. projelerde olduğu gibi. Kosova'nın sosyal ve politik gelişimindeki önemli yıllar olan erken 1970'lerde; (1970'te Priştine Üniversitesi'nin kurulması, 1974'te Yugoslav Federasyonu içerisindeki anayasal özerklik

statüsünün Kosova'ya verilisi ile birlikte) öncesindeki bölgesel statüden daha ayrıcalıklı bir pozisyon edinilmiş, tüm bu değişiklikler kentsel ve mimari gelişmeler olarak da özellikle de ulusal başkent Priştine'de tezahür etmeye başlamıştır.

Şekil 5.8. “Grand Hotel Prishtina” ve yakın çevresinin yapıldığı dönem itibarıyla görünümü.

Kaynak Website: Skyscrapercity (<http://www.skyscrapercity.com/>)^[90]

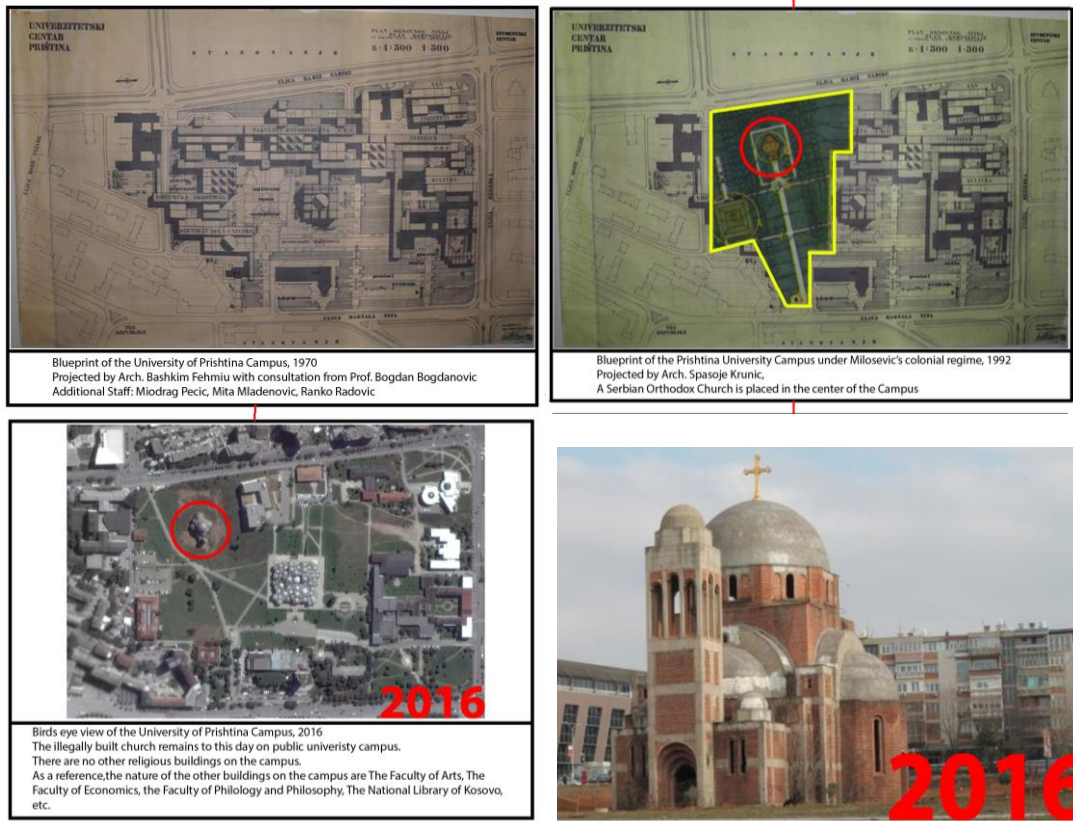

Şekil 5.9. Fehmiu'nun en önemli işlerinden biri olan ve Belgrad'lı mimar Dragan Kovačević'le birlikte yaptığı 1974 tasarımı “Grand Hotel Prishtina” ve yakın çevresinin 2014 yılı itibarıyla görünümü.

Müellif: Julien Jaulin, Kaynak Website: Julien Jaulin Blog (<https://julienjaulin.wordpress.com/>)^[91]

Sözgelimi, dönem itibarıyla büyük bir atılım göstermiş olan ve öğrenim talebinin genişçe bir aday öğrenci kitlesinden yöneldiği Priştine Üniversitesi'nin, rutin aktiviteleri

karşılacak yeni akademik ünitelere, laboratuvarlara, enstitülere, yönetim binalarına vb. ihtiyacı vardır. 1971 yılında Şehircilik ve Tasarım enstitüsü Priştine’de kampüse yönelik ilk master plan fikirlerini öne sürdüğünde, projede ekip lideri Bashkim Fehmiu, danışman öğretim üyesi olarak Bogdan Bogdanoviç, ve tasarım ekibinde Miograd Peçiç, Ranko Randoviç, Dimitrije Mladenoviç ve Rexhep Luci’den oluşan, mesleki kariyerleri açısından hepsi kendi yöneldikleri uzmanlık dalında becerikli ve federasyon bazında başarılı pratikleriyle öne çıkan mimar ve planlamacılar yer almıştır. Kamusallaşma ihtiyacı üzerinde önemle duran Fehmiu’nun da yönlendirmesiyle; proje dahilinde açık, yarıaçık kamusallaşmaya olanak tanıyan alan tasarımı teşvik edilmiştir. Ancak üniversite merkez kampüsüne yönelik aksiyel vd. tasarım kararları Andrija Mutnjakovic’in Üniversite Kütüphane Binası dışında dikkate alınmamıştır. Fehmiu’nun kentsel planını tamamıyla takip eden tek yapı kütüphane binası olarak kalmıştır. (bkz. Şekil 5.10-5.15)

Şekil 5.10, 5.11, 5.12, 5.13. (1) “Priştine Üniversitesi Kampüsü” Projesi, 1970. Mimar Bashkim Fehmiu ve Prof. Dr. Bogdan Bogdanoviç tarafından projelendirilmiştir. Proje Ekibi: Miograd Pecic, Mita Mladenovic, Ranko Radovic. (2) Miloşeviç döneminde “Priştine Üniversitesi Kampüsü” projesinde yapılan değişiklikler. Mimar Spasoje Kronic tarafından projelendirilmiştir. “Aziz George Sırp Ortodoks Kilisesi” kampüsün merkezinde konumlandırılmıştır. (3) “Priştine Üniversitesi Kampüsü”nün kuşbakışı görünümü, 2016.

Kampüs içerisinde kendisi dışında hiçbir dini yapı bulunmayan “Aziz George Sırp Ortodoks Kilisesi” atıl bir biçimde varlığını sürdürmektedir. Kampüsteki diğer yapılar Güzel Sanatlar Fakültesi, Ekonomi Fakültesi, Filoloji ve Felsefe Fakültesi, Kosova Ulusal Kütüphanesi Binası vd. kimi idari binalar. (4) “Aziz George Sırp Ortodoks Kilisesi”nin 2016 yılındaki görünümü.

Kaynak: Yuki.al (<https://ii.yuki.la/>)^[92,93,94,95]

Şekil 5.14. Kosova Ulusal Kütüphanesi Binası, Priştine, 2014

Müellif: Trim Kabashi Photography, Kaynak: Skyscrapercity (<http://www.skyscrapercity.com/>)^[96]

Şekil 5.15. “Kosova Ulusal Kütüphanesi” binasından bir detay, Mimar: Andrija Mutnjakovič,

Yapım Yılı: 1982, Müellif: Karen Thacker Brown

Kaynak Website: Pinterest (<https://it.pinterest.com/>)^[97]

Her ne kadar karşı ulusal vizyonu öz etnik tabanından mimari üretimiyle üslupsal anlamda içeriklendirmemiş olsa da Fehmiu'nun yerli popülasyon içerisinde çıkmış bir mimar aktör olarak, Rexhep Luci vd. yerli meslektaşlarıyla birlikte kolektif çabalarının ürünü olarak sonuçlandığı veya projelendirdiği tasarımlarda, yerli popülasyonu dışı açık, modern dönem tasarımlarının ve insana yönelik tasavvurlarının biçimlendirdiği haliyle 'sosyal' ve kamusal alan üzerinde 'görünür' ve 'etkin' kılma çabası oldukça ağırlıklı bir düşünsel arkaplan olarak kendini göstermiştir.

6. POST-SOSYALİST (TİTO-SONRASI) YÖNETİMİN KOSOVA'YA YÖNELİK İZOLASYON POLİTİKASI VE SİVİL DİRENİŞ HAREKETİ KAPSAMINDA KARŞI-KAMUSALLAŞMA MEKÂNLARININ ÜRETİMİ (1989-1999)

6.1. TİTO-SONRASI DÖNEMDE (1981-1989) SOSYALİST ULUSAL VİZYONU AŞINDIRICI HAMLELER

20. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, yerli popülasyon için ulusal tabanlı bir devlet örgütlenmesiyle kendi kendine yetebileceğinin varsayıldığı bir kamunun inşasının tamamlandığı ve bunu son bölümde de ele alındığı haliyle “görünür” kılabilecek (mimarlık, planlama vd.) pratiklerde de muvaffakiyet gösterilen bir ortam söz konusudur. Tito yönetiminin ardından, sosyalist söylemeleri terk etmek, Sırp milliyetçiliği ve çıkarlarını gütmek üzere vaatlerle idareyi ele alan Slobodan Miloseviç ve yönetimi; bağımsızlık söylemlerinin ayyuka çıktığı bir dönemde, 1985'te Sırp Bilimler Akademisi'nde bir grup bilim adamı tarafından hazırlanan ve milliyetçi Sırp bakış açısının bir ürünü olan memorandum belgesini, neredeyse Kosova üzerindeki politik yaklaşımlarının çerçevesini tanımlayacak bir eylem planı olarak öne çıkarmıştır. Memorandum, Tito'nun sosyalist ve federal Yugoslavyası'na Sırp çıkarlarına ters icraatları dolayısıyla eleştiriler yöneltmiştir.

Bir diğer yanda ise, 1980'lerin neredeyse ortasına kadar geçen 40 yıl boyunca “kardeşlik ve birlik” söylemiyle tüm art kimliklerinden soyundurulmuş Yugoslavya uluslarına yönelik homojenize edici mekanizmaların cılız strüktürlerinin kolayca çözüldüğü bir evreye geçildiği görülmüştür. Örnek olarak, 19. Yüzyılda pan-Slavistlerin popüler marşı olan “Selam size, Slavlar!” (Orj. “*Hey, Slaveni!*”) marşı resmi ulusal marş olarak benimsenmiş, ardından, Sosyalist Yugoslavya'da ilk kez, II. Dünya Savaşı öncesindeki Yugoslav devletinin 70. Kuruluş yıldönümü kutlanmıştır. Konuya ilişkin kitabında yazar Tanıl Bora bu icraatların, “*Yugoslavya'nın üniter olmayan devlet yapısını sarsan ve Slav olmayan halkları dışlayıcı, marjinalize edici mesajlar veren, simgesel bakımdan önemli adımlar*” olduğunu vurgulamaktadır.

6.2. DEĞİŞEN SİRP MİLLİYETÇİLİĞİ BAĞLAMINDA DEĞİŞEN SOSYO-KÜLTÜREL ORTAM

6.2.1. Miloşeviç'in "Anti-bürokratik Devrim Hareketi" ve 'Kosova Mit'ine Geri Dönüş

Yaklaşık yüz yıllık bir süreç içerisinde kentlileşen, orta sınıf üreten vd. çok yönlü toplumsal devinimsel harekâtını süratle sürdüren yerli popülasyon için, otoritenin yalıtıcı, yabancılaştırıcı, marjinalize edici ve ayrıştırıcı politikaları karşısında, eskil davranış kalıplarını yeniden gündemlerine almalarına sebep olacak aralık, tam olarak bu döneme rastlamaktadır. Bu dönemeçteki en ilginç adım ise yeniden, dönem itibarıyla önemli çekişme alanları olan bölgedeki teritoryal aidiyetlere yönelik tartışmaların fitilini ateşleyecek, çocuk referanslı yüksek doğal artış sayesinde, artan demografik nüfuz alanının Sırlar aleyhine olan gidişatıdır. Eğitim bazında yetiştirdikleri kendi anadillerini standardize formda kullanma kabiliyetiyle, hemen yanibaşlarındaki soydaşlarıyla entegre olarak dışa açılma kapasitesindeki bir ulus formu bilince kavuşmuş kamu ihtiyacının giderilmesi ve en nihayetinde hiç sürpriz sayılmayacak bir biçimde bir yanda 'Kosova', bir diğer yanda 'Kruya' gibi iki mekânsal ve teritoryal uzanımları olan ve bir süreliğine 'kardeşlik ve birlik' söyleminin dondurduğu mitsel argümanların yeniden su yüzüne çıkması etkili olmuştur.

Kamuoyunun nezlinde ilk ayrıştırıcı söylem, memorandum sonrası yeniden mimari yapıtların kutsallık atfedilen boyutuyla formüle edilmiş ve Sırp milliyetçi elitlerin, Sırların Ortaçağ'daki İpek Başpiskoposluğu'nda yerli unsurların yangın çıkarma çabası, bunun yanında Kosova'da kimi Sırp kökenli kadınların tecavüze uğradığına yönelik propaganda sonucu gergin bir merkez-çevre hattı yeniden etkili bir biçimde üretilmiştir. Bu hat, politik icraatlar vasıtasıyla da bir hukuki regresyon dönemine girildiğini çok geçmeden gösterecek hızlı kararlar silsilesiyle pekiştirilecektir.

Öyle ki ilk olarak Voyvodina ile Kosova'nın özerkliğini olabildiğince ellerinden alan ve yeniden Belgrad, yani merkeze bağlayacak bir Anayasa değişikliği gündeme getirilmiştir. Bu olayın hemen ertesinde 17 Kasım 1988'de Trepça kömür madeninde gece

vardiyasından çıkan işçiler, Kosova KB yerel örgütü önderlerinin görevden alınmasını ve Anayasa değişikliği tasarısını protesto etmek amacıyla, 70 kilometre mesafedeki Priştine'ye yürüyüşe geçmiştir. Sayıları neredeyse 5 gün içerisinde yüzbinleri bulan bu katılımcılar, 1989 yılının Şubat ayına gelindiğinde, protestolardan bir sonuç alamayınca ocakları işgal ederek, bir kısmı sekiz günlük açlık grevi yapmış ve esnaf ile öğrencilerin de direnişe katılmasıyla tepkisini dışavurmuştur. Ancak Sırbistan yönetimi bu siyasi genel grevi “karşı devrim” girişimi şeklinde suçlayarak Kosova'ya askeri güç yığmış ve fiilen sıkıyönetim uygulamasına geçmiştir (Tanıl, 1995: 121).

Bir süre boyunca tırmanan bu iklim, Priştine ve Belgrad'daki meydanlar arası karşılıklı gösterilerin refleksif bir biçimde birbiri ardına düzenlenmiş, ancak Kosova Ovası'ndaki Milošević'in, oldukça etkileyici ton, görünüş ve ritüelvari toplantısı sonrası neredeyse tekyönlü bir kamusal görünürlüğe yerini bırakarak kayboluş ve geri çekilmeyle 1990'lı yılların son çeyreğine kadar sessizliğe itilmiştir. En büyük ve kitlesel yığılımın görüldüğü, 'Gazimestan' anıtı önünde, Sırp milliyetçiliği ve Kosova Miti açısından en önemli alanlardan biri olan Kosova Ovası'nda 'Vivodan'ın 600. Yıldönümünde, yüzbinlerce kişinin katılımıyla Milošević'in düzenlediği mitingteki söylemler, ardıl süreçlerin kısa bir projeksiyonunu sunar niteliktedir. 28 Haziran 1990'da Milošević hitap ettiği mahşeri kalabalığa yönelik (bkz. Şekil 6.1-6.4), Kosova'da %15'ten aşağı düşen Sırp nüfus payını geliştirmek için 100 bin Sırp kökenli vatandaşı Kosova'da iskân etmek, 1945'ten sonra Kosova'ya göç eden Arnavut nüfusu ülkeden “ihraç” etmek ve Kosova'ya ayrılan iktisadi kaynakları Sırpların ve Karadağlıların yörelerinde yoğunlaştırmak tasarılarını dile getirmiştir (Bora, 1995, 121).

Şekil 6.1. Kosova Savaşı'nın 600. yıldönümünde Kosova Ovası'nda (1989) Slobodan Milošević'in ünlü konuşmasından bir görüntü.

Kaynak: Kamenjar (<http://kamenjar.com/>)^[98]

Şekil 6.2, 6.3. (1) Milošević'in "Gazimestan Konuşması'nın" dikkat çekici anıtsal tasarımından detaylar (2)

Kosova Ovası'nı dolduran Milošević sempaticanlarının havadan çekilmiş bir fotoğrafı.

Kaynak: Public Sphere by Performance, Bojana Cvejić & Ana Vujanovic, 2012 (s.110, 111)^[99,100]

Şekil 6.4. Aynı konuşma sırasında havadan çekilmiş bir görüntü. En arkada “Gazimestan Anıtı”, önünde Miloşeviç’in konuşmasını yaptığı “Vidovdan’ın” 600. Yıldönümüne ithaf edilen dekor, en önde de Kosova Ovası’nı dolduran katılımcılar. Kosova Ovası, Priştine, 1989.

Müellif: Karen Thacker Brown, Kaynak: Banja Luka in (<http://banjalukain.com/>)^[101]

6.2.2. Kosova’nın Değişen Statüsü ve Kosovalıların Kamu Görevlerinden Çıkarılışı

Gösteriyi takip eden dönemde, Sırbistan parlamentosu tarafından Voyvodina ve Kosova’nın özerkliğini kâğıt üzerinde bırakan anayasa değişikliği yürürlüğe sokularak Kosova yeniden yasal çerçevede, müdahale edilebilir bir çevre konumunu merkezden alan nesne olarak tanımlanmıştır. 1990’lara girilirken ideolojik ve siyasi çok yönlü baskı, dışlayıcılık ve marjinalize edici mekanizmalar etkinliklerini artırarak kalıcılığa eğilimine geçmiştir.

Miloşeviç yönetimi verdiği talimatlarla, nitelikli Arnavut toplum üyelerinin istihdam edildiği disiplinler alanlardan oldukça dramatik bir hızla işten uzaklaştırılması yönünde kararlar almaya başlamıştır. Önce 1990 yılı boyunca, %45’i, daha sonra kısa bir süre

içerisinde neredeyse yüzde 90'ı çeşitli gerekçelerle işsiz kalan Arnavut nüfus, 1500 kadar yerli popülasyondan oluşan polis gücünün de işten atılması (Yılmaz, 2005) ve Sırbistan'ın bu kararları alma yetkisini reddeden yüzlerce diğer etnik Arnavut polis mensuplarının da azledilmesi ve yerlerine Sırp nüfusu içerisinden polislerin görevlendirilmesi sonucu kendi kamu düzenini sağlama anlamında da pasifize edilmiştir.

1990 yılının Mayıs ayında, Kosova hükümetinde son olarak yer alan Arnavut üyelerin de merkez otoritenin kararlarına ve Sırp ile Karadağlı meclis üyeleriyle karşılıklı boykot kartının gösterilmesi sonucu halihazırda işlemez olan meclisi terk etmeleri ile birlikte yazar Hough Poulton'ın "Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler" isimli kitabında da belirttiği üzere iki topluluk ekonomi, eğitim vb. gibi kamu hayatının bütün alanlarında karşı karşıya gelmiş ve giderek yalnızca Sırp/Karadağlı azınlıklar tarafından desteklenen hükümetin güçsüzleşerek meşruiyetini (en azından) yerli popülasyon gözünde kaybetmeye başladığı gözlemlenmiştir (Poulton, 1990:85)

Ardı ardına hızlıca alınan bu kararlar sonucu Eylül 1990'da kabul edilen Yeni Sırbistan Anayasası ile birlikte Kosova ve Voyvodina bölgelerinin özerkliği fiilen son bulmuş ve Kosova'nın adı resmi düzeyde (Ortaçağ Sırp Devleti'ne referans veren 'Metohiya' kelimesi de eklenerek) Kosova-Metohiya olarak değiştirilmiştir (Poulton, 1993).

Artık 19.yy öncesi kırsal veya merkezden uzak, coğrafi referansla karakterize olmuş ve yalıtılmış "klan"lar halindeki yaşamsal biçimlerini muhafaza etmek gibi bir ihtimali olmayan Kosovalı Arnavutlar için, 19.yy itibarıyla başlamış olan kamusal olana, kente açılma haline paralel olarak, kendi gösterdiği toplumsal devinim sonucu inşa ettiği yeni karşı-ulusal vizyon, karakteri itibarıyla bu süreci regresyona uğratacak ket vurucu müdahaleleri 1970'ler öncesi, özgürleşme hareketlerinin olmadığı dönemdeki pasiflikle karşılama hali olası seçenekler dahilinde değildir. Öyle ki özgürlük alanı olarak tanımladıkları her alan için, kamusallaşma faaliyetlerini kesintisiz bir biçimde sürdürülebilir kılmak adına farklı formülasyonlara gidecekleri bir döneme geldiği görülecektir.

Merkezden çevreye doğru kamusal düzeyde dışlayıcı ve marjinalize edici yaptırımlarla karşılaşan yerli nüfus, çoğunlukla kentli yurttaşların öncülük ettiği, Arnavut kanaat

önderleri ve elit tabakanın da desteğiyle reaksiyonel karşılığını ilk başta bilinçli bir “geri çekilme” veya “kayboluş estetiği” üretimine giderek verme yolunu seçmiştir. Öyle ki 1990 yılının Aralık ayında Belgrad merkezli bir organizasyonla yapılan seçimlerde toplam seçmen sayısı 750 bin’i bulan Arnavut nüfus, geri çekilme iradesini topluca örgütlenerek göstermiş ve sadece 2 bin üyesinin fire verdiği seçim sürecini boykot ederek siyasal alanda bu regrese edici müdahaleler sonlanmadığı sürece, müşterek bir zeminde uzlaşmayacağını belli etmiştir.

Seçim boykotunu takip eden dönemde yeni rejimin aldığı kararlar yavaş yavaş kendisini göstermiş ve öncelikle ayrılıkçı veya bağımsızlık yanlısı olarak nitelendirilecek aydın kesimden bilim adamları, siyasiler, öğretmenler ve hukukçular hapis cezasına çarptırılarak ya kaçmaya ya da sınırlar içerisinde ancak kamusal yaşamda görünmez oldukları takdirde kısmen varlıklarını sürdürmeye itilmiştir. Yazar Murat Yılmaz’ın da hatırlattığı üzere, bu hapis cezası kullanımına yönelik yaptırımda bulunma pratiği merkez otoritenin Kosova üzerinde sıkça uyguladığı ve geçmişini olan bir yaklaşımdır. Öyle ki Yılmaz, 1981-89 yılları arasında cezaevine konan üniversite ve kentsel alandaki protestocu veya fikirleri dolayısıyla tehdit unsuru olarak algılanan kanaat önderlerinin sayısının, dönemin Yugoslavya genelinde cezaevlerinde bulunan tutukluların %85’i gibi bir rakama karşılık geldiğini aktarmaktadır (Yılmaz, 2005: 82).

Bu eliminasyonel yaklaşım, doğal yollardan popülasyonunu arttırma eğilimi içerisinde olan ve kamusal alan kullanım pratiklerini ve yeteneğini de demografik ağırlığına eş olarak arttırma ve çeşitlendirmeye çalışan yerli popülasyonu içine alan kamuyu, neredeyse dışsal olan her uzamsal boyuttan uzaklaştırarak, tecrit edilmiş, ablukaya alınmış, dolaylı veya doğrudan uzaklaştırılmış dışa kapalı bir kayboluşa itme amaçlı yapılmış izlenimi verir.

6.2.3. Milliyetçi Anti-Bürokratik Devrim Hareketi Yaptırımlarının Mekânsal, Toponomik ve Demografik Uzanımları

Rejimin uyguladığı yaptırımsal yaklaşımların mekânsal uzanımları oldukça kuvvetli bir nitelik göstermektedir. Öyle ki tezin öncül kısımlarında hayali yerlere¹¹ yoğun kimliksel yatırımlar yapıldığına yönelik veya Foucault'cu bir tabirle iktidarın sürekliliği açısından nüfuz alanında kimliklerin sabitlenebilir, rol verilebilir ve tanımlanabilir olması gerektiğine yönelik söylemlere atfen, Miloşeviç yönetiminin de verdiği talimatlarda, mekânsal nüansları kullanma tercihleri oldukça bilindik bir güzergâhın tekrar ileri sürülmesinden ibarettir.

Diğer yandan kentleşme öncesi toplumsallığı açısından özel, dışa kapalı, içsel, maneviyatla karakterize olan, farklılıklara tahammül sınırı oldukça düşük ve sıkı örfi kurallarla biçimlenmiş cemaatler topluluğu özelliği, her ne kadar halen kimi kırsal bölgelerde varlığını sürdürüyor olsa da, 1990'lara gelindiğinde kentleşmiş nüfus için aynısını söylemek mümkün değildir. Dahası demografik oranlara bakıldığında her ne kadar baskın bir unsur olarak görünse de Kosovalı Arnavutlar fiiliyatta, günlük yaşamsal pratiklerinde ağırlığını merkez Belgrad'dan alan ve nüfuz alanı içerisine 70 ve 80'lerde belli oranlarda Kosova'yı almaktan uzak durmamış Sırp unsurlar ve bunların dışında birlikte yaşadıkları Türk, Boşnak, Roma vd. kimi unsurlarla birlikte neredeyse kozmopolit bir çeşitlilikle tariflenmiş habitatın gittikçe ayrıştırıldığı, farklılık temelli kamu politikalarıyla birbirinden en başta mekânsal tarif ve segregasyonla sabitlenerek üzerine nüfuz uygulandığı bir dönemece girilmiştir.

Bu yolda, 1986 yılında çıkarılan yasalarla da hukuki düzeyde ayrıştırıcı pratikler legalize edilmiş ve Arnavutların, Sırpların oturdukları yerleşim birimlerine yerleşmeleri yasaklanmıştır. İcraatların devamı Arnavut okul ve üniversitelerinin kapatılması, Arnavutça televizyon, radyo ve gazetelerle basım ve yayımına son verilmesi, Arnavut doktorların hastanelerden uzaklaştırılması, mahkemelerin kapatılarak hakimlerin görev yerlerinden alınması, kimi Arnavut ailelerin yıllardır oturdukları evlerinden kovularak

---

¹¹ Burada homojen; Sırp nüfusla tanımlanan bir Kosova tahayyülü kastedilmektedir.

yerlerine Sırp aileler yerleştirilmesiyle devam etmiştir. Dahası, sayısı 1,204'ü bulan Arnavut kahramanların adlarıyla anılan sokak, okul ve kurum gibi yerlerin isimleri Sırp isimleriyle değiştirilmiş, Kosova'da yeni kilise inşaatlarına başlanmıştır (Yılmaz, 2005)

Bu bağlamda çalışmanın ilerleyen kısımlarında ele alınacak atılmış olan her adımı, demografik veriler ve son on yıllık birikimi sonucu sadece kağıt üzerinde olmayan kamusal alanın en “görünür” kesimine karşılık gelen Kosovalı Arnavut unsurları , bir şekilde bu alanı kullanmaktan imtina eden, endişeyle içine kapanması yolunda alınan, dahası Kosova'nın üzerindeki teritoryal hak iddialarını tarihsel dönemeç içerisinde mitler arası homojen karakteri mümkün kılabilen büyük göç dalgalarıyla sınırlar dışına itmeye yöneltecek icraatlar olarak değerlendirmek mümkündür.

6.2.4. Ekonomi Alanında Durum ve Yaptırım Politikasının Yansımaları

1990'lı yılları baskı ve dışlanma pratikleriyle karşılayan yerli popülasyon için dönemin reel istatistiksel oranlarını da, artbilenlerdeki çoğulluğu göz önünde bulundurmak adına yakından incelemek gerekirse, Tito sonrası Kosova'da toplumsal ve ekonomik uçurum hızla büyümüş, tarımsal faaliyetlerle uğraşan ve nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Arnavutlar içerisinde sayıları 10 binlerle ifade edilen, önemli bir kısmı da üniversite mezunu, istihdam olanağından yoksun işsiz bir kitle ortaya çıkmıştır (Tılıç, 1999: 94). Öyle ki, bu gelişmeler sonucunda, 1987 yılına gelindiğinde diğer federasyon üyeleri Makedonya ve Karadağ ile birlikte Kosova da ekonomik anlamda resmen iflasını ilan etmiştir (Bora, 1995).

1990 yılında özerkliğin kaldırılması ile birlikte, kararı tepkiyle karşılayan çok sayıda Arnavut işten çıkarılmıştır. Öyle ki toplamda 187.298 kişiye istihdam olanağı sunan şirketlerin, %78 gibi yüksek bir yüzdeyle işçi sayısında indirime gitmesiyle 147 bin Arnavut işten çıkarılmıştır (Bora, 1995: 107) 1995 yılına gelindiğinde kişi başına düşen GSMH'sı 400 dolar olan Kosova, Avrupa'nın son sırasında bulunmakta ve 1991-96 yılları arasında salt ekonomik sorunlar nedeniyle sayıları 500 bini bulan Kosovalı genç, Avrupa'nın çeşitli ülkelerindeki diaspora içerisinde yer alan akrabalarının yanına iş bulma amacıyla bölgeyi terk etmesiyle, yeni bir demografik dalgalanma hattı belirlenmiştir.

Bu kademeli ama etkileyici sayıdaki göçün hemen ertesinde kurulacak olan paralel sistemde, bu diasporik yurttaşların gelirlerinden ayırarak ödedikleri vergilerle finansal altyapısını imkânlı kılmıştır (Yılmaz, 2005: 20). Diasporik popülasyona finansal anlamda sırtını dayamaya yönelik, Kosova'nın teritoryal sınırları içerisinde yer alan popülasyon için bugün dahi halen önemini tam anlamıyla yitirmemiş olan davranış kalıbı, 1990'lara giden yolda bakıldığında Kosova'da yaşayan Arnavutların %80'ine diyasporadan gelen aylık 250-500 dolar arasında yardımlarla ayakta kaldıkları düşünülecek olursa; savaş öncesi Kosova'nın milli gelirinin %25'ini, savaş sırasında ise %45'ini oluşturacak bu desteğin, bölgeye yeniden biçim verilmek üzere harekete geçilen 2000 sonrası dönemde ne denli büyük rol oynayacağı kestirilebilir (Yılmaz, 2005: 20).

6.2.5. Sağlık Alanında Durum ve Yaptırım Politikasının Yansımaları

Diğer yandan, sağlık da 1990'lı yıllarda Kosovalı Arnavutların kamusal düzeydeki temsiliyetinin engellenmesi ile sonuçlanacak kamu kurum ve kuruluşlarından, kamusal düzeydeki hizmetlerden ve kamusal alanın uzamsal boyutundan kendini geri çekme refleksine gerekçe olarak gösterdiği en önemli etmenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki Nita Luci tezinde, Sırp yöneticilerin Yugoslavya içerisinde Arnavutlara yönelik ayrımcı veya aşağılayıcı bakış açısını, kültürel farklılaştırma kategorisiyle de desteklenmiş, altı çizilmiş ve vatandaşlar üzerinde fiziksel nedenleri görünür kılınmış bir süreçle tariflediğinden bahseder. Dahası Arnavutların otorite gözündeki başlıca temsiliyeti bereketlilik veya üreme üzerinden bağlamsal olarak kurulmuş, özellikle de Arnavut erkeği ön plana çıkarılmıştır.

Luci, bu noktada Sırpların en önde gelen siyasi endişelerinden birinin Kosova'daki yüksek doğum oranları olduğunu ve bunun bir tehdit olarak algılandığını hatırlatır. (Salecl 2000; Bracewell 2000, Akt. Luci) Yugoslavya dönemi sosyalist rejiminin övünçle bahsini ettiği Kosova'ya yönelik büyük sağlık hamlesi ve yükselen sıhhatli yurttaş sayısı ile insan ömrü gibi anlatı ve istatistiksel veriler, 1990'lara gelindiğinde hem ayrımcı politik yaklaşım hem de Luci'nin de ifade ettiği yüksek doğal artışın bir tehdit unsuru olarak görülmesi nedeniyle otoritenin sağlık alanında bölgeye yaptığı yatırımı minimize ettiği veya en azından çok öncelikli alanlardan biri olarak değerlendirmedeği bir safhaya geçtiğinin

göstergesi olarak; öncelikle 2000'in üzerinde sağlık çalışanı zorla işlerinden atılmış, tıp enstitülerinin sayısında indirime gidilerek 41'den 11'e azaltılmış, merkez yönetimleri etnik olarak Sırp ve Karadağlı unsurlara bırakılmış, çocuklara uygulanan aşı programları iptal edilmiş ve nüfusun %90'ı sağlık ve sosyal koruma haklarından mahrum bırakılmıştır (Yılmaz, 2005:14).

Yazar Murat Yılmaz bu noktada, tüm bu müdahalelerin doğal bir sonucu olarak basit ve önlenbilir sağlık nedenlerinden kaynaklanan çocuk ölümlerinde ve bulaşıcı hastalık oranlarında hatırı sayılır bir artış yaşandığını dile getirir. Dahası hem kamu kuruluşlarına duyulan güvensizlik hem de ayrımcı politikaların yarattığı korku ortamı nedeniyle doğumların çoğu evlerde, sağlıksız koşullarda ve tıbbi destek olmaksızın yapılmaya başlanmış, bu sıhhi olmayan koşullar da anne ve çocuk ölümlerini arttırmıştır (Tılıç, 1999:106).

Aynı dönem içerisinde Tılıç, otoritenin bir kurumu olarak görülen sağlık makamlarına ve dolayısıyla hastane hizmetine karşı duyulan güvensizliği etkileyici bir istatistiksel veriyle pekiştirecek bir anekdot aktarır. Öyle ki, 1993 yılının başında Kosovalı çocukların yüzde 90'ı, Belgrad'tan gönderilen ilaçların onları kısırlaştıracağı inancıyla aşılattılmamıştır. Buna ek olarak, tıp alanında nitelik ve meziyetleri dolayısıyla liyakatinden bağımsız olarak Arnavut sağlık personelinin işlerinden uzaklaştırılması, doktor reçetelerinin ve raporlarının Sırpça yazılması zorunluluğunun getirilmesi, (kimi Arnavut kaynaklarına göre) 1990 yılı sonrası işlerinden olan ve ailelerine bakamaz duruma düşmüş yaklaşık 80 bin Arnavutun sosyal güvenlik hizmetlerinden, hastanelerden yararlanmaları da olanaksız hale gelmiştir. Luci ise dönemin otoritesi için, jinekoloji muayenehaneleri ve Priştine Hastanesi'nin çalışanlarının Belgrad'ın 'özel nedenlerle' empoze ettiği direktifler doğrultusunda ilk hedef olmasını sürpriz olarak karşılamamaktadır. Tıpkı yaşanan tecavüz vakalarıyla da kurduğu bağlamsallık açısından, bu tür müdahaleleri yüksek doğal artışa ve bereketlilik üzerinden üretilen Kosova'ya yönelik kamu politika ve algılayışına bağlar (Luci, 2014).

1990 yılının Mart ayında sadece Arnavut okul öğrencilerini etkileyen bir zehirlenme olayı ve kimi diğer zehirlenme vakaları 1990 Eylül'ü gibi geç bir tarihe kadar devam etmiş ve duyulan güvensizliği iyice arttırarak kamusal düzeyde sağlık hizmeti ve sağlık

mekanlarından da arınmış bir yerli popülasyonu, kendi sıhhi koşullarını ve tedavi amaçlı mekanizmalarını kurmaya itmiş gözükmektedir (Yılmaz, 1990).

6.2.6. Kültür-Sanat Alanında Durum ve Yaptırım Politikasının Yansımaları

Ekonomi ve sağlık alanlarında yerli Kosovalı Arnavut nüfusu ayrıştırıcı ve dışlayıcı, kamusal düzlemde de ket vurucu uygulamalar kültür ve sanat alanında da tezahürlerine paralel olarak rastalanacak, çalışanların sistematik ve hızlıca işlerinden atılma hamlesiyle kavuşmuş gözükür. Aslı itibarıyla 1970'lerden 1980'lerin neredeyse sonlarına kadar bilinçli ve örgütlü bir toplumsallık deviniminin itici gücü sayılabilecek eğitim kurumunun bilimsel, kültürel ve sanatsal olmak üzere tüm etkime alanları Kosova Bilim ve Sanat Akademisi, Arnavutça Bilim Enstitüsü, Tarih Enstitüsü, Kosova Ulusal Tiyatrosu'nun çalışmalarının durdurulması, yasaklanması ve bu kurumlara yönelik ayrılan kamu bütçelerinin dondurulması nedeniyle neredeyse sıfırlanmış hale getirilmiştir. Kosova Ulusal Üniversite Kütüphanesi'nin Arnavut kökenli çalışanları yerlerine Sırp ve Karadağlı etnik kökenli çalışanlar getirilmesi suretiyle işlerinden uzaklaştırılmışlardır (Yılmaz, 1990).

6.2.7. Medya (Basın-Yayın) Alanındaki Mevcut Durum ve Yaptırım Politikasının Yansımaları

Bir diğer önemli kurum olan basın yayın da yerli popülasyonun kamusal düzeyde kendini dışavurabildiği veya en azından yayınlar bağlamında uydular vasıtasıyla küresel alanda "görünür" kılabilirdiği bir alanken, yazar Hugh Poulton, çatışma halini alan dönemin daha çok başlarında, Arnavutça yayın yapan medyanın önce baskı altına alınıp, daha sonra da yasaklandığını vurgular. Öyle ki Poulton'ın aktardığına göre, Priştine'de yayımlanan başlıca anaakım Arnavutça gazete olan *Rilindija*'dan 30 kadar gazeteci, Şubat 1989'da etnik Arnavutların "*Stari Trg*" meydanında yaptıkları bir siyasal grevi haber olarak vermeleri sebebiyle işlerinden atılmış ve bir yıldan kısa bir zaman içerisinde *Rilindija* sadece beş editör ile yönetilir duruma gelmiştir (Akt. Poulton, 1993). Dahası, Arnavut dilinde yayın yapan Priştine Radyo ve Televizyonu'nun bu dildeki faaliyetlerine son

verilerek aynı yılın Ağustos ayında da Rilindija gazetesi, bir sonraki karara kadar yayın yasağına maruz bırakılmıştır.” (Poulton, 1993).

6.2.8. Eğitim Alanında Durum ve Yaptırım Politikasının Yansımaları

Kosova’da 1990’lı yılları, aslı itibarıyla en yoğun bir biçimde karakterize edecek olan ve çıkarımları sonucu ürettiği sistemi, diğer tüm alanları da besleyecek şekilde, efektif bir reaksiyonel kurum olma özelliğini barındıran eğitim kurumundan bahsetmek kaçınılmaz olarak gerekli ve önemlidir. Yerli popülasyon açısından, eğitimsel mekanizmaların, tarihsel süreç içerisinde ne denli büyük bir rol oynadığından önceki bölümlerde etraflıca bahsedilmişti. Öyle ki Kosova Arnavutları arasındaki büyük dönüşümü başlatan, belki de 19.yy sonrası kentlileşen orta sınıf üretiminden sonra, kendi kendine her alanda yetebilir ve kendini yönetebilir nüfusu da niteleyen eğitim kurumu; 1970’lerle başlayan ve Priştine Üniversitesi’nin kurulması itibarıyla katalizör etkisi gördüğü ve sonrasında da emansipe dönem boyu geliştirerek dönüştürdüğü toplumsallığını 1981’den başlayarak ayrı bir entite statüsü kazanma iddiasının alt tabanını dolgulayan kaynak olması itibarıyla, bir yandan Kosova Arnavutları için muhakkak muhafaza edilmesi ve her şartta sürdürülebilir kılınması gereken bir kurumken bir diğer yandan Sırp otorite içinse, sosyalist rejimin “fazlaca” lütfettiği özgürlük ortamının en tehlikeli kaynağı olarak yok edilmesi, mutlak hırpalanması hedeflenen alan olarak ön plana çıkmıştır. Öyle ki, 1968, 1970, 1974, 1981, 1989 gibi tarihler ve hatta daha ileride görüleceği üzere 1997 gibi aralıklardaki değişim ve dönüşüm talebiyle ortaya çıkan neredeyse her kamusal hareketlenme, kendisini kaçınılmaz bir biçimde, kitlesel öncülük bazında üniversite öğrencileri ve mekân bazında üniversite veya eğitim bina ve kampüsleriyle “görünür” kılmaya çalışmıştır.

Bu noktada, 1990’lı yılların Sırp otoritesi tarafından Kosovalı Arnavutlara kamusal görünürlük bazında ket vurucu hamlelerinin eğitim alanındaki yansımalarına bakıldığında öncelikli olarak, 1990 yılının sonlarında, Sırp Parlamentosu’nun Kosova’daki orta öğretim kurumlarının yarısının kapatılmasına yönelik verdiği karar göze çarpar. Bu kararların verilmiş arifesinin hemen öncesinde yazar Murat Yılmaz’ın “Bağımsızlık Yolunda: Kosova” isimli kitabından hareketle sunduğu istatistiksel verilere bakılacak olursa Kosova’da 14 okul

öncesi eğitim kurumu ve 24 eğitim tesisi; 320 bini aşkın öğrenci ve 14.500 öğretmeniyle 837 ilkokul; 60 binden fazla öğrencisiyle 61 lise ve 25 binden fazla öğrencisi, 1100 öğretim üyesi ve akademisyeniyle 13 fakülte ve 7 eğitim akademisinden oluşan bir üniversite bulunmaktadır (Yılmaz, 2005).

Aslına bakılırsa eğitim alanında baş gösteren özgürleşme hareketleri ve reaksiyonel dışavurumun geçmişi 9 yıl öncesine, 1981 yılının Mart ayı başında Arnavut tarih profesörü Ahmet Maloku'nun tutuklanmasına tepki olarak öğrencilerin Priştine Üniversitesi'ni işgal etmeleriyle başlamış, öğrencilerin “yemeklerin iyileştirilmesi” taleplerini de içeren bir listede siyasi maddelere de yer vermeleri üzerine, üniversiteye giren polis olaya müdahale etmiş ve öğrencilerin pek çoğu tutuklanmıştır (Bora, 1995:101).

Bunun yanı sıra Sırbistan'da Sırbistan Parlamentosu, okullara Sırp ve Ortodoks azizleri Aya Sava, Dositey Obradoviç, Vuk Karaciç ve Nyegoş'un portrelerinin asılması; Ortodoksların kutsal Aya Sava günü olan 27 Ocak ayinine öğrencilerin katılımının zorunlu olması gibi yasal çerçeveye kavuşturduğu kanunlar koymuş ve Kosova'da da geçerli kılınması için hazırlıklar yapılması üzere direktifler vermiştir. Dahası, 1990/91 öğretim yılına gelindiğinde eski sosyalist dönem “Kosova Özerk Bölgesi” yasalarının tanıdığı kültürel haklar çerçevesindeki müfredata göre eğitim görmüş olan, 100 binin üstünde Arnavut öğrencinin sınıfta bırakılacağı açıklanmıştır (Bora, 1995:144).

Sırp yönetimin mekânsal uzanımlar açısından kamusal alan içerisinde, kamu hizmeti verilen tüm kurumlara karşı yerli popülasyon üzerinde kurduğu baskı ve korku ortamı karşısındaki olumsuzlanmış “güvensizlik” hissine dayalı, “görünüm” zemininden uzaklaşarak kaybolma hali, eğitim kurumları olan okullarda salt dışsal bir alan üzerinden tanımlanmakla sınırlı kalmayacak biçimde yapısal ölçekte de önce maddi olmayan, daha geçlerde ise somut ve maddi, bir başka deyişle maddesellikte tanımlanacak bir segregasyon veya ayrıştırma yoluna gitmiştir.

Öyle ki okullar bazında Sırp yönetim, ilk olarak kamusal alanın ya da kamusal alanın en önemli varouşsal özelliklerinden biri olan farklılıkların karşılaşmasına imkan tanıma zemini olma özelliğine ket vuracak uygulamasını, gün içerisinde etnik kökene dayalı bir başka deyişle etnosentrik vardiya üretmesiyle, Arnavut, Sırp ve daha az etkili olmakla

birlikte diğer azınlık unsurlar arasında okula giden öğrencilerin birbirini görme, birbirilerine temas etme, diyalog kurma, birbirilerini tanıma, oyun oynama vb. imkanlarını kısıtlayıcı kararlar almıştır.

Yazar Zijadin Gashi'nin 2014 basımı kitabına göre Kosova'da 1990 yılında başlatılan okullardaki etnik ayrıma dayalı ders saati uygulamasının Sırp otoritelerce gerekçesi, Kosova'nın geneline yayılan etnik tansiyonların Sırp öğrencilerde güvensizlik hissi yaratması olmuştur (Shahini, 2016). Ki bu tek taraflı etkilenme tahayyülü, gerekçeyi çocuk olmaları itibarıyla geçersiz kılarken, karşılaşma imkânlarının kısıtlanması aynı toplumsallığın farklı kimlikli artbileşenlere sahip üyeleri arasında, oldukça küçük yaştan itibaren birbirlerine karşı mekânsal düzeyde “görünmez” kılınmaları itibarıyla; ayrışma oranları yükselmiş, yabancılık niteleyen, ötekileştirme mekanizmalarını katalize edici bir ortam yaratmıştır. Bu sayede, üst anlatının kimlikler arası sabitletiği rollere yönelik söylemlerin üretilmesi kolaylaşırken , bu söylemleri daha çok küçük yaşlardan itibaren sempatanlıkla karşılama veya dikte edilene ikna olma halini olanaklı kılmış bir uygulama olarak öne çıkmıştır.

Kültürel, sosyal, öğrenim, sağlık vd. birçok kamusal alanda, kamusal hizmet ve kamusallaşma edimlerinde, dışsal ve açık olan her türlü alan ve pratikten yoksun bırakılma halinin, öncül safhalar ve sırasında aynı segregasyonun salt okullarda değil, etnosentrik bir mekânsal tezahür bazında, kafelerde, restoranlarda hatta sokaklarda veya kısıtlı imkanlar dahilinde takınılan semtlerde dahi ayrıştırıcı, sabitleyici, kontrol edilebilir anlamda edilgenleştirici bir yaklaşımla Arnavutlar, Sırp, Türkler vd. topluluklar arası kullanımlarıyla farklılaşan tariflerle tariflendiği bir dönemin yansımaları olarak ifade edilmişlerdir.

1996/97 öğretim yılında ilkokula Kosova'nın Prizren kentinde başlamış ve NATO'nun 1999 yılının Mart ayında başlatacağı bombardıman sürecine kadar derslerini o dönemki ismiyle “17 Kasım” (şu anki ismi “Mati Llogoreci” olan) ilkokulunda, devletin tanıdığı imkânlar çerçevesinde Türkçe dilinde sürdürmüş yeni bir öğrenci olarak, bu görünürlük/görünmezlik halini mekânsal bazda birebir hissettiğimi ya da nasıl deneyimlendiğini anımsıyorum. Aynı mahallede birlikte yaşayıp sosyal aktivitelerimizi, çatışmaların sürdüğü dönemlerde dahi kısmen de olsa devam ettirdiğimiz Arnavut kökenli

arkadaşlarım, mahalle ölçeğinde birebir görüp, temas boyutunda karşılaşma imkânım olduğu bir “görünürlük” ortamı içerisinde tanımlanırken; her ne kadar nüfusları itibarıyla hem Sırp hem de Türk unsurlardan daha fazla sayıyı teşkil etseler de okuldaki ortam içerisinde etnosentrik vardiya düzeni sebebiyle aynı arkadaşlarımızla “görünmez” olarak ayrı zaman dilimleri içerisinde dersleri takip ettiğimizi ve okulda bulunmadıkları süreç içerisinde, kentteki Arnavut olmayan nüfusun, çatışma ortamının varlığı yüzünden gidenlerin de oranı göz önüne alınırsa, az kalan unsurlarından öğrencilerin tüm okulu o zaman aralığında tamamen dolduramadığı, dolayısıyla sınıfların gündüz vardiya boyunca tam kapasite çalışmadığını anımsıyorum.

Okullardaki ayrıştırma işlemlerinden üç hafta sonra, 22 Mart 1990’da eş zamanlı olarak Kosova’nın değişik kentlerinde toplu öğrenci zehirlenmeleri yaşanmış, yıl boyunca devam eden benzeri vakalar sonucu çoğunluğu Arnavut olmak üzere 7,000 – 8, 000 arası öğrenci bu durumdan etkilenmiştir (Shahini, 2016).

Eylül 1991’e gelindiğinde Sırp güçleri Hırvatistan’da çatışmalara başlamışken, Kosova’da Sırp polisi öğretmen ve öğrencilerin girişlerini engellemek amacıyla okulları çevrelemiş, bu periyodik gelişmeler hızını arttırırken tarihi itibarıyla daha önce, Ekim 1990’ı gösterdiğinde, Sırbistan hükümeti tarafından Kosova’daki okullara, içeriklerinde ağırlıklı olarak Sırp tarihine ve kültürüne özel bir yer verilen yeni müfredatı zorunlu olarak tek taraflı bir biçimde sunmasının ardından geçen süreçte, Sırpça öğretime karşı çıkan ve yeni ders programını uygulamayı reddeden öğretmenler ve öğretim üyeleri, bu durum karşısında kaçınılmaz olarak işlerinden uzaklaştırılmış ve yerlerine Sırp okul müdürü ve öğretmenleri getirilmiştir. Aynı zamanda Arnavut kökenli ailelerin tepki olarak yeni müfredatı uygulamaya başlayan okullara çocuklarını göndermemesi sonucu, sayılarının 300 ila 450 bin arasında olduğu tahmin edilen öğrenci okula gidemez durumda kalmıştır.

Öte yandan devlet ve özel kütüphanelere yönelik sistematik saldırılar sonucu 65 kütüphane ve yüzlerce Arnavutça kitap yok edilmiş ya da zarar verilmiştir. Arnavut kültür, edebiyat ve tarihine referans veren kaynaklar Slav ya da Sırp referanslarıyla yer değiştirilerek, kimi Arnavut aydınlarının savunduğu haliyle insan hakları diskurunda ‘kültürel soykırım’ olarak geçen müdahalelerde bulunulmuştur. Yazar Besa Shahini, “Direniş İçerisinde Dersler: Kosova’nın 1990’lı Yıllardaki Paralel Eğitim Sistemi” başlıklı makalesinde, otoritenin bu

müdahalelerin amacının, Arnavut öğrenciler arasında milli aidiyet hissini zayıflatmak olduğunu ileri sürmektedir. Öyle ki, “kültürel soykırım” olarak tariflediği bu süreç, bir ulusun fiziksel olmayan yıkımı (çözülmesi) için kasti olarak yürütülmüş bir planın yansımalarıdır (Shahini, 2016).

6.3. DİRENME ARAÇLARI: SİVİL DİRENİŞ HAREKETİ VE KARŞI-KAMUSALLAŞMA MEKÂNLARININ İNŞASI

Bir diğer kamusal hizmet olan eğitim alanında da kamusallaşma olanağı oldukça kısıtlanan Arnavut toplumu için, ulus inşa süreçlerinden itibaren çok önem arz etmiş ve varoluşsal olan bu unsuru sürdürülebilir kılmanın bir yolu olarak karşı kamusal üretim, paralel kurumlar inşa etme kararı alınmıştır. Tarihsel süreç içerisinde de kentsel yerleşimlerdeki Osmanlı nüfuzu altında yaşayan popülasyona paralel; harita üzerinde bağımlı, fiiliyatta kendi kendini idare eden klanlar olarak paralel yönetim; bir diğer yanda uzanımları günümüze kadar gelen sekülerist , sözleşmecilik sonrası hukuki bağlayıcılık karşısında paralel olarak kökenlerini 13.-14. yy.’daki ortaçağ kanaat önderi Lek Dukagjini bazlı örfi kanunlarını aralarında geçerli kılmasıyla yasalar; ve tanzimat dönemiyle birlikte devletin sağladığı mederese, Müslüman okulları ve Hıristiyan teba okulları karşısındaki Arnavutçu paralel eğitim kurumlarından hareketle öğrenim bazında idare etmiş bir topluluk için; 1990’lı yıllar içerisinde de böyle gizil, gölge veya paralel olarak nitelendirilebilecek kurumu örgütlemek “çökelmiş bir pratiği” farklı veçheleriyle, bu sefer 20.yy’ın sonlarına doğru kentleşmiş, çok daha örgütlü ve eğitilmiş, birçok alanda nitelik barındıran bir toplumla yapması, kronolojik izlek açısından olası bir reaksiyonel direniş aracı olarak öne sürülmüştür. En nihayetinde ekonomi, sağlık, politika, medya, hukuk vd. alanlarda kamusal düzeyde her türlü uzamsal/zamansal tabanlı olanaklardan dışlanmış bir toplum için yeraltına inme ve bu birikimlerini, gündelik yaşamsal pratiklerini, dışsal olmayan içsel/kapalı/özel olarak tanımlanan mekanlarda sürdürme kararları her türlü konvansiyonel kılıf ve anlamıyla birlikte tersyüz edici yeni bir süreç tariflemiştir.

Paralel eğitim kurumlarını örgütleme kararı sonrasında, 100.000'in üzerinde sayıda öğrenci kalıcı olarak, sayıları 3,200'ü bulan okula dönüştürülmeye çalışılan özel evlere, bodrumlarına ve/veya garajlarına geçerek eğitim görmeye devam etmiştir. Toplamda sayıları 400,000'i bulan Arnavut öğrenciler Ocak 1992'ye kadar okula katılamamış, derslerini takip edememiş ve bu ortamdan uzak kalmışlardır. İlk sömestir, devlet okullarındaki ilkokul öğrencileri için ayrılacak okul bölümlerini tartışmakla veya münazarasıyla geçmiştir. Aynı zamanda, çoğu tamamıyla eğitim amacıyla kullanılmaya müsait altyapıya sahip olmasa da lise ve üniversite öğrencilerine eğitim verebilmek amacıyla özel evlerin arayışı da aynı döneme denk gelmektedir. Bu bağlamda kamusal alanda sayıları yüz binlerle ifade edilen bir öğrenci popülasyonunun, kamusal hizmetlerini dışsal olmayan içe dönük mekanlar aracılığıyla görüyor olması ilginç ve farklı bir deneyim yaratmıştır.

Öyle ki toplumsal sınıf bazında öncelikli olarak eğitim kurumlarının paralellerini üreten bu sistem çok geçmeden, ekonomi, siyaset, sağlık vd. alanlarda da örgütlenerek “paralel bir devlet”i, bir başka deyişle kamuyu örgütleme biçimini kamusal olmayan bir alanda olgunlaştırmıştır. Öte yandan başkent Priştine başta olmak üzere, kamusal dışına itilmiş kamusal mekânlarla tanımlanamayan bu paralel kurumlar, mekânsal bazda, yer seçimleriyle de şehirlerin eşiklerinde, periferisinde yoğunlaşmış vaziyettedir. Örnek olarak topoğrafyasına konumlanışındaki biçimselliği açısından bir kâseye (çanağa) benzeyen Kosova'nın başkenti Priştine'de şehir merkezi vadi içerisinde ve banliyö yerleşim alanları, onu çevreleyen yükselti tepelerde kurulmuştur. Aslında şehir merkezi çok-uluslu, her etnisiteden vatandaşın yerleşik olduğu bir alanken, banliyöler başlıca ve en yoğun olarak Arnavutların yerleştiği alan olma özelliğini her daim sürdürmüştür.

1990'lara gelindiğinde genişlemekte olan popülasyonla birlikte, eksenel olarak yüzölçümünü de aşan Priştine'de Arnavutların günlük yaşamları yavaşça, yer yer şiddet kullanılarak ve baskı yoluyla şehir merkezinden gittikçe artan bir biçimde banliyölere kaydırılmıştır. Şehir de tıpkı okullar gibi kamplara ayrılmalara tanık olmuş ve sınıfsal bazlı sentler, kimlikleri sabitlenebilir kılmaları açısından bir yandan ast için zorunlu göç ve kapalı, merkezden uzak, kontrolü kısıtlı bir yaşam ve “kamusallaşma” alanı sağlarken, bir diğer yandan ise kimilerine göre üst için Foucault'yu tekrar anımsatacak bir biçimde netleşen, rijit uzamsal tabandaki kimliksel segregasyonu (ayrışmayı) daha kolay

tanımlanabilir, sabitlenebilir, rol verilebilir, etkilenebilir ve en nihayetinde üzerinde iktidar kurulabilir bir ortam yaratmıştır. Dolayısıyla Sırp otorite ve güvenlik güçlerinin, merak konusu olan, bu paralel eğitim kurumlarına kısmen de olsa göz yummasındaki gerekçelerden biri olarak bu mekânı kimlikle sabitleyen iktidar söylemi veya tasavvurlarını hatırlamak anlamlı olacaktır.

Priştine Üniversitesi'ne bağlı bütün bölümler ve liselerin büyük çoğunluğu bu tepelik yerleşimlerdeki özel evlere taşınmış, çoğu kuzeyde “*Kodra e Trimave*“(eski ismiyle: “*Vranjevc*”) gibi en yoksul semtlerde yer alırken, her eğitim kurumunun bir paralelini teşkil edecek şekilde vücuda getirilmişlerdir. İlk birkaç yıl süresince bu ev-okulların masaları, sandalyeleri ya da yazı tahtaları dahi olmamış, öğrenciler yerde birbirlerine çok yakın mesafede oturarak, dizlerinin üstüne yerleştirdikleri defterlerine not tutarak dersleri takip etmişlerdir.

Üst hegemonik gücün mekânsal bazlı ayrıştırma, yer vermeme, kontrol ve baskı ile sindirme girişimleri karşısında, kendi varoluşunu sürdürülebilir kılmamanın bir yolu olarak görülen bu mekanlar, önden sistematik olarak belli kriterlere göre değerlendirilerek seçilmiş veya belirlenmiş değildir. 1945'ten 1974'e kadar dayatılmış tek yönlü bir modernizm projesinin karşısında 1974'ten 1981'e kadar kendi iç dinamiklerinden bir vizyon üretmiş bu topluluk için, karşılıklı vizyonların çatışması belli bir düzlemde sürdürülürken, önce 1981'den 1989'a kadar olan belirsizlik ve regresyon, 1989 itibarıyla da iyiden iyiye etkisini gösteren baskıcı politikalar, vizyonlardan birini bu düzlemin dışına itmiştir. Bu bağlamda karşı-kamusallaşma ve karşı-kamusallaşmanın üretileceği, yürütüleceği, el birliğiyle yönetileceği mekanlar bir yandan karşı ulusal-vizyonu muhafaza etmek bir diğer yandansa yaşanan zamansal-mekansal kırılmadan hareketle öncekinden farklı, alternatif bir devinime, yaşamsal ritme olanak sağlayacak bir alan olarak öne çıkmıştır.

Mekansal referansları hayli yoğun olan baskıcı, soyutlayıcı ve ayrıştırıcı bir muamele karşısında verilecek reaksiyonun yeniden bir mekân arayışı üzerinden tariflenmek istenmesi, mekânın kendi içsel dinamikleri açısından anlam ifade eder. Bir yandan denetim ve üretim aracı olarak iktidar başatlığında bir altyapı olarak araçsallaştırılan mekan, kendi gerçekliği ve buna bağlı olarak kontrol edilemez özerkliğiyle, modernist, teknokrat veya

Kosova'daki bu örnekte olduğu gibi baskıcı yöntemler aracılığıyla iktidarını pekiştirmek isteyen özneler için, kusursuz denetimlerini sabitleme aracı olarak tahayyül ettikleri merkezi yitirme, en nihayetinde kentsel alan içerisinde açılma, “nesne”yi kaybetme gibi kendi içerisinde çelişkili ve endişe verici bileşenler barındırır.

Aslı itibarıyla rasyonel ve düzenli bir işlerlikte, öngörölmüş bir edimsellik rutini içerisinde ve hayli rijit geometriyle tanımlanmış “merkezi” boşlukta inşa edilen konvansiyonel kamusal alanlar olan meydanların, bu deneyimde olduğu gibi gitgide olağan haliyle farklılıkların karşılaşmasına, çatışmasına, temas etmesine olanak tanıyan asli “işlevinden” sıyrıldığı bir döneme geçilmiştir. Bildik düzen içerisinde, yerleşim alanının nüfus açısından çoğunluğunu teşkil eden topluluk olan Arnavutlar bir yandan kamu hizmeti görebilecekleri veya verebilecekleri kamu kurum ve kuruluşlarından uzaklaşırken bir yandan da gündelik kentsel kullanım içerisindeki davranış örüntüleri, açık alanda çizilen mekânsal sirkülasyon izleği bu kırılma ile birlikte kaçınılmaz olarak değişikliğe veya sekteye uğramıştır. Karşı bir kamusallaşma inşa etme fikrinin karşı-mekân yoluyla inşası, bu bağlamda kentsel yaşamın gündelik rutininde ket vurulan pratiklerin yoğunluğu ile halihazırdaki kentsel nüfusun yoğun oranını teşkil eden kullanıcı kitlesi göz önünde bulundurulduğunda neredeyse kaçınılmaz bir seçenek izlenimi verir.

Kentsel meydanların farklılıkların karşılaşmasına olanak tanıyan yapısına karşı kente açılma korkusu; meydanın ve kamusal alanın merkez tahayyülü karşısında, periferik alanların dağınıklığı; kamusal alanın “görünürlük” vasıtasıyla müdahaleye birebir fırsat veren yapısı karşısında, özel alanın kapalılığı, muğlaklığı ve önden kestirilemezliği, Kosova'daki deneyim de bu kırılmayı kendi içerisinde her iki vizyonel öneri açısından kendileri için avantajlı veya dezavantajlı duruma çevirebilecek gerilimli ikili kutupsallıklarla doludur. 1989 yılından başlayarak eğitim başatlığında, hiçbir kurumsal girişimden gelmeyen bireylerin gönüllü olarak mekân hizmeti sunmasıyla birlikte, sistem zamanla kendi içerisinde farklı bir ritimsellik üretmiş, kullanıcılar için gündelik rutin gönüllülere ait belirlenmiş kapalı/özel mekanlarla kendi evleri arasında çizilen rotayla sınırlanmıştır. Bu dönem içerisinde gönüllü olarak geçici zaman aralıklarıyla “eğitim”, “sağlık” vd. işlevlere ayrılan mekanlar, yapım amacı ister konut, ister ofis, ister medrese olsun; kendi fonksiyonalist determinizminden soyunmuş, sokaklar ve dışa açık alanlar,

karşılaşma, biraraya gelme alanlarından çok transit, geçilen, üzerinde pek durulmayan, vakit geçirilmeyen bir filli kullanımla tanımlanmıştır.

Bir yandan kendi ulusal vizyonunun imgeler setini kentsel ölçekte mimarlık yoluyla temsil etmekten uzak kalmış yerli nüfus, diğer yandan etnosentrik bir mekânsal/zamansal ayrıştırma sonucu yaşanan kırılmayla birlikte ilk başta tamamen pragmatik bir reaksiyon vererek başlattığı bu yeni paralel kurumlarla, mekânsal öngörülemezlik ve özerklik sayesinde ulusal vizyonunu sürdürmüş ve hatta kendi müfredatı içerisinde “Kosova Cumhuriyeti” ibareli Arnavutluk’ta ve diasporanın geri kalanında bastırıldığı ders kitapları, “resmi” belgeler vd. kimi medyumlar yoluyla geliştirme imkanı bulmuştur.

Şekil 6.5. Öğrenci ve öğretmenler Priştine’nin merkezindeki külüstür ve terk edilmiş binayı işgal etmeden önce “*Xhevdet Doda*” okulu öğrencileri, birkaç ay boyunca ev-okulu olarak kullandıkları mekânda ders yaparken görülmektedir. Müellif: Shyqeri Obertinca (Akt. Besa Shahini)

Kaynak: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)^[102]

Şekil 6.6. Belgesel-filmde Aralık 1991’de ev-okullardan birinde öğrenciler ders yaparken görülüyor.

“Drums of Resistance – Recalling a Repressed Past”,

Besa Luci, Nita Luci, Faith Bailey and Mathieu Jouffre, 2016

Kaynak: Kosovo 2.0 (<http://archive.kosovotwopointzero.com/>)^[103]

Mekânın alışkanlıklar üreten kullanım örüntüleriyle tariflendiği normal seyirdeki bir yaşamsal rutinden farklı olarak, Kosovalı Arnavutların ulusal kimliklerini, mekânsal kullanımlarını ve tümden toplumsallaşma pratiklerini, “pasif direniş” veya “sivil itaatsizlik” olarak isimlendirilen ve bir “alışkanlık” üretmek için hayli yetecek bir süre olan on yıl içerisinde değişken bir trend ile sürdürdüğü görülür. Bu değişkenliğin sebeplerinden biri olarak konjonktürel sosyo-politik dinamikleri görmek hayli doğaldır. Ancak daha otonom bir alan içerisinde bakıldığında, on yıl gibi azımsanmayacak bir zaman dilimi içerisinde “okul”da görülen “öğrenim” işlevini bir “oturma odası”nda veya “bankoların” arkasından gelecek resmi evrakları bir evin “garajında” ya da “eğlence” amaçlı çıkılan bir zaman dilimini bir “sığınak” veya “bodrum kat odasında” görmüş; Arnavut etnik arkaplanından geliyor olmak dışında herhangi bir türdeş niteliği barındırmayan bireylerin toplumsal katman içerisinde farklı meslek, yaş, cinsiyet, ideoloji vd. gruplardan geldiğine bakılmaksızın, her daim değişen, dönüşen bu mekânsal/zamansal devinir sistem içerisinde birer “mikro toplumsallıklar” veya kentin öngörülmemiş alanlarına dağıtık “kan bağı olmayan klanlar” halinde yeni örüntüler dokuduğu görülmüştür.

Şekil 6.7. 1990'lı yılların Priştine'sinde günlük yaşamsal rutinden bir kare.

“Drums of Resistance – Recalling a Repressed Past”,

Besa Luci, Nita Luci, Faith Bailey and Mathieu Jouffre, 2016

Kaynak Website: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>) ^[104]

Bu sürecin mekâna, mimarın disipliner dilinden sıyrılarak söylenecek olursa, ne işlevsellik ne estetik ne de dayanıklılık gibi bildik tarifler üzerinden tariflenemeyeceği bir deneyime kapı araladığından bahsetmek gerekiyor. Aynı kırılmanın, konvansiyonel anlamıyla ulusal vizyonların öngördüğü biçimde, kimlik üzerinden veya kimliği absorbe edebilen, kendisine içkin bir kimlikle tarif edilmeye çalışılan mekân tahayyülünü de boşa çıkardığı rahatça söylenebilir. Öyle ki, 2016 yılında Prizren'de düzenlenen “Dokufest Kısafilm ve Belgesel Festivali'nde” prömiyeri yapılan ve 1990'lı yıllara kuşaklararası bir bakışla dokunan “Direniş Davulları” (Orj. *“Drums of Resistance”*) belgesel-filmde dönem içerisinde paralel eğitim kurumlarında eğitim görmüş Luci kardeşler ile sınıf arkadaşları, öğretmenlik ve gönüllülük yapmış ebeveynleri ve aile dostlarının, bir masa etrafında veya günümüze kadar gelmiş veya değişime uğramış bu mekanlarda yaptığı konuşmalarda, bir yandan mekanın belirleyiciliğine yönelik tahayyüllerin geçersizliğine tanık olurken, bir yandan da olağandışı bir yaşam ritimselliğiyle kullanılagelmiş mekanlardaki sürdürülebilir kılınan veya sürdürülebilirliği sağlayan etmenin, aslı itibarıyla sosyolojik bazlı, karşı-kamusallığın öznelerinden kaynaklandığını görürsünüz. Bu dönem içerisinde mekân değişken kamusallaşma edimlerine altyapı sağlayan, baskı karşısında “görünmezlik kılıfı” veya “işini daha rahatça görmek” gibi imkanlar veren bir araç olarak kullanılmış izlenimi verir.

Şekil 6.8. Filmde gösterilen, varlığını hala koruyan paralel okullardan birinin günümüz Priştine’indeki durumunu gösteren bir fotoğraf. Müellif: Faith Bailey
 “Drums of Resistance – Recalling a Repressed Past”, Besa Luci, Nita Luci and Mathieu Jouffre, 2016
 Kaynak: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)^[105]

Şekil 6.9. Belgesel filmde Nita Luci, yemek masasında lise döneminde beraberce deneyimledikleri anıları misafirleriyle anımsıyor. Müellif: Faith Bailey
 “Drums of Resistance – Recalling a Repressed Past”, Besa Luci, Nita Luci and Mathieu Jouffre, 2016
 Kaynak: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)^[106]

Şekil 6.10. Luci'nin annesi, savaş öncesi Yugoslavya'sında kamu kadrolarında görev almış jenerasyonundan arkadaşları ile bir araya gelerek döneme dair anılarını yad ediyorlar.

Müellif: Faith Bailey, *“Drums of Resistance – Recalling a Repressed Past”*, Besa Luci, Nita Luci and Mathieu Jouffre, 2016, Kaynak: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)^[107]

Şekil 6.11. 1990'lı yıllar boyunca ilkokul çağını yaşamış günümüz gençleri yeniden biraraya gelerek anımsadıkları deneyimleri hakkında konuşuyorlar. Müellif: Faith Bailey, *“Drums of Resistance – Recalling a Repressed Past”*, Besa Luci, Nita Luci and Mathieu Jouffre, 2016, Kaynak: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)^[108]

Kriz öncesi dönemde kamusal alan içerisinde, dışa açık olağan kullanım kapasitesine sahipken, karşı-ulusal vizyon üretimini, konvansiyonel dinamikler üzerinden üretmiş yerli nüfus için mekan, kriz döneminde , akıbet deneyiminde yaşanan istisnai durum karşısında verilen alternatif katmanlı reaksiyonla birlikte, katılaştırıcı, kimlik ve işleve içkin algılanış periyodundan çıkmış, üst hegemonya karşısında pragmatik olarak karşı-kamusallaşma, kamunun dışladığı hizmetlerden doğan açığı kapatma amaçlı kullanılagelmiştir. Dolayısıyla her ne kadar karşı-kamusallaşma mekanları nitelendirmesi/isimlendirmesi, hem çalışma başlığı içerisinde hem de literatür içerisinde kendisine yer bulmakta olan bir kavram olsa da, karşı-kamusallaşmanın mekânsal uzanımları olmakla birlikte, kanonik ve sınıflandırılabilir, tipolojisi üretilebilir, tanımlanabilir bir “mekânsal taksonomi” inşası gütmeye başladığını belirtmek gerekiyor.

Başlıktaki “karşı-kamusallaşma mekanlarının inşası” ifadesi ile bu sayede hem provakatif hem sorgulamaya olanak sağlayan hem de ulusal vizyonların çatışma periyodundan sapılan bir dönemde mekânsal öngörülerden nasıl çarçabuk vazgeçilebileceğine yönelik bir girizgâh yapılma imkanı doğdu. Nihayetinde mekânsal uzanımları olan etnosentrik bir segregasyona uğrayan öznelere yürüttüğü “karşı-kamusallaşma” hareket(ler)i; oturma odasında bırakılan okul masa, sandalye ve tahtası ya da bodrum kata asılan disko topu ile renkli ışıklar veya resmi belgelerin basıldığı bir araba garajı ile eklediği donatılar, ürettiği geçici strüktürler, kullanıma olanak sağlayan ambiyans ile mekanı üretmiştir. Ancak bu üretim, kanonize ve kristalize bir sınıflandırmadan ziyade, mekânı, alternatif bir yaşamsal ritmin kendi devinimselliği içerisinde üretmiş, yan etkilerin, akıbet deneyimi içerisindeki olağandışı bileşenlerin öngörülemez değişimselliği karşısında da tüketip, kapatıp yeniden üretmiştir. Dolayısıyla karşı-kamusallaşma mekanları, bir sonuç ya da tümevarım ifade etmez. Kendi zamansallığı içerisinde konjonktürel ihtiyaçlara cevap vermiş ve o devinimsellik içerisinde o günkü anlamıyla kullanımını tamamlamıştır. Dahası, bu mekanlar, burada kullanıldıkları anlamıyla yeniden aynı fiziksel alanlarda üretilme potansiyelini içermekle birlikte, sabitlenemez toplumsal devinimlerin gerektirdiği koşullar içerisinde hiçbir kalıcılık veya yeniden kullanımı temin etmezler.

6.3.1 Paralel Eğitim Yapıları ve İşleyişleri Kapsamında İstisnai Bir Örnek Olarak Priştine “Xhevdet Doda” Paralel Eğitim Kurumu

Birer direniş “aracı” olarak kullanılan paralel “karşı-kamusallaşma mekanları”nın öngörülemezliği ve muğlaklığına istisnai bir örnek olarak Priştine’deki “Xhevdet Doda” (Tr. *Cevdet Doda*) okulundan bahsetmek faydalı olacaktır. Yazar Besa Shahini, 1990’lardaki paralel eğitim kurumlarında eğitim görmüş bir öğrenci olarak anılarını aktarırken şehir merkezinde Arnavutların derslerini takip edebildiği tek okul olan “*Xhevdet Doda*” lisesinden söz etmektedir. Günümüz Azize Teresa Katedrali’nin yerindeki “*Xhevdet Doda*” lisesi iki katlı ve dönemi itibarıyla hayli yıpranmış bir binadır. Sırp öğretmen ve öğrencilerin, Arnavutların uzaklaştırılmasıyla tam kapasite hizmet veremeyen şehirdeki daha güzel ve koşulları iyi eğitim binalarına transferiyle birlikte, “*Xhevdet Doda*” boş kalmıştır. Birtakım engellerin aşılmasıyla birlikte Arnavut öğretmen ve öğrenciler Eylül 1992’de binayı ele geçirebilmiştir.

Yazar, binada küçük sınıflar, yetersiz yalıtım ve sayıları 800’ü bulan öğrenciye bir tek tuvalet düştüğünden bahsetmektedir. Masalar, sandalyeler ve öğretim materyalleri çoğu zaman eksiktir. Herhangi bir kütüphae, laboratuvar ya da deney odası bulunmamaktadır. Küçük tahta ve kömür kalıntıları soğuk kış günlerinde ısıtma amaçlı kullanılan malzemeler olarak öne çıkmaktadır. Shahini, bu kısmi olarak, direniş sonucu kentsel alanda “görünürlük” kazanabilmiş okuldaki deneyiminden bir yandan bir hüzün, bir yandan nostaljik bir burukluk, bir yandan da övünçle bahsetmektedir. Öyle ki okul, bünyesinden yetiştirdiği kadrolarla daha sonra başta başkent Priştine’nin “Kendin Karar Ver Partisi’nden” (Orj. “*Vetvendosje*”) 2010’lar itibarıyla tüm kamusal çevresi üzerinde kararlar verecek belediye başkanı Shpend Ahmeti olmak üzere, Kosova’nın savaş sonrası ortamında önemli roller alacak aktörler çıkarmıştır. Shahini’nin ifade ettiği haliyle:

“Herşeye rağmen burası şehirdeki en iyi okuldu. Kamu (devlet) binasını kullanıyor olmasıyla nedeniyle çok popüler hale gelmişti. İlkokullardan sadece

en iyi öğrenciler seçilip alınıyordu.... Sonuç olarak “Xhevdet Doda”nın eski öğrencileri batının en iyi üniversitelerinden burslu eğitim hakkı kazanarak yurtdışında okuma fırsatı kazandı. Bir kısmı uzmanlık alanlarında liderlik yapmak üzere Kosova’ya döndü. “

Bu bağlamda eğitim kurumları, paralel düzlemdeki görünmez veya görünür faaliyetler ile varlıklarını sürdürürken, daha geç ülkeye, kurulduktan sonra biçim verecek failler, tüm kamusalılıklarını, toplumsal devinimlerini, karşılaşma, temas etme ve ortak Arnavut milli kimlikleri haricinde, türdeş olmadıkları kişilerle bir araya gelme imkânını ev-okullarda almış ve eğitim, karşı ulusal dayanışmayı ve vizyonu örgütleyebilmiş başat kurum olarak öne çıkmıştır. Buna ek olarak özel ile kamusal, içsel ile dışsal, açıkile kapalı vb. ikili karşıtlıkları tanımlayan bu dikotomik yarılmalara mahal verecek tersyüz edici ve olağan dışı akıbet deneyiminde, üst hegemonya karşısında evrilen mekânsal üretimi, devinimsel bir tüketim ve uçuculaşan, bir belirip bir kaybolan bir kullanım veya materyalize edilemeyen, katılaştırılmayan bir dokudan farklı olarak, “Xhevdet Doda” gibi istisnai “okullar” da dönem içerisinde “bildik” işlevlerini kısmen sürdürmüş görünmektedir.

Şekil 6.12. Priştine Belediyesi’nin yıkım kararı öncesi “Xhevdet Doda” binasının görünümü. Şu an aynı konumda “Rahibe Teresa Katedrali” yer alıyor. Müellif: Shyqeri Obertinca (Akt. Besa Shahini)

Kaynak: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)^[109]

Şekil 6.13. Bu dönem içerisinde “Xhevdet Doda” okulunda eğitim görmüş olan ve fotoğraf arşivinde döneme ilişkin görseller biriktirmiş Sead Rama ve sınıf arkadaşları lise son sınıf zamanında görülmektedir

Müellif: Sead Rama, Kaynak: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>) ^[110]

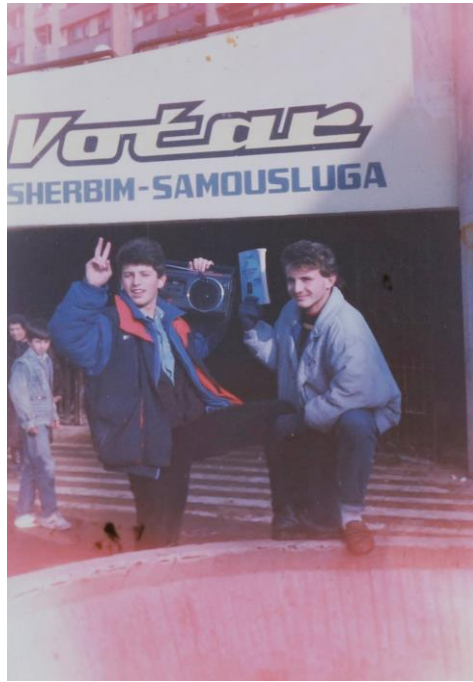
Diğer yandan, “Xhevdet Doda” örneği, karşı-kamusallaşma bağlamında üretilen devinim içerisindeki çoklu direniş mekanizmalarının konvansiyonel araçlar da dahil pragmatik itkilerle hareket edebildiğini görmek anlamında anlamlı bir örnektir. Öte yandan sağlık, eğlence, siyaset vd. kimi etkinlikler de tüm sınıflandırmalar-üstü, işlev-aşırı mekanlarda, zamanlarda, öngörülmedik yaşam ritimselliği içerisinde varlığını sürdürmüştür. (bkz. Şekil 6.14-6.16)

Şekil 6.14. Kurrizi, Arnavutların 1990’lı yıllardaki sosyal yaşamının odak noktası.

Belgeselde kullanılan geçmiş döneme dair görsellerden bir kare.

Krasniqi, Rina,(2017),“Documentary explores Kurrizi, the axis of Albanian social life in the ‘90s”, Kaynak: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>) ^[111]

Şekil 6.15. Kurrizi, Arnavutların 1990'lı yıllardaki sosyal yaşamının odak noktası. Belgeselde kullanılan geçmiş döneme dair görsellerden bir kare. (2)

Krasniqi, Rina, (2017), "Documentary explores Kurrizi, the axis of Albanian social life in the '90s", Kaynak: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)^[112]

Şekil 6.16. Kurrizi, Arnavutların 1990'lı yıllardaki sosyal yaşamının odak noktası. Belgeselde kullanılan geçmiş döneme dair görsellerden bir kare. (3)

Krasniqi, Rina, (2017), "Documentary explores Kurrizi, the axis of Albanian social life in the '90s", Kaynak: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)^[113]

6.3.2 Paralel Yapıların Finansal Örgütlenişi

Her ne kadar devingen bir direniş mekanizmalar bütünü ile hareket edilmiş olsa da bu sistemin finansal altyapısını sağlamak da kamu maaşlarından yoksun kalan Arnavut öğretim görevlileri için bir yandan birincil bir ihtiyaç bir yandan da önemli bir sorunsal olmuştur. Nita Luci, aylık maaşı olan 30\$'ın neredeyse dörtte birini ortak maaş vb. birikimler için paralel sistemdeki para fonuna bağışlayan, orta okul öğretmeni Kimete Dida'dan alıntı yaparak, bu dayanışmaya yönelik biraradalıkta sistemi nasıl sürdürülebilir kıldıklarına yönelik anektodu şu şekilde aktarmaktadır:

“Bizler, kendi aramızda aylık maaşlarımızı bölüştürdük. Ortada devletten alınan maaş artık yoktu. Bizler de bağımsız bir birlik kurduk ve bu sayede öğretmenler arasında parayı bölüşebilecek ve dağıtabilecektik. Ayrıca, neredeyse bahsetmeden geçecektim, bizim okulumuz “Ismail Qemajli”, ayrılmış okullardandı. Sırplar okulu (fiziksel olarak) ayırmışlardı. Bu okulda 2400 öğrenci vardı. Bunların 300 kadarı Sırp öğrencilerdi, ancak kendilerine tahsis edilen sınıf sayısı 12 idi. Bizim 2100 öğrencimiz vardı ve toplam 5 ayrı ders saati/vardiya çalışıyorduk. Dördüncü vardiyada ders yapacak olan 3. ve 4. Sınıf öğrencileri okula öğlen 5:30'da geliyordu.” (Luci, 2014:73)

Dida'nın sözünü ettiği örnekten de yola çıkarak kendi içerisinde devletten bağımsız ve gönüllü olarak Arnavutça dilinde eğitim vermek üzere çalışan öğretim görevlilerinin finansal örgütlenmesinin yanında, Sırp otorite, zaman içerisinde ilk olarak almış olduğu etnosentrik vardiya uygulama kararını daha da rijit ve “görünür” bir hale getirmek amacıyla okulları, katlar bazında ve dahası katlararası bölme duvarlarla bölerek, kalıcı birer mekânsal segregasyon (ayrıştırma) düzeni inşa etmeye girişmiştir. Maddesel tabanlı olarak dışavurma isteminden ileri gelen bir anlayışa işaret eden bu ayrıştırma faaliyetinin karşısında örgütlenen devingen ve değişken karşı-kamusallaşma hareketlerinin, karşılıklı olarak yaklaşık on yıl sürece bu süreç sonunda 1990'ların ikinci yarısı itibarıyla, olağandışı süreci, akıbet deneyimini sürdürme kapasitelerinde yavaş yavaş bir düşüş gözlemlenecek, yeni bir periyoda evrilme sözkonusu olacaktır.

6.4. SİVİL DİRENİŞ POLİTİKASININ İFLASI, PARALEL DİRENİŞ MEKANİZMALARININ ÇÖZÜLMESİ VE SİLAHLI DİRENİŞE GEÇİŞ DÖNEMİ

Kosova’da uygulanan paralel eğitim sistemi, çoğu araştırmacıya göre Arnavutları cehaletten kurtarmaktan fazlasını yapmış, aynı zamanda Arnavutların 1992’de Kaçanik’te tek taraflı olarak deklare ettikleri Kosova Cumhuriyeti’ni hayata geçirmenin ana araçlarından biri olarak işlev görmüştür. Neredeyse Kosova’daki herkes bu devlet-inşa provasına katılmıştır: öğretmenler, öğrenciler, ebeveynler vb; aynı zamanda herkes parasal olarak veya evlerinin kapılarını açarak sisteme katkıda bulunmuştur.

Sonuç olarak tekil ve kapalı mekândan kamusal uzanan çizgi ve devlet inşasında mekânın rolü üzerinden kamusal alan ve kamusal katılım ile kullanımların bu aşamadaki rolünü sorgulamak açısından verimli bir kapı aralayan bu akıbet deneyimine karşılık olarak kurulmuş paralel kurumlar, aslı itibarıyla paralel halk eğitim sistemi sunma yeteneğine sahip ve daha da önemlisi paralel devlete evrilmekte olan Kosova ismindeki bir örgütlenmenin uzantısı olarak da varlık kazanmıştır. Judah’ın ifade ettiği şekliyle, *“Siyasi olarak konuşuyorum, okulların inanılmaz büyük bir etkisi vardı çünkü okul belgelerinin tümü ‘Kosova Cumhuriyeti’nde basılmıştır’ ibaresiyle düzenleniyordu.”* (Judah, 2000)

Shahini, 1 Kasım 1997’de Priştine Üniversitesi’ndeki gösteriyi anımsamakta ve o dönem hissedilmekte olan değişimin ayak izlerine yönelik hissiyatını, uzun süren sessizlik ve görünmezliğin ardında birikmiş, kamusal alana açılma ve karşı vizyonunu dışavurma isteğini şu şekilde ifade etmektedir:

“Bu on yıllık süre içinde düzenlenenlerin en büyüğüdü...Sırp polisinin gösteriyi şiddetle bastırması... New York Times’ın 1998 tarihli makalesi... Gaz ve duman sonrası Arnavutların modları değişmiş, korku bariyeri düşmüştü. Protestolar sıklıkla okulumun önünden geçerek devam ederdi. Bazen erkenden dersten çıkar ve katılırdım. Değişim hissinin yer almaya başladığını hatırlıyorum. Büyük bir

şeyler oluyordu ve 15 yaşındaki ben bunun bir parçası olmak istiyordum. Protestolar 1991'den 1997'ye kadar süren durağanlığı sona erdirmişti. Belgrad tarafında Arnavutların Kosova'da normal yaşama katılımına dair olumlu anlamda bir düzenleme yapma isteği görünmüyordu. Öğrenci protestosu acı gerçeği açığa çıkarmıştı: barışçıl direnişin sonuna gelinmişti. Tüm bu yıllar boyunca bu paralel sistem sayesinde Arnavutlar ayakta kalabilmişti ancak Yugoslavya içerisinde daha iyi bir yaşam, bu durumda mümkün değildi. “
(Shahini, 2016)

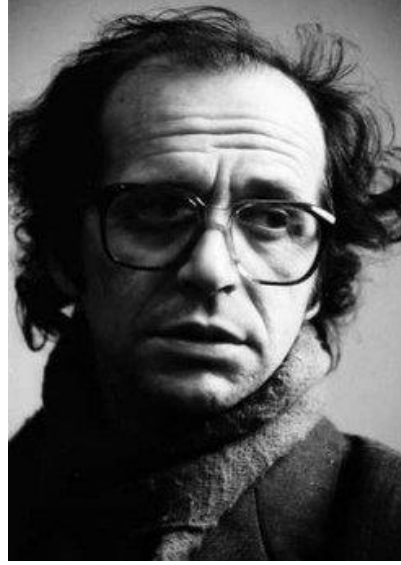
Şekil 6.17. Öğrencilerin gösteri lideri Albin Kurti, 1997 yılında kalabalığa seslenirken.

Müellif: Bujku (Akt. Besa Shahini), Kaynak: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)^[14]

Shahini'nin gösteriye dair ifadeleri, sivil itaatsizlik olarak tanımlanabilecek ve Kosova'daki akıbet deneyiminde kendisini paralel kurumlar aracılığıyla örgütlenme kabiliyetini göstermiş olan, bu türden bir karşı kamusallaşma ediminin bir süre sonra yerini silahlı, karşıındaki ordunun muadili bir güç ve teknikle örgütleyecek bir kuruluşa bırakma zamanı geldiğine yönelik bir anekdot olarak dikkat çekicidir.

Buradan hareketle yeniden Kosova bağlamındaki tepkisellik mekanizmalarına göndermede bulunarak kitle iletişim araçlarından yoksun bırakılmış bir kamusal “görünmezlik” içerisinde bulunan Kosovalı Arnavutlar için de, neredeyse on yıl sürecek barışçıl ve pasif bir sivil direnişle akıbet durumunu karşılama hali; 1944 doğumlu, Paris'teki Sorbonne Üniversitesi'nde linguistik eğitimi görmüş, Kosova'ya

dönüşüyle Kosova Yazarlar Sendikası'nın 1989 yılında başkanlığını yapmış Kosova Demokratik Ligi'nin kurucusu ve en nihayetinde tek taraflı ilan edilen Kosova Cumhuriyeti'nin 1992 yılında ilk Cumhurbaşkanı seçilmiş İbrahim Rugova'nın yerli popülasyonun varlığını sürdürebilmek açısından, neredeyse “pragmatik” olarak nitelendirilebilecek, karşısındaki güce şiddet içermeyen bir direnişle karşılık vermeyi vazettiği söyleminden vazgeçilmeye başladığı görülmüştür.

Şekil 6.18. İbrahim Rugova

Kaynak: Tumblr (<https://36.media.tumblr.com/>)^[115]

Bu söylemin ürünlerinden biri olarak paralel sistem de, açıkları kompanse edebilmek, toplumsal dayanışmayı mümkün kılmak, mekânsal ayrışmaların yarattığı kopuşu özel ve kapalı mekânlarda yurttaşları bir araya getirerek birleştirmek amacıyla başarılı olmuştur. Ancak Hindistan'da Gandhi ya da ABD'de Martin Luther King örneğinde olduğu gibi, on yıl sonunda Shahini'nin de 1997'deki gösteriden söz ederken açık ettiği potansiyeli dışavurma isteği ve küresel çapta kendini “iştilir” ve “görünür” kılmak için şiddeti de içeren yeni bir karşı koyma modeli geliştirilmesi gerektiği yönünde çalışmalar yapılan bir döneme geçilmiş ve Rugova'nın uzun süren, kendi içerisinde asgari müştereklerde buluşulabilen ve asgari bir oranda varlığını mümkün kılan ancak daha fazlasını alabilmek konusunda yetersiz görülen tezleri sonrası yerini basın sözcüleri Yakup Krasniçi'nin tarifleriyle amaçları ve kuruluş misyonları: “*Kosova'nın bağımsızlığını hedef edinen milli ve siyasi bir teşkilat*” olan Kosova Kurtuluş Ordusu'na bırakmıştır. (Yılmaz, 2005:48)

Pasif direniş sürecinin, sonuçları itibarıyla daha fazlasını veremeyeceği yargısına varılarak yerini KKO'na bırakacağı evrede, yeniden bir görünürlük/görünmezlik bazlı çift kutuplu, kamusal alan üzerinde müphem beliriş ve kayboluşlar yaşanacaktır. Sözgelimi 1990'lar Kosova'sında kamuoyunun ilgisine fazlasıyla mazhar olan ve tanıdık olan/olmayan, aile bağları bulunan/bulunmayan kimselerle dolup taşan cenaze merasimleri, düğünler ve türevi ailesel etkinlikler: yol üzerindeki biraraya gelmeler, selamlaşmalar, buluşmalarla karakterize olan bu anlar, anlık görünümleri veya karşılaşmaları mümkün kılan nadir kamusal ve en azından fiziksel yönüyle gerçek anlamda dışsal eylemlerdir.¹²

Bu bağlamda Luci'nin, ilk olarak bir Sırp polisini pusuya düşürerek kamuoyunda görünürlük kazanan, ancak asıl güçlü etkisini, 28 Kasım 1997 günü Sırp polisi tarafından vurularak öldürülen öğretmen Halit Geci'nin cenazesine üniformalarla katılarak, aleni ilk kamusal alan deneyiminde yaşatan KKO üyelerinin, bu değişim veya geçiş sürecindeki yarattığı heyecanı tariflerken, cenaze törenine katılan binlerce insandan biri olarak o günkü inanılmaz "güçlenme" hissine dair bir şeyler anımsayan, Agim isminde bir KKO üyesine Halit Geci'yle tanışmıyor olmasına rağmen neden törene gittiğine dair sorduğu soruya aldığı yanıt, oldukça açıklayıcı ipuçları içermektedir:

Agim: "Öğretmenlerle dayanışma içerisinde olduğumuzu göstermek için gittim, şiddete karşı olduğumuzu söylemek için. Tam da o anda, herkesin birlikte hareket etmekte olduğunu anlıyordunuz. Bir konser, tiyatro gösterisi veya nikâh töreni düzenliyormuşçasına bir etkinlikti. Herşey direnişti." (Akt. Luci, 2014)

Luci, Agim'in cenazeye dair hatırladıklarından yola çıkarak, 1990'larda pasif direniş ortamının, bu yeni safhada işe yaramazlığına yönelik yeni bir metod aranılan zaman aralığını takiben aynı anda hem şiddetsiz hem de silahlı direniş stratejilerinin konjonktüre göre birbirini takip eden mücadelelerde geçerlilik kazandığını anımsatmaktadır.

---

¹² Nita Luci, bu etkinliklere dönemi itibarıyla olan yoğun katılım nedeniyle, artık onları kapalı veya özel olarak değerlendirmenin mümkün olmadığı çıkarımında bulunmaktadır.

Neredeyse on yıllık süreç içerisinde spor müsabakaları, konserler, tiyatro oyunları vb. kitlesel gösterime yönelik etkinliklerin, olası protesto veya olaylara dönüşebileceği endişesiyle hiçbir şekilde düzenlenmesine izin verilmemesi sonucu; Agim'in de vurguladığı *“birlikte hareket etmekte”* olan insanların arasında bir cenaze töreni aracılığıyla da olsa katılmakla, KKO'nun varlığına dair duyulan şüpheler ve çoğu insanın ordunun dahil olacağı bir silahlı çatışmaya katılmak veya ilişkilenecek konusunda tedirgin olmasından kaynaklanan ortamı değiştirmiştir. Agim'in *“Şimdi biz buradayız”* ifadesini kamusal alanda, kitlelerin mobilizasyonunun anlık ve “görünür” bir parçası olduktan sonra öne sürmesiyle birlikte, şiddet içermeyen direniş gitgide “sessiz bir kurban ediliş hali” olarak görülmeye ve katılım bazında isteksizlikle karşılanmaya başlamıştır. (Luci, 2014:63)

Öte yandan Kosovalı Arnavutlar arasında, dönem itibarıyla geçerliliğini sürdüren kan davalarındaki uzlaşmalar, entelektüel elit tabaka ve öğrencilerin arabuluculuğu ve önderliğinde gerçekleşmiş, on beşinci yüzyıldan günümüze gelen ve ilk olarak 1933 yılında Fransisken bir keşiş olan Shtjefan Gjevoçi tarafından yazıya geçirilen bir sözlü gelenek olan Lekë Dukagjini ‘Kanun’u gittikçe daha fazla referans gösterilmeye başlanmıştır. Luci, ‘Kanun’ gibi halkın nezdinde iyi bilinen bir örfi hukuk bileşenini, böyle belirsiz zamanlarda toplumsal dayanışma oluşturmada yardımcı bir etmen olarak tanımlamaktadır. Öyle ki otorite tarafından tüm çıplaklığıyla bir kamusal alandan itilme deneyimi ile karşı karşıya kalan Kosovalı Arnavut yerli popülasyon, kendi içsel dinamiklerinden kaynaklı klanlar arası kamusal düzeyde “görünmezlik” veya bağlar arası kopuş ya da topluluk arası dayanışmayı zayıflatıcı etmenleri, en azından, kendi içlerinde çözme yoluna gitmiştir.

Dönemi itibarıyla gittikçe azalan bir grafik takip etmekle birlikte, Arnavutların kültürel kodları içerisinde tarihsel dönüşümleri vasıtasıyla kan davası gibi, aileler arası öç alma üzerinden tanımlanacak ve rotasyonel olarak maruz kalanla, fiili yapmakla görevlendirilen arasında bir “ahlaki” eleminasyon içeren davranış kalıbında veya “değer” üretiminde olduğu gibi “etik”; ya da ataerkil bir toplum olma özelliğini, belli aralıklarla halen sürdürmekle birlikte, erkekliğe yapılan vurgularla kodifiye olmuş bir diğer kurum olan ve kadınların çok genç yaşta itibaren bir kısmının, fiiliyatta “görünmezlik” ve “itibarsızlık” engelini aşmak adına “erkekleşme” sürecinden (toplumsal cinsiyet rolünün erkekler

üzerinde biçtiği davranış, giyiniş, günlük rutin kalıbına uymaya yönelik adaptasyon ve benlik kazandırma pratiği) geçerek , klanlar arası *besa* (güvence) almasıyla inşa ettikleri bir diğer kurum olan “yeminli bakireler”de olduğu gibi “cinsiyet” kodlu kamusal alanda görünürlük kazanmaya ket vurucu pratikler, karşı hegemonik otoritenin halihazırda kendilerinin kamusal edimlerini sıfıra indirme yönlü politikaları karşısında bir bir terk edilmeye konulmuş ve bu grafik, bu on yıllık tecrit ediliş döneminde gittikçe düşme eğilimine geçmiştir.

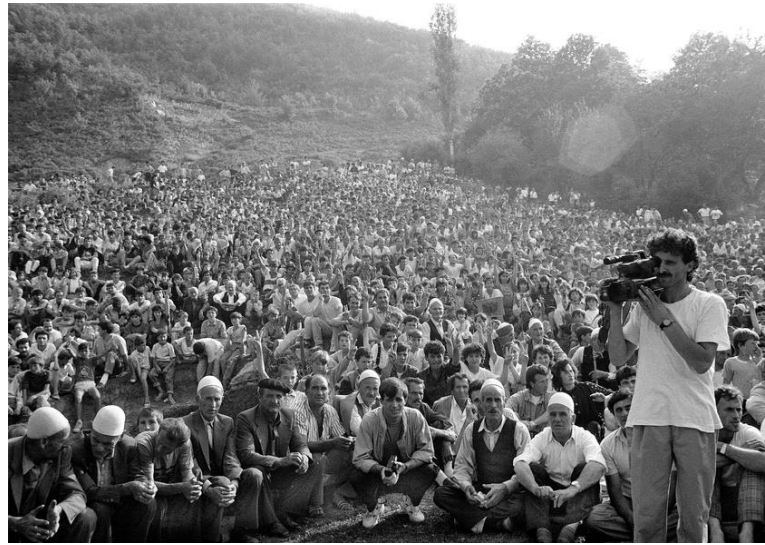
Bağışlayıcılık, *besa* ve haysiyet kavramları toplantıların dilini oluşturmuş, kan davası kurumunu uzlaştırma boyutunda sonlandırmayı amaçlayan toplum, kendi içerisinde arabuluculuğu salt kanaat önderleri arasından değil, aynı zamanda toplumsal tarihi açısından da “zincirlerini kırarak” kadınların insiyatif alması tümel bir kamusal “görünmezlik” ile tarif edilmeye başlanan bu toplum içerisinde “özel” alanlardaki kamusallaşma bünyesinde kadınlar artık hem söz sahibi, hem de “görünür” ve gittikçe daha fazla “iştilir” birer özneleşme deneyimi yaşamaktadır. “Söz” veya “yemin” olarak tercüme edilebilecek “*besa*”, etik, aile veya bu örnekteki gibi ulusla ilgili bağları biraraya getirmekte defalarca tekrarlanagelmiş bir kavram olarak öne çıkmıştır. (Luci, 2014:64)

Luci, bu noktada tavandan tabana iletilmiş ve öğretilmiş kamusal rollerin de terk edildiğini vurgular; öyle ki 1990 yılıyla birlikte, Kosova’daki Arnavutlar kamusal alanda, açıkça birbirlerine kardeş ve kızkardeş olarak hitap etmeye başlamış, sosyalist rejimin öngördüğü homojenize ideolojik ve ulusal rol olan yoldaşlık kimliğini günlük yaşamsal pratikleri içerisindeki hitaplarından çıkarmışlardır. En büyüğü Deçan yakınlarındaki *Verrat e Llukës*’da 1 Mayıs 1990 tarihinde yapılan ve her bir araya gelişte yüz ila binlerce kişinin katıldığı toplanmalar (bkz. Şekil 6.19.), dayanışma açısından oldukça önem arz etmiş, tarihçi Muhamet Pirraku’ya göre, 1990 ve 1992 arasındaki 2 yıllık dönemde, 2952 kan davasının üzerinde uzlaşmış ve son bulmuşlardır. Bu uzlaşmalar, kan davasına muhatap ailelerin üyesi olan ve saklanarak, kapalı ve belirsiz mekânlarda hayatını sürdürmeye çalışan binlerce insanı, kısas veya intikam korkusuyla yaşamaktan kurtararak “açığa” çıkmalarına olanak vermiştir.

Şekil 6.19. 1 Mayıs 1990 tarihinde *Verrat e Llukës*'ta düzenlenen kan davası toplantısından bir görüntü.

Kaynak: (Akt.) Luci, N., (2014), *Seeking Independence : Making Nation, Memory, and Manhood in Kosova*, Doktora Tezi (Antropoloji üzerine), University of Michigan, Michigan. ^[116]

Şekil 6.20. 1990'lı yıllarda, 15.yy "*Lek Dukagjini Kanunları*'ndan" yola çıkılarak düzenlenen kan davası bırakma toplantılarından bir görüntü. Yükleyen: Lala Meredith-Vula and Arnisa Zeqo

Kaynak: Documenta 14 (<http://www.documenta14.de>) ^[117]

Şekil 6.21. Toplantılardan birinde Anton Çetta'yı gösteren videodan bir kare 1990, Agim Gashi, Youtube.
Kaynak: (Akt.) Luci, N., (2014), *Seeking Independence : Making Nation, Memory, and Manhood in Kosova*,
Doktora Tezi (Antropoloji üzerine), University of Michigan, Michigan. ^[118]

Şekil 6.22. Kan davası bırakma toplantılarından birinde, “Jahi Hasani” Kültür ve Sanat Derneği tarafından
sunulan bir performanstan görüntü, 28 Temmuz 1990.

Kaynak: (Akt.) Luci, N., (2014), *Seeking Independence: Making Nation, Memory, and Manhood in Kosova*,
Doktora Tezi (Antropoloji üzerine), University of Michigan, Michigan. ^[119]

Kan davalarına yönelik affı deklare eden halk bildiriyle birlikte, devlet sosyalizminin idaresi altındaki dönem boyunca baskılar ve boyun eğdirmeye yönetilmiş insanlar, Luci'nin bu noktada hatırlattığı üzere kültürel aidiyeti, ön plana koyan, bir onur nesnesi olarak öne sürmüşlerdir. Dahası bu biçilen rollerden soyunuşla birlikte, daha önceki bölümlerde ele alınan sosyalist dönemde ileri sürülmüş olan “uluslar ve ulusallıklar” gibi formüller, en azından rejime tehdit olarak algılananları için, kültürel ayrımları neredeyse kısaltmalar olarak nitelendiren sözde çözümler olarak geçerliliklerini yitirmiştir. Buna ek olarak, toplumsallığı dönüştürücü bir katalizör olarak çalışmış eğitim kurumlarına yönelik söylem de yazarın ifadesiyle Kosova'yı eğitmek ve modernize etmek hedefi Kosovalı elitler tarafından ileri sürülmüş, özellikle de 1969 yılında kurulan ve 2002 yılına kadar ülkedeki tek üniversite olan Priştine Üniversitesi'nin kurulmasıyla da bir ileri safhaya taşınmıştır. Bu durumdan hareketle, Stephanie Sievers'in Arnavutluk hakkındaki argümanı, Kosova'da da için de farklı hareket biçimleri ve etkileriyle belirlemiştir: “*Gelenek*”, *komünizm öncesi ve komünist tarihler tarafından biçimlendirilmiş ulusal kimliği, alternatif bir toplumsal düzenden karşı-ulusal vizyonla ayırmak için bir bilgi kaynağı*”¹ olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

Şekil 6.23. Kan davası bırakma toplantılarından birinde, muhataplar ve arabulucular Arnavut geleneksel toplantı odası “oda”da görünmektedir. Kaynak: (Akt.) Luci, N., (2014), *Seeking Independence: Making Nation, Memory, and Manhood in Kosova*, Doktora Tezi (Antropoloji üzerine),

University of Michigan, Michigan. ^[120]

Bir diğerk geleneksel kod olarak cinsiyetçi bir tabanda ataerkil terim “*Burrëri*”; (erkeklik) onur duyulan bir kavram olarak, uygulamalarla sürdürülen, nüfuz alanını; ideal mekân olarak görülen, güç odaklarındaki, yani aile ve siyasette hissettiren bir kurum olmaya, eski baskın rolüyle olmasa da devam etmiştir (Luci, 2014: 26). Her ne kadar kan davası kurumu vd. kamusal görünürlük bazında içsel potansiyellerden kaynaklı ket vurucu pratiklerin sona erdirilmesi yolunda aldıkları insiyatif ve çalışmalarla toplumsal düzeyde kabul görmeye başlamış kadınların özel mekândan dışa açılmaya başladığı bir dönemden geçiliyor da olsa, yer yer kültürel kodifikasyonlara yönelen toplumsal hassasiyet, eskil davranış kalıbı ve toplumsal kimlik tanımlama mekanizmaları arasından bu cinsiyet tabanlı uzamsal ve kamusal rol biçici kodları da alarak, gündelik pratiklere belli oranlarda uygulamış gözükmetedir.

Dahası Luci, bu cinsiyet tabanlı kodifikasyonun, Sievers’ın geleneği, içinden alternatif bir toplumsal düzen yaratmak için uzanımlar edinilecek bir kaynak olarak da gösteren anlayışından hareketle, mekânsal tezahürerinin de oldukça tanımlı olduğunu öne sürer. Öyle ki, yerler ve etkinlikler, kahvehaneler, cenaze merasimleri, dini ziyaretler ve düğünler, ailevi ve kişisel tarihlerin ışığında, herbiri kendi içerisinde özel veya kendine özgü bir cinsiyetçi ahlakla tarif edilmiştir (Schwandner-Sievers 2001: 97, Akt.Luci).

Toplumsal boyuttaki bu güç merkezleri, yani aile ve siyaset kurumu; yerli popülasyondan oluşan kamuoyu bazında, idealize edilmiş kurumlar olarak kabul görmeye devam etmiş, her özne veya birey birincil olarak ailevi görevlerle tayin edilmiş bir yaşamsal rolle tanımlanmayı sürdürmüştür. Luci bu noktada, antropologların çoğunun, kadınlara güç ilişkileri bağamında oldukça eşit olmayan fırsatlar yarattığı argümanlarıyla karşıladıkları bu kararların, halen birer ayrıcalık alanı olarak varlığını sürdürmekte, diğerk yandansa erkeklerin sembolik güçlerini sergilemenin ve pratikte elde tutmanın tatmini içerisinde olduğunu ileri sürmektedir. (Sugerman 1997) Her ne kadar karşılarında politik tabanlı bir üst hegemonik nüfuz edici olsa da, öyle görünüyor ki, kimi toplumsal kesimler akıbet deneyimlerinde dahi edilgenleştirildikleri ortamda etkinleşmek adına cinsiyet tabanlı bir hegemonya kurma girişimini hem mekânsal hem de kamusal roller bazında sürdürmeye devam etmiştir.

Luci, buradan hareketle durumu dönem içerisinde yayın yapmaya çalışan bir dergideki metaforik karşılaştırmalara dayalı tartışma örneğiyle açıklamaya çalışır. Karşı bir üst

hegemonik gücün önünde yeniden bir hiyerarşik düzlemde mekânsal ve kamusal rol bazında uzanımları olacak ve davranış örüntüleri tanımlayacak bir ara hegemonik güç odağı inşa etme girişimini, sosyolog Elife Krasniqi, aynı tecrit dönemi içerisinde bir yayın organı olan *Ilegalja* yoluyla ele almış; kadınların toplumsal rollerini ve bu çok mahrem, özel olanı; ev ile sokak, aile ile devlet, özgürlük ile tutsaklık gibi daimi ikili gerilimlerle birlikte karşılaştırmalı olarak açıkça tartışmaya açmıştır (Bourdieu 1977; Kandiyoti 1987, Akt. Luci, 2014). Bu sayede salt tekil, politik bazda mekânsal uzanımları olan bir kamusallaşma olanağına ket vurucu pratikler serisini öne süren Sırp otoritenin yasakları olan açık, dışsal, kamusal, devlete ilişkin nüfuz edebilme olanaklarını sıfırlayan anlayışı; cinsiyet tabanlı ataerkil ve bu sefer “kadın”ı aynı alanlardan mekânsal ve kendisine biçilmiş kamusal rol bağlamında edilgenleştirici pratikler serisinin uygulanışı, anlayışı ve sonuçları itibarıyla birbirinden çok da farklılık sergilemeyen deneyimler oldukları şeklinde yorumlarla karşılaşmıştır.

6.5. SAVAŞ VE NATO’NUN YUGOSLAVYA’YA MÜDAHALESİ

Nihayetinde önce paralel kurumların tasfiyesi ve toplumsal açıdan da destek bulmaya başlayan KKO’nun süreci mobilize etme yolunda inisiyatifi eline alması ve Kosovalı Arnavutlar’ın yeniden sokaklara çıkıp kitlesel protestolara başlamasıyla birlikte (bkz. Şekil 6.24, 6.25), Mart 1999’dan Haziran 1999’a kadar sürecek üç aylık NATO bombardımanının ardından imzalanan barış anlaşması ile birlikte Sırp askeri gücün tamamı ile Sırp kökenli popülasyonun büyük bir bölümünün Kosova’yı terk etmesi sonucu, farklı bir döneme geçilmiştir. Bu dönem itibarıyla çökelmiş neredeyse tüm pratikleri, mekânsal ve kamusal roller bazında iç içe geçmiş, öncül ve eskil geleneksel kodlarla tariflenmiş yeni tecrübelerin de eklenmesiyle hayli karma bir toplumsal devinim ve karakterize olma hali, yeni dönemi tanımlama açısından etkili birer etmen olarak karşımıza çıkacaktır.

Şekil 6.24. 1 Temmuz 1997

tarihli gösterilerden bir
görüntü.

Kaynak Website: Zeri
(<http://zeri.info/>)^[121]

Şekil 6.25. 2 Mart 1998 tarihli gösterilerden bir görüntü.

Kaynak Website: Syle Mulaj Rugova
(<http://sylemujaj.blogspot.com.tr/>)^[122]

7. KOSOVA’DA SAVAŞ-SONRASI DÖNEMDE (1999-2008) KARŞI-ULUSAL VİZYONUN ÇIKMAZI VE KAMUSAL KAYITSIZLIK HALİ

Çalışmanın anlatım safhalarının Osmanlı-sonrası Güneydoğu Avrupa ve Yugoslavya’nın toplumsallık üretimi ile vazettiği sosyalist ideolojinin öncüleri yurttaş üretiminden, aynı ulusa dayalı merkezci güç anlayışının mekânsal tezahürlerine; ulus devlet tabanlı kurulumu kendine altyapı edinecek merkezci güç üretiminin ana sahnesi ulusal başkentin inşasından, Priştine merkezli, sosyalist rejim kamu-kamusal alan dönüştürme pratiklerine; nesneleşme süreçlerine karşılık olarak Arnavutlardaki reaksiyonel ulus bilinci ve örgütlü toplumsallığa geçişe; emansipe bir yerli popülasyonun sosyalist projeksiyonu hırpalamaya başlayan hamlelerinden, 1990’lı yıllara gelindiğinde bu hamlelere ket vurucu “kamusallık” ve “görünürlük” bazındaki dışlama müdahalelerine ve son olarak tüm süreç ve kavramları kendi içerisinde absorbe ederek, dışavurma safhasında yeni ve alternatif kurumların örgütlenmesiyle “paralel” veya “gölge” olarak nitelendirilebilecek, konvansiyonel mekânsal determinizm ve baştan aşağıya tam teşekküllü idealize edilmiş denetimsellikten muaf bir “sürdürülebilirlik” ve “karşı ulusal vizyon” aracı olan akıbet deneyimi karşısındaki alternatif kamusallaşma pratiğinden söz edildi.

Olağan gündelik rutin içerisinde, üst hegemonik odak tarafından tüm gündelik “görünür”, “dışsal” ve “kamusal” olan akıştan hem mekânsal hem de toplumsal açıdan tecrit edilmiş veya dışlanmış bir tabanın; periyodik yaşamsal pratiklerin öngörüldüğü gibi yerine getirildiği dönemlerden ziyade, kamusal hizmetleri ve kamusallaşma örüntülerini “sürdürülebilir” kılmalarına imkân tanımış, neredeyse on yıl boyunca öz-örgütsel, eskil yaşantılarının uzanımları arasından çekip çıkararak var ettikleri bu deneyimle, konjonktürel dominansa karşılık reaksiyonel olarak verilebilecek bir cevabın imkânına işaret edilmiştir.

Dahası, toplumsal ve mekânsal ya da dağıtılacak roller ile rollerin sahneleneceği dekorların üretimi konusundaki düzeni biçimlendirici tarihsel ve kültürel artbileşenlerin, “kamusal alan”ın konvansiyonel kullanımını öngören bildik mekânsal belirleyicilik ilkeleri ve

öngörülerinin, akıbet durumunda aşınabilir strüktürler olduğuna işaret eden farklı bir deneyim söz konusu olmuştur. Öngörülemeslikten hareketle oluşturulan mekânsal bazda “direniş” veya “reaksiyonel”, kamusallaşma bazında “içsel” veya “özel, strüktürel bazda ise “paralel” veya “gölge” olarak nitelendirilebilecek bu karşı kamusal tasarıma, öncül projeksiyonları tersyüz edici bir reaksiyon olarak öne çıkmıştır. Öyle ki bu reaksiyon, teknokrat sosyalist rejimin hegemonik mekân (Priştine) ve toplum (‘kardeşlik ve birlik’ , ‘yurttaş’) söylem ve eylemlerinden, Miloşević’in diktatoryal baskıcı ve kamusal alan ile hizmet gibi kamusallaşma örüntülerinden dışlayıcı hamlelerine, kendi öz örfi, ataerkil ve içedönük yaşamsal pratiklerindeki kimi törelere, yerli popülasyonun , bir başka deyişle Kosova özelindeki Kosovalı Arnavut toplumun reaksiyonel mekânsal ve toplumsal stüktür ve kullanım, tavır ve konumlanış gibi olağandışı, rutin ve kanonik anlatıları kırıcı bir etki göstermiştir.

7.1. SAVAŞ-SONRASI DÖNEMDE POLİTİK ÇİFTBAŞLILIK VE İDARİ ÖZNE OLAMAMA SORUNALI

Neredeyse on yıllık tecrit ile son dönemlerine doğru tırmanan çatışma ve en nihayetinde NATO müdahalesiyle birlite savaş halinin , bir başka deyişle kriz döneminin bitimiyle birlikte 9 Haziran 1999 tarihinde imzalanan askeri anlaşmaya göre, Sırp ve Yugoslav güçlerinin çekilmesinin hemen ardından KFOR (Kosova Gücü) olarak adlandırılan 56 bin kişilik NATO kuvveti barış ortamını ve güvenliği sağlamak, bunun yanında BM Kosova Misyonu (UNMIK) ise seçimleri organize etmek ve sivil kurumları oluşturmak için Kosova’ya giriş yapmış; savaş sonrası post komünizm, post endüstriyelizm, postmodernizm gibi tüm post (ardıl) durumların bir araya geldiği yeni ve her yönüyle karmaşık ve muğlak bir savaş-sonrası sürece geçilmiştir.

Neredeyse sekiz yıl boyunca inişli çıkışlı dönüm noktalarıyla karakterize olacak olan bu dönem, eski emansipe döneme dönüşten ziyade, yeni bir denetleyicinin (BM, UNMIK, NATO) aktörel bazda ipleri eline aldığı, dolayısıyla iktidar mekanizmasının el değiştirdiği ve çok yönlü ulusal vizyonlar/politikalar ile kamusal alan üzerine tüm taslakların biçimlendirilmesi aşamasında yerli popülasyon ile temsilcilerine “görünürlük” açısından her ne kadar fırsat veriyor , temsiliyet kanalları düzeyinde açık kapı bırakıyor gözükse de

çift başlı olarak nitelendirilebilecek bir yönetsel örgütlenmenin hakimiyetiyle tarif edilecek bir döneme girildiği söylenebilir.

7.2. SAVAŞ-SONRASI DÖNEMİN EKONOMİK YAPILANMASI VE DİASPORANIN YERÖTESİ FİNANSMAN VE PLANLAMA HAMLELERİ

Öte yandan, savaş sonrası başta ‘bağımsız’ özyönetim taleplerine karşılık bulamayan, henüz kendi kendini idare etme boyutunda geçersiz, uluslararası kurum ve kuruluşlar destekli bir yapılanma içerisine giren, bu tür bir karar alma mekanizmalarıyla tanımlanacak süreç içerisinde her ne kadar eskisinden farklı olarak şiddet veya dışlanmışlıkla tariflenecek bir yaklaşım sözkonusu olmasa da ortam Kosovalılar için tatmin edici değildir. Tam olarak ipleri kendi ellerine alamamış ve ikinci planda veya yardımcı ya da ortak statüde ancak kendine yer bulabilen yerli popülasyon için, sosyalist dönem ve post-sosyalist dönemdeki öncüllerinden daha muğlak ve müphem bir gelecek tahayyülü içerisinde, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel bazda ise reel imkân ve ortamın birçok açıdan pek de iç açıcı veya ilerlemeci istatistikler ve gelişmeler sunmadığı bir dönemeç içerisine girilmiştir.

Şekil 7.1. “British Airways’in” Priştine’deki seyahate dair reklam panosuna sanatçı Albert Heta’nın, AB’nin seyahat engeline eleştirel ve ironik “Vize gerekmez” (Orj. “No visa required”) yazısı montesi ©Albert Heta 2003. (Akt. Nita Luci)^[123]

Sözgelimi ekonomi alanında Prof.Dr. Bedri Selmani'nin 2005 Haziran'ında iletildiği verilere göre, Kosovalı Arnavutlar dönem itibarıyla, UNMIK yönetimine 8 milyar Euro'luk vergi ödemiş, buna karşılık uluslararası toplum, Kosova'ya 2,35 milyar Euro'luk bir yardımda bulunmuştur. Bu rakamlar arası dengesizlik bir kez daha, Arnavut toplumsallığı içerisinde önemli bir yer tutan, diasporik üyelerin 1,8 milyar Euro'luk yıllık girdisiyle kompanse edilmeye çalışılmış, en nihayetinde 400 dolarlık bir GSMH oranı sağlanabilmiştir. (Yılmaz, 2005:21). Yurtdışında ikâmet eden diaspora üyelerine neredeyse simbiyotik bir bağla bağlı, bilhassa finansal düzeyde yüksek oranda bağımlı gelişim gösteren Kosova'nın, özellikle 1980 ve sonrası dönemde yurtdışına verdiği ve günümüzde de geçerliliğini yitirmemiş dış göç ile birlikte, farklı bir düzeyde yeniden yerötesi edinilen kaynakları birer yatırıma çeviren karar alma süreçlerinin, çoğu zaman dış teritoryal alandan kendisine yöneltildiği bir yandan odak, bir yandan edilgen bir çevre konumunu, bu sefer, bir diğer yönüyle sürdürüğü söylenebilir.

Özellikle 2008 yılındaki bağımsızlık süreci sonrasında başta başkent Priştine olmak üzere, yaşanacak inşaat patlaması ve fiziksel çevreye biçim verme sürecinde, yasal olmayan akımlar ve yerel olmayan unsur ve aktörlerin asli müellifler olarak öne çıkacağı bir döneme gelinecektir. Bu dönem, aslı itibarıyla diasporik yurttaşlar olmaları dolayısıyla faillerin uyruk bazında tek veya çift vatandaş konumlarından ileri gelen Kosova kökenli olma hallerinden ziyade; yurtdışında, yani yerin ötesinde organik bağlarını sürdüren bir yapıyla, ekonomik geliri en başta gayrimenkul gibi çevreye biçim veren ve biçim verilen çevrenin kendi sakinlerinin veya idareci kesiminin karar alma süreçlerine dahlinin minimize edildiği bir yerötesi pratik olarak tanımlamak mümkündür.

Şekil 7.2. Başkent Priştine’deki inşaat furyasının en önde gelen örneklerinden biri:

“ENK Complex”, Priştine, 2014, Müellif: Filippo Romano

Kaynak: Common Ground Laboratory Prishtina, Town Planning Design Workshop, Politecnico di Milano |
AY 2013/2014. [124]

7.3. PARALEL KURUMLARIN GÜNDELİK YAŞAMSAL RUTİNDEKİ UZANIMLARI: ÖZEL MEKÂNA KAÇIŞ

7.3.1. Kamusal Olana Karşı Mesafelenme Halinin Üretimi

Bir diğer yandan toplumsal bazda sosyolog Anton Berishaj’ın da saptadığı üzere, Arnavutların “devlet”e karşı temkinli ya da dikkatli veya mesafeli bir duruş içerisinde olduğu bir geçiş döneminden de bahsetmek mümkündür. Öyle ki, uzunca bir süredir konvansiyonel anlamda kamusallaşma örüntülerinden dolayısıyla kamusal hizmet ve kamusal alanda mobilize olma halinden, tepeden inmecei “kamu politikaları”nın ket vurucu müdahaleleri yüzünden uzak kalmış olan yerli popülasyon, devleti ve devlete ilişkin her türlü olguyu bir şiddet ve vahşet kaynağı olarak deneyimlemekten ileri gelen bir müphemlik içerisinde karşılama pozisyonundadır.

Dahası, toplumsal ölçekteki bu mesafelenme, salt kamu politikaları üreticisi ‘devlet’ kurumuna değil aynı zamanda kamusal nitelikte tanımlanmış maddesel olan/olmayan tüm tezahürlerine yönelik bir tavra evrilme eğilimi içerisindedir. Bu bağlamda kamusala karşılık özel, açık olana karşılık kapalı, dışsal olana karşılık içsel, toplumsal olana karşılık bireysel ya da ailesel nitelikteki birimler, ölçeklerindeki idare kurabilme kabiliyetini

olanaklı kılacak ve çatışma dönemlerinde yabancılaştıkları, soyutlandıkları kurumlar karşısında kendi devinimlerini sürdürülebilir ve müdahale edilemezlikle var etmeleri için tercih ettikleri bir süreç içerisinde tariflenmişlerdir.

7.3.2. Etikdışı Ailecilik ve Yarattığı Yeni Toplumsal Şablon

Agron Demi, savaş sonrası Kosova toplumunu, 1950’li yıllarda Güney İtalya’daki maddi geliri maksimize etmeye yönelik, salt kişisel menfaatlerinin peşinde ve etrafındaki herkesin aynı şekilde davranacağı öngörüsüyle hareket eden toplumsallık ve toplumsal pratikleriyle karşılaştırır. 1990’larda Miloşeviç rejiminin politik ve ekonomik baskılarına karşı kendilerini türlü yollarla direnişe hazırlamış olan Kosova toplumu, 1999 yılı sonrasında aynı siyasal etkinliği, yeniden örgütleyememiştir. Toplumsal refah düzeyindeki gittikçe kötüleşen duruma rağmen toplumda yaşanan bu sivil etkinlik veya katılım yoksunluğunu Demi, Edward C. Banfield’in yaklaşık 70 yıl önce yazmış olduğu *Gelişmemiş Toplumun Ahlaki Temelleri*” (Orj. *“Moral Basis of Backward Society”*) kitabından hareketle açıklamaya çalışmaktadır.

Banfield, 1954’te dokuz ayını ailesiyle birlikte güney İtalya’da geçirmiş ve köyde, Amerikalardan farklı davranışlar gözlemlemiştir. Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı sonrası İtalya’sı ABD gibi demokrasiyle yönetilen bir ülke ise de İtalyanlar, Amerikalardan farklı olarak kamusal alanla çok ilgili ve katılımcı değillerdir. Banfield’a göre İtalyanları ilgilendiren tek şey çekirdek ailelerin saadetinden ibarettir. Yazılarında İtalyanların sanki herkes şu kuralı takip ediyormuşçasına hareket ettiğini belirtir: *“Maddi geliri maksimize et, sadece kişisel ve yakın çevrenin çıkarlarını gözet ve herkesin aynı şeyi yaptığını farz et.”* ve bu türden bir davranış kalıbını “etik dışı ailecilik” (Orj. *“amoral familism”*) olarak adlandırmaktadır.

“Etikdışı aileci” bir toplumda, hiç kimse kişisel ya da ailevi faydalarını gözettikleri durumlar haricinde toplumsal grubun ortak çıkarları için çalışmaz. Bir başka deyişle, hızlı maddi menfaat, kamusal meselelerle ilgili aktif olmaksızın tek motivasyon kaynağı gibi görünür. Kamusal meseleler, kendileriyle ilgilenilmesi için maaş aldıkları düşünülen kamu görevlilerine bırakılmaktadır. Kamusal meselelerde aktif olmak vatandaş için mantıksız,

akla yatkın olmayan bir şeymiş gibi değerlendirilmektedir. Etikdışı aileci bir toplumda, soyut politik ilkeler (ideoloji) ve gündelik pratiklerle, davranışlar arasında bir paralellik yoktur. Etikdışı aileci toplum, kolektif aksiyonla ilerleme fikrine inanmaz. Etikdışı aileci bir toplum yalıtılmış bir toplumdur. 1950’lerde güney İtalya’da gözlemlenen bu davranış kalıpları Demi’ye göre savaş sonrası dönem Kosova’sındaki toplumsal yaklaşımlarla tıpatıp örtüşmektedir.

7.3.3. Mekân Kullanımlarında ‘Özel’e Kaçış, Apatik Toplumsallık ve Yeni Kamusal Düzendeki Mekânsal Algı

Diğer yandan çağdaş sanatlarla uğraşan Kosovalı sanatçı Alban Muja, “Kosovo 2.0” internet yayınından Farid Mirza’ya savaş sonrası Priştine sokaklarında yaptıkları söyleşi sırasında kamusal alanda, fiziksel bazdaki bakımsızlık, kendi haline bırakılmışlık içerisindeki, yerlerinden kaldırılmış kaldırım taşları veya spreyle boyanmış trafik işaretleri ya da çöplerin bırakıldığı açık alanlar karşısında, (bkz. Şekil 7.3-7.5) bu ilgisiz, etik olmayan ve kentli popülasyonun gündelik yaşamsal görevleri içerisinde konumlandırılmayacak tutumu, geçen on yıllık süreç ve öncesine dayandırmakta ve savaş yılları içerisinde kaldırımlar ve dışarısının asıl kamuya, yani kendilerine veya bir başka deyişle yerli popülasyona değil “düşman” olarak nitelendirdiği yönetime yani Sırp rejime ait olduğu, bu yüzden de dışsal olan, kamusal alanda yer alan her şeye verilecek (bilinçli veya bilinçsizce her türlü) zararın, düşmana verileceği ve onu zayıflatacağı güdümüyle hareket edildiği bir davranış kalıbının uzantıları olarak tariflemektedir. Dahası bunu kendi deneyimlediği bir anısdan anektod vererek pekiştirir:

“Bir defasında dışarı çıkıp bir sokak lambasını tekmelemiştim. Sebebini soruyorsanız, sokak lambaları bizleri seçebilmek, hedef göstermek ve üzerimize tutularak belirlemenin en kolay ve sıkça başvurulan yoluydu. Ancak şimdilerde böyle bir tavır içerisine girmek veya davranışta bulunmak için artık bir neden yok.” (Akt. Mirza, 2013).

Şekil 7.3, 7.4, 7.5. (1) Muja, kentin merkezi ısıtma santralının bitmemiş yapısı önünde duruyor. (2) Priştine'nin merkezinde, Rahibe Teresa Bulvarı boyunca görülen kimi âtil yapılar. (3) 2017 yılı itibarıyla onarımı devam eden, yayının yapıldığı dönemde karanlık ve boşlukla tanımlanmış Priştine Stadyumundan bir görünüm. (4) Kentin merkezi ısıtma biriminin hemen yanında inşası yarım kalmış, âtil bir yapının görüntüsü. Müellif: Majlinda Hoxha, Kaynak: "An Artist in Search of Alternative Spaces," Farhad Mirza, Kosovo 2.0, Spring/Summer 2013 (s.49,51,52) ^[125, 126, 127]

Alban Muja'nın "dışsal"ın karşısındaki duyarsızlık tabanlı tutumun artbileşenlerine yönelik çıkarımlarını, içsel olana yönelme ile ilgili "ev" veya "domestisite" takıntısı olarak reaksiyonel bir fazlaca üzerinde durma haliyle, "korunma" kavramı üzerinden açıklayan sosyolog Nita Luci'nin saptaması tamamlar niteliktedir. Öyle ki bu tutum aslı itibarıyla, dış dünyanın dağınıklığı ve pisliği bir yana, evi her zaman temiz ve düzenli tutulması gereken bir mekân olarak tarifler. İç mekânı, rutinde bir şeylerin doğal ya da olması gerektiği gibi, normal seyrinde gittiği bir durum yaratmak ve gündelik yaşamsal pratiklerde halihazırda akış içerisinde vuku bulan olumsuz bileşenlerden, bir başka deyişle olası bir akıbet deneyiminden korumak adına eldeki gücün yansıtılabileceği sınırlar olarak tanımlar.

Bu anlayışa göre ev, dışarıdan bir sınırın tesisiyle korunan, düzenle tanımlanan bir iç mekân işlevi görür. Luci, çatışma ve tecrit döneminden itibaren oluşan bu yeni kamusal düzeydeki mekânsal algının toplum içerisinde ne denli içelleştirildiği veya yoğun oranda kabul gördüğünü ifade etmek adına bir aile tanıdığının yaşadığı deneyimden aktarım yapar. Öyle ki bu akrabası, çatışmaların halen sürdüğü bir dönemde kendi evinin, her türlü olumsuz koşulun hüküm sürdüğü dışarısının karşısında "halen ev" olduğuna yönelik

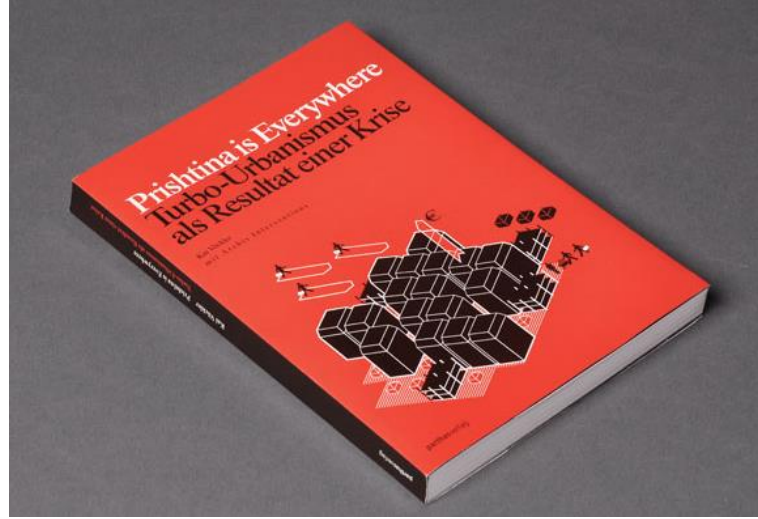
inancını beklenmedik ziyaretçilerle (asker, polis vb. kontrolü ya da baskını) karşılaşmalarında dahi, öncesinde belirlediği adab-ı muaşeretin gerektirdiklerine göre sergilediği davranışıyla ifade etmektedir (Luci, 2014).

Kamusal meselelerde gösterilen kayıtsızlık, yapılı çevre üzerinde de, savaş-sonrası dönemde yaşanan dramatik demografik dalgalanmalar, iç göçlerin yoğunluğu, yaşanan altyapı yetersizliği, konut açığı gibi nedenlerle şehirlerdeki yapılaşmaların ekonomik imkanların da yokluğundan kaynaklı olarak illegal, kayıtdışı, gelişigüzel bir biçimde ya gecekondular, ya izinsiz kat çıkma, ya tapusuz bir araziye el koyma, kamu çıkarı gözetilerek yapılmış müşterek bir alandaki donatı elemanlarına zarar verme veya şehirdeki mevcut konut stokuna, kişisel gereksinim dışında, görsel veya hukuki açıdan hiçbir kriter gözetmeksizin ekleme yapmak şeklinde tezahür etmiştir (bkz. Şekil 7.6). Kai Vöckler, 2013 yılında yayınladığı “Prishtina is Everywhere” kitabında konu üzerinde hayli detaylı çalışmalar yapmış ve özellikle de başkent Priştine’deki kayıtdışı yapılanma yaklaşımlarının mimari tipolojilerini çıkarmıştır. (bkz. Şekil 7.7.) Nihayetinde bağımsızlık öncesi son virajı teşkil eden bu süreçte 90’lardaki akıbet deneyimi ile istisani durumun uzanımları, yayınlarda sorgulanmaya başlanmıştır. (bkz. Şekil 7.8.)

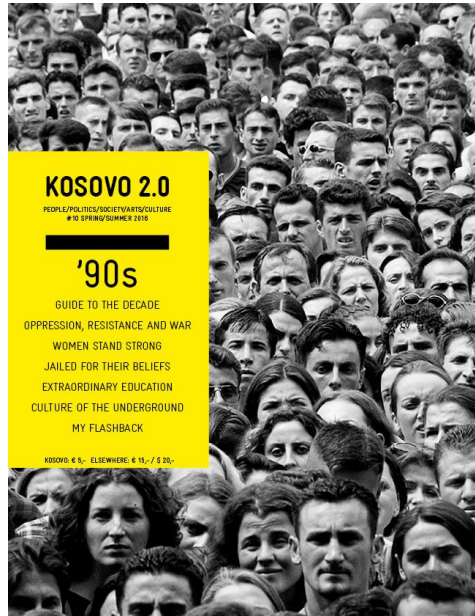
Şekil 7.6. Savaş-sonrası başkent Priştine’de sosyalist dönem toplukonutlarına yasadışı yapılan eklemeler, kamusal kayıtsızlık hali, mekânsal üretimin herhangi bir yasal zeminden bağımsız olarak salt keyfî ve/veya ihtiyaca yönelik bir güdümlerle yapılan inşai faaliyetle sınırlı kalması, on yıl sonucunda başkentteki yapı stoğunun yarısından fazlasını kayıtdışı olduğu bir istatistik yaratmıştır. Müellif: Filippo Romano

Kaynak: Common Ground Laboratory Prishtina, Town Planning Design Workshop, Politecnico di Milano | AY 2013/2014. ^[128]

Şekil 7.7. “Prishtina is Everywhere”, Kai Vöckler, 2013

Kaynak: Pinterest (<https://tr.pinterest.com/>) [129]

Şekil 7.8. ‘90lar Sayısı, “Kosovo 2.0”

Kaynak: Kosovo 2.0 (<http://archive.kosovotwopointzero.com/>) [130]

8. KOSOVA'DA BAĞIMSIZLIK-SONRASI DÖNEMDE KARŞI-ULUSAL VİZYONUN İNŞASI, TEMSİLİYET SORUNSALI VE MİMARİ YAKLAŞIMLAR

8.1. YANSIMALI KİMLİK İNŞASI

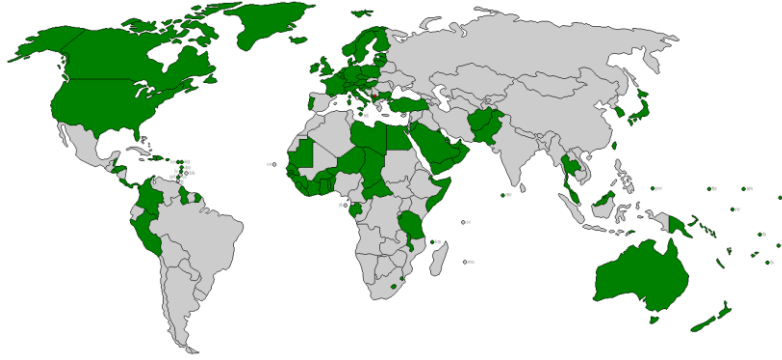
8.1.1. Kosova'da Bağımsızlık-sonrası Süreçte Ulusal İkonoklazm ve Sınırlı Kamusal Temsiliyet Sorunsalı

Uluslararası camianın bağımsızlık yolundaki bu süreçte bir yandan bağımsızlığı destekleyen, bir diğer yandan da ön koşul olarak çok uluslu bir devlet strüktürünü teşvik eden ve hatta dayatan bir tutum içerisinde olduğu görülmüştür. Sözgelimi, 17 Şubat 2008 tarihinde tek taraflı bağımsızlığı ilan edilen devletin milli marşı sözsüz, enstrümental bir klasik müzik eseri olarak öne sürülürken; ulusal bayrak ve armada da etnik Arnavut sembolizmine hiçbir çağrışım yapmayan ve önemli bir kesim tarafından karşı çıkılan (bkz. Şekil 8.5.-8.7.) mavi arka fon üzerine, sarı renkli Kosova haritası ve üzerinde ülkenin etnisiteler bütünü oluşturulan altı etnik unsuru temsilen beyaz renkte altı yıldızın yer alması; bu sürecin öne çıkan ürünleri olmuştur. (bkz. Şekil 8.3.)

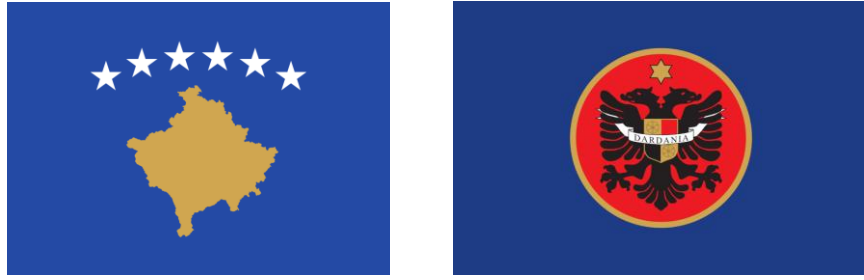
Şekil 8.1. Kosova Cumhuriyeti İl ve Belediye Sınırları

Kaynak: Wikipedia (Türkçe) (<https://tr.wikipedia.org/>)^[131]

Şekil 8.2. Kosova'nın bağımsızlığını tanıyan ülkeler haritası (Tanıyanlar, yeşille gösterilmiştir).

Kaynak: Wikipedia (Türkçe) (<https://tr.wikipedia.org/>)^[132]

Şekil 8.3, 8.4. (1) Bağımsız Kosova Cumhuriyeti'nin Ulusal Bayrağı, (2) Ibrahim Rugova ve LDK (Kosova Demokratik Birliği) tarafından önerilen ve günümüzde Kosova Cumhurbaşkanlığını temsilen kullanılan resmi bayrak. Kaynak Website: Wikipedia (www.wikipedia.org)^[133, 134]

Dahası, yerli nüfusu teşkil eden Arnavutların, neredeyse 14.yy'dan beri, bir üst tarafından dayatılmış ulusal projeksiyon karşısında ulusal düzeyde kendini mağdur olarak konumlandığı ve temsiliyet düzeyinde bir isteği yerine getirme fırsatını bulmuşken kaybetmenin öfkesi ve olumsuz reaksiyonu; bir süre sonra ekonomik, politik, kültürel vd. kimi eşzamanlı negatif argümanlarla birlikte depresif, ümitsiz, süregiden bir beklentisizlik hali ve içine kapanma, gettolaşma, temsiliyetini dışavuramamaktan kaynaklı toplumsal bir tikanıklığa bırakmış gözükmektedir.

Şekil 8.5, 8.6, 8.7. Uluslararası kuruluşlara tepkiler: (1) UN (Orijinali “United Nations” / “Birleşmiş Milletler”) yazısının devamına spreyle İngilizce’de “adaletsiz” anlamına geen “unfair” yazılmış. (2) Bir diğer görselde, UN kısaltması “f” ve “d” harfleriyle önden ve arkadan tamamlanarak İngilizce’de (“fund”) “para, fon” la eleştirel bir imada bulunulmuştur. (3) Son görselde EULEX (*European Union Law Mission in Kosovo*) AB Kosova Hukuki Misyonu, ülkeyi deney tahtası olarak kullanmakla eleştirilmiş, İngilizce deney anlamına gelen “experiment” ifadesi vurgulanmıştır. Müellif: Filippo Romano, Kaynak: Common Ground Laboratory Prishtina, Town Planning Design Workshop, Politecnico di Milano | AY 2013/2014. ^[135, 136, 137]

8.1.2. Bağımsızlık – Sonrası Simgenin Kaybı ve Süreklilik İmgeleri

Sorunsalının Kristeva’nın Melankoli Anlatımı Üzerinden Okuması

Dayatılmış, rötarlı ve edilgen bir modernizm hamlesinin yitik nesnesi olarak lanse edilen gelenek, geleneğin öznesi olarak konumlandırılan Prizren’in kentsel karakteri ve ideolojik kaygılar sonucu tayin edilmiş modernist yapıdaki Priştine’nin otoriter katılaştırma ürünü ulusal başkent olarak inşası ile süregiden tüm bu süreçler, Kosova’da sosyalist ve post sosyalist yönetimlerin modernizm ve karşı devrimsel icraatlarının, yerli nüfus arasında yıpratıcı ve olumsuz bir intiba bırakmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu bağlamda modernite ve modenitenin psikiyatri literatüründe sarsıcı bir partneri olarak melankolik deneyimle ilişkselliğini anlatan Kristeva’nın kuramsallaştırdığı ‘sembolün kaybı’ (Orj. “*a-symbolia*”) ile Kosova’da yaşanan deneyim arasında geçişken, çokyönlü bir vektörel bağlantı kurmanın mümkün olabileceği kanısındayım. Kristeva, melankolik deneyime ilişkin anlatısında sembolün kaybından bahsederken, sembolik kapasitenin düşüşüyle beliren bir duygudurumunu betimler. Sembolik kaybın nesnesini, insanın kendinden ayrılmış nesne olarak konumlar ve post-ödipal dönemde, yani dilin varlığında vuku bulduğundan söz eder. “*Primitive self*” olarak adlandırılan, yaralanmış veya eksik bir “*self*” olarak tanımlanabilecek ‘kendiliğinde doğuştan itibaren bir eksiklik olma

olasılığı'na vurgu yapar. Sembolize edilemeyen narsistik depresyonun dil dışında kendine yer bulması, kişinin dile olan inancında azalma ve üzüntünün hapsine girmesine, bu tesirin içinde kalma ve sessiz bir mahkûmiyet haline geçmesine neden olur. Bu tesiri süblime edebilecek olan veya yerine konulabilecek bir tesir olmayışı, melankolik bir deneyimi beraberinde getirir. Kristeva'ya göre 'narsistik melankoli', insanın libidosunu bir başkasına kateks etmeden önce yaşadığı kayba ilişkindir. 'Nesnel' (Orj. "*objected*") melankoli ise annenin bedeninin çocuğun bedeninde öldürücü bir parça olarak var olmaya, hapsolmaya mahkûm olduğu duruma ilişkindir.

Sembolik kapasitenin düşüşü ve kayıp nesneyi, Kosova'daki deneyimde ulusal sembolizmin dışavurulamazlığı olarak düşünecek olursak; bu dışavurulamazlığın öncelikli olarak ulusallık düzeyinde bir süregiden öfkeye yerini bıraktığı söylenebilir. Ancak kaybın öznesi olarak konumlandırılan önce din, sonra ulusal kimlik, kentsel karakter, kamusallaşma imkânları vb. ardıl etkenlerin tümünün yaklaşık 600 yıllık bir mağduriyet tahayyülü üzerinden okunduğunu göz önünde bulundurarak, Kosova'daki melankolik deneyimin, tıpkı Kristeva'nın da bahsettiği gibi bir tür kader, "*primitive self*"in sorgulandığı 'kendiliğinde doğuştan itibaren bir eksiklik olma ihtimali'ne karşılık gelen emareler gösterdiği söylenebilir. Bağımsızlık-sonrası dönemde 'ulusal ikonokazm' olarak nitelendirilebilecek bayrak, marş ve Kosova Meclisi'ndeki ulusal ikonografiye yönelik eserlerin kaldırılarak yerlerine tüm kimliklerden yoksun renk ve imge kullanımının getirilmesi, ulus fikrini konsolide edici tüm önemli temsil dinamiklerinin önünü tıkamıştır.

Şekil 8.8. Bağımsızlık-sonrası dönemden itibaren Kosova Meclisi'ndeki ulusal Arnavut sembolizmine yönelik imajlar, çokuluslu devlet yapısına aykırı oldukları gerekçesiyle sıkça üzerleri örtülüp, kimi milletvekillerince tepki olarak yeniden açılmasıyla gündeme gelmektedirler.

Kaynak: Kosovalive 360 (<http://www.kosovalive360.com/>)^[138]

Şekil 8.9, 8.10, 8.11, 8.12. Kosova Parlamentosu'nda örtülen etnik Arnavut imaj setleri, içmekanda kullanılan Yunan-Roma referanslı semboller, kolonlar ve ışıklandırmalar.

Kaynak: Leap into the City: Chisinau, Sofia, Pristina, Sarajevo, Warsaw, Zagreb, Ljubljana – Cultural Positions, Political Conditions: Seven Scenes from Europe – A Book by Relations, A Project Initiated by the German Federal Cultural Foundation, Edited by Katrin Klingan and Ines Kappert, DuMont Literatur und Kunst Verlag, Cologne, 2006 ^[139, 140, 141, 142]

Görsel 8.13. Sosyalist dönemde inşa edilen Meclis Binası'nın, yapıldığı dönemdeki modernist yapısı ile günümüzde, iç mekân düzenlemelerinde klasisist yaklaşım oldukça ironiktir.

Kaynak: Lajmi.net (<http://lajmi.net/>) ^[143]

AB'nin, Avrupa kıtası içerisinde serbest dolaşım hakkı tanımadığı tek ülke olması açısından da Kosovalılar neredeyse sınırları içerisinde bir getto psikolojisine bürünmüş vaziyettedir. Politik alandaki bu engellemenin yanı sıra kültürel alanda UNESCO'ya 2016 yılında yapılan başvurunun reddi ve dahası UNESCO Dünya Kültür ve Mimari Mirası Listesi'ne kayıtlı üç önemli orta çağ kilisesinin Kosova sınırları içerisinde yer almakla birlikte, Sırbistan adına kaydedilmiş olmaları diğer önemli etkenler olarak sayılabilir. Ebedi bir ast olmaya mahkûmiyet ve bu mahkumiyetin yarattığı her alandaki tesir, Kosova'nın savaş-sonrası bağımsızlığını ilan edişiyile dahi süblime edemediği bu toplumsal duygudurumunu açıklamakta verimli bir metafor gibi görünür. Öyle ki Kristeva'nın bahsettiği sessiz mahkûmiyet hali (Orj. "*mute prisoner*"), Kosova'daki bağımsızlık-sonrası üretimsel tıkanıklık/kısırlık olarak özetlenebilecek duruma karşılık olarak kullanılabilir. Yani tesirin, süblime edilemeyerek, farklı dönemlerde, farklı artbileşenler aracılığıyla ebedi olarak tahayyül edilmesi ve ürün verilemez konuma getirişi söz konusudur.

Kristeva, nesnenin kaybı ile birlikte gelişen süreci reaksiyonel bir tavırla başlatır. Öyle ki ilk olarak kayba tahammül edememe hali (Orj. "*in-tolerance*") sözkonusudur. Kayıp sonrası kompanzasyonu gerçekleştirmek zaruridir. Ancak bir yandan imleyenin (Orj. "*signifier*") oluşu, diğer yandansa dilin olmayışı melankoliyi ortaya çıkarır. Böyle bir durumda, kaybın yerini alacak sembolik araçtan yoksun olunduğu kabul edilir. Kristeva bu durumu, anneyi bir nesne olarak görememekten dolayı, yasını tutamama hali, dolayısıyla 'imkânsız yas' olarak tanımlar. O halde şey nesne ile özdeşleştirme (Orj. "*identification*") devam ettiği sürece, kendinin de kaybı devam edecektir. Kaybın nesnesi, annenin bedenidir.

Kristeva'nın nesnenin kaybına yönelik verilen reaksiyona ilişkin anlatımının, Kosova'daki deneyimle çokboyutlu ve dönemler-arası bir karşılaştırmasını yapmak mümkün. Sözgelimi Sırpların 1389 yılında 'Kosova Savaşı' sonrası Osmanlı'ya yenilerek kaybettiği Kosova topraklarına yönelik 19.yy'da ulusal kimliklerini inşa ederken merkeze yerleştirdikleri ve bölgeyi kutsal toprakları olarak betimleyen 'Kosova Miti' ve bu mitin 1913'ten 1999 yılına kadar sürececek Kosova'daki Sırp egemenliğinin 2008 yılındaki bağımsızlıkla birlikte nihayete ermesiyle 'kayıp' bir nesneye olan tahammülsüz anlatımları tanımlar hale gelmesi, önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu neredeyse özetler nitelikteki "Kosova Sırbistan'dır" (Orj. "*Kosovo je Srbija*") mottosu kayıp nesne olan

Kosova'ya ilişkin aynileştirmenin devam ettiğini ve Kosova'nın kaybını Sırp otorite ve toplumsallığının kendi kaybı olarak eşitleyen tavrın bir ifadesi gibidir. Tıpkı melankolik deneyimde olduğu gibi “*onun varlığının kaybı, benim kendimin kaybı demektir*”. Buna ek olarak vatan toprağı olarak addedilen teritorinin bir ana (anne) metaforu üzerinden tanımlanıyor olması da annenin bedeninin kaybı ile imkânsızlaşan yasın anlatımını pekiştirir niteliktedir. Öte yandan mimar Ivan Mestroviç, Kosova Miti'ni cismeden Vidovdan Tapınağı'nda, Yeryüzü Krallığı'nın (Kosova'nın) kaybını ilahi- gökyüzü krallığıyla kompanse etmeye çalışma girişimi olarak kurgular.

Bir diğer yönden özdeşleşmenin gerçekleşmemesi sonucu pre-ödüpal dönemde kalınması Kristeva'ya göre, kaybettiği şeyin adını koyamama, kaybetmekte ve yasını tutmakta başarısız olma hali olarak yansır. Böyle bir durumda kayıp nesne, 'öteki' olamıyor, temsil edilebilir olamıyor, dolayısıyla 'kayıp' olamıyor. Çünkü annenin yerini alacak bir 'baba' henüz devreye girmiş değildir. Kristeva, Freudyen anlatımla da örtüşür bir biçimde yası, kaybedilmiş nesne yerine yenisini koyma, melankoliyi ise tam olarak yerine koyamama; öncülle ilişkiyi sürdürme – çaresizlik olarak nitelemektedir. Kristeva'nın buradaki melankolik deneyime ilişkin örneklemesini Kosova'da, daha ziyade sosyo-politik ve sosyo-ekonomik nedenlerle etno- dinsel vd. dışavurulamazlık sonucu eski yapıtlara yönelik yaklaşımlardaki müphem tavrıda görmek mümkündür. Öyle ki, eski Osmanlı ve özellikle Yugoslav dönemi anıtlarına yönelik tutumlarda yerine koyamama, adını koyamama ve/veya yasını tutamamanın 'süreklilik imgeleri' üzerinden nasıl tezahür ettiğini deneyimlemek mümkündür. Tıpkı yıkımı gündemde olan ve ismi değiştirilmiş bir Yugoslav dönemi anıtının uluslararası dayanışmaya yönelik bir eylemde ülkeyi temsilen kullanılmasındaki flu, girift tavrıda olduğu gibi. Ancak burada unutulmaması gereken politik ve ekonomik bağımlılığın ve/veya yetersizliğin bu dışavurumu veya yatırımı yapmayı engelleyen ana faktörler oluşudur.

Kristeva'ya göre imlenmeyi (Orj. “*signification*”) mümkün kılan 'dil'i; nesneyi kaybettiğimizi kabul ettiğimiz zaman sembolik düzeyde artiküle edebiliyoruz (signifikasyona taşıyabiliyoruz). Transpozisyonun bu durumda iki veçhesi var: Bir taraftan nesne, nesnenin kaybına duyulan yas; diğer tarafta öznenin yasa geçmesi; kaybını kabullenışı, kaybı dile (Orj. “*signifier code*”) tercüme edebilmesi. Sembolik duruma geçebilenler nesnenin (Orj. “*essential object*”) kaybını kabullenmiş olanlar; Negasyonu

reddeden kişi, kayba bağlı kalan kişi; depresif: fanatik olan, sadık bir konuma yerleşirken, annenin yokluğunu ‘değilleme’ (Org. “*negation*”) bir diğer seçenek olarak öne çıkıyor. Melankolide ikili kayıp vardır. Bu okyönlü nesne kaybını ve kaybın yerini yenisiyle dolduramama anlatısına Kosova’daki deneyimde de rastlıyoruz. Kısa bir kronolojik taramayla önce Yugoslavya’nın ideolojik şemsiyesinin, klasik Arnavut ulusallığı ve sembolizminin, savaş-sonrası türetilen Dardan antikitesi canlandırıcılığının ardışık olarak kaybı kompanse etmeye yönelik girişimler olarak değerlendirmek mümkündür.

Kristeva’nın melankolik deneyime ilişkin anlatısında kaybedilen, erotik (arzu edilen) nesne; kültürel, sanatsal, toplumsal nesnelere olarak süblime edilebilir biçimde nitelendirilmektedir. Bu bağlamda insanın veya öznenin ‘otonom’ olabilmesi için ilk koşul: ‘anneyi kaybetmek’ olmalıdır. Annenin kaybıyla kurulan ilişki, bir özdeşleştirmenin yerine başka bir özdeşleştirme koyabilmekle olacaktır. Freudyen görüşe göre babayla özdeşleştirebilirsek dile sahip olabiliriz. Ödipal bir toplumu tesis ettikten sonra babanın yerine istediğiniz kişiyi (illa baba olması gerekmeyen) ‘baba figürü’nü koyabilirsiniz.

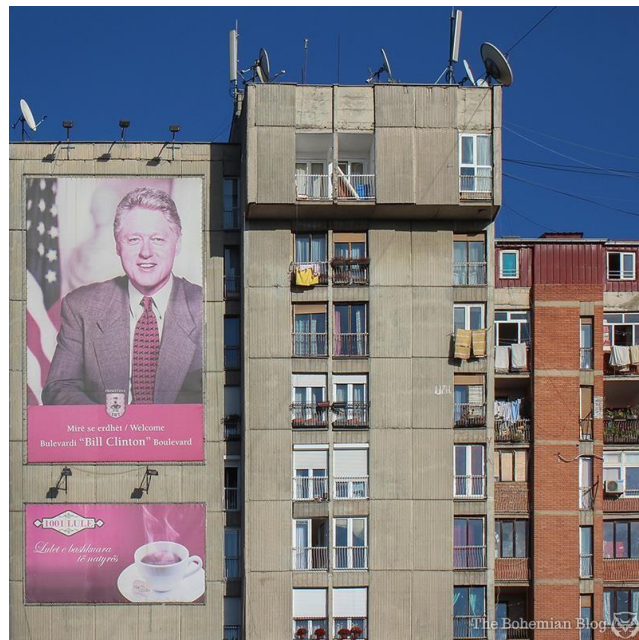
Ebedi bir maduniyet ve açmaz tahayyülüne dayalı Kosova’daki melankolik deneyimde, tüm idari konumlardan yoksun ödipal bir toplumsallık içerisinde Osmanlı’ndan Sırlara, sonrasında Sırlar’dan Uluslararası Kuruluşlar’a devir teslimde, istenmeyen süreklilik imgelerinin yerine örnek olarak yeni hami pozisyonunu, yansımaları bir kimlik inşasını gönüllü bir biçimde ABD ve Amerikanizasyon olarak nitelendirilebilecek dönemde kompanse etmeye çalışma girişimi söz konusu olmuştur. Bu dönem, öncül Osmanlı ve Sırp egemenliğinden sıyrılmamanın sonrasında halen kendi kendine idari yetkinlik kazanamamış toplum; Amerika’ya bu rolü geçici olarak biçmiş ve dönemin uzantıları günümüze kadar gelen bir Amerikan sempatanlığı, kentsel alanda isimlendirmelerde, duvar yazılarında, anıt yapımlarında Amerikan büyüklerine yönelik inşai faaliyetlerle dışavurulmuştur. Ancak 2008’deki bağımsızlık ilanından sonra bu furyada bir yavaşlama sözkonusu olabilmektedir.

Görsel 8.14, 8.15. Kosova genelinde ama özellikle de başkent Priştine’de (imar hareketlerinin ve inşai yatırımların yüksek yoğunluğu nedeniyle) dışavuran ve neredeyse savaş-sonrası dönemden bağımsızlık dönemine dek sürecek olan Amerikanizasyon döneminin temsilleri. Üst solda Amerika’ya bağımsızlık yolundaki desteğine yönelik minneti belirten hediyelik eşya ve baskı tişört yer alıyor. Üst sağda ise dönemin Kosova’nın bağımsızlığı için desteğini esirgememiş eski ABD Başkanı Bill Clinton’un isminin verildiği bir Mermer İmalathane ve Satış Merkezi’nin giriş tabelası yer almaktadır.

Kaynak (1): Nyheter for aktivister (<https://blikk.wordpress.com/>)

Kaynak (2): Michael J. Totten (<http://www.michaeltotten.com/>) ^[144,145]

Görsel 8.16. Amerikanizasyon (1999-2008) döneminin kabaca sekiz yıl sürecek temsili dışavurumlarında eski ABD Başkanı Bill Clinton’a özel bir yer verildiği görünür. Kendi adının verildiği bulvar üzerinde yer alan ve YSFC dönemi sosyal konut yapısının brüt beton-tuğla konfigürasyonlu yüzeyi üzerine yerleştirilen devasa poster, Priştine Belediyesi tarafından şehrin temsili duvar resimleri arasında 17 yıldır yer almakta ve her daim bakım ve yenilemesi yapılmaktadır. Şehrin ikonik simgelerinden birinin ideolojik arkaplanda kendisiyle çelişir ve anakronik bir sosyalist dönem çokkatlı sosyal konutu üzerinde yer alıyor olması ise

dikkate değer bir çelişki ve süreklilik imgelerinde yönelik yok edemezliğin kompanse edilmek üzere bir tavır olarak da irdelenebilir bir vaka gibi görünür.

Kaynak: The Bohemian Blog (<http://www.thebohemianblog.com/>) ^[146]

Görsel 8.17. Bir diğer Amerikanizasyon dönemi yapıtı “Bill Clinton Bulvarı” üzerinde, arkaplanda yer alan duvar resmi ile birlikte önde konumlanan Clinton Anıtı’na ait görsel. Müellif: Darmon Richter

Kaynak: The Bohemian Blog (<http://www.thebohemianblog.com/>) ^[147]

Görsel 8.18. Altyapı toponomisi: “Bill Clinton Bulvarı” tabelası, Priştine, 2010

Kaynak: Flickr (<https://www.flickr.com/>) ^[148]

Görsel 8.19. Aynı dönem içerisinde inşa edilen onlarca yapıardan biri olan başkent Priştine’deki “Hotel Victory”, hem toponomik hem de görsel açıdan Amerikan imgeler seti kullanımıyla ön plana çıkmaktadır.

Kaynak: Hotelmix (<http://victory-hotel-pristina.hotelmix.co.uk/>)^[149]

8.2. SAVAŞ-SONRASI SÜREÇTE KARŞI-ULUSAL İNŞA GİRİŞİMLERİ

8.2.1. Karşı-Ulus İnşa Hareketinin Mağdur Anlatımı Üretimi

Karşı ulus inşa üretim araçlarından önemli bir diğer alan olarak tarihyazımı da bağımsızlık sonrası süreçte Kosova’da bu yeni vizyonun metinsel dışavurumu açısından girişimlere sahne olmaktadır. Bu yeni söylemde, temsiliyetten yoksun, merkezden komut olarak biçimlenen ve öz dinamiklerden kaynaklanmayan taleplerle ideolojik güdümlü değiştirilen ve inşa edilen 1947 sonrası Priştine’sini, başlı başına bu tepeden inmece hamlenin bir ürünü olarak değerlendiren yayınlar öne çıkmaya başlamıştır. Aynı döneme yönelik, özellikle 2008 yılındaki bağımsızlık-sonrası Kosovalı Arnavutların tarihyazımsal tezlerindeki söylem, yine bu durumu tıpkı daha başlarda Eliza Hoxha, Bislim Elshani ve Ilir Gjinolli’nin belirttiği gibi bir gelenekten kopuş, komünist rejimin ‘yıkıcı’ modernizmi ve en nihayetinde Venedik Mimarlık Bienali’nde Gëzim Paçarizi’nin küratörlüğünde 2014’ün başlığı olan “Dayatılmış Modernizm’le” açıklayacaktır.

Maduniyet veya mağduriyet olgusu bu durumda, modernist inşaa hamlesini istemsizce ve dayatma fiili üzerinden, edilgen bir kabulleniş halini açıklamak için kullanılmıştır. Ancak bu kabullenme ve/veya zorunda kalış halinin yarattığı mutsuzluk, hüznün, ümitsizlik en azından söylem düzeyinde son olmayacak, gelecek dönemlerde, farklı dinamiklerde, süreklilik imgelerine yönelik yaklaşımlarda yeniden gündeme gelecektir. Dahası, modernist imar hamlesini edilgen ve zorunda kalmışlık hali ile kabullenme halini açıklayan bu söylem, bir diğer Hoxha ve Gjinolli makalesinde bu sefer, paradoksal bir şekilde erken 20.yy'da modernist hamlelerini tamamlamış Batı'yla kıyasa girişen ve olumsuzlayıcı 'rötarlı modernizm' tanımına evrilecektir. Dolayısıyla bu gibi bir tarihyazımsal ölçekteki maduniyet veya mağduriyet söylemi, modernist hamlenin salt kendi girişimi sonucu olmayışında değil, aynı zamanda zamanlamasının geç oluşunda da takip edilmiştir.

Bundan birkaç yıl önce 2011 yılında, sosyalist dönem eğitim sisteminden geçmiş ve günümüz Priştine Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğretim kadrosu dahilinde yer alan mimar akademisyenlerin, dönem yapılarına ilişkin internette yayımlanan ve çok da ciddi bir değerlendirme sayılamayacak, 'Dünyanın En Çirkin Mimari Yapıları Listesi'nde gösterilen, günümüz 'Kosova Ulusal Kütüphane Binası'na yönelik olumsuz yorumları, bu kamu düzeyindeki faaliyetten yoksunluğa olan tepkinin halen tazeliğini koruduğunu gösterir niteliktedir. 1983 yılında inşa edilen Hırvat mimar Andrija Mutnjaković tasarımı yapının, dönemin günümüze ulaşmış bir süreklilik imgesi olarak, tıpkı Kardeşlik ve Birlik Anıtı'nda olduğu gibi olumsuz bir intiba ile kompanse etme arasında müphem bir tavırla karşı karşıya kaldığı görülür.

8.2.2. Redd-i Miras: Bağımsızlık Sonrası Ulus-Devlet İnşası Bağlamında Kosova'da Yugoslav Dönemi Anıtlarına Yönelik Yaklaşımlar

Aslı itibarıyla reddi miras veya öfkenin anıtlar üzerinden bir çatışma ile tariflendiği yaklaşımlar bağımsızlık öncesi geçen dokuz yıl boyunca da öncül vakalarda görülmüştür. Örnek olarak savaş-sonrası sosyo-ekonomik boyuttaki sorunlar ve uzanımları gittikçe

belirginleşen içine kapanma ve mikro toplumsallıklar (aile ve yakın çevre bazlı) yanı sıra politik karşıtlıklar ve geride kalan Sırp toplum üyeleriyle, başta Kuzey Kosova ve iki etnisite arasında paylaşılmış Mitroviça kenti olmak üzere gergin bir hat çizilmiş ve 2004 yılının Mart ayıyla birlikte Mitrovica'yı ikiye ayıran İber nehrinde bir kovalamaca sonucunda üç Arnavut çocuğun boğulmasıyla iki gün süren olaylar neticesinde Kosova'nın genelinde, ayrıca Belgrad, Niş ve Sırbistan'a bağlı Voyvodina Özerk Bölgesi'nin başkenti Novi Sad'da tümenden bir beklentisizlik ve hayalkırıklığından kaynaklı öfke, kendini yeniden "görünür" kılacak şekilde mimari tezahürlere veya anıtlara verilecek zararın karşılığında bulmuştur. Öyle ki karşılıklı tepkilerin dışavurumu esnasında Belgrad'da Bayraklı Cami ve Medresesi, Niş'teki Hadroviçeva Camii, Novi Sad'da İslam Birliği Merkezi ve iki cami kundaklanırken, Kosova'da da 20'ye yakın kiliseye saldırı düzenlenmiştir (Yılmaz, 2005:97).

2008 yılındaki bağımsızlık sonrası, yeni bir ulus devlet olarak kurgulanan Kosova'da yer alan Yugoslav dönemi veya Sırp yapımı anıtlara yönelik müdahaleler, tepkiler, yaklaşımlar tek bir düzlemde veya düzeyde ilerlememekle birlikte, en azından büyük bir coşku ile varlıklarının savunulmadığını söylemek güç değildir. Öyle ki Kosovalılar için günümüzde bağımsızlıklarından yoksun oldukları bir dönemin süreklilik imgeleri olarak konumlandırabilecek bu anıtların varlıklarını bir şekilde kabullenebilmenin yöntemlerini farklı biçimlerde ürettikleri görülebilmektedir. Karşı ulusal vizyonlarına dışavurumsal düzeyde yatırım yapmanın yanı sıra, bu yeni ulusal projeksiyonun mekânsal uzanımlarını da hem yeni eserlerde hem de eskilerini toponomik vb. alanlarda dönüşüm ve değişime sokarak yapmışlardır.

Zamanın kapalı salon kompleksi 'Boro-Ramiz'¹³ yapısının isminin "*Pallat i Rinisë*" (Gençlik Sarayı'na çevrilmesi), sosyalist dönem toplukonut bloklarının cephe yüzeylerine Kosova'nın bağımsızlığını simgeleyen ulusal kahramanların dev posterlerinin asılması vb. müdahalelerle bu süreklilik imgelerinin kompanse edilebildiklerine rastlamak mümkündür.

---

¹³ Boro: Sırp ismi, Ramiz: Arnavut ismi- kardeşliğin simgesi olarak verilmiştir.

Aynı durum günümüz Kosova Parlamento Binası'nın hemen yanbaşıında yer alan 'Kardeşlik ve Birlik Anıtı'nın bulunduğu meydana Kosova Kurtuluş Ordusu lideri 'Adem Jashari'nin isminin verilmesi, yıkılıp yıkılmaması üzerine belediyenin kentlilerle açık oturum düzenlemesi vb. gibi vakalarda da gözlemlenmiştir. Öyle ki 2013 yılında Norveçli uluslararası mimarlık bürosu Snohetta'nın başkent Priştine'de düzenlediği bir mimari atölyede Kosovalı birkaç mimarlık öğrencisinin bu anıtı sürekliliğini aynı anda sağlayıp aynı anda fiziksel anlamda görünmez kılmanın bir yöntemi olarak ayna yüzeylerle kaplama önerisi de oldukça üzerinde durulması, tartışılması gereken bir bakış açısının ürünü olarak öne çıkmıştır. Bir diğer ilginç olay da Kosovalı pop sanatçısı Era Istrefi'nin müstehcen bulunan bir klibi Sırp Ortodoks Kilisesi 'Aziz George'un şehrin merkezinde yarım kalmış, âtıl strüktür içerisinde çekmesi ve bu olayın Sırp medyası tarafından kendi kutsallarına yapılmış bir hakaret şeklinde basına afişe etmesiyle yankı bulmuştur.

Şekil 8.20, 8.21. Savaş-sonrası ziyarete kapalı ve atıl halde varlıklarını sürdüren Kosova'daki Yugoslav dönemi anıt ve yapılarına örnekler: "Aziz George Kilisesi" ve Mitrovica'daki "Madenciler Anıtı"

Kaynak: The Bohemian Blog (<http://www.thebohemianblog.com/>)^[150,151]

Ancak bu noktada belirtilmesi gereken, Kosova'daki bu anıtlara yönelik tepkilerin, ideolojik güdümlerle inşa edilmiş anıtlarda tam anlamıyla öfke patlamasına yol açmayışıdır. Bu türden anıtlara yönelik yaklaşımlarda net bir tavırdan ziyade ideolojinin yerli nüfusu da içine alan, kapsayıcı yanını hatırlatan bir kesimin halen varlığını koruması, ülkenin yeni bir inşai girişim yapma noktasında ekonomik potansiyelinin yüksek profilde olmayışı, bir tür 'müphem', muğlak, girift bir tavra yol açmaktadır.

Bu tavrı en iyi görebileceğimiz örneklerden bir tanesi de yakın zamanlarda 2015'in sonlarına doğru Paris'te gerçekleşen terör saldırıları sonrasında görülmüştür. Tüm dünyada bu olaylar karşısında Paris'teki mağdurlarla dayanışma içerisinde olduğuna yönelik önemli anıtlar Fransız bayrağının renkleriyle ışıklandırılırken, Kosova da bu dayanışmaya yıkılması gündemde olan 'Kardeşlik ve Birlik Anıtı'yla katılmıştır. (Bkz. Şekil 8.28-8.31.)

Görsel 8.22. Savaş-sonrası ziyarete kapalı ve âtıl halde varlıklarını sürdüren Kosova'daki Sırp yapımı ve/veya Yugoslav dönemi anıt ve yapılarına örnekler: Priştine Üniversitesi Merkez Kampüsü arsası içinde yer alan 1990'lar yapımı "Aziz George Sırp Ortodoks Kilisesi".

Müellif: Arild Vågen, Kaynak Website: Wikipedia (<https://en.0wikipedia.org/>) ^[152]

Şekil 8.23. Savaş-sonrası ziyarete kapalı ve âtil halde varlıklarını sürdüren Kosova'daki Sırp yapımı ve/veya Yugoslav dönemi anıt ve yapılarına örnekler: Kosova Ovası'ndaki "Gazimestan Anıtı".

Kaynak: Wikipedia (<https://en.0wikipedia.org/>)^[153]

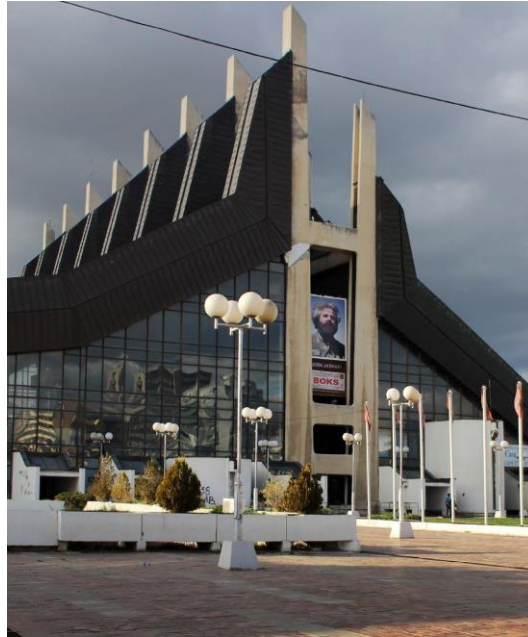
Şekil 8.24. Savaş-sonrası ziyarete kapalı ve âtil halde varlıklarını sürdüren Kosova'daki Sırp yapımı ve/veya Yugoslav dönemi anıt ve yapılarına örnekler: Priştine'deki "Kardeşlik ve Birlik Anıtı", stencille yazılmış sloganlar

Kaynak: Flickr (<https://www.flickr.com/>)^[154]

Şekil 8.25. Savaş-sonrası ziyarete kapalı ve âtil halde varlıklarını sürdüren Kosova'daki Sırp yapımı ve/veya Yugoslav dönemi anıt ve yapılarına örnekler: Priştine'deki "Kardeşlik ve Birlik Anıtı", bağımsızlığı destekleyen müttefik ülkelerin bayraklarının renklerine boyanmış hali.

Kaynak: Cuckoo for Kosovo Blog (<http://cuckooforkosovo.blogspot.com.tr/>)^[155]

Şekil 8.26. Savaş-sonrası ziyarete kapalı ve âtil halde varlıklarını sürdüren Kosova'daki Sırp yapımı ve/veya Yugoslav dönemi anıt ve yapılarına örnekler: Priştine'deki "Gençlik Sarayı" (Orj. "*Pallati i Rinise*") binasına (Eski ismi: "*Boro ve Ramiz*") asılan Kosova Kurtuluş Ordusu lideri Adem Jashari'nin görseli.

Müellif: Filippo Romano, Kaynak: Common Ground Laboratory Prishtina, Town Planning Design Workshop, Politecnico di Milano , 2014^[156]

Şekil 8.27. Kosova'nın bağımsızlık lideri Ibrahim Rugova'nın cenaze merasimi, 26 Ocak 2006, Yugoslav dönemi "Şehitler Anıtı'nın" hemen yanındaki "Rugova Anıt Mezarı". Bağımsızlık yanlısı liderin yanibaşında ünitarist Yugoslav dönem anıtının yer alması hayli ilginç bir manzara taratmıştır. Priştine.

Kaynak: Getty Images (<http://www.gettyimages.com/>) [157]

Şekil 8.28, 8.29, 8.30, 8.31. Paris'te yaşanan terör olayları nedeniyle dünyanın dört bir yanındaki belli başlı anıtlar terör karşısında uluslararası dayanışma göstergesi olarak Fransa bayrağının renklerine boyandı: (1) Rio de Janeiro'daki "İsa Heykeli", (2) Sydney'deki "Opera Binası", (3) Berlin'deki "Brandenburg Kapısı", (4) Priştine'deki "Kardeşlik ve Birlik Anıtı".

Kaynak Website: 20 Minutes France (<http://cache.20minutes.fr/>) [158, 159, 160, 161]

8.2.3. Karşı Ulusal Vizyonun Sembolik İnşası: ‘Newborn’ Anıtı

17 Şubat 2008 tarihinde Kosova Meclisi’nde ilan edilen bağımsızlık öncesi dünyaya bağımsızlığı sembolize edecek, bu anı ‘ölümsüz’ kılacak, ete kemiğe büründürecek temsil aracı olarak bir ‘anıt’ yapma fikri öne çıkmıştır. Öyle ki Riegl’in ‘amaçlanmış anma’ betimlemesini harfiyen karşılayacak bir biçimde hükümet, ajans sahibi Fisnik Ismaili’nin “*Karrota*” şirketinden, bağımsızlığın ilanının birkaç gün öncesinde “*Newborn*” (“Yenidoğan”) isminde dünyaya bağımsızlığı uluslararası bir dil olan İngilizce ile duyurabilmek adına ‘tipografik bir anıt’ siparişinde bulunmuştur. Anıt, mecliste bağımsızlık ilanının hemen sonrasında tüm halkın Priştine’de sokaklara dökülüp, perdenin kaldırılmasıyla birlikte ışıklandırılmış anıta doğru koşması, imzalar atmasıyla, dünyada Kosova’nın bağımsızlık sembolü olarak hafızalarda yer etmiştir.

Şekil 8.32. Priştine’nin Gençlik Sarayı Binası’nın hemen önündeki boşlukta konumlanan 2008’teki bağımsızlığın simgesi “Newborn” Anıtının ‘R’ harfinde fotoğraf çektiren Arnavutluk ve Kosova bayraklı çocuklar. 17 Şubat 2016 günü, bağımsızlığın 8. Yıldönümünde anıt, AB’nin Kosova’ya yönelik ‘vize serbestisi’ndeki olumsuz yöndeki politikalarına ‘gettolaşma’ eleştirisi niteliğinde mavi gök beyaz bulutların üzerine gerilen dikenli tellere boyanmış gözükmektedir.

Kaynak Website: The Bohemian Blog (<http://www.thebohemianblog.com/>) ^[162]

Şekil 8.33.-8.40. (1) Bağımsızlık ilanının hemen öncesinde hükümet tarafından “Karrota” şirketine siparişi verilen “Newborn Anıtı” yapım aşamasında görülüyor, 2008. (2) Bağımsızlığın ilan edildiği akşam kutlamalarda anıtın açılışı, 17 Şubat 2008. (3) Anıtın, Kosova’nın 2. Bağımsızlık yıldönümünde ülkenin bağımsızlığını tanıyan tüm devletlerin bayraklarına boyanmış versiyonu (4) Anıtın kamuflaj ve kalpli desenli versiyonu, 2014. (5) Anıtın grafitiyle boyanmış versiyonu, 2015. (6) Anıtın gözyüzü ve dikenli tellerle boyanmış versiyonu, 2016. (7) Anıtın 2017 yılında “E” harfine vurgu yapılan, yalıtılmışlığa tepkiyi devam ettiren ironik bir biçimde düzenlenmiş versiyonu, 2017.

Kaynak Website: Wikipedia (<https://journeyaroundtheglobe.com/>), Bota Sot (<http://www.botasot.info/>), Balkan Insight (<http://www.balkaninsight.com/>)^[163-170]

Anıtın, mimarlık ürünleri gibi varoluşu gereği katılaşmış, kristalize bir entite oluşu, itibarı, heybeti, dokunulmazlığı ve değişmezliği ‘Newborn’ deneyiminde bambaşka boyutlar kazanmıştır. Öyle ki, 2008’den bu yana geçen dokuz yıllık bağımsızlık sürecinde her 17 Şubat bağımsızlık yıldönümünde anıt, günün konjonktürünü yansıtır bir ifadeyle farklı desenlere boyanmaktadır. Bir yıl Kosova’nın bağımsızlığını tanıyan ülkelere minnetini göstermek üzere o ülkelerin bayraklarına boyanırken, bir diğer yıldönümünde AB’nin Kosova’ya vize uygulamasına tepki olarak gökyüzü ve dikenli tellere boyanabilmektedir. Anıtın bildik kalıcılığı ‘gönüllü’ ve insanların her seferinde hiyerarşik olmayan bir takım çalışmasıyla kendilerini ifade aracı olarak yine kendi eylemleriyle başkalaştırabildiği bir kamusallaşma aracı haline gelmiştir.

8.2.4. Bir Ulusal Ritüel Güzergâh Olarak ‘Rahibe Teresa Bulvarı’nın İnşası

1950’li yıllar boyunca şehrin ana arteri olarak görülebilecek aks, savaş sonrası dönemde yeni yönetim tarafından ismi değiştirilerek dünyaca bilinen Arnavut asıllı rahibe Azize Teresa’nın ismi verilerek, trafiğe kapatılmış ve 2012-2016 yılları arasında kademeli olarak yaya trafiğine açık bir promenad olarak kurgulanmıştır. Faaliyetin buraya kadar anlatılan kısmı fiziksel bir müdahale ile sınırlıdır. Ancak ulus inşa sürecinden ayrılmaz bir araç olarak mimari, anıt yapılarının devreye girişi neredeyse kaçınılmaz bu sürece eklenerek yeni devletin oluşturmaya çalıştığı kimliği yansıtan bu ana aks üzerinde bir bir yerleştirilerek tıpkı Yugoslav döneminin ritüel mekân yapılarında olduğu gibi bir güzergâh inşasına dönüştürülmüştür. Bugün, “Nëna Teresa Bulvarı” boyunca üç meydan onun üzerinde heykel ve yola bakan cepheler üzerinde yine onlarca ulusal kahramanın duvar resmi yer almaktadır.

Şekil 8.41, 8.42, 8.43. Rahibe Teresa Bulvarı, üç farklı dönem boyunca her yeni gelen erkin gösteri sahası (1) Erken 20.yy'da bulvarın henüz yeni bir cadde olarak görünümü. (2) Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti döneminde Priştine'nin başkentleştirildiği dönemde bulvar boyunca modernist yapılar ve peyzaj düzenlemesi. (3) Bağımsızlık-sonrası tamamen yayalaştırılarak ve karşı-ulusal vizyonun yansıtıldığı anıtlarla düzenlenen "Rahibe Teresa Bulvarı'nın" güncel görünümü, 2014.

Kaynaklar: "Prishtina e Vjeter" Facebook Page (www.facebook.com), *Common Ground Laboratory Prishtina, Town Planning Design Workshop*, Politecnico di Milano | AY 2013/2014 [164, 165, 166]

Şekil 8.44. "Rahibe Teresa Bulvarı'nın" havadan görünümü

Kaynak: Lajmi.net (<http://lajmi.net/>) [167]

Şekil 8.45. Priştine'nin "Nëna Tereza Bulvarı" üzerinde kurgulanmış, yayalara yönelik promenaddaki ilk durak: "Kosova Kurtuluş Ordusu" lider ekibinden şehit "Zahir Pajaziti Anıtı" ve hemen önünde duran dönemin Cumhurbaşkanı Atifete Jahjaga'nın saygı duruşunu gösteren bir fotoğraf.

Kaynak Website: Presidency of the Republic of Kosovo (<http://www.president-ksgov.net/>) [168]

Şekil 8.46, 8.47, 8.48. Aynı promenad üzerinde sırasıyla yer alan (1) "Rahibe Teresa" Anıtı, (2) Savaşta kadın kahramanlara adanmış "Heroinat Anıtı" ve (3) "İskender Bey Heykeli" (Orj. "Gjergj Kastrioti Skënderbeu")

Kaynaklar: Journey Around the Globe (<https://journeyaroundtheglobe.com/>), Molos Group (<http://molosgroup.com/>), Gazeta Shqip (<http://gazeta-shqip.com/>) [169, 170, 171]

Yolun başında Kosova Kurtuluş Ordusu lider kadrosundan “Zahir Pajaziti Anıtı ve Meydanı” hemen ilerisinde sosyal toplu konutlar üzerinde Kosova Bağımsızlık Lideri Ibrahim Rugova’nın duvar resmi, az ileride “Nëna Terza Heykeli” hemen ilerisinde “İskender Bey (Orj. *Skanderbeg*) Anıtı ve Meydanı” ve promenadın günümüz itibarıyla sonunda da “Ibrahim Rugova Anıtı” yer almaktadır. Böyle bir kurgu nasıl bir kullanıma olanak tanıyor diye bakıldığı zaman; Ulusal bayramlarda, yıldönümlerinde devlet büyüklerinin, aydınların vs. Nëna Teresa Bulvarı’ni baştan sona tek tek tüm kahramanların anıtları üzerinde saygı duruşunda bularak katettiklerini ve bu güzergahı bir ritüel promenad olarak Kosovalı karşı-ulusun inşasında romantize bir elementi şehrin tam da atardamarı denebilecek kamusal alanında görünür kılmanın başlıca amaç olduğu görülmektedir.

Şekil 8.49. Priştine’nin “Nëna Tereza Bulvarı” üzerinde kurgulanmış yayalara yönelik ritüel promenadaki kurgunun benzerleri, ülkenin diğer kimi belli başlı şehirlerinde de savaş-sonrası dönemde, bağımsızlıkla birlikte kurgulanmaya başlanmış gözüktür. Yukarıdaki fotoğrafta, bir şehit anıtı önünde Yakova (Arn. “*Gjakova*”) şehrinde Tarihi Pashtriku Oteli’nin karşısında anma töreninde eski Cumhurbaşkanı Atifete Jahjaga ve devlet temsilcileri görünüyor.

Kaynak: President of the Republic of Kosovo (<http://www.president-ksgov.net/>)^[172]

Diğer yandan, KKO (Orj. “*UÇK: Ushtria Çlirimtare e Kosovës*”) şehitleri adına şehrin yakınlarındaki kırsal alanda inşa edilen ‘meçhul asker anıtları’ (bkz. Şekil 8.59.), temsili şehitlikler, 2015 tarihli şehrin hemen merkezinde inşa edilen ve savaşta şehit düşmüş kadın kahramanlara ithaf edilen “*Herroinat*” anıtı, Adem Jashari’nin isminin verildiği yeni uluslararası havaalanı ve havaalanının hemen önünde yer alan Jashari’nin yüzünün stilize

edildiği ss havuzu ve anıt, ülkenin en büyük otoyol projesine verilen ‘‘Ibrahim Rugova’’ ismi; tüm bu girişimleri anmak eylemi üzerinden karşı bir ulus inşa sürecinin mekânsal ve toponomik araçları olarak okumak mümkündür.

şekil 8.50., 8.51. (1) Ritüel promenadın en uç kutbunda yer alan ‘‘Ibrahim Rugova Heykeli’’, (2) Heykelin yapımı için açılan yarışmadaki alternatiflerin minyatürleri gözüküyor.

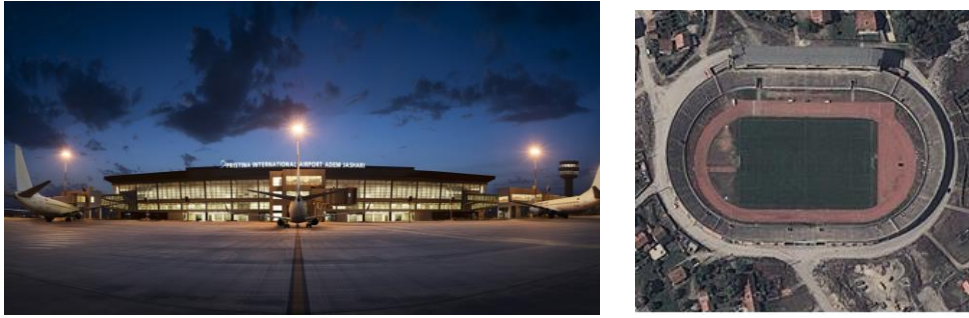
Kaynaklar: Illryia Press (<http://illyriapress.com/>), Kosova Press (<http://www.kosovapress.com/>) [173, 174]

şekil 8.52, 8.53. (1) Yeni ulusal vizyonun toponomik ve altyapısal atılım üzerinden inşası: ‘‘Ibrahim Rugova’’ otoyolundan bir görünüm. (2) ‘‘Ibrahim Rugova Otoyoluna Hoşgeldiniz’’

Kaynak: Drive Europe News (<https://driveeuropenews.com/>), Flickr (<https://www.flickr.com/>) [175, 176]

‘‘Rahibe Teresa Bulvarı’’ dışında, bildik toponomik, tarihyazımsal, mimari üslup tercihleri aracılığıyla yeni ulusal vizyon, ekonomik kapasitesi dahilinde kendi ulusal vizyonel inşasını ve kahramanlarını yaratma yolunda yatırımlarını sürdürmektedir. Kosova Kurtuluş Ordusu lideri Adem Jashari’nin adının verildiği uluslararası havalimanı ve Mitroviça’daki olimpik stadyum (bkz. şekil 8.54,55), ‘‘Jashari Anıt Mezarı ve Evi’’ (bkz. şekil 8.56-8.58.) gibi vs.

Şekil 8.54, 8.55. (1) Yeni ulusal vizyonun altyapı yatırımları kapsamında, KKO liderlerinden Adem Jashari'nin isminin verildiği "Uluslararası Adem Jashari Havalimanı'ndan" bir görünüm. (2) Mitroviça ketindeki 28,500 kişilik "Adem Jashari Olimpik Stadyumu".

Kaynaklar: Tekeli Sisa Mimarlık Ortaklığı (<http://tekelisisa.com/>), Daily Track Pic (<http://dailytrackpic.com/>)⁶

Şekil 8.56, 8.57, 8.58. Kosova Kurtuluş Ordusu liderlerinden Adem Jashari'nin ailesiyle birlikte öldürüldüğü

anıt evi ve anıt mezarlığı etrafında tasarlanan şehitlik. Müellif: Darmon Richter

Kaynak: The Bohemian Blog (<http://www.thebohemianblog.com/>)^[179, 180, 181]

Şekil 8.59. Kosova Kurtuluş Ordusu mensupları için dikilmiş bir anıt, Skenderaj.

Kaynak: Panoramio (<http://www.panoramio.com/>)^[182]

Bir diğer inşai güzergâh olarak Kosova’da bağımsızlık-sonrası süreçte kendine yer bulan “Dardania” fraksiyonu da tercih edilir bir konumdadır (bkz. Şekil 8.64-8.66). Antik Dardanlarla kendi etnik arkaplanını özdeşleştiren ve kimi rekonstrüksiyon veya restorasyon çalışmalarında eski dönemde yapılmış modernist anıt ve yapıları Rönesans, Yunan-Roma referanslı klasist plastik cephe elemanlarıyla kaplama vb. gibi yaklaşımlar da revaçtadır. Kosovalı Arnavutlar bir diğer yandan da Avrupa’nın en genç ulusu olma iddiası üzerinden bir karşı-ulusal vizyonel imaj üretimine gitmiştir. (bkz. Şekil 8.64-8.67)

Şekil 8.60.-8.63. Antikleştirme ve manipülatif restorasyon hareketi kapsamında: (1) Priştine “Union Hoteli” (eski hali) yandıktan sonra (2) yapılan konstrüksiyonda (yenisi: “United Colours of Benetton”) Arnavut ulusal kahramanı “Skanderbeg’in” büstü minyatür olarak pencere sövelerinde kemer kısımlarında vurgulandı. (3) Prizren’in sembol yapılarından “Theranda Oteli” yapıldığı dönemde görülüyor. (4) Bağımsızlık-sonrası dönemde yeniden elden geçirilen otel çıkılan yeni katlar ve Rönesans çağrışımlı plastik kolonad, alınlık vb. öğelerin kullanımıyla bambaşka bir karaktere dönüştürülmüştür.

Kaynaklar: La Voce dell’Aquila (<http://lavocedellaquila.com/>), Studio Berlucchi (<http://www.studioberlucchi.it/>), Hotel Theranda (<http://hoteltheranda.com/>) ^[183-186]

Şekil 8.64.-8.66. Tanrıça “Hynesha”nın antik Dardania imgeselliği içerisinde kullanımı:

(1) Priştine Belediyesi Amblemi, (2) “Priştine Film Festivali” Afişi ve (3) “Hynesha’nın” sembolize edilerek kullanıldığı “Priştine Film Festivali’nde” verilen ödülün görünümü.

Kaynaklar: Wikipedia (<https://en.0wikipedia.org/>), Wikiwand (<http://www.wikiwand.com/>), Skyscraper City (<http://www.skyscrapercity.com/>)^[187-189]

Şekil 8.64.-8.67. “Kosovo: The Young Europeans” reklam kampanyasından görüntüler.

Kaynak: Samlil (<http://www.samlil.co.il/>)^[187-190]

8.3. BAĞIMSIZLIK-SONRASI DÖNEMDE KARŞI-ULUS İNŞA SÜREÇLERİNDE TARİHYAZIMSAL ÇALIŞMALAR VE ULUSUN MİMARININ ÜRETİMİ

Bağımsızlık-sonrası dönemde batı-dışı ulus inşa süreçlerinde Kosova’da yaşanan deneyime yönelik Kristeva’nın ‘melankoli’ metni üzerinden ve diğer kimi yapım-yıkım veya müphem yaklaşımlarla ilgili yapılan değerlendirme sonrası, yine oldukça yeni sayılabilecek, 2014’teki ölümü sonrası Bashkim Fehmiu’nun neredeyse zorunlu bir açığı kapatmak üzere bir güdümlerle, Kosovalıların temsiliyetini inşai düzeyde katılaştıran müellif olarak öne sürüldüğü bir dönemi, Arbër Sadiku’nun kendisine yönelik ‘Kosova’nın Le Corbusier’si makalesi üzerinden değerlendirmenin verimli olacağı kanaatindeyim.

Fehmiu’nun mesleki üretim alanı içerisindeki yaklaşımlarına kısa bir göz attıktan sonra, Arber Sadiku’nun kendisine yönelik makalesinde ele alışını daha anlamlı bir bakış açısıyla irdelemek mümkün olacaktır. Sadiku’nun yaklaşımlarını, Kosova’nın 2008 sonrası tarihyazımsal olarak bir ‘mağduriyet’ üzerine kurgulanan, epey uzun periyotlar içerisindeki idari hâkimiyetten yoksunluğuna bir ‘pansuman’ veya boşluk doldurma girişimi olarak görmenin mümkün olduğu kanısındayım. Ulusu inşa edereken, hangi artbileşen veya öncül psiko-sosyal ortamdan geliniyor olursa olursun, bir üst olma güdümü, kendine ve çevresine hâkim olma gayesiyle gidildiği ve bunu yaparken de çokyönlü bir üst aktör inşası ile bunu mümkün kıldığı birçok deneyimde görülmüştür. Sözelimi Sadiku, Bashkim Fehmiu’yu dönemin inşai faaliyetlerinin nesnel çıktılarında bağımsız olarak ‘üst’ bir pozisyonda konumlandırır:

“Çokyönlü katkılarından yola çıkarak Bashkim Fehmiu’nun modern anlamda Priştine’nin kentsel planlamasını temsil eden en önemli şahsiyet olmasının yanı sıra bir de şehircilik ve mimarlık alanının ve düşüncesinin anahtar figürü olarak da nitelenmek mümkündür.”

Bir diğer yandan Fehmiu’nun 2014 yılındaki ölümü sonrası, hâlihazırda 2008 yılında bağımsızlığını ilan ederek uluslaşma sürecini hızlandırmış Kosova’da, mimar müellifin, öncesindeki ‘görünmezliğini’ tıpkı Venedik Bienali’ndeki Kosova Ulusal Pavyonundaki ‘Dayatılmış Modernizm: ‘Görünürlük’ temasının arkaplanını desteklercesine görünür kılan faile yönelik teorik bir inşaya çağrı yapar:

“Fehmiu’nun kitaplarla, dergilerle, konferans çıktılarıyla, uygulanmış ve uygulanmamış projeleriyle, orijinal eskizleriyle dolu kütüphanesi Priştine Üniversitesi Mimarlık Fakültesi’ne bağışlanmıştır. Bu arşiv bir an önce kaydedilmeli, sınıflandırılmalı, öğrencilerin, mimarların ve araştırmacıların erişimine açılmalı, bireysel ve kolektif bilimsel araştırmalara, yüksek lisans tezlerine konu olacak şekilde teşvik edilmeli; bu sayede Bashkim Fehmiu’nun aktif olduğu her yer ve alandaki katkılarıyla onu hak ettiği Kosova’nın ilk modernisti pozisyonuna eriştirmekte gerekli olacaktır. “

Sadiku oldukça hararetle ve açık ettiği güdümünün bir yansıması olan metninde, Fehmiu’ya yönelik teorik konstrüksiyonun amacını da belirlemiş gözükür: Fehmiu’nun kimliğinin müellif olamamış madun Kosova mimarlık sahnesinde ‘ilk modernist’ sıfatıyla bütünleştirici bir aktör olarak öne çıkarılması gibi.

Arbër Sadiku, Fehmiu’nun mit inşasının temellerini atarken, bu güzergâhın senkronizasyonunu yeniden tanımlarcasına, oldukça sık bir biçimde başvuru alan öncül ana aktörlere vurgu yapar. Modernist, ulus inşa aktörü ve öncü müellif mimar olarak konumlandıracağı Fehmiu’yu, bu bağlamda en makul eklemleyeceği aktör olarak Corbusier’yi öne sürer. Metinde Corbusier ile Fehmiu’nun ana aktörü oldukları disiplinler praksislerine yönelik hiçbir ekmeleme veya karşılaştırma girişimi görülmezken, ikisini şairlik ve mimarlığa yönelik fikirlerini şiirleştirme düzleminde bir boyutta ele aldığına tanık oluruz:

Fehmiu’nun yazdığı ‘Mimarlığın Şiiri’ 1955 tarihli, Le Corbusier ‘nin “Poem of the Right Angle” ı (“Le Poeme de l’Angle Droit”) ise 1943-53 yılları arasında yazılanları kapsar ve basımı 1955 yılına tekabül eder; buradan yola çıkarak bir esinlenmeden bahsetmek çok da mümkün gözükmez. Aralarındaki ortak yan olarak bahsedilebilecek ilk konu her ikisinin de mimarlık üzerine yazmış olmaları. Her ikisi de mimarlığa karşı sevgilerini, mimarlığın toplumsal rolünü öne sürerek ifade etmiş olmalarıdır.

Burada, bir yandan hümanist, ulus aşırı ve hatta dönemin sosyalist, dolayısıyla ırksal veya etnik hiçbir kimliğe endekslenmeyen politik görüşlerinin bir tezahürü olarak mimarlığın da kozmopolit bir aktörel camia olduğunu ve insanı, doğayı öncülleyen söylemlerinden de

yola çıkararak, Fehmiu'nun aktif katkıda bulunduğu süreç içerisinde Victor Hugo gibi herhangi bir ulusu önceleyen veya yapıtı ulusa endeksleyen girişimde bulunduğu dair hiçbir iz yok iken makalede karşılaştırmanın yapılması hayli ilginç görünür. Sadiku, kendi metni içerisinde Fehmiu'nun praksişi içerisindeki teorik ve pratik üretimi ve yaklaşımlarını ifade etmiş ancak aynı anda ulusal düzleme yerleştirmeye ve ulusun mimarını inşa etmeye çalışır güdümüyle paradoksal örneklere yer vermiş gözükür.

Bu noktada Ludwig Mies van der Rohe'nin 1924'ten itibaren sıkça vurguladığı "*mimarlık, mekânda manifestal bir dönemin istencidir*" hatırlamasını yapmakta fayda var. İdeolojinin kardeşlik ve birlik üzerine kurgulandığı, uluslar-üstü, kozmopolit bir inşai süreç içerisinde, yapıtlarında kullandığı formel hatta uluslararası, yerötesi dil ile yazılarındaki hümanizmaya, doğaya ve kimliklerinden arınmış insana yönelik yaklaşımlarıyla Bashkim Fehmiu'nun genelde Balkanlar'ın, özelde Kosova'nın şehircilik ve mimarlık sahnesine çokyönlü bir katkı sunmuş olduğu muhakkak. Ancak Fehmiu'yu cismetme pratiğinin fikri arkaplanını hiçbir ulusa endeksli girişimle yapmış olduğuna yönelik işaret yok iken Sadiku'nun çelişkisel tuzaklara düştüğü metni içerisinde onu öncül 'üst' aktörlerin oluşturdukları güzergâha da eklemleyerek ulus inşa sürecinin bir mimar aktörünü yaratmaya çalıştığını görürüz.

9. SONUÇ

Çalışma boyunca anlatım, düşünsel arka planda, varlığını sürdürülebilir kılmak amacıyla türlü vizyon ve projeksiyonları öne süren itici bir güç olarak iktidar kavramının tariflediği bir güzergâh üzerinden kuruldu. İktidar, her ne kadar Foucault'nun deyişiyle “*edinilen, ele geçirilen ya da paylaşılan bir şey olmamasından dolayı yerlerde biriktirilemez ya da bulunamaz*” (Foucault, 1990:94, Akt. Stavrides, 2016) bir kavram olarak değerlendirilse de düzenleyici mantığı içerisinde iktidar ilişkilerine açık bir ifade alanı sağlayan mekânın, Foucault'nun bir diğer tanımlamasına göre “*her türlü iktidar uygulamasındaki temel unsur*” (Foucault, 1984: 252) olarak varoluş kazandığı görülmüştür. İktidar sağlamak üzere oluşturulacak olan düzen, mekânın özellikleri itibarıyla imkân tanıdığı bir ortamda gerçekleşmektedir. Aynı alan üzerinde, düzeni teşkil edecek bireylerin verili rollerle tanımlanması amacıyla da ‘disiplin’ aracılığıyla dağılımı sağlanır. Bu bağlamda çalışmanın kavramsal çerçevesini çizmek adına başlangıç bölümlerinde ulus tabanlı toplumsal yapılanma ve yönetsel biçimleşme, kamu, kamusal roller ve kamusal alan konfigürasyonları, Batı ve Batı-dışı veya bir kısmı post-kolonyal olarak nitelendirilebilecek coğrafyalardaki ulus-devlet, ulusal kimlik üretimleri ve ulus konseptinin mekâna yönelik söylemleri ile mekânı iktidar alanı olarak tarifleyen projeksiyonlarından bahsedildi. Dahası, ulusal ideolojinin mekâna yönelik söylemlerinde mimari ütopyalarla olan ilişkisi, kentsel yaklaşımları ve en nihayetinde ulusal başkent inşası meselesi Kosova'daki deneyimle karşılaştırılabilir örnekler üzerinden detaylı olarak ele alındı.

Çalışmada ana eksen olarak iktidar, mekân ve kimlik bağlamında üzerine yerleşilen Kosova ve Kosova'da 2. Dünya Savaşı sonrası dönemden başlayarak günümüze kadarki modernleşme ve ulus inşa deneyimlerine gelindiği zaman, Kosova özelinde kurulmaya çalışılan başat karşıt iktidar düzenlerinin modernite ekseninde iki farklı hegemonya olarak etkidikleri bir vizyonlar karşılaşması veya yarışından söz edildi. Tarihsel süreçler açısından Geç-Osmanlı Dönemi'ndeki idari yapılanmayla birlikte başlayan bölgeye yönelik modernleşme hamlesinin ilk safhaları, Osmanlı'dan kopuş sürecinde Balkan Yarımadası'ndaki diğer topluluklarla birlikte bir üst hegemonya karşısında kurulan ortak karşıt hegemonya ve uluslaşma süreçlerinin ilk adımları ve bağımsızlığın elde edilmesiyle birlikte önce krallık sonra da sosyalist federal cumhuriyetler topluluğu olan Yugoslavya

yönetimi altına giren bölgenin genel olarak bir analizi yapıldı. Aynı dönem içerisinde Sırp yönetimin mekânsal atıfları hayli yoğun olan ve mitik bir agümentasyona dayalı ‘Kosova Miti’ nin, ulus inşa süreci kapsamında üretimi ve sonrasında sosyalist yönetimin idareyi ele almasıyla birlikte sosyalist ideolojinin makul yurttaş olarak yeni kamusal roller tanımlamak üzere empoze ettiği “kardeşlik ve birlik” anlayışı ile toplumsal model oluşturma girişimleri üzerinde duruldu. Sosyalist yönetimin ulusal vizyonunu modernleşme hamlesi ile birlikte öne sürdüğü projeksiyon, her ne kadar mimari ve de mekânsal atıfları ve uzanımları hayli yoğun bir süreci ifade etse de rejimin yeniden yapılandırma bağlamında birbiri içerisinde etkiyen bir ağ kapsamında ekonomi, sağlık, dil ve eğitim, kültür ve sanat, basın yayın alanlarındaki icraatları da önemli birer girdi olmaları açısından kısaca kendine yer buldu.

Mimarlığın ana araçsal öge olarak öne sürüldüğü safha olan Kosova’da sosyalist yönetimin modernleşme hamlelerinin mekânsal uzanımları kapsamında ulusal başkentin inşası meselesi, dönem itibarıyla bölgedeki mevcut mimari ve kentsel yapıya yönelik modernleştirme yaklaşımları ele alındı. Bu bağlamda sosyalist yönetimin Priştine’yi başkentleştirme projesi, başkentin Prizren’den Priştine’ye taşınmasıyla ulusal başkent olarak planlanması, imar süreci ve projenin söylemsel uzanımlarına yer verildi. Aynı dönem içerisinde sosyalist yönetimin ulusalcı imge ve mimari temsil araçları üretimi, ulusal kimliğin Prizren-Priştine ikilemi üzerinden inşası gibi gelişmelerin açılımlarına bakılarak bu vizyonun kendini empoze etme biçimlerine yakın plan okumalar yapıldı.

Bakıldığı zaman sosyalist yönetim dahil, çalışmada bahsi geçen her yönetim iktidar oluşturma pratikleri veya girişimlerinde, mekânın öz niteliklerinden kaynaklı olarak sağladığı düzen ve disipliner yatkınlık nedeniyle, vizyonlarına katılacak bireyleri tanımladıkları verili bir rol olan ‘ulusal kimlik’, tanımlı bir alan olan ‘ulus-devlet’ ve idari bir merkez olan ‘ulusal başkent’le tariflemeye çalışmışlardır. İster İkinci Dünya Savaşı sonrası Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti döneminde sosyalist yönetimin iktidarını kurmak üzere öne sürmüş olduğu yaşamsal pratiklerin tümüne nüfuz edecek ulusal vizyonu, isterse reaksiyonel olarak karşı ulusal vizyonunu 1974 ve sonrası dönemde geliştirecek olan Kosovalı Arnavutların, projeksiyonlarını çok boyutlu girdilerle tasarladıkları görülmektedir. Sosyalist yönetimin ulusal vizyonunu merkezden çevreye veya tavandan tabana, bir başka deyişle tek yönlü olarak uygulamaya çalışmış olması bir

yandan Kosova'yı kendi modernizasyonunu öz kaynaklarından çıkarması konusunda engellemiş ve edilgen bir konuma itmişken; toponomik, ulusal kimlik, ulusal başkent, mimari üslup, anıtlar vd. temsil araçlarının üretim safhalarında safdışı bırakılan yerli unsurların karşı vizyonlarını üretirken, özellikle de savaşın bitimi ve bağımsızlık sonrası çok da farklı olmayacak bir güzergâh takip ettiği görülmektedir. Dolayısıyla karşılıklı anlamda iktidarın kurulumu aşamasında ulusal vizyonların, aslı itibarıyla dayanıksız strüktürlerinin birbirine benzer biçimde oluşturuldukları karşılıklı iki vizyonun çarpıştığı bir ortam sözkonusu olmuştur.

İktidar, mekân ve kimlik gibi kavramların birbiri içerisinde etkidikleri ilişkisellik açısından hareketle, cılız strüktürlerin kurulumu aşamasında mimarlığın hem kurucu hem bozucu, bir başka deyişle hem yapıcı hem de yıkıcı bir araç olarak devreye sokulduğu her iki karşıt vizyonun üretim süreçlerinde de benzer bir biçimde görüldü. Ancak modernitenin buharlaştırıcı sürekliliğiyle mimarlığın katılaştırma iddiasının çakıştığı bu süreçlerde tıpkı Cornelius Costoradis'in de hatırlattığı üzere *“toplum ve kurumlarının işlevsel olduğu kadar kurgusal olduğu”* gerçeğinin göz ardı edildiği bir uygulamalar silsilesinin takip edildiğini görmek mümkündür. Öyle ki tekyönlü sosyalist yönetim projesinin Kosova üzerinde toplumsal ve mekânsal bazda kurmaya çalıştığı iktidar, kendi içerisinde kendi kullanım dokusuyla direniş olanağı sağladığı bir karşı-hegemonik odak yaratmıştır. Bu noktada direnişle iktidarı birbirinin kurucu unsurları olarak gören ve iktidarın alanının yıkılabilen, tersine çevrilebilen veya karşı karşıya gelme olasılıklarına açık hale gelebilen süreçler üzerinden yaratıldığını savunan Foucault'nun *“direnişleri, yalnızca, iktidarın planlarının reddi veya önündeki engeller olarak anlaşılmasını”* (Stavrıdes, 2016:57) reddeden yaklaşımını hatırlamak faydalı olacaktır.

Kosova'da sosyalist dönemin ikinci evresinde, 1974 – 1989 yılları arasında, özellikle YSFC 1974 Anayasası'nın özgürleştirici özyönetimsel hamlesi sonrası yerli unsurların, sosyalist yönetimin vizyonu karşısında tepkisel olarak karşı bir ulusal vizyon üretimine gitmesi, sıkça takip edilen bir vizyonlar karşılaşmasının temellerini atmıştır. Ancak tıpkı Foucault'nun iktidarla direniş kavramları arasındaki ilişkiselliğin dışsal sayılamayacağına dair iddiasında olduğu gibi bu karşı ulusal vizyonun varoluşsal argümanları tam da üst hegemonyanın kendilerine dayatmış olduğu üst ulusal vizyonun zaman içerisinde kendilerinin aleyhine boyutlanarak geliştirdiği söylemler sebep gösterilerek ileri

sürülmüştür. Diğer yandan karşı ulusal vizyon, kendisini ilan ederken görsel anlamda en güçlü imgesel araç olarak kullanılabilir mimarlığı inşai ve söylemsel düzeyde araç edinmiştir. Ancak mimarlık, bu noktada ilk safhada bir karşı ulusal üslup ya da başkent üretimi olarak değil, yerli mimar müellifin icat edilmesiyle kentler üzerindeki inşai faaliyetin ve mekân üretimi üzerinde söz sahibi konumların kazanılması bağlamında kompanse edici bir araç olarak görülmüştür.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle 1945 sonrası öne sürülen ulusal vizyon ve 1974'ten 1989'a kadar üretilen karşı ulusal vizyon ile iki karşıt dominant figürün muktedir olabilmek amacıyla bir mücadele alanı içerisinde mekân ve kimlik üretimleri, özellikle 20. yy.'da sıkça rastlanan bir ulusal vizyonlar yarışının izleğini takip ederken, post-sosyalist veya Tito sonrası dönemde öncül etkileri 1981-1989 yılları arasında görülecek, tam anlamıyla en etkili boyutuna da 1989-1999 yılları arasındaki on yıllık süreçte ulaşacak olan yeni yönetimin "Anti-bürokratik Devrim" olarak adlandırdığı politikaları uyguladığı baskı döneminde gelişmeler olağandışı bir seyir göstermiştir. Bu noktada çalışmanın gelişimsel seyrinde Tito-sonrası dönemde (1981-89) sosyalist ulusal vizyonu aşındırıcı hamleler, değişen Sırp milliyetçiliği bağlamında değişen sosyo-kültürel ortam, Miloşević yönetiminin "Anti-bürokratik Devrim" hareketi ve 'Kosova Miti'ni baz alan politikalara dönüşü, dönemin ruhunu kavramaya olanak tanıyacak gelişmeler ve detayların anlatımıyla birlikte yer aldı. Yaptırımlar üzerine kurulan yeni 'Anti-bürokratik Devrim Hareketi'nin yerli popülasyona yönelik bu yaklaşımının, kamusal nitelikteki her alandan dışlayıcı müdahaleleri ekonomik, demografik, toponomik, sağlık, kültür-sanat, medya (basın-yayın) ve eğitim gibi çok boyutlu alanlardaki tezahürleriyle birlikte ele alındı.

Bu bağlamda ayrı bir parantez açılması gereken bir alan olarak eğitim kısmı detaylandırılarak, gelişmelerde sürekliliği bozan bu yaptırımsal ortamın kamusal alandan dışlamak üzere dışa açık nitelikteki her türlü eylemine ket vurduğu yerli popülasyonun, karşılaştığı bu 'akıbet deneyimi' karşısında, reaksiyonunu hangi mekanizmalar aracılığıyla kurguladığı üzerinde duruldu. Bu aşamada, Anti-bürokratik Devrim Hareketi'nin Kosova'ya yönelik eğitim alanında ayrıştırıcı etnosentrik mekân üretimi karşısında birer direniş aracı olarak yerli popülasyonun başta eğitim amacıyla kurduğu, on yıllık 'Sivil Direniş' dönemi içerisinde sağlık, basın-yayın, kültür-sanat vd. kamusal hizmete yönelik faaliyetlerini karşılamak üzere karşı-kamusallaşma mekânlarının inşası önemli bir kırılma

noktasını oluşturmaktadır. Yapısal özellik ve işleyişleri, finansal örgütlenişleri ile birlikte detaylarına değinilen paralel kurumlar, yaklaşık on yıl boyunca sürecek olan ve post-sosyalist dönemin öncül sosyalist dönem ulusal vizyonunu radikalleştirerek etnosentrik tabanlı söylem ve eylemlerle dönüştürdüğü güncellenmiş yaklaşım ve yaptırımları karşısında yerli popülasyon için bir yandan kendi varoluşsal gereksinimlerini sürdürebilir kılacak bir fiziksel-mekânsal platform olanağı sunmuş bir diğer yandan da karşı ulusal vizyonun inşasını, karşı-kamusallaşma imkanı veren bu kamusal alan dışı mekânlarda olanaklı kılmıştır.

Sosyalist dönemdeki ulusal vizyona karşılık olarak aynı araçlar kullanılarak üretilen karşı ulusal vizyon, birbirleriyle kullandıkları yöntem itibarıyla aynı güzergâhı takip ederken; 1989 sonrası vülgarize edilerek , tamamen etnosentrik idealleri önceleyen yeni ulusal vizyonun Kosova üzerindeki baskı ve dışlama yoluyla empoze etmeye çalıştığı ulusal vizyon karşısında kurulan karşı kamusallaşma hareketi, yapısal özellikleri, muhalif söylemi ve öngörülemez devinimi sayesinde kontrol altında tutulması ve gözetimi güç bir ortam yaratmıştır. Konvansiyonel anlamda klasik burjuva kamusal alanının dışında, mevcut kimi mekânların farklı kimlik ve pratiklere yer verebilmek adına dönüşüme uğradığı; toplumsal ölçekte örgütlenişin dışsal olmayan mekânlar aracılığıyla paralel bir sistem içerisinde süregeldiği, yaklaşık on yıllık olağandışı bir kullanım örüntüsü geliştirilmiştir. Bu tersyüz edici karşı kamusallaşma oluşumları, kamusal alanla tariflenmiş eylemleri özel, dışa açık öngörülen kullanım kalıplarını kapalı alanlar içerisine taşıdığı reaksiyonel yapılar olarak kimlik kazanmışlardır. Michael Warner'ın karşı-kamusallıkları *“ancak tanıdık olmayan toplumsallık biçimlerini ve onların düşününselliklerini hayal edebilmenin farklı yollarını bulmaya çalıştıkları ölçüde ‘karşı’”* (Sheikh, 2012: 121, Akt. Tan ve Boynik, 2007:25) nitelikte tanımladığı söyleminden de hareketle, bu tür bir olanağın ancak durağan veya rutin dönemler dışında ya da herhangi bir kırılma veya süreksizlik anında, bu gibi bir akıbet deneyimi karşısında verilebilecek bir karşılık olarak öne sürülebileceğini söylemek mümkündür.

Kosova'da da 1989'dan 1999'a kadar geçen on yıl içerisinde yerli popülasyon kolektif bir şekilde, gizli bir iç dayanışma kurarak, karşılıklı yardımlaşma ve eşit imkânlar sağlamak amacıyla bu paralel mekânları kurma kapasitesini göstermiştir. Bu deneyim, sadece varoluşsal bir gereksinimi karşılamakla kalmamış gündelik rutinde yer alan kolektif

alışkanlıklar ya da mekân kullanımına dair ve toplumsal diğer davranış kalıplarında da yeni kolektif değerler, davranış ve kullanım kalıpları üretmiştir. Dolayısıyla karşı kamusallaşma mekânları, hem baskıcı ulusal vizyonun empoze etmeye çalıştığı kalıbı yırtan, hem kamusal hizmet ve alandan dışlanan insanlar için kimlik ve vizyonlarını ortaya koyabilecekleri bir alternatif mekân yaratmış hem de üst hegemonyanın dayattığı neredeyse on yıl süren bu periyotta mekân-zamansal örgüyü aşındırmak üzere faaliyet göstermiştir. Bu gibi istisnai süreçlerde veya akıbet dönemlerindeki aşındırma faaliyetlerine olanak sağlayan mekânlar, Stavros Stavrides'in deyiimiyle “*özgürleştirici toplumsal kırılma vizyonlarının yansıtıldığı eşikler*”, istisnayı deneyimlerken rijit yapısı karşısında gedikler açmanın bir yolu olarak kullanılmıştır.

Bu gibi bir akıbet deneyiminde mekânsal kullanım örüntülerinde görülen değişim Stavrides'e göre kaçınılmazdır. Öyle ki Stavrides, “*alışkanlıklar silsilesi içerisinde bir kırılma olarak deneyimlenecek akıbet için yeni yerleşme koşullarının ortaya çıkması gerektiğini*” iddia eder. Bir diğer deyişle “*mekân değişmiştir; mekân ötekileşmiş, tasarruf edilmesi güç, itici ve yabancı bir hal almıştır*” ve nihayetinde insanlar “*akıbeta damgasını vuran zaman kırılmasını aslen mekân aracılığıyla deneyimler.*” (Stavrides, 2016:74) Kosova'daki akıbet deneyiminde de kolektif olarak yaşanan mekânsal-zamansal kırılma sonucu ortaya çıkan zamansal süreksizlik karşısında karşı kamusallaşma mekânlarını inşa eden yerli popülasyon bir yandan üst hegemonyanın baskıcı siyaseti ve kamusal alandan dışlayıcı, kendi ulusal vizyonunun homojenleştirici günlük mizansenlerine, kapalı mekânlarda kalmak suretiyle adapte olur gibi görünürken bir diğer yandan da bir alt siyaset üreterek bu özel alanlarda yeniden yapılanmak ve karşı vizyonu inşa etmek amacıyla kolektif yeni bir hafıza üretimine girişmiştir.

İstisna içerisinde kurulan karşı-kamusallaşma yapıları, kendi içlerinde gündelik rutinden farklı ritimselliklerin ortaya çıktığı, dayatılan vizyon içerisindeki kalıplardan sapan, zamansal kırılmalara Stavrides'in deyiimiyle “*yaratıcı karşılıklar*” veren birer araç olmuşlardır. Stavrides, istisnayı deneyimlemek durumunda kalan insanların yaşamlarını sürdürme, karşı koyma, kuşatmayı aşma yollarını geliştirmek üzere yapmış oldukları her eylemi, “*eşikler kenti*” olarak adlandırdığı bir olasılığı inşa etmek yolunda atılan adımlar olarak nitelendirmektedir. İstisna veya akıbet bir yandan toplumsal gelişimde ve mekânsal kullanımda süreksizlik yaratırken, bir diğer yandan da karşılığında öngörülemez

mekânların tesisiyle oluşturulan alternatif yaşamsal ritimselliklerin üretimine yol açmıştır. Bu bağlamda Stavrides'in ilettiği şu soruyu hatırlamak anlamlıdır: “*Mekânsal istisnalar alternatif ve aykırı mekânsal yaşam pratikleri için fırsatlar yaratabilir mi?*” (Stavrides, 2016:71)

İstisnai deneyimde yaratılan ve esnek bir lokasyon ve fonksiyon gösterebilen bu mekânlar, kolektif yaratıcılığa izin veren ve kendisini tarifleyen kurallar setinden farklılaşan bir devinim gösterirken, aslı itibarıyla rutin dönemlerde ise mekânda yaşamın alışkanlık, kontrol edilebilirlik, dolayısıyla uyum içerisinde bir ritimsellik gösteren bir deneyim olduğunu hatırlamakta fayda vardır. Bu gibi kolektif mücadele dönemlerinde mekânsal ve kimliksel sabit rollerin, verili işlevlerin buharlaştığı görülmüştür. Dolayısıyla akıbet deneyimi ya da istisnai durum aslı itibarıyla, çalışmanın başlıca üzerine eğildiği iktidarın araçları olan mekân ve kimlik inşasına gene kendi içsel dinamiklerden kaynaklı olarak hem zarar verir hem de direniş mekanizması kurmalarına olanak sağlar. Stavrides'in de sorusu üzerine, mekânsal istisnaların alternatif ve aykırı bir mekânsal yaşam pratiği için fırsat yaratıp yaratmadığı sorgusuna yanıt, Kosova'daki deneyimde özgürlüğün elde edildiği dönem sonrasında istisnanın kural haline geldiği veya kalıcılaştığı yeni periyodun izleri sürülerek aranabilir. On yıllık baskı dönemi sonrasında önce Birleşmiş Milletler gözetimi altında geçen 1999-2008 yılları arasındaki geçiş dönemi ve 2008'den günümüze kadar uzanan bağımsızlık sonrası döneme bakıldığında üst hegemonik gücün ve ulusal vizyonunun aradan çekilmesiyle birlikte, karşı-ulusal vizyonun çeşitli nedenlerle kamusal düzeyde uygulanamamış olmasıyla ortaya çıkan önce belirsizlik sonra da tıkanmayla sonuçlanan bir döngüye girildiği görülmüştür.

Sivil direniş dönemi boyunca geçici bir ara bölgede bulunma hali ile kendisine Stavrides'in bir tanımlamasıyla söylenecek olursa “*alternatif bir özgürleşme mekânsallığı imgesi*” yaratabilmiş olan Kosovalılar, ‘*ad hoc*’, yani işlerliği dönemsel konjonktür içerisinde geçici olarak formüle edilmiş bir muğlak fiiliyatın, durağan bir seyre geçildiğinde uzanımlarının günlük yaşamsal pratikler içerisinde varlığını sürdürdüğü bir duruma tanıklık etmiştir. Bu durum hem üst hegemonyadan çıkışta, savaş-sonrası dönemde politik çift başlılık ve idari özne olamama sorunsalının varlığı hem de en önemli alanlardan biri olan ekonomik yapılanmanın yerötesi diasporik finansman ve planlanma hamleleri karşısında kalınan edilgen konumla pekişen bir dönemde ileriye dönük ümitsizlik ve

belirsizlik duyulan bir ortamda belirginleşmiştir. Öyle ki, paralel kurumların gündelik yaşamsal rutinindeki uzanımlarını özel mekâna kaçış, kamusal olana karşı mesafelenme hali, etikdışı ailecilikle tariflenecek yeni toplumsal şablon ve apatik toplumsallığın kamusal düzendeki yeni mekânsal algısı, akıbet deneyimindeki istisnai durumun bir uzanımı olarak süreklilik kaydetmiş gözükmektedir.

Bağımsızlıkla birlikte karşı-ulusal vizyonunu güncelleme yoluna giden yerli popülasyonda; yeniden bir diğer üst hegemonik kuvvet olan uluslararası kuruluşların projeksiyonları ile bir vizyonel yarış içerisine girilmiştir. Bu dönem içerisinde ulusal imgelemde etnosentrik temsiliyet kurmasının önünün tıkanmasıyla birlikte, çalışmada Kristeva'nın 'simgenin kaybı ve melankoli'ye yönelik psikiyatrideki kuramsal verilerle de karşılaştırılan belirsizlik, ümitsizlik, yerine koyamama, kayıp, mağduriyet gibi deneyimsel aşamalardan geçildikten sonra tarihyazımsal ve inşai faaliyetler açısından bulunan her fırsatta kendi ulusal vizyonunu dışavurabilmek adına ister eski dönemin anıt ve yapılarına kompanse edici müdahaleler ister toponomik oynamalar, isterse yeni dönem anıt ve yapılar yaparak güncel bir inşa faaliyetine geçildiği ve üst hegemonyanın dayattığı yeni çok uluslu Kosova vizyonunda gedikler açılmaya çalışıldığı görülmüştür.

Çalışmanın ulusal vizyonlar arası yarış ve bu yarışın mimari uzanımlarla yapılıp yıkılması üzerine iktidar, kimlik ve mekân üzerinden Kosova özelinde vardığı son düzlükte, iki benzer yöntem takip ederek karşılıklı mücadelede bulunan ulusal vizyonların çizdiği gelgitli ritimsellikten farklı olarak; vülgarize edilmiş etnosentrik ve dışlayıcı bir ulusal vizyona evrildikten sonra karşı-kamusallaşma mekânları vasıtasıyla reaksiyonel olarak geliştirilmiş paralel kurumların, akıbet deneyimin atlatılmasından sonra dahi, istisnai durumun kural haline geldiği bir ortam yarattığı görülür. Sosyolog Sezgin Boynik, tezlerinde savaş sırasındaki gizli olduğu varsayılan ve çoğunluk popülasyon mensuplarınca takip edilen paralel sistem veya sosyolojik fenomenin, bir gizlilik stratejisi halinde Kosovalı Arnavutlarda hala etkisini yitirmemiş kamusal alan duyarsızlığı ve sosyal meseleler üzerine açık olmamayı desteklediğini iddia etmiştir. Bir diğer yandan istisnanın kalıcılılaşma hali ile birlikte Boynik'in bahsini ettiği bir diğer önemli konu da üretimden uzaklaşma, bir tür üretmezlik döngüsüne giriş halidir. Birçok sanat eleştirmeni ve küratöre göre, savaş sonrası dönemde Kosova'da üretilen sanatın çok ilerici olduğuna yönelik yorumlar; kaybın yerine yenisini koyamama, kaybı ifade edememe, ebedi

mağduriyet tahayyülünün yol açtığı sosyo-politik (idari çift başlılık, AB serbest seyahat hakkının tanınmaması vb.) ve sosyo-ekonomik (ekonomik kriz, istihdam oranlarındaki kısıtlılık, işsizlik, dışa bağımlı kalkınma vb.) bileşenlerin de etkisiyle üretimsel kısırlığa yol açmıştır. Boynik, Kosova'daki genç yeni dalga sanatçılarla yaptığı konuşmalardan bu sanat yapmama ediminde herhangi bir radikal kurum eleştirisi ya da politik bir karar olduğu izlenimini edinmenin mümkün olmadığından bahseder. Bu gibi bir ortam tembellik, sıkıcılık, çıkışsızlık, karışıklık, tanımsızlık gibi kavramlarla tariflenecek, muğlak ve dışa, bir başka deyişle kamuya ifade edilebilir bir tavırdan farklılaşır. Hatta yazara göre bu neredeyse 'gizli' bir biçimde alınmış bir karardır.

Kosova'daki deneyimde, geçici koşullarla nitelenen geçici bir durumun uzanımlarının, egemen gücün aradan çekilmesiyle birlikte katılarak 'kural' halini alması, diğer tetikleyici etkenlerle birlikte bir üretimsel kısırlık içine girilmesi ve tıkanıklıkla tanımlanacak bir seyre girilmesi söz konusudur. Burada salt ulusal vizyonların yarışı üzerinden tariflenmiş bir güzergâhın, mekânsal ve zamansal bir süreksizlik içerisinde oluşturduğu olağandışı bir durum değil, aynı zamanda bir üst hegemonyanın homojen kitlelerle tanımlamak üzere, kamusal alandan, dolayısıyla dışsal uzamsallıktan elemeye çalıştığı kamunun bir kesiminin öznelleşen temsiliyet araçlarının durağan dönemlerde üst'ün el değiştirdiği veya ortadan kaybolduğu durumlarda da varlığını koruyarak istisnai mekânsal eşiği, kurallı veya tekdüze ritimselliğe bıraktığı bir durum yaşanmıştır. Günümüzde, 2017 yılı itibarıyla her ne kadar kamusal kayıtsızlık, dışa açılma, kamusal alana yönelme ve üretimsel faaliyetlerde 2000'li yılların 2. yarısına kıyasen belirgin bir kıpırdama görülse de bu durumun uzanımlarının halen varlığını etkili bir biçimde koruduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

A) KAYNAK KİTAPLAR

- Ahıska, M. (2005). *Radyonun Sihirli Kapısı*, Garbiyatçılık ve Politik Öznellik, Metis Yayınları, İstanbul.
- Alpan, N. P. (1979). *Albanolojinin Işığında: Arnavut Alfabeti Nasıl Doğdu?* (100 – Vjetori i Abecese Shqipe), Ankara.
- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Bachelard, G. (2013). *Mekanın Poetikası*, Özgün Adı , *La poétique de l'escape*, İthaki Yayınları , 3. Basım, İstanbul.
- Ballantyne, A. (2012). *Mimarlar İçin Düşünürler 01, Mimarlar İçin Deleuze ve Guattari*, YEM Yayın – 197, Özgün Basım: Thinkers for Architects / Deleuze & Guattari for Architects, Routledge, 2007, Çeviren: Rahmi Öğdül, Birinci Baskı, İstanbul.
- Baruch Wachtel, A. (1998). *Making a Nation, Breaking a Nation, Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*, Standford University Press, Standford, California.
- Baudrillard, J., Nouvel, J.. (2011). *Tekil Nesnelere, Mimarlık ve Felsefe*, Çeviri: Aziz Ufuk Kılıç, YEM Yayın – 178, Özgün Basım: *Les Objects singuliers: Architecture et philosophie*, Editions Calmann-Lévy, 2000, Birinci Baskı, İstanbul.
- Berisha, M. (2012). *Archaeological Guide of Kosovo* , Ministry of Culture, Youth and Sport, Archaeological Institute of Kosovo, Pristina.

- Berishaj, A. K. (2001). "Violence Following Violence." In *Archives of Memory: Supporting Traumatized Communities Through Narration and Remembrance*, ed. Natale Lose, Luisa Passerini and Silvia Salvatici. Geneva: International Migration Organization.
- Berman, M. (2004). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor Modernite Deneyimi*, Çev. Bülent Peker, Ümit Altuğ, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bobi, G. (1994). *Konteksti i Vetkulturës, Dukagjini, Prishtinë*.
- Bora, T. (1995). *Milliyetçiliğin Provokasyonu, Bölgeler – Sorunlar : Yugoslavya*, Birikim Yayınları 4, Bölgeler / Sorunlar Dizisi 1, 2. Baskı, İstanbul.
- Butler, J. (2004). *Prekarious Life: The Power of Mourning adn Violence*. London: Verso.
- Clark, H. (2000). *Civil Resistance in Kosovo*, by Pluto Press.
- Clayer, N. (2013). *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 425 , Çeviren: Ali Berktaş, 1.Baskı, İstanbul
- Colomina, B., (2009). *Mahremiyet ve Kamusalılık, Kitle İletişim Aracı Olarak Modern Mimari*, Metis, İngilizce Basımı: Privacy and Publicity, Modern Architecture as Mass Media, The MIT Press, 1996, Türkçe Çeviri: Aziz Ufuk Kılıç, Yayın Hazırlayanlar: Özge Çelik, Semih Sökmen, Topkapı, İstanbul.
- Conn, S., Page, M. (2003). *Building the Nation : Americans Write About Their Architecture, Their Cities, and Their Landscapes*, Penn, University of Pennsylvania Press, ISBN 0-8122-3734-X, Philadelphia, United States.
- Constitution of the Republic of Kosovo*, (2008). Prishtina.
- Corbusier, L. (2014). *Şehircilik*, Daimon Yayınları, Orijinal Adı: *Urbanisme*, I.Baskı, Çeviren: Pelin Kotas, İstanbul.

- Çetta, A., and Zymer N. (2011). *Pajtimi i Gjaqeve 1990-1991*. Era, Prishtinë.
- Chaterjee, P. (1993). *The Nation and Its Fragments: Colonial and Postcolonial Histories*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Foucault, M. (1975). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality: An Introduction*. New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (1982). "Subject and Power." *Critical Inquiry* 8: (s.777-795.)
- Foucault, M. (1984). "Space, Knowledge, Power." In *Foucault: Power*, edited by Paul Rabinow. New York: Pantheon.
- Frazer, N. (2004). *Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Varolan Demokrasinin Eleştirisine Bir Katkı*, Kamusal Alan, s.103-133, Hil Yayın, İstanbul
- Gjeçovi, Sh. (1992, Orj.1933). *Kanuni i Lekë Dukagjinit/The Code of Lekë Dukagjini*. Translated by Leonard Fox. New York: Gjonlekaj Publishing.
- Goddard, V. A., Llobera, J. R. and Shore, C. Edited by , *The Anthropology of Europe , Identity and Boundaries in Conflict*, BERG, Oxford, Washington D.C.
- Gökalp, Z. (1990). *Türkçülüğün Esasları*, Hazırlayan: Mehmet Kaplan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2116, Bilim ve kültür Eserleri Dizisi: 427, Türk Klasikleri: 14, Baskı Yılı: 1990, Dizgi, baskı, cilt: Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Judah, T. (2000). *Kosova: War and Revenge*. New Haven : Yale University Press.

- Kadare, I. (1976). *Düğün*, ABC Yayınları: 2, Türkçesi: Celal Üstel, Çağaloğlu, İstanbul.
- Krasniqi, E. (2011). "Ilegalja: Women in the albanin Underground Resutance Movement in Kosovo." *Profemina; Special Issue Jugoslovenski Feminizam/Yugoslav Feminism (FondB92)*, ed. Jelena Petrovic and Damir Arsenijevic Orj. (Summer/Fall): 99-114.
- Kurlansky, M. (2008). *1968- Dünyayı Sarsan Yıl*, Türkçesi: Zehra Savan, 1968, The Year That Rocked The World, 1.Basım, İstanbul.
- Kuş, A., Şimşek, F., Dıvarcı, İ., *Rumeli'de Osmanlı Mirası, Ottoman Heritage in Rumelia , Arnavutluk – Makedonya, Albania – Macedonia , Cilt: 1, Hazinedaroğlu İnşaat Grubu Kültür Yayınları No: 2 , Hazinedarolu Construction Company Cultural Publications Number 2.*
- Lampe, J. and Mazower, M. Edited by. (2004). *Ideologies and National Identities, The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, Ceupress, Central European University Press, John R. Lampe and Mark Mazower, Budapest, Hungary.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*, Çev. Donald Nicholson-Smith, Blackwell Publishing, Oxford.
- Lokvica, N., Potori, E. (2011). *Prizren , Kryeqyteti Kultures, Capital of Culture , Bir Kültür Başkenti , Lucida Visual Arts Society, Prizren Photograph and Video Archival Association, Prizren.*
- Luci, N., and Krasniqi V. (2006). *The Politics of Remembrance and Belonging: Life Histories of Albanian Women in Kosova*. Center for Research and Gender Policy, Prishtina.
- Malcolm, N. (1998). *Kosova: A Short History*, New York University Press, New York.

- McGuirk, J. (2014). *Radical Cities / Ciudades Radicales / Cidades Radicais, Across Latin America in Search of a New Architecture*, Verso Yayinevi, Printed in the US.
- Mekuli, E., Cukic, D. (1965). *Skupsine Opstine Pristina*, Beogradski graficki zavod, Pristina
- Moravanszky, A. (1997). *Competing Visions: Aesthetic Invention and Social Imagination in Central European Architecture, 1867-1918*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1998, Massachusetts Institute of Technology, Printed and bound in the United States of America
- Mouffe, C. (1992). "Feminism, Citizenship, and Radical Democratic Politics." In *Feminists Theorize the Political*, ed. Judith Butler and Joan W Scott. Routledge, New York.
- Muka, A., Riza, E., Thomo, P. (2004). *Vendbanime dhe banesa popullore shqiptare 1*, Instituti i Kultures Popullore, Akademia e Shkencave e Shqiperise, Botimet Toena, Tirane.
- Murphy, K. D. (2000). *Memory and Modernity, Viollet-le-Duc at Vézelay*, The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania.
- Naydeski, D., Zvicer, M. (1982), *Kosova*, "Borba" GYGÇÖ – "Ekonomska Politika", OÇTÖ "Yedintsvo" GYGÇÖ - Dizi OÇTÖ , "Rilindija" GYGÇÖ – Priştine.
- Öncü, A. , Weyland, P. (2010). *Mekân, Kültür, İktidar Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler*, Space, Culture and Power, New Identities in Globalizing Cities, Çevirenler: Leyla Şimşek – Nilgün Uygun, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Pallasmaa, J. (2011). *Tenin Gözleri, Mimarlık ve Duyular*, Önsöz: Steven Holl, Çeviri: Aziz Ufuk Kılıç, YEM Yayın, YEM Yayın – 177, Mimarlık/Kuram/Eleştiri – 1,

Özgün Basım: *The Eyes of the Skin: Architecture and the Senses*, 2nd Edition, John Wiley & Sons Limited, 2005, Birinci Baskı, İstanbul.

Pirraaku, M. (1998). *Levizja Gjithëpopullore Shqiptare per Faljen e Gjaqeve 1990-1992*. Instituti Albanologjik i Prishtines, Prishtine.

Poulton, H. (1993). *Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*, Sarmal Yayınevi, Birinci Baskı, Türkçesi,: Yavuz Alagon.

Rancièrè, J. (2010). *Dissensus: On Politics and Aesthetics*. Continuum, London.

Rizaj, S. , (1978). *Lidhja Shqiptare e Prizrenit Në Dokumente Angleze, The Albanian League of Prisrend in the English Documents*, Arkivi i Kosovës – Arhiv Kosova, Prishtinë, Priština.

Sennett, R., Edited by. (1969). *Classic Essays on the Culture of Cities*, Brandeis University, Appleton-Century-Crofts, Educational Division, Meredith Corporation, New York, Printed in the United States of America.

Sennett, R. (1999). *Gözün Vicdanı, Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam*, The Conscience of the Eye: The Design and Social Life of Cities, İngilizce'den çevirenler: Süha Sertabiboğlu , Can Kurultay , Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım , İstanbul.

Sennett, R. (2002). *Kamusal İnsanın Çöküşü*, İngilizceden çevirenler: Serpil Durak – Abdullah Yılmaz , Ayrıntı Yayınları : 168, 'Ağır' Kitaplar Dizisi:11, Kitabın Özgün Adı: The Fall of Public Man, İkinci Basım.

Socijalisticko Kosovo, Kosova Socialiste. (1975). *Ndermarrja Gazetare – Botuese dhe Grafike "Borba"* OBPB "Ekonomiska Politika", Beograd, Sheshi i Marksit dhe Engelsit 7., Ndermarrja Grafike, "Novi Dani" Beograd, Rruga e Ruzveltit 10.

- Spivak, G. C. (1988). "Can the Subaltern Speak?" In *Marxism and the Interpretation of Cultures*, ed. Cary Nelson and Lawrence Grossberg. Urbana: University of Illinois Press.
- Stavrides, S. (2016). *Kentsel Heterotopya, Özgürleşme Mekanı Olarak Eşikler Kentine Doğru*, Türkçesi: Ali Karatay , Sel Yayıncılık / Kentsel, Sel Yayıncılık: 800, Kentsel: 08, Özgün Adı: Towards the city of thresholds, Birinci Baskı, Topkapı – İstanbul.
- Şahin, İ. , Öke, M. K. (1992). *Bosna-Hersek* , Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Milli, İstanbul.
- Tan, P., Boynik, S. (2007). *Olasılıklar, duruşlar, müzakere, Güncel Sanatta Kamusal Alan Tartışmaları*, Santralistanbul, Kamusal Alan ve Güncel Sanat / The Public Turn in Contemporary Art, İstanbul.
- Tankut, G. (1993). *Bir Başkent'in İmarı , Ankara: (1929 – 1939)*, Anahtar Kitaplar.
- Tanyeli, U. (2011). *Rüya, İnşa, İtiraz-Mimari Eleştiri Metinleri*, Boyut Yayınları, İstanbul, s. 365-368
- Tılıç, L. D. (1999). *Milliyetçiliğin Pençesindeki Kartal: Kosova*, Ümit Yayıncılık, 1 Baskı, Ufuk Dizisi: 89, Ankara.
- Turner, V. (1969). *The Ritual Process*. Aldine, Chicago.
- Vöckler, K., (2013). *Prishtina is Everywhere, Turbo-Urbanism*, Prishtina, Archis Interventions.
- Waller, M., Drezov, K. and Gökay, B., Edited by. (2001). *Kosovo, The Politics of Delusion*, Frank Cass & Co. Ltd, 2001, London – Portland, Or.

- Williams Goldhagen, S., Legault, R. (2000). *Anxious Modernisms, Experimentation in Postwar Architectural Culture*, Canadian Centre for Architecture, Montréal, The MIT Press, Cambridge, Massachussets, and London, England, Printed and bound in Canada.
- Williams, R. (1988). *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, Fontana Press, Londra, s. 242-43.
- Yerasimos, S. (1999). *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, Çeviren: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları 309, Araştırma-İnceleme Dizisi 49 , 3. Baskı, İstanbul.
- Yılmaz, M. (2005). *Kosova Bağımsızlık Yolunda*, İslam Coğrafyası 01, İHH İnsani Yardım Vakfı, 1.Baskı, İstanbul

B) KAYNAK MAKALELER

- Beksaç, A. (2013). *'Priştine'de Katmanlararası Yolculuk'*, 'Kentin Tozu', Mimarizm Online Yayın Platformu, İstanbul.
- Beksaç, A. (2014). *'Prizren'in Dönüşümü ya da Müslüman Mahallesindeki Salyangozlar'*, Mimarizm Online Yayın Platformu, İstanbul.
- Beksaç, A. (2014, Ağustos 28). *'Fikirler Yapılarda da Yaşar'*, Arkitera Online Mimarlık Yayın Platformu, İstanbul.
- Boynik, S. (2007, Ekim). *'Kosova'da Gizlilik Prensibi ve Kurumları Eleştirmekteki Zorluk'*, "The Post-Yugoslav Condition of Institutional Critique", Belgrad.
- Demi, A. (2017). *'The Society of Amoral Familism'*, Kaynak Website: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>), Kaynak Link: <http://prishtinainsight.com/society-amoral-familism/>, Yayınlanma Tarihi: 22 / 02 / 2017, 13:16.
- Elshani, B. (2014). *Kosova Cumhuriyeti: Balkan Yarımadası'ndaki En Genç Avrupalı Devlet*, Uluslararası 14. Venedik Mimarlık Bienali, 'Imposed Modernism', Venedik.
- Feith, P. (2011). *Kosova Şehir Mirasının Korunması Konferansı*, Paradigma, 'Toplum' Bölümü, s.36, Prizren, Kosova.
- Hoxha, E. , Gjinolli, I. (2014). *'Prishtina: Modernism Delayed'* Article, ONUP Architecural Magazine, Priştine, Kosova.
- Hoxha, F. (2011). *Kosova'da Kültür-Sanat Faaliyetleri Var mı?*, Paradigma , Kültür – Sanat Bölümü/ s. 43, 44,45, Prizren, Kosova.

- Kartal, C. B. (2014). *Ankara'nın Başkent Oluş Sürecinde Dönem Basınında Ankara ve İstanbul: "Makarr" ve "Payitaht"*, Ankara Araştırmaları Dergisi, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara.
- Kaya, A. (2010). *Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık , Çokkültürcülük ve Azınlık Tartışmaları: Birarada Yaşamının Siyaseti*, İstanbul.
- Krasniqi, A., and Krenar Sh. (2012, Nisan). *Strengthening the Statehood of Kosovo Through the Democratization of Political Parties*. Policy Paper Series, KIPRED, Priştine.
- Limani, L. (2017). *'Tadi on Growing up and Going Places'* , Kaynak Website: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>), Kaynak Link: <http://prishtinainsight.com/tadi-growing-going-places-mag/> , Yayınlanma Tarihi: 15 / 03 / 2017.
- Mari, C. (2015, Ekim). 'A Monument Between Brotherhood and Unity and Adem Jashari, Kosovo 2.0.
- Muzbeg, İ. (2011). 2008 Kosova Anayasası, Sayfa: 20,21 Haber Analiz, Paradigma Dergisi, Prizren, Kosova.
- Sadiki, A., (2015). *Architecture in verses of Professor Bashkim Fehmiu*, Faculty of Architecture and Urban Planning, University for Business and Technology, Prishtina, Kosovo. Faculty of Architecture, University of Belgrade, Belgrade, Serbia.
- Serbian Academy of Arts and Sciences (SANU) Memorandum, (1986). *Making the History of 1989, Item #674*. <http://chnm.gmu.edu/1989/items/show/674>, accessed June 14, 2013.

- Shahini, B. (2016) *Lessons in Resistance: Kosovo's parallel education system in the 1990's* , Kaynak Link: <http://prishtinainsight.com/lessons-resistance-kosovos-parallel-education-system-1990s-mag/>, Kaynak Website: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>) , Yayınlanma Tarihi: 14 / 10 / 2016.
- Stodgel, J. W. (2013, Mayıs). *Architecture in Prishtina: Action Plan, Kosovo 2.0*, Prishtine,
- Stodgel, J. W. (2013, Mayıs). *Architecture in Prishtina: The Good, The Bad and The Ugly*, Kosovo 2.0.
- Şaylan, G. (2010). *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi* , ss. 31-46.
- Tanyeli, U. (2012). *Erken Cumhuriyet İstanbullu Bir Mimari Direnme Odağı Mı?* , İstanbul Araştırmaları Yıllığı, Sayı:1, İstanbul
- Taşar, M. (1999, Ocak). 'Kosova Arnavutlarının Bağımsızlık Mücadelesi', Academia, Ülke Dergisi.
- Turner, B. S. (1990). "Outline of a Theory of Citizenship," *Sociology*, Vol. 24, No. 2 (189 – 21762)
- Türbedar, E. (2011). *Kosova'nın Önündeki Temel Meydan Okumalar* , Paradigma Dergisi, Prizren, Kosova.
- Yürür, P. (2008, Mart). "Kosova'nın Bağımsızlık Süreci, Bölgesel ve Küresel Etkileri.", 2023 (Ay Grup Yayınları), s. 24-29.

C) KAYNAK TEZLER

Babic, M. (2013), *Modernism and Politics in the Architecture of Socialist Yugoslavia, 1945-1965*, A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Science in Architecture, University of Washington.

Luci, N. (2014). *Seeking Independence : Making Nation, Memory, and Manhood in Kosova*, A dissertation submitted in partial fulfillment of requirements for the degree of Doctor of Philosophy (Anthropology) in the University of Michigan, Michigan.

D) KAYNAK SUNUMLAR

Sadiki, A. (2015, May 8-9). *The Contribution of the Architect Bashkim Fehmiu in the Architecture of Prishtina after the Second World War*, International Conference of Applied Sciences I, Tetovo, Macedonia.

E) KAYNAK NOTLAR

Erkmen A., (2014, Mart). *'Kent ve Mimarlık'* , Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Düşüncesi Tarihi Ders Notları, İstanbul

F) ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Website: Architecture of Kosovo in Binnale (www.kosovoarchitecture.org)

Kaynak Link: <http://www.kosovoarchitecture.org/index.html>

Kaynak Link: <http://www.kosovoarchitecture.org/postcard.html>

Website: Birikim Dergisi (www.birikimdergisi.com)

Kaynak Link: <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/4966/kamusal-alan-ansiklopedik-bir-makale#.VqbdMCqLSM8>

Website: Wikipedia (tr.wikipedia.org, [en.wikipedi.org](http://en.wikipedia.org))

Madde: Kosova Savaşı

Kaynak Link: https://tr.wikipedia.org/wiki/Kosova_Sava%C5%9F%C4%B1

Madde: Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Kosova Sorunu

Kaynak Link:

https://tr.wikipedia.org/wiki/Yugoslavya_Federal_Cumhuriyeti#Kosova_Sorunu

Madde: Kosova Tarihi

Kaynak Link: https://tr.wikipedia.org/wiki/Kosova_tarihi

Madde: İbrahim Rugova

Kaynak Link: https://tr.wikipedia.org/wiki/Ibrahim_Rugova

Madde: Albanian National Awakening

Kaynak Link: https://en.wikipedia.org/wiki/Albanian_National_Awakening

Madde: Balkanization

Kaynak Link: <https://en.wikipedia.org/wiki/Balkanization> Madde: Demographics of Kosovo

Kaynak Link: https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Kosovo

Madde: Breakup of Yugoslavia

Kaynak Link: https://en.wikipedia.org/wiki/Breakup_of_Yugoslavia

Madde: Albanian Nationalism

Madde: Monuments of Kosovo

Kaynak Link: https://en.wikipedia.org/wiki/Monuments_of_Kosovo

Madde: Insurgency in Kosovo (1992-1998)

Kaynak Link: [https://en.wikipedia.org/wiki/Insurgency_in_Kosovo_\(1992%E2%80%931998\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Insurgency_in_Kosovo_(1992%E2%80%931998))

Madde: Anti-bureaucratic Revolution

Kaynak Link: https://en.wikipedia.org/wiki/Anti-bureaucratic_revolution

Madde: 1981 Protests in Kosovo

Kaynak Link: https://en.wikipedia.org/wiki/1981_protests_in_Kosovo

Madde: Yugoslavya'nın Parçalanması, Kosova'da Hareketlenme

Kaynak Link:

https://tr.wikipedia.org/wiki/Yugoslavya%27n%C4%B1n_da%C4%9F%C4%B1lmas%C4%B1#Kosova.E2.80.99_da_Hareketlenme

Madde: Sırbistan Tarihi

Kaynak Link: https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C4%B1rbistan_tarihi

Madde: Kosova Ovası (Ova)

Kaynak Link: [https://tr.wikipedia.org/wiki/Kosova_Ovas%C4%B1_\(ova\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Kosova_Ovas%C4%B1_(ova))

Madde: Kosova Kurtuluş Ordusu

Kaynak Link: https://tr.wikipedia.org/wiki/Kosova_Kurtulu%C5%9F_Ordusu

Madde: Büyük Arnavutluk Kosova Bölümü

Kaynak Link:

https://tr.wikipedia.org/wiki/B%C3%BCy%C3%BCk_Arnavutluk#Kosova.E2.80.99n.C4.B1n_Ba.C4.9F.C4.B1ms.C4.B1zl.C4.B1.C4.9F.C4.B1

Website: Kosovo Two Point Zero (Kosovo 2.0) (www.kosovotwopointzero.com)

Kaynak Link: <http://kosovotwopointzero.com/en/article/1545/just-how-hard-is-it-to-use-public-space>

Kaynak Link: <http://kosovotwopointzero.com/en/article/109/architecture-in-prishtina-the-good-the-bad-and-the-ugly>

Kaynak Link: <http://www.kosovotwopointzero.com/en/article/106/architecture-in-prishtina-action-plan>

Kaynak Link: <http://kosovotwopointzero.com/en/article/1269/prishtinas-architecture-week-is-here>

Kaynak Link: <http://kosovotwopointzero.com/en/article/1703/architects-target-prishtina-for-the-third-time>

Kaynak Link: <http://www.kosovotwopointzero.com/en/article/511/better-design-better-living-get-inspired-at-prishtina-architecture-week>

Kaynak Link: <http://kosovotwopointzero.com/en/article/531/bujar-nrecaj-talks-about-architecture-and-the-future-of-prishtina>

Kaynak Link: <http://kosovotwopointzero.com/en/article/1300/the-herculean-task-of-prishtinas-architects>

Kaynak Link: <http://www.kosovotwopointzero.com/en/article/1926/nje-monument-mes-vellazenim-bashkimit-dhe-adem-jasharit>

Website: The New Context (thenewcontext.milanoschool.org)

Kaynak Link: <http://thenewcontext.milanoschool.org/kosovo-2-0-defining-a-new-nation/>

Website: Balkan Türkleri (www.balturk.org)

Kaynak Link: <http://www.balturk.org.tr/arnavut-milliyetciliginin-dogusu-gelisimi-ve-gunumuze-etkileri/>

Website: Academia (www.academia.edu.tr)

Kaynak Link:

https://www.academia.edu/7889674/Kosova_Arnavutlar%C4%B1n%C4%B1n_ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1z%C4%B1k_m%C3%BCcadelesi

Website: Sahip Kiran (www.sahipkiran.org)

Kaynak Link: <http://sahipkiran.org/2015/01/30/kosova-devletlesme-sureci/>

Website: European Institute for Progressive Culture Politics (www.eipcp.net)

Kaynak Link: <http://eipcp.net/transversal/0208/boynik/tu>

Website: Boyutpedia (www.boyutpedia.com)

Kaynak Link: <http://www.boyutpedia.com/1621/65613/cekirdek-aile-cokunce-mimarlikta-ne-olur-ya-da-tokyoda-ne-oluyor>

Kaynak Link: <http://www.boyutpedia.com/1621/66991/mimarlikta-kimlik-uzerine-ileri-geri>

Kaynak Link: <http://www.boyutpedia.com/1941/66973/kamusal-mekan-ozel-mekan-turkiyede-bir-kavram-ciftinin-icadi>

Kaynak Link: <http://www.boyutpedia.com/1941/66971/kamusal-alan-kamusal-mekan>

Kaynak Link: <http://www.boyutpedia.com/1941/66976/kamusal-alan-gorunumleri>

Kaynak Link: <http://www.boyutpedia.com/1621/64805/kamusal-insan-oldu-mu-kamusal-alan-coktu-mu>

Website: Mimari Tasarım ve Eleştiri (mimaritasarimveelestiri.wordpress.com)

Kaynak Link: <https://mimaritasarimveelestiri.wordpress.com/2012/05/21/kamusal-mekanda-iktidar-baskisi-ve-direnis-olanaklari-melike-ozkan/>

Kaynak Website: Kosovo 2.0 (www.kosovotwopointzero.com)

Kaynak Link: <http://www.kosovotwopointzero.com/en/article/2160/killers-in-senior-public-positions> Müellif: Hajrulla Ceku

Başlık: Killers in Senior Public Positions

Kaynak Website: Kosovo 2.0 (www.kosovotwopointzero.com)

Kaynak Link: <http://www.kosovotwopointzero.com/en/article/2157/returns-renewals-and-renovations>

Müellif: Jack Butcher, Valmir Mehmetaj, Dafina Halili ve Eraldin Fazliu. Tarih: 10 Haziran 2016

Başlık: Returns, Renewals and Renovations

EK**ŞEKİL KAYNAK LİSTESİ****[1]: Şekil 2.1.**

Açıklama Metni: Belli başlı ulusal ilan edilen günlerde açıkava spor salonu etkinlikleri düzen, koreografi ve üniformiteyle karakterize olur.

Kaynak: Public Sphere by Performance, Bojana Cvejić & Ana Vujanovic, 2012

...

[2]: Şekil 2.2.

Açıklama Metni: *Hausbau und dergleichen: Mit einem Vorwort von Julius Posener*, Henrich Tessenow

Kaynak Website: ABE Books (<https://www.abebooks.co.uk/>)

Kaynak Link: <https://www.abebooks.co.uk/9783528087173/Hausbau-Dergleichen-Tessenow-Heinrich-352808717X/plp>

Dosya (.jpg) URL: <https://pictures.abebooks.com/isbn/9783528087173-uk.jpg>

Müellif: Henrich Tessenow

Yükleyen: Abe Books

Orijinal Açıklama Metni: *Hausbau und dergleichen: Mit einem Vorwort von Julius Posener* (German Edition)

...

[3]: Şekil 2.3.

Açıklama Metni: *La casa all'italiana*, Milano, Gio Ponti, Edizioni Domus, 1933

Kaynak Website: Letteratura Tattile (<http://www.letteraturatattile.it/>)

Kaynak Link: <http://www.letteraturatattile.it/novecento/arte/ponti-gio-la-casa-allitaliana.html>

Dosya (.jpg) URL: <http://www.letteraturatattile.it/wp-content/uploads/2014/06/ponti-704x1024.jpg>

Müellif: Gio Ponti

Orijinal Açıklama Metni: **onti**, Gio: *La casa all'italiana*, Milano, Edizioni Domus, **1933**, 19 x 13 cm. Brossura editoriale; pp. 158, (6). **Edizione originale**, non comune.

...

[4]: Şekil 2.4.

Açıklama Metni: Türk Evi, Osmanlı Dönemi I, Sedat Hakkı Eldem

Kaynak: Nationalizing the Modern: Construction of the “Turkish House” Discourse ARCH 426, Architecture and Modernity in Turkey, Sibel Bozdoğan, Kadir Has Üniversitesi Mimarlık Bölümü, 11 Mart 2016.

...

[5]: Şekil 2.5.

Açıklama Metni: Kooperatif Sosyal Konut Programı, sosyalist Weimar Cumhuriyeti, 1927-1933, Bruno Taut, Berlin

Kaynak Website: Books Open Edition (<http://books.openedition.org/>)

Kaynak Link: <http://books.openedition.org/psorbonne/524>

Dosya (.jpg) URL: <http://books.openedition.org/psorbonne/docannexe/image/524/img-7-small517.jpg>

Orijinal Açıklama Metni: Ill. 44.— Couverture du catalogue d'exposition « Le Logement Gehag 1931 ».

...

[6]: Şekil 2.6.

Açıklama Metni: Ankara Umumi Planı, Jansen, 1927

Kaynak Website: Pinterest (<https://fr.pinterest.com/>)

Kaynak Link: <https://fr.pinterest.com/pin/84020349274408156/>

Dosya (.jpg) URL: <https://i.pinimg.com/564x/3b/6a/07/3b6a07c517a2fc3f52366bc813528433.jpg>

Yükleyen: Cansu Ekici

Yüklenme Tarihi: 27 Ağustos 2017

Orijinal Açıklama Metni: 1927, Plan , Jansen, Ankara

...

[7]: Şekil 2.7.

Açıklama Metni: Ulus Meydanı, *Ankara Construit*, 1937

Kaynak Website: Ankara Apartmanları Twitter Sayfası (<https://twitter.com/ankaraapartman>)

Kaynak Link: <https://twitter.com/ankaraapartman>

Dosya (.jpg) URL: <https://pbs.twimg.com/media/DIP0kHrXgAAtyDr.jpg:large>

Yüklenme Tarihi: 27 Ağustos 2017

Orijinal Açıklama Metni: Ulus Meydanı, 1937

...

[8]: Şekil 2.8.

Kaynak Website: Graham Foundation (<http://www.grahamfoundation.org/>)

Kaynak Link:

http://grahamfoundation.org/system/grants/images/3501/large/Wolfsonian_GrahamProjectPage_Image.jpg

Dosya (.jpg) URL: <https://pbs.twimg.com/media/DIP0kHrXgAAtyDr.jpg:large>

Yüklenme Tarihi: 2013

Orijinal Açıklama Metni: *Vedat Nedim Tör (ed.) La Turquie Kemaliste. Publicity images, c. 1930. Ankara, Turkey.*

...

[9]: Şekil 2.9.**Açıklama Metni:** Kızılay Meydanı, Ankara, 1940**Kaynak Website:** Lavarla (<http://lavarla.com>)**Kaynak Link:** <http://lavarla.com/kizilay-meydani-1940/>**Dosya (.jpg) URL:** http://lavarla.com/wpcontent/uploads/2016/03/ankarakara_eski_ankara.jpg**Yüklenme Tarihi:** 23 Mart 2016**Orijinal Açıklama Metni:** Kızılay Meydanı, 1940

...

[10]: Şekil 2.10**Açıklama Metni:** Kuruluş aşamasında Brasilia, 1957**Kaynak Website:** Archdaily (<http://www.archdaily.com/>)**Kaynak Link:** <http://www.archdaily.com/606178/latin-america-in-construction-architecture-1955-1980/54f8d717e58ece86bb000143-5-jpg>**Dosya (.jpg)****URL:** http://images.adsttc.com/media/images/54f8/d717/e58e/ce86/bb00/0143/large_jpg/5.jpg?1425594127**Müellif:** Geofoto. Arquivo Publico do Distrito Federal**Yükleyen:** Archdaily, *Press release via MoMA***Yüklenme Tarihi:** 6 Mart 2015**Orijinal Açıklama Metni:** Latin America in Construction: Architecture 1955-1980, Brasilia under construction, 1957. Geofoto. Arquivo Publico do Distrito Federal

...

[11,12]: Şekil 2.11, 2.12**Açıklama Metni:** Brasilia'nın kuruluş aşamasında yeni inşa hamlesinden örnekler**Kaynak Website:** designKULTUR (<https://designkultur.wordpress.com>)**Kaynak Link:** <https://designkultur.wordpress.com/2010/04/21/urban-planning-brasilia-50-anos-21-april-1960-21-april-2010-happy-50th-utopia/>**Dosya (.jpg) URL:** <https://designkultur.files.wordpress.com/2010/04/building-brasilia-6.jpg?w=432&h=234>**Yüklenme Tarihi:** 21 Nisan 2010**Kaynak Website:** designKULTUR (<https://designkultur.wordpress.com>)**Kaynak Link:** <https://designkultur.wordpress.com/2010/04/21/urban-planning-brasilia-50-anos-21-april-1960-21-april-2010-happy-50th-utopia/>

Dosya (.jpg) URL: <https://designkultur.files.wordpress.com/2010/04/building-brasilia-7.jpg?w=432&h=235>

Yüklenme Tarihi: 21 Nisan 2010

...

[13]: Şekil 3.1.

Açıklama Metni: Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kosova Vilayeti haritası. (1875-1878)

Kaynak Website: Wikipedia (<https://tr.wikipedia.org/>)

Kaynak Link:

<https://tr.wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvUHJpenJlbg>

Dosya (.jpg) URL:

<https://tr.0wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly91cGxvYWQud2lraW1lZGhLm9yZy93aWtpcGVkaWEvdHIvdGh1bWlVYi9iYS9Lb3NvdmFfVmlsYXlldGlfMTg3NS0xODc4LmpwZy81NjdweC1Lb3NvdmFfVmlsYXlldGlfMTg3NS0xODc4LmpwZw>

Müellif: Bödöñtl

Yükleyen: Bödöñtl

Yüklenme Tarihi: 11 Aralık 2008

Orijinal Açıklama Metni: Osmanlı İmparatorluğu Kosova Vilayeti haritası. (1875-1878)

Orijinal Boyutları: 1.879 × 1.987 (350 KB)

...

[14]: Şekil 3.2.

Açıklama Metni: Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kosova Vilayeti haritası. (1881-1912)

Kaynak Website: Wikipedia (<https://tr.wikipedia.org/>)

Kaynak Link:

<https://tr.wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvUHJpenJlbg>

Dosya (.jpg) URL:

<https://tr.0wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly91cGxvYWQud2lraW1lZGhLm9yZy93aWtpcGVkaWEvdHIvdGh1bWlVYS9hMS9Lb3NvdmFfVmlsYXlldGlfMTg4MS0xOTEyLmpwZy82NjBweC1Lb3NvdmFfVmlsYXlldGlfMTg4MS0xOTEyLmpwZw>

Müellif: Bödöñtl

Yükleyen: Bödöñtl

Yüklenme Tarihi: 11 Aralık 2008

Orijinal Açıklama Metni: Osmanlı İmparatorluğu Kosova Vilayeti haritası. (1881-1912)

Orijinal Boyutları: 1.879 × 1.708 (314 KB)

...

[15]: Şekil 3.3.

Açıklama Metni: Mimar Ivan Meštrović tasarımı Belgrad'daki Kosova Miti konseptli "Vidovdan Tapınağı"

Kaynak Website: Wikipedi (www.wikipedi.com)

Kaynak Link:

<https://en.wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly91bi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvS29zb3ZvX015dGg>

Dosya (.jpg) URL:

<https://en.0wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly91cGxvYWQud2lraW1lZGlhLm9yZy93aWtpcGVkaWEvY29tbW9ucy9mL2ZkL0l2YW5FTWUIQzUIQTF0cm92aSVDNCU4N19WaWRvdmRhbnNraV9ocmFtLmpwZw>

Yükleyen: Quahadi

Yüklenme Tarihi: 9 Şubat 2010

Orijinal Açıklama Metni: Ivan Meštrović- "Vidovdanski hram" ("Vidovdan temple")

Orijinal Boyutları: 564 × 600 (92 KB)

...

[16]: Şekil 3.4.

Açıklama Metni: 'Kosova Tapınağı'ndan bir sfenks tasarımı, 1911

Kaynak Website: The Athenaeum (<https://www.the-athenaeum.org/>)

Kaynak Link: <https://www.the-athenaeum.org/art/list.php?m=a&s=tu&aid=9878>

Dosya (.jpg) URL: https://www.the-athenaeum.org/art/display_image.php?id=709006

Müellif: Private collection

Yükleyen: orhidea

Yüklenme Tarihi: 12 Şubat 2016

Orijinal Açıklama Metni: Sphinx from the Temple of Kosovo, Rome 1911

...

[17]: Şekil 3.5.

Açıklama Metni: "Kosova Tapınağı", maket, Ivan Meštrović, 1911

Kaynak Website: Skyscrapercity.com (<http://www.skyscrapercity.com/>)

Kaynak Link: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1567058&page=7>

Dosya (.jpg) URL: http://3.bp.blogspot.com/-aOPStn57u3w/U5VoldNxQxI/AAAAAAAAPDY/kuSbHsZoaTc/s1600/%23IMG_7849.jpg

Müellif: Slavisa Stanisic

Yükleyen: Slavisa Stanisic

Yüklenme Tarihi: Kasım 2012

Orijinal Açıklama Metni: Vidovdan Temple

Temple created by Ivan Meštrović in 1911. It should have been built on Gazimestan the field where Battle of Kosovo took place in 1389. It symbolize Serbian heros and their suffering.

Length: 250m

Width: 200m

High more than 100m

...

[18]: Şekil 3.6.

Açıklama Metni: Priştine yakınlarındaki 1. Kosova Savaşı'nın yaşandığı Kosova Ovası'nda yer alan "Gazimestan Anıtı"

Kaynak Website: V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito) (<https://vslmblog.com/>)

Kaynak Link: <https://vslmblog.com/2010/02/15/nato-hands-over-historical-sites-in-kosovo/>

Dosya (.jpg) URL: <https://dismanibus156.files.wordpress.com/2010/02/gazimestan1.jpg>

Yüklenme Tarihi: 15 Şubat 2010 (7:42 PM)

...

[19]: Şekil 3.7.

Açıklama Metni: "Kosovalı Bakire" , Uroš Predić, 1919

Kaynak Website: Muddy Colors (<http://muddycolors.blogspot.com.tr/>)

Kaynak Link: <http://muddycolors.blogspot.com.tr/2012/01/>

Dosya (.jpg) URL: [http://2.bp.blogspot.com/-](http://2.bp.blogspot.com/-4Jl0fkoIQ90/TyJZMMIGOI/AAAAAAAAABRk/6hapQr5ToDs/s640/Kosovka_devojkaB%252C+OK%252COK.jpg)

[4Jl0fkoIQ90/TyJZMMIGOI/AAAAAAAAABRk/6hapQr5ToDs/s640/Kosovka_devojkaB%252C+OK%252COK.jpg](http://2.bp.blogspot.com/-4Jl0fkoIQ90/TyJZMMIGOI/AAAAAAAAABRk/6hapQr5ToDs/s640/Kosovka_devojkaB%252C+OK%252COK.jpg)

Müellif: Uroš Predić

Yükleyen: Petar Meseldzija

Yüklenme Tarihi: 27 Ocak 2012

Orijinal Açıklama Metni: The Maiden of Kosovo, 1919

...

[20]: Şekil 3.8.

Açıklama Metni: Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti, siyasi harita

Kaynak Website: Tito's Yugoslavia (<http://travels.bowenplace.com/>)

Kaynak Link: http://travels.bowenplace.com/europe_2008/history_6/

Dosya (.jpg) URL:

http://travels.bowenplace.com/europe_2008/history_6/files/map_soc_rep_yugoslavia.jpg

Yükleyen: Charlie and Dorothea Bowen

Yüklenme Tarihi: 2008

Orijinal Açıklama Metni: Socialist Federal Yugoslavia with its six republics and two autonomous (after 1974) provinces

...

[21]: Şekil 3.9.

Açıklama Metni: Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Arması

Kaynak Website: Wikimedia Commons (<https://commons.wikimedia.org/>)

Kaynak Link: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:GRB_JUGOSLAVIJE.svg

Dosya (.jpg) URL:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/0/0c/GRB_JUGOSLAVIJE.svg/556px-GRB_JUGOSLAVIJE.svg.png

Yükleyen: TRAJAN 117

Yüklenme Tarihi: 20 Nisan 2014

Orijinal Açıklama Metni: Coat of arms of socialistic federative republic of yugoslavia from 1963 till 1992. Found on backside of coins, banknotes, stamps and on passports. So it seems to be somehow the original.

Orijinal Boyutları: 685 × 738 (68 KB)

...

[22]: Şekil 3.10.

Kaynak Website: Wikipedia (<https://en.wikipedia.org/>)

Kaynak Link:

<https://en.wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRmxhZ19vZl9ZdWdvc2xhdmlh>

Dosya (.jpg) URL:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/7/71/Flag_of_SFR_Yugoslavia.svg/255px-Flag_of_SFR_Yugoslavia.svg.png

Müellif: Đorđe Andrejević-Kun

Yükleyen: Zscout370

Yüklenme Tarihi: 2 Mart 2017

Orijinal Açıklama Metni: he design (blazon) is defined in Article 4 of the Constitution for the Republic of Yugoslavia (1946).

Orijinal Boyutları: 600 × 300 (572 bytes)

...

[23]: Şekil 3.11.

Açıklama Metni: Doğu Bloku ve Sovyet etkisi altındaki bölgeleri gösteren harita

Kaynak Website: Wikipedia (<https://en.wikipedia.org/>)

Kaynak Link:

https://ipfs.io/ipns/QmVH1VzGBydSfmNG7rmdDjAeBZ71UVeEahVbNpFQtwZK8W/wiki/Arnavutluk_Sosyalist_Halk_Cumhuriyeti.html

Dosya (.jpg) URL:

https://ipfs.io/ipns/QmVH1VzGBydSfmNG7rmdDjAeBZ71UVeEahVbNpFQtwZK8W/I/m/EasternBloc_BasicMembersOnly.svg.png

Orijinal Açıklama Metni: *Map of the Eastern Bloc and Soviet influence zone*

...

[24]: Şekil 3.12.

Açıklama Metni: İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesi döneminde bir yürüyüşte, topluluk Tito ve Stalin posterleriyle görülüyor.

Kaynak Website: School Work Helper (<https://schoolworkhelper.net/>)

Kaynak Link: <https://schoolworkhelper.net/tito-stalin-dispute-1948-timeline-analysis-significance/>

Dosya (.jpg) URL: <https://swh-826d.kxcdn.com/wp-content/uploads/2012/05/Tito-Stalin-Dispute.jpg>

Orijinal Açıklama Metni: *Postwar rally*

...

[25]: Şekil 3.13.

Açıklama Metni: Pionerler Yürüyüşü, Lyublyana, 1961

Kaynak Website: Wikipedia (English) (<https://en.wikipedia.org/>)

Kaynak Link:

[https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d4/Prvomajski_sprevod_v_Ljubljani_1961_\(36\).jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d4/Prvomajski_sprevod_v_Ljubljani_1961_(36).jpg)

Dosya (.jpg) URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Union_of_Pioneers_of_Yugoslavia

Müellif: Jože Gal

Yükleyen: Sporti

Orijinal Tarihi: 1 May 1961

Yüklenme Tarihi: 25 Kasım 2013

Orijinal Açıklama Metni : Pioneers at the 1961 1st of May parade in Ljubljana

Orijinal Boyutları: 2,988 × 1,944(3.05 MB)

...

[26]: Şekil 3.14.

Açıklama Metni: Yugoslavya Pionerler Birliği Amblemi

Kaynak Website: Wikipedia (English) (<https://en.wikipedia.org/>)

Kaynak Link: https://en.wikipedia.org/wiki/Union_of_Pioneers_of_Yugoslavia

Dosya (.jpg) URL:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/2f/Emblem_of_Union_of_Pioneers_of_Yugoslavia.svg/2000px-Emblem_of_Union_of_Pioneers_of_Yugoslavia.svg.png

Müellif: Ericmetro

Orijinal Tarihi: 1942

Yüklenme Tarihi: 12 August 2015

Orijinal Açıklama Metni: Variant of the symbol of Pioniri / Emblem of Union of Pioneers of Yugoslavia

Orijinal Boyutları: 396 × 294(59 KB)

...

[27]: Şekil 3.15.

Açıklama Metni: YSFC dönemi turistik amaçlı basılan rehber, broşür, afiş, pul ve kartpostallardan örnekler

Kaynak Website: Issuu (<https://issuu.com/>)

Kaynak Link: https://issuu.com/ahmed.ibrahimpasic/docs/_de_constructionofmonuments

Kaynak İsmi: (De)construction of Monuments: Identity Crisis in the Balkans and its Spatial Manifestations

Müellif: Ahmed Ibrahimpašić

Hazırladığı Yer: Metropolis Program in Architecture and Urban Culture – Universitat Pompeu Fabra – Universitat Politècnica de Catalunya – Centre de Culture Contemporània de Barcelona – Barcelona 2012

Yüklenme Tarihi: 26 Ekim 2013

Sayfa: 20 – 21

...

[28,29,30]: Şekil 3.16, 3.17, 3.18.

Açıklama Metni: Yugoslavya’da her ulusal günde düzenlenen stadyum gösterilerinden kimi örnekler.

Kaynak: Public Sphere by Performance, Bojana Cvejić & Ana Vujanovic, 2012 (s. 101,105,109)

...

[31]: Şekil 3.19.

Açıklama Metni: Açık hava spor etkinliğinden bir görünüm, Gjakova, 1963

Kaynak Website: Skyscrapercity (<http://www.skyscrapercity.com/>)

Kaynak Link: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1687326>

Dosya (.jpg) URL: https://farm9.staticflickr.com/8596/16130143822_2ebce6369c_b.jpg

Yükleyen: Ulpiana

Orijinal Tarihi: 1963

Yüklenme Tarihi: 28 Aralık 2014

Orijinal Açıklama Metni: Gjakova 1963 !

Miq e miknesha te nderuara , po kush eshte ai qe mundohet femren shqiptare te e mbylle ne shami , ferexhe apo dicka tjeter aziatike?

Vetem shikojeni kete foto , qe nga viti 1963 ,aktivitet sportiv ne Gjakove.

Dhe si mendojme qe bijat dhe mbesat e ketyre vajzushave te asaj kohe (te vitit1963) ti shendrojme ne ..... (foto nga grupi Gjenerata e Gramofonit , via Nick Riz)

Orijinal Boyutları: 396 × 294(59 KB)

...

[32]: Şekil 3.20.

Açıklama Metni: Priştine Radyo ve Televizyonu Teknik ekibinin çalışmasından bir görünüm.

Kaynak Website: ‘Prishtina e vjeter’ Facebook Page (www.facebook.com)

Kaynak Link:

<https://www.facebook.com/107420032671378/photos/a.347760751970637.80078.107420032671378/820423971370977/?type=3&theater>

Yüklenme Tarihi: 17 Şubat 2015

Orijinal Açıklama Metni: Kjo është telekinoja e RTP-së

...

[33]: Şekil 4.1.

Açıklama Metni: Yeni Belgrad Planı, Nikola Dobrović , 1947

Kaynak Website: ME Online (<http://meonline.hu/>)

Kaynak Link: <http://meonline.hu/en/archivum/a-szerb-szocialista-modernizmus/>

Dosya (.jpg) URL: [https://4.bp.blogspot.com/-](https://4.bp.blogspot.com/-1MEM7GErvZI/VwrhZaC8FrI/AAAAAAAAAJhQ/wdQ-62qK7uIA_anJVVtXCv-RelTeCBx6Q/s1600/1799963_628119143934795_961837407_o.jpg)

[1MEM7GErvZI/VwrhZaC8FrI/AAAAAAAAAJhQ/wdQ-62qK7uIA_anJVVtXCv-RelTeCBx6Q/s1600/1799963_628119143934795_961837407_o.jpg](https://4.bp.blogspot.com/-1MEM7GErvZI/VwrhZaC8FrI/AAAAAAAAAJhQ/wdQ-62qK7uIA_anJVVtXCv-RelTeCBx6Q/s1600/1799963_628119143934795_961837407_o.jpg)

Yükleyen: Éva Lovra

Yüklenme Tarihi: Nisan 2016

Orijinal Açıklama Metinleri: Nikola Dobrović: Új-Belgrád terve, 1948, *Nikola Dobrovic, New Belgrade plan, 1947, Courtesy of "Modernism In-Between"*

...

[34]: Şekil 4.2.

Açıklama Metni: Kenzo Tange'nin Üsküp Rekonstrükyon Planı: Kenzo Tange ve tasarım ekibi Üsküp şehir maketinin önünde.

Kaynak Website: Failed Architecture (<https://www.failedarchitecture.com/>)

Kaynak Link: <https://www.failedarchitecture.com/masterplan-for-the-city-of-skopje-macedonia/>

Dosya (.jpg) URL: <https://www.failedarchitecture.com/wp-content/uploads/2011/09/archskop.jpg>

Yükleyen: Michael van Iersel

Yüklenme Tarihi: 25 Eylül 2011

Orijinal Açıklama Metinleri: Kenzo Tange's reconstruction plan for Skopje, *Kenzo Tange and his team in front of the Skopje city center model.*

...

[35]: Şekil 4.3.

Açıklama Metni: Üsküp Şehir Merkezi, Maket, 1965, Kenzo Tange Üsküp Rekonstrüksiyon Planı

Kaynak Website: Pinterest (<https://www.pinterest.se/>)

Kaynak Link: <https://www.pinterest.se/pin/354799276868548150/>

Dosya (.jpg) URL: <https://i.pinimg.com/564x/64/59/30/6459308aabf09abd71a58f5837f86953.jpg>

Yükleyen: choi jieun

Orijinal Açıklama Metinleri: *Skopje City Center, Model, 1965.* Kenzo Tange. Reconstruction plan for Skopje

...

[36]: Şekil 4.4.

Açıklama Metni: “ ‘Görünürlük’ (Dayatılmış Modernizm)” (*Orj. Visibility: Imposed Modernity*), Uluslararası Venedik Mimarlık Bienali, 2014

Kaynak Website: Archilovers (<http://www.archilovers.com/>)

Kaynak Link: <http://www.archilovers.com/projects/128780/visibility-imposed-modernism.html>

Dosya (.jpg) URL: http://img.archilovers.com/projects/b_730_71bb85b7-63d8-44e6-8900-11ba31d59247.jpg

Müellif: Julien Jaulin

Yükleyen: Gëzim Paçarizi

Yüklenme Tarihi: 06 Eylül 2014

Orijinal Açıklama Metinleri: *Visibility (Imposed Modernism)*, Architecture Venice Biennale 2014

...

[37]: Şekil 4.5.

Açıklama Metni: Bienal dahilinde Kosova Pavyonu'ndaki 'süreklilik imgesi' olarak değişmeden kalabilmiş üç ayaklı geleneksel Arnavut oturma ögesi şkamilerden (Orj. “*shkami*”) yapılmış kuleden bir görünüm.

Kaynak Website: Archilovers (<http://www.archilovers.com/>)

Kaynak Link: <http://www.archilovers.com/projects/128780/visibility-imposed-modernism.html>

Dosya (.jpg) URL:

http://img.archilovers.com/projects/b_730_04945b6b25374cdab5428e8c998dd8ae.jpg

Müellif: Andrea Avezzù

Yükleyen: Gëzim Paçarizi

Yüklenme Tarihi: 06 Eylül 2014

Orijinal Açıklama Metinleri: Visibility (Imposed Modernism), Architecture Venice Biennale 2014

...

[38]: Şekil 4.6.

Açıklama Metni: Gëzim Paçarizi

Kaynak Website: Autostrada Biennale (<http://autostradabiennale.org/>)

Kaynak Link: http://autostradabiennale.org/ndetail_event-sh_k.html

Dosya (.jpg) URL: <http://autostradabiennale.org/images/panelistat/gezim.jpg>

Yükleyen: Autostrada Biennale

...

[39]: Şekil 4.7.

Açıklama Metni: Prizren'in 1913'te Macar bir seyyah tarafından kaleden çekilmiş, şehrin genel görünümünü, Osmanlı dönemi organik kent dokusunu gösteren bir fotoğraf.

Kaynak Website: Panoramio (<https://www.panoramio.com/>)

Kaynak Link: <https://www.panoramio.com/photo/54188104>

Dosya (.jpg) URL:

<https://static.panoramio.com.storage.googleapis.com/photos/large/54188104.jpg>

Müellif: KAF (Kosovo Architecture Foundation)

Yükleyen: Xhe Nez

Yüklenme Tarihi: 14 Haziran 2011

Orijinal Açıklama Metni: Prizrenit i Vjetër Dikurë - 1913 - Komuna e Prizrenit - Republika e Kosovës

...

[40]: Şekil 4.8.

Açıklama Metni: Erken 20. Yüzyılda Priştine'nin genel görünümü

Kaynak Website: 'Prishtina e Vjetër' Facebook Page (www.facebook.com)

Kaynak Link:

<https://www.facebook.com/107420032671378/photos/a.347760751970637.80078.107420032671378/628124240600952/?type=3&theater>

Yüklenme Tarihi: 18 Mart 2014

...

[41]: Şekil 4.9.**Açıklama Metni:** Erken 20. Yüzyılda Priştine'nin Osmanlı'dan kalma geleneksel konut dokusu**Kaynak Website:** 'Prishtina Vjetër' Facebook Page (www.facebook.com)**Kaynak Link:**<https://www.facebook.com/107420032671378/photos/a.347760751970637.80078.107420032671378/628122573934452/?type=3&theater>**Yayınlanma Tarihi:** 18 Mart 2014

...

[42]: Şekil 4.10.**Açıklama Metni:** 20. Yüzyılın başlarında Priştine'nin organik kent dokusunun kuşbakışı görünümü**Kaynak Website:** Pristina u Srcu (<http://pristinausrcu.blogspot.com.tr/>)**Kaynak Link:** <http://pristinausrcu.blogspot.com.tr/>**Dosya (.jpg) URL:** [https://4.bp.blogspot.com/-](https://4.bp.blogspot.com/-1MEM7GErvZI/VwrhZaC8FrI/AAAAAAAAAJhQ/wdQ-62qK7uIA_anJVvtXCv-RelTeCBx6Q/s1600/1799963_628119143934795_961837407_o.jpg)[1MEM7GErvZI/VwrhZaC8FrI/AAAAAAAAAJhQ/wdQ-62qK7uIA_anJVvtXCv-RelTeCBx6Q/s1600/1799963_628119143934795_961837407_o.jpg](https://4.bp.blogspot.com/-1MEM7GErvZI/VwrhZaC8FrI/AAAAAAAAAJhQ/wdQ-62qK7uIA_anJVvtXCv-RelTeCBx6Q/s1600/1799963_628119143934795_961837407_o.jpg)**Yükleyen:** Dragan Lazic**Yüklenme Tarihi:** 13 Temmuz 2015

...

[43,44]: Şekil 4.11, 4.12.**Açıklama Metni:** "Eskiye yok et, yeniye inşa et" yaklaşımının yeni başkent Priştine üzerindeki tezahürleri**Kaynak Website:** 'Prishtina e Vjetër' Facebook Page (www.facebook.com)**Kaynak Link:**<https://www.facebook.com/107420032671378/photos/a.347760751970637.80078.107420032671378/628123090601067/?type=3&theater>**Yüklenme Tarihi:** 18 Mart 2014

...

Kaynak Website: Website: 'Prishtina e Vjetër' Facebook Page (www.facebook.com)**Kaynak Link:**<https://www.facebook.com/107420032671378/photos/a.347760751970637.80078.107420032671378/628122520601124/?type=3&theater>**Yüklenme Tarihi:** 18 Mart 2014

...

[45]: Şekil 4.13.

Açıklama Metni: Priştine'nin inşai dönüşümü ve geç modernleşmenin kullandığı ilkel araçlar

Kaynak Website: 'Prishtina e Vjetër' Facebook Page (www.facebook.com)

Kaynak Link:

<https://www.facebook.com/107420032671378/photos/a.347760751970637.80078.107420032671378/628123107267732/?type=3&theater>

Yayınlanma Tarihi: 18 Mart 2014

...

[46]: Şekil 4.14.

Açıklama Metni: Priştine'nin 20. Yüzyılın erken evrelerindeki kentsel dokusunun görünümü

Kaynak Website: Republika e Kosovës Komuna e Prishtinës (<https://kk.rks-gov.net/>)

Kaynak Link: [https://kk.rks-gov.net/prishtina/City-guide/City-Map-\(1\)/Prishtina-e-vjeter.aspx](https://kk.rks-gov.net/prishtina/City-guide/City-Map-(1)/Prishtina-e-vjeter.aspx)

Dosya (.jpg) URL: <https://kk.rks-gov.net/prishtina/getattachment/70ad20e2-54f3-4420-8ed6-8d13e974cfa1/1.aspx?maxsize=800>

Müellif: Priştine Belediyesi Arşivi

Yükleyen: Priştine Belediyesi

Orijinal Açıklama Metni: Prishtina e vjetër

...

[47]: Şekil 4.15.

Açıklama Metni: Priştine'nin sosyalist modernleştirme projesi sonrası modernist kentsel dokusunun görünümü

Kaynak Website: Albinolo (<http://www.albinolo.com/>)

Kaynak Link: <http://www.albinolo.com/project/central-mosque-of-pristina/>

Dosya (.jpg) URL: http://www.albinolo.com/wp-content/uploads/2013/05/Central-Mosque-of-Pristina_-04-150x150.jpg

Müellif: Andrea Albinolo

Yükleyen: Andrea Albinolo

Orijinal Açıklama Metni: Location of the Mosque in an exxtraxt od the plan of the city of Pristina

...

[48]: Şekil 4.16.

Açıklama Metni: Priştine'ye yönelik inşa hamlesi ilk aşamasında.

Kaynak Website: Skyscrapercity (<http://www.skyscrapercity.com>)

Kaynak Link: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1596827&page=8>

Dosya (.jpg) URL: <https://posting.org/image/sb3fbp3fp/>

Yükleyen: Armendi.AB

Yüklenme Tarihi: 8 Mart 2015

...

[49]: Şekil 4.17.

Açıklama Metni: Kosova’da başkent oluşundan (1947) sadece birkaç yıl sonra, tarihi şehir merkezinden başlayan modernist yıkım-inşa hamlesi sonrası, merkezi aksın iki yakası boyunca bambaşka bir çehreye kavuşacak Priştine’nin 1970’lerin ortasında çekilmiş bir hava fotoğrafı: “Kosova Meclis Binası” ve hemen yanında “Priştine Belediye Binası” ile ortada “Kardeşlik ve Birlik Anıtı” görülmektedir. Art kısımlarda mevcut çevredeki tarihi Osmanlı dönemi konut yapılarıyla farklılaşan kent dokusu göze çarpar.

Kaynak Website: Koleksionar.eu (<https://www.koleksionar.net/>)

Kaynak Link: <https://www.koleksionar.net/articles.php?id=234237>

Dosya (.jpg) URL:

<https://www.koleksionar.net/photos/subs/8dc5552f9a9cc472b3fcde08a30a6bf6ad7adf67.jpg>

...

[50]: Şekil 4.18.

Açıklama Metni: Başkent Priştine’ye yönelik modernist hamle salt bir modernist imgeler setinin mimari tezahüre yansımaları değil; aynı zamanda Osmanlı-sonrası dönemde modern bir toplumsal devinim ve yeni bir toplumsal yapı kurgulamaya da yöneliktir: “Priştine Merkez Spor Tesisleri ve Havuzu” (Dönemin kartpostallarında, şehrin hemen merkezindeki bu açık havuz ve havuzu kullanan şehirliler mayolarıyla sıkça resmedilmiştir).

Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)

Kaynak Link: <http://www.delcampe.net/page/item/id,216693783,var,AK--KOSOVO--PRISTINA,language,E.html>

Dosya (.jpg) URL: [https://images-04.delcampe-](https://images-04.delcampe-static.net/img_large/auction/000/216/693/783_001_ak-kosovo-pristina.jpg?v=0)

[static.net/img_large/auction/000/216/693/783_001_ak-kosovo-pristina.jpg?v=0](https://images-04.delcampe-static.net/img_large/auction/000/216/693/783_001_ak-kosovo-pristina.jpg?v=0)

Yüklenme Tarihi: 1 Eylül 2014

Orijinal Açıklama Metni: AK KOSOVO PRISTINA

...

[51]: Şekil 4.19.

Açıklama Metni: Priştine merkezini tanımlayan ve günümüzde “Rahibe Teresa Bulvarı” ismiyle yayalaştırılmış bir *promenad* haline gelen ana aksiyel hattın modernist konut ve peyzajla tanımlanmış 1970’ler sonrası görünümü.

Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)

Kaynak Link: <http://www.delcampe.net/page/item/id,249048248,var,Kosovo-Pristina--Street-view-1970,language,E.html>

Dosya (.jpg) URL: https://images-00.delcampe-static.net/img_large/auction/000/249/048/248_001_kosovo-pristina-street-view-1970.jpg?v=0

Yüklenme Tarihi: 1 Şubat 2014

Orijinal Açıklama Metni: Kosovo Pristina - Street view 1970

...

[52]: Şekil 4.20.

Açıklama Metni: Pre-modernle modernin karşılaşması: Bu bağlamda kavramsal ve görsel açıdan dönemler-arası zıtlığı aynı karede hem boyut hem doku hem de karakter bakımından tüm çarpıcılığıyla yansıtan; geç 1970'lere ait ulusal başkent Priştine'nin görüntüsü: Önde şehrin çeperlerindeki mevcut yeşil doku, ardında müstakil banliyö yerleşimlerindeki villa konutlar ve Osmanlı dönemi vernaküleri, hemen ardında şehrin yeni ana aksı boyunca kurgulanmış kamu, çokkatlı sosyal konut ve konaklama binaları ve son olarak en arka planda "Pashtrik" ve "Sharr" dağları görülmektedir.

Kaynak Website: World on Postcards (<https://worldonpostcards.wordpress.com/>)

Kaynak Link: <https://worldonpostcards.wordpress.com/category/kosovo/>

Dosya (.jpg) URL: <https://worldonpostcards.files.wordpress.com/2014/08/kosovo-8.jpg?w=714&h=492>

Yükleyen: Dragan Buškulić

Yüklenme Tarihi: 10 Ağustos 2014

Basım Tarihi: 3 Ocak 1983

Orijinal Açıklama Metni: PRISHTINA, Republic of Kosovo

...

[53]: Şekil 4.21.

Açıklama Metni: Priştine'de, 1950 master planı çerçevesinde oluşturulan ana aks üzerindeki konut, konaklama, kamu yapıları ve kentsel peyzajın şehre getirdiği modernist kurgudan bir görünüm.

Kaynak Website: Skyscraper City (<http://www.skyscrapercity.com/>)

Kaynak Link: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1272209&page=11>

Dosya (.jpg) URL: http://images-01.delcampe-static.net/img_large/auction/000/273/071/907_001.jpg

Yükleyen: Bojan038

Yüklenme Tarihi: 31 Ekim 2014

...

[54]: Şekil 4.22.

Açıklama Metni: Priştine'nin Osmanlı Dönemi sonrası YSFC ve günümüzde de bağımsız Kosova Cumhuriyeti'nde önemini hiç yitirmemiş, gelen her rejim tarafından kendi ideolojik tahayyülleri

gereği dizayn edilmiş ana aks: Rahibe Teresa Bulvarı (Solda Banka yapısı, gerisinde Grand Hotel Prishtina, sağda Kosova Radyo ve Televizyonu Kulesi, hemen ardında BANKOS Merkez Binası)

Kaynak Website: Skyscraper City (<http://www.skyscrapercity.com/>)

Kaynak Link: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1596827>,

http://s1205.photobucket.com/user/Burim_Klllokoqi/media/409347_466209383417768_1096214307_n_zps54a72194.jpg.html

Müellif: Buki / Burim Klllokoqi's Buckket

Yüklenme Tarihi: 1 Mart 2013

Orijinal Açıklama Metni: Fotografi te Prishtines se vjeter | Old Prishtina Photos

...

[55]: Şekil 4.23.

Açıklama Metni: Dekor hazır, lider Tito şehre gelir...

Kaynak Website: Skyscrapercity (<http://www.skyscrapercity.com/>)

Kaynak Link: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1596827&page=4>

Dosya (.jpg) URL: http://farm4.staticflickr.com/3712/12013009675_1d2f37da74_b.jpg

Yükleyen: Ulpiana

Yüklenme Tarihi: 18 Ocak 2014

Orijinal Açıklama Metni: Vizita e parafundit e Titos ne PR;Grand Hoteli, ne prapavje, ne ndertim e siper

...

[56]: Şekil 4.24.

Açıklama Metni: Sosyalist dönem kentsel kalkınma projeleri sonrası İpek kent merkezinin görünümü

Kaynak Website: Delcampe (<http://www.delcampe.net/>)

Kaynak Link: <http://www.delcampe.net/page/item/id,355863883,var,Kosovo-PEC-Hotel-Metohija,language,E.html>

Dosya (.jpg) URL: http://images-02.delcampe-static.net/img_large/auction/000/355/863/883_001.jpg

http://images-00.delcampe-static.net/img_large/auction/000/355/863/883_002.jpg

Yüklenme Tarihi: 20 Ocak 2016

Orijinal Boyutları: 148 x 103 mm

...

[57]: Şekil 4.25.

Açıklama Metni: Sosyalist dönem kentsel kalkınma projeleri sonrası Gilan kent merkezinin görünümü

Kaynak Website: Skyscrapercity (<http://www.skyscrapercity.com/>)

Kaynak Link: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1687326>

...

[58]: Şekil 4.26.

Açıklama Metni: Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nde 1946-2001 yılları arasında inşa edilen anıtların ülkelere göre dağılımını gösteren harita.

Kaynak Website: Failed Architecture (<https://www.failedarchitecture.com/>)

Kaynak Link: <https://www.failedarchitecture.com/mortal-cities-and-forgotten-monuments/>

Dosya (.jpg) URL: <https://failedarchitecture.com/wp-content/uploads/2014/04/Kaart-monumenten-830x723.jpg>

Müellif: Arna Mackic

Yüklenme Tarihi: 9 Nisan 2014

Orijinal Açıklama Metni: *All monuments in former Yugoslavia commemorating the Second World War.*

...

[59]: Şekil 4.27.

Açıklama Metni: Priştine'ye yapılan Yugoslav Dönemi yapıtı "Şehitler Anıtı'nın" açılış seramonisi ve merkezdeki meşale kepçesinin yerleştirilmesini gösteren fotoğraf.

Kaynak Website: 'Prishtina e Vjetër' Facebook Page (<https://www.facebook.com/>)

Kaynak Link:

<https://www.facebook.com/107420032671378/photos/a.347760751970637.80078.107420032671378/820409951372379/?type=3&theater>

Yüklenme Tarih: 17 Şubat 2015

Orijinal Açıklama Metni: Eksplorimin i monumenteve, përmendoren e partizaneve të rënë gjatë Luftën nacional-çlirimtare 1941-1945 e punuar prej betoni dhe bronzi. Fokusi i përmendoreve kanë qenë skulpturat socialiste në Kosovë.

...

[60]: Şekil 4.28.

Açıklama Metni: "Kardeşlik ve Birik Anıtı", Priştine, Kosova, 1973

Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)

Kaynak Link: <http://www.delcampe.net/page/item/id,179170483,var,kosovo-Pristina-Mouratti-1937---old-postcard,language,E.html>

Dosya (.jpg) URL: http://farm4.staticflickr.com/3712/12013009675_1d2f37da74_b.jpg

Yükleyen: Ulpiana

Yüklenme Tarihi: 01 Eylül 2014

Orijinal Açıklama Metni: kosovo Pristina Mouratti 1973 old postcard

...

[61]: Şekil 4.29.

Açıklama Metni: “Sutjeska Anıtı”, Kahramanlar Vadisi, Tijište, Bosna Hersek, 1971
(Heykeltraş: Miograd Živković)

Kaynak Website: Mašina (<http://www.masina.rs>)

Kaynak Link: <http://www.masina.rs/?p=2721>

Dosya (.jpg) URL: http://www.masina.rs/wp-content/uploads/2016/05/tjentiste_03.jpg

Müellif: Marko Krojač

Yüklenme Tarihi: 12.05.2016

Orijinal Açıklama Metni: Miodrag Živković, *Spomenik pobjede na Sutjesci, Tjentište; Bosna i Hercegovina, 1963-71; foto: Marko Krojač*

...

[62]: Şekil 4.30.

Açıklama Metni: “Sutjeska Anıtı”, Kahramanlar Vadisi, Tijište, Bosna Hersek, 1971

Kaynak Website: Futüristika (<http://www.futuristika.org/>)

Kaynak Link: <http://www.futuristika.org/yugoslavya-bildiginiz-gib-degildi/>

Dosya (.jpg) URL: <http://www.futuristika.org/site/wp-content/uploads/2010/09/yugoslav14.jpg>

Elektronik Dosya (.pdf) Kaynağı: Yugoslavian Partisan Memorials: Hybrid Memorial Architecture and Objects of Revolutionary Aesthetics, Robert Burghardt, Gal Kirn, s. 90

Yükleyen: Futüristika

Yüklenme Tarihi: Eylül 2010

...

[63]: Şekil 4.31.

Açıklama Metni: “Kosmaj Anıtı”, Sırbistan, 1971 (Heykeltraş: Vojin Stojić, Mimar: Gradmir Medaković)

Kaynak Website: Pinterest (<https://tr.pinterest.com>)

Kaynak Link: <https://tr.pinterest.com/pin/351632683382950565/>

Dosya (.jpg) URL: <https://i.pinimg.com/564x/58/ac/40/58ac4055e4993b84600779dd87e0d23e.jpg>

Müellif: Jan Kempnaers

Yüklenme Tarihi: 5 Temmuz 2011

Orijinal Açıklama Metni: Belgian photographer Jan Kempnaers explores the bizarre and beautiful monuments erected in Eastern Europe during the communist regime.

...

[64]: Şekil 4.32.

Açıklama Metni: “Kosmaj Anıtı”, Sırbistan, 1971

Kaynak Website: Justseeds (<https://justseeds.org/>)

Kaynak Link: <https://justseeds.org/product/signal03/>

Dosya (.jpg) URL: <https://ql3ia4ugi2-flywheel.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/Signal03-1.jpg>

Yükleyen: Alec Dunn & Josh MacPhee

Yüklenme Tarihi: Ocak 2014

...

[65]: Şekil 4.33.

Açıklama Metni: “Macedonium Anıtı”, Makedonya, 1974

(Heykeltraş: Jovan Grabulovski, Mimar: Petar Mazev)

Kaynak Website: Art Blart (<https://artblart.com/>)

Kaynak Link: <https://artblart.com/2011/07/02/spomenik-by-jan-kempenaers/>

Dosya (.jpg) URL: <https://artblart.files.wordpress.com/2011/06/05-web.jpg?w=655&h=520>

Müellif: Jan Kempenaers

Yüklenme Tarihi: 2 Temmuz 2011

Orijinal Açıklama Metni: The Kruševo Macedonium monument in Macedonia was dedicated to the Ilinden Uprising of 1903, when the Bulgarian population revolted against the Ottoman Empire.

...

[66]: Şekil 4.34.

Açıklama Metni: “Macedonium Anıtı”, Makedonya, 1974

Kaynak Website: Fütüristika (<http://www.futuristika.org/>)

Kaynak Link: <http://www.futuristika.org/yugoslavya-bildiginiz-gib-degildi/>

Dosya (.jpg) URL: <http://www.futuristika.org/site/wp-content/uploads/2010/09/yugoslav13.jpg>

Yükleyen: Fütüristika

Yüklenme Tarihi: Eylül 2010

...

[67]: Şekil 4.35.

Açıklama Metni: Prizren, 1947 yılında YSFC rejimi tarafından modernist bir karşı-şehir, yaşam kalıbı ve siyasi iktidar aracı olarak karşı-hegemonik bir yapılaşma olan Priştine’ye başkentin taşınması ve imar hamlesi sonrası; daha düşük yoğunluk ve hızla birlikte aynı hamleden nasibini almıştır. Ancak yaklaşık olarak 2000’li yılların ortalarına kadar ve hatta günümüzde dahi uzantılarında görüleceği gibi, tüm imar hareketinin aksine ‘tarihsel, oryantalize ve nostaljik’ bir biçimde temsil edilegelmiştir. Üstte yer alan ve 1970’li yılların ikinci yarısında basılmış bir kartpostalda şehrin üç etnik topluluğunu temsilen geleneksel kıyafetlerle Arnavut, Türk ve Boşnaklar, şehrin Roma dönemi kalıntısı tarihi kalesinden, gene şehrin tarihi merkezine kuşbakışı bir arkaplanda yerleşiktir. Kadrajda yer alan tek modern sayılabilecek kısım, sağ alt köşedeki Hotel Theranda ve çokkatlı birkaç sosyalist dönem sosyal konutudur.

Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)

Kaynak Link: <http://www.delcampe.net/page/item/id,55074520,var,MACEDONIA-PRIZREN-RAZGLEDNICA-AK-POSTCARD-1968,language,E.html>

Dosya (.jpg) URL: https://images-00.delcampe-static.net/img_large/auction/000/055/074/520_001_macedonia-prizren-razglednica-ak-postcard-1968.jpg?v=0

Yükleyen: Bogdan Vucic

Yüklenme Tarihi: 19 Aralık 2015

Orijinal Açıklama Metni: MACEDONIA PRIZREN RAZGLEDNICA AK POSTCARD 1968

...

[68, 69]: Şekil 4.36, 4.37.

Açıklama Metni: Prizren'in kartpostal temsillerinde, en önde gelen arka fonlardan ve tercih edilir tarihsel yapılardan biri de yapımı geç 15. – erken 16.yy'a tarihlendirilen Gazi Mehmet Paşa Hamamı'dır. Üstte yer alan her iki fotoğrafta da dönem itibarıyla (1940'ların ortasından itibaren) hamam işlevini kentsel kullanım düzeyinde yitirmiştir. Sosyo-kültürel, ekonomik ve turistik art-güdümlerle salt nostaljik-tarihsel temsiliyet kuran yapının, artık bir kayıp nesne, salt bir arkaplan ögesi olarak kullanıldığı görülür. Her iki kartpostalı da basım tarihleri itibarıyla 1960'ların sonu veya 70'lerin başı olarak tarihlendirmek mümkündür. Bu çıkarımı yapmayı sağlayan, daha sonra asfaltlandırma ve kaldırım düzenleme çalışmaları sonucu yol kotunun altında kalacak olan yapının henüz astfaltlanmamış yolla hemzemin bir kot üzerinde yükseliyor olmasıdır. Turistik amaçlı basılan bu kartpostalda tarihsel, nostaljik bir temsil aracı olarak kullanılan yapı, hemen önünde Arnavut geleneksel kıyafetleriyle "Shota" dansı yapan halk oyunları ekibiyle birlikte resmedilmiştir.

Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)

Kaynak Link: <http://www.delcampe.net/page/item/id,343756937,var,Kosovo-Prizren--Schipetar-Wedding--Folk-Music--Ox-Cart--Mosque,language,E.html>

Dosya (.jpg) URL: https://images-02.delcampe-static.net/img_large/auction/000/343/756/937_001_kosovo-prizren-schipetar-wedding-folk-music-ox-cart-mosque.jpg?v=0

Yüklenme Tarihi: 17 Kasım 2015

Orijinal Açıklama Metni: Kosovo Prizren - Schipetar Wedding - Folk Music - Ox Cart – Mosque

...

Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)

Kaynak Link: <http://www.delcampe.net/page/item/id,286606214,var,AK--KOSOVO--PRIZREN-1968,language,E.html>

Dosya (.jpg) URL: https://images-02.delcampe-static.net/img_large/auction/000/286/606/214_001_ak-kosovo-prizren-1968.jpg?v=0

Yükleyen: S. Vucic

Yüklenme Tarihi: 18 Kasım 2014

Orijinal Açıklama Metni: AK KOSOVO PRIZREN 1968

Ekler: Year:1979

...

[70]: Şekil 4.38.

Açıklama Metni: Prizren'e yönelik kartpostal temsillerinde, çoklu etnik yapıya atıflar ve şehirli nüfus; neredeyse istisnasız olarak anakronik, yani o dönem içerisindeki toplumsal kıyafet seçimleri veya davranış örüntülerinden kesitlerin resmedildiği temsiller olarak değil de ; tıpkı yukarıdaki örnekte sözgelimi Prizrenli Türklerin geleneksel kıyafetlerle (gelenek gereği sadece düğünlerde, halk oyunları gösterilerinde vb. özel günlerde giydikleri) bir yer sofrasında birbirlerine servis yaparken; yine pencere yüksekliğinden çok katlı olmadığı ve ahşap doğramalar, duvar sıvası ve yerdeki taş zemin örgüsünden de anlaşılacağı üzere yüksek ihtimalle geleneksel bir konutun 'taş avlusu' üzerine temsil edildiği gibi.

Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)

Kaynak Link: <http://www.delcampe.net/page/item/id,274862710,var,PRIZREN-Ethnic-national-costumeKOSOVO-SRBIJA-SERBIA-YUGOSLAVIA--vintage-old-postcard,language,E.html>

Dosya (.jpg) URL: https://images-00.delcampe-static.net/img_large/auction/000/274/862/710_001_prizren-ethnic-national-costume-kosovo-srbija-serbia-yugoslavia-vintage-old-postcard.jpg?v=1

Yükleyen: Zozonium

Yüklenme Tarihi: 3 Eylül 2014

Orijinal Açıklama Metni: PRIZREN, Ethnic, national costume,KOSOVO, SRBIJA, SERBIA, YUGOSLAVIA - vintage old postcard

Ekler: Year:1970s - Publisher: - Condition: please see scans - Dimensions: approx 10.50 x 15.00 cm

...

[71]: Şekil 4.39.

Açıklama Metni: Yukarıdaki kartpostal da 1980'li yılların başlarında basılmış ve Prizren'i turistik amaçlı temsil üzerinden resmeden; yeniden geleneksel Türk kıyafetlerinin seçildiği ve tarihi bir yapı olan Halveti Tekkesi'nin taş avlusu ile verandası arasında kurgulanmış bir mizansenin ürünü olarak görülmektedir. Fotoğrafta kadınlar ve erkeklerin bu avlu etrafında bir yandan zanaat işiyle birlikte uğraşırken, bir diğer yandan arka planda genç bir erkekle yine genç bir kadının birbirine kur yaptığı, genç erkeğin kadının eline çiçek tutuşturduğu bir mizansen sözkonusudur. Kartpostal, seçilen mekân, günışığı, gölge oyunları, kıyafetler, sahne, dekor, çekim açısı ile birlikte oldukça bilinçli ve güdümlü bir temsiliyet görüntüsü çizmektedir.

Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)

Kaynak Link: <http://www.delcampe.net/page/item/id,359761565,var,2015--Kosovo--Prizren--National-Costumes--Postcard,language,E.html>

Dosya (.jpg) URL: https://images-03.delcampe-static.net/img_large/auction/000/359/761/565_001_2015-kosovo-prizren-national-costumes-postcard.jpg?v=0

Yükleyen: batam

Yüklenme Tarihi: 08 Şubat 2016

Orijinal Açıklama Metni: 2015- Kosovo - Prizren - National Costumes – Postcard

Ekler: Year:

...

[72]: Şekil 4.40.

Açıklama Metni: “Priştine’ye Hoşgeldiniz” kartpostallar serisi, özellikle modernist inşa hamlesinin ilerleyişiyle birlikte, kendine modernizmle karakterize olmuş bir arka fon da edinmesiyle ulusal başkent Priştine’yi, neredeyse Prizren’in bir anti-tezi gibi yansıtır. Tarihi başkent pre-modern, nostaljik ve turistik bir şehir olarak lanse edilirken; burada, sol üstte “Priştine Üniversitesi Teknik Fakülte” binası , sağ üstte “Kardeşlik ve Birlik Anıtı ve Meydanı” ile “Priştine Belediye Binası” ve “Meclis Binası”; sol altta “Kosova Bankası (BANKOS) Genel Merkezi Binası” ile dönemin modern üretiminin ve sanai gelişiminin dışavurumu yerli aracı otoyol üzerinde görülürken; sağ altta da dönemin önemli ve kendine has cephe üniteleriyle farklılaşan modernist yapısı “Gërmia Merkez Binası” ve hemen önünde yaya geçidi üzerinde; dönemin çağdaş kıyafetleri ve yaşantısını sergiler nitelikte şehirliker resmedilmiştir. Bu karelerde her ne kadar pitoresk bir görüntü yakalama çabası fark edilse de özellikle insana yer veren fotoğrafta bir mizansenden ziyade, gündelik bir akışın dondurulmuş hali yansıtılmış gibidir. Bu durum Prizren’deki, dönemini yansıtmayan anakronik şehir ve şehirli temsillerinden daha gerçekçi ve farklı bir tavra işaret eder.

Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)

Kaynak Link: <http://www.delcampe.net/page/item/id,337705214,var,AK-KOSOVO-PRISTINA-1979,language,E.html>

Dosya (.jpg) URL: https://images-02.delcampe-static.net/img_large/auction/000/337/705/214_001_ak-kosovo-pristina-1979.jpg?v=0

Yükleyen: tami58

Yüklenme Tarihi: 12 Ekim 2015

Orijinal Açıklama Metni: AK KOSOVO PRISTINA 1979

...

[73]: Şekil 4.41.

Açıklama Metni: ‘Priştine’ye Hoşgeldiniz’ kartpostallar serisinde, yine Prizren’den farklı olarak salt gündelik kamusal yaşam içerisinde sokak üzerinde değil; dönemi için oldukça cüret gerektiren bir hamle olarak, görece muhafazakâr bir toplumsallığın (en azından şehrin merkezinde) içinde yer alması ve kartpostallaştırılacak karelere konu edilmesinin sıradan karşılanmayacağı şekilde açık havuzda, havuzbaşı görüntüleri mevcuttur. Priştineli erkek ve kadın kullanıcılar ve çocuklar mayolarıyla fotoğraflanarak, şehrin kamusal kullanım örüntülerindeki kökten değişiklik, dönemin bu kamusal yaşama katılmamış kesimi için de bir teşvik edici rol oynar gibi temsil edilmektedir. İktidar sahipleri, Osmanlı-sonrası sosyalist ideoloji içerisinde tüm bir uluslar-etnisiteler-dinler arası nüfuz etme ve farklı bir toplumsallık dayatma veya önerme girişiminde bulunmuş ve kartpostallardaki (dönemin teknolojisi itibarıyla temsiliyet aracı anlamında oldukça önemliler) temsillerle de bunu pekiştirmeye çalışmıştır.

Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)

Kaynak Link: <http://www.delcampe.net/page/item/id,154207469,var,AK-ALBANIEN-KOSOVO-PRISTINA-BAZEN--OLD-POSTCARD-1966,language,E.html>
Açıklama: AK ALBANIEN KOSOVO PRISTINA BAZEN OLD POSTCARD 1966

Dosya (.jpg) URL: https://images-00.delcampe-static.net/img_large/auction/000/154/207/469_001_ak-albanien-kosovo-pristina-bazen-old-postcard-1966.jpg?v=0

Yükleyen: Bogdan Vucic

Yüklenme Tarihi: 12 Mayıs 2015

Orijinal Açıklama Metni: AK ALBANIEN KOSOVO PRISTINA BAZEN OLD POSTCARD 1966

...

[74]: Şekil 4.42.

Açıklama Metni: Priştine’den Davet: Neredeyse Prizren ile aynı aralıklarda, tıpkı Kosova ve federasyonun geri kalan belli başlı şehir merkezlerinde olduğu gibi, modernist inşa hamlesiyle karşı karşıya gelen Priştine’nin, projenin uygulanışı sırasında, her safhada basılan kartpostallarda, yaklaşık 1980’li yılların sonlarına dek, salt yeni anıt ve binalarla temsiliyet kazanması hayli ilgi çekici görünür.

Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)

Kaynak Link: <http://www.delcampe.net/page/item/id,188948376,var,KOSOVO-PRISTINA-MULTIVIEW-EX-cond-PC-mailed-1980s,language,E.html>

Dosya (.jpg) URL: https://images-01.delcampe-static.net/img_large/auction/000/188/948/376_001_kosovo-pristina-multiview-ex-cond-pc-mailed-1980s.jpg?v=0

Yükleyen: cool_postcards

Yüklenme Tarihi: 27 Eylül 2012

Orijinal Açıklama Metni: KOSOVO, PRIŠTINA, MULTIVIEW, EX cond PC mailed 1980s

Ekler: This is original antique postcard, big format ca 3.5" x 5.5"

...

[75]: Şekil 4.43.

Açıklama Metni: “Kosova Ulusal Tiyatrosu” binası önünde Priştine sakinlerinin günlük yaşamsal akış içerisinde konu edildiği bir kartpostalın görünümü.

Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)

Kaynak Link: <http://www.delcampe.net/page/item/id,181557975,var,Kosovo-PRISTINA-Detail-of-the-city-unu-10281,language,E.html>

Yayınlanma Tarihi: 24 Temmuz 2012

Orijinal Açıklama Metni: Kosovo PRISTINA Detail of the city unu / 10281

...

[76]: Şekil 4.44.

Açıklama Metni: Kosova'nın Prizren şehir merkezinde “Posta Telekomünikasyon Binası” (sağda), “Theranda Oteli” (arkada) ve Stanko Madnić'in “Sosyal Sigortalar Kurumu Binası” (solda) yer alır. Hepsinin ortak özelliği iklimsel verilere doğrudan dayanmayan, geleneksel Osmanlı şehir dokusu içerisine 1950'lerin sonlarından itibaren başlayan modernist müdahalenin birer bileşeni olarak Akdeniz modernizmine yönelen konfigürasyonlarıdır. Ancak bu fotoğrafta görülen şehrin imar hareketine uğramış kısımları, yeni ulus projeksiyonu dahilinde kamu destekli temsili araçlarda (kartpostal, fotomonograf vb.) kadrajlara pek girememiştir.

Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)

Kaynak Link: <http://www.delcampe.net/page/item/id,188948376,var,KOSOVO-PRISTINA-MULTIVIEW-EX-cond-PC-mailed-1980s,language,E.html>

Dosya (.jpg) URL: [https://images-01.delcampe-](https://images-01.delcampe-static.net/img_large/auction/000/188/948/376_001_kosovo-pristina-multiview-ex-cond-pc-mailed-1980s.jpg?v=0)

[static.net/img_large/auction/000/188/948/376_001_kosovo-pristina-multiview-ex-cond-pc-mailed-1980s.jpg?v=0](https://images-01.delcampe-static.net/img_large/auction/000/188/948/376_001_kosovo-pristina-multiview-ex-cond-pc-mailed-1980s.jpg?v=0)

Yükleyen: cool_postcards

Yüklenme Tarihi: 27 Eylül 2012

Orijinal Açıklama Metni: KOSOVO, PRIŠTINA, MULTIVIEW, EX cond PC mailed 1980s

Ekler: This is original antique postcard, big format ca 3.5" x 5.5"

...

[77]: Şekil 4.45.

Açıklama Metni: Sosyal konut ve çevre düzenlemesi, Prizren, 1962

Kaynak Website: Skyscrapercity (<http://www.skyscrapercity.com/>)

Kaynak Link: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1667093>

Dosya (.jpg) URL: http://images-02.delcampe-static.net/img_large/auction/000/256/348/930_001.jpg

Yükleyen: Srdjan Adamovic

Yüklenme Tarihi: 2 Nisan 2014

Orijinal Açıklama Metni: Prizren iz 1977. Godine

...

[78]: Şekil 4.46.

Açıklama Metni: Akdeniz'in reyonel modernist izlerini taşıyan "Theranda Oteli", Prizren

Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)

Kaynak Link: <http://www.delcampe.net/page/item/id,345947977,var,1411--Kosovo--Prizren--Hotel-THERANDA--Postcard,language,E.html>

Dosya (.jpg) URL: https://images-04.delcampe-static.net/img_large/auction/000/345/947/977_001_1411-kosovo-prizren-hotel-theranda-postcard.jpg?v=0

Yükleyen: batam

Yüklenme Tarihi: 28 Kasım 2015

Orijinal Açıklama Metni: 1411 - Kosovo - Prizren - Hotel "THERANDA" – Postcard

...

[79]: Şekil 4.47.

Açıklama Metni: Sosyal konutlar kompleksi, ticari birimler ve çevre düzenlemesi, Prizren, 1973

Kaynak Website: Delcampe (<https://www.delcampe.net/>)

Kaynak Link: <http://www.delcampe.net/page/item/id,39309800,var,AK-PRIZREN-KOSOVO-BIG-FORMAT-OLD-POSTCARD-1973,language,E.html>

Dosya (.jpg) URL: https://images-04.delcampe-static.net/img_large/auction/000/039/309/800_001_ak-prizren-kosovo-big-format-old-postcard-1973.jpg?v=1

Yayınlanma Tarihi: 12 Mayıs 2015

Orijinal Açıklama Metni: AK PRIZREN KOSOVO BIG FORMAT OLD POSTCARD 1973

...

[80]: Şekil 4.48.

Açıklama Metni: "Sosyal Güvenlik Kurumu" Binası, Mimar: Stanko Madnić ve "Arasta Camisi'nden" geriye kalan minaresi etrafında tamamlanan çevre düzenlemesi, Prizren, 1977

Kaynak Website: Info-ks (<http://www.info-ks.net/>)

Kaynak Link: <http://www.info-ks.net/bosnjaci/prizren/32444/stara-zitna-tereke-pijaca-foto>

Dosya (.jpg) URL: <http://www.info-ks.net/bosnjaci/prizren/32444/stara-zitna-tereke-pijaca-foto#15>

Yükleyen: Info-ks

Yüklenme Tarihi: 24 Haziran 2013

Orijinal Açıklama Metni: Prizren iz 1977. Godine

...

[81]: Şekil 4.49.

Açıklama Metni: Kalealtı semtinden dönem itibarıyla kentin ana arterlerinden “Karl Marx Caddesi’ne” aksiyel bakış; kentteki modernleştirme hamlesinin inşai çıktılarını gözler önüne seren bir görüntü, 1970’ler, Prizren.

Kaynak Website: Skyscrapercity (<http://www.skyscrapercity.com/>)

Kaynak Link: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1667093>

Dosya (.jpg) URL: http://images-02.delcampe-static.net/img_large/auction/000/207/671/944_001.jpg?v=2

Yükleyen: Srdjan Adamovic

Yüklenme Tarihi: 2 Nisan 2014

...

[82]: Şekil 4.50.

Açıklama Metni: Kentin asfaltlandırılarak döşenen yeni arterleri etrafında gelişen modernist yapı blokları, tarihsel yapılar ve tarihi kent merkezi ile kalealtı semtine bakış, 1970’ler, Prizren.

Kaynak Website: Pinterest (<https://tr.pinterest.com/>)

Kaynak Link: <https://tr.pinterest.com/pin/438889926167411081/>

Dosya (.jpg) URL: <https://i.pinimg.com/564x/53/b5/d0/53b5d0ae9cbe35a575d61ffaa97a29a0.jpg>

Yükleyen: Mirjana Knezevic

...

[83]: Şekil 5.1.

Açıklama Metni: “Kosova Cumhuriyeti” panosu taşıyan bağımsızlık yanlısı yerli nüfusun tanklar karşısında resmedildiği bir illüstrasyon, “Liria” Dergisi, 1981

Kaynak Website: Nacional Albania (<http://www.nacionalalbania.al/>)

Kaynak Link: <http://www.nacionalalbania.al/2017/03/dosja-1981-ngjarjet-qe-ndryshuan-rrjedhen-e-historise-foto-2/>

Dosya (.jpg) URL: <http://telegrafi.com/wp-content/uploads/2017/03/Liria2.jpg>

Yükleyen: Nacional Albania

Yüklenme Tarihi: 13 Mart 2017

Orijinal Açıklama Metni: Një nga pllakatet e botuara në shtypin ilegal, revista “Liria”, 1981

...

[84]: Şekil 5.2.

Açıklama Metni: Kosova'nın, federasyonun geri kalan tüm ülkeleri tarafından sömürülen bir maden olarak resmedildiği illüstrasyon, "Liria" Dergisi, 1981.

Kaynak Website: Nacional Albania (<http://www.nacionalalbania.al/>)

Kaynak Link: <http://www.nacionalalbania.al/2017/03/dosja-1981-ngjarjet-qe-ndryshuan-rrjedhen-e-historise-foto-2/>

Dosya (.jpg) URL: <http://telegrafi.com/wp-content/uploads/2017/03/Liria3.jpg>

Yükleyen: Nacional Albania

Yüklenme Tarihi: 13 Mart 2017

Orijinal Açıklama Metni: Revista "Liria", 1981

...

[85]: Şekil 5.3.

Açıklama Metni: 1981 yılında Priştine'de başlayan kitlesel protestolardan bir görüntü.

Kaynak Website: Konica.al (<http://konica.al/>)

Kaynak Link: <http://konica.al/2017/02/prapavijat-e-demonstratave-te-vitit-1981-ne-prishtine-pjesa-e-pare/>

Dosya (.jpg) URL: <http://konica.al/wp-content/uploads/2017/02/protesta-1981-2-696x369.jpg>

Yükleyen: Konica.al

Yüklenme Tarihi: 19 Şubat 2017

...

[86]: Şekil 5.4.

Açıklama Metni: Bashkim Fehmiu

Kaynak Website: Urbanmag.net (<http://urbanmag.net/>)

Kaynak Link: <http://urbanmag.net/?id=103&l=261>

Dosya (.jpg) URL: <http://urbanmag.net/f/20150614154135539.jpg>

Yükleyen: URBANmagnet

Yüklenme Tarihi: 14 Haziran 2015

...

[87]: Şekil 5.5.

Açıklama Metni: "Batusha's House" begesel-film afişi, 2016

Kaynak Website: Plataforma Arquitectura (<http://www.plataformaarquitectura.cl/>)

Kaynak Link: <http://www.plataformaarquitectura.cl/cl/793918/proyeccion-de-pelicula-batushas-house-sanfic-santiago-de-chile/57bc5d86e58ecef750001d7-proyeccion-de-pelicula-batushas-house-sanfic-santiago-de-chile-imagen>

Dosya (.jpg) URL:

http://images.adsttc.com/media/images/57bc/5d86/e58e/cef7/7500/01d7/large_jpg/open-uri20160823-14483-11f1heh.jpg?1471962498

Müellif: Tino Glimmann y Jan Gollob

Yüklenme Tarihi: 23 Ağustos 2016

...

[88]: Şekil 5.6.

Açıklama Metni: “Batusha Evi” kompleksinden bir görünüm, Priştine, 2016

Kaynak Website: Visions du Réel (<https://www.visionsdureel.ch/>)

Kaynak Link: <https://www.visionsdureel.ch/en/film/batushas-house>

Dosya (.jpg) URL:

https://www.visionsdureel.ch/typo3temp/_processed_/3/8/csm_372a5af5802cae30b0c6e3a759fb2581_b6fbd2061e.jpg

Müellif: Tino Glimmann y Jan Gollob

Yüklenme Tarihi: 2016

...

[89]: Şekil 5.7.

Açıklama Metni: Kadri Batusha, İsviçreli mimarlar Tino Glimmann ve Jan Gollob’a röportaj verirken, “Batusha’s House”, 2016

Kaynak Website: SEEFest (<http://seefilmla.org/>)

Kaynak Link: <http://seefilmla.org/seefest-2016/batushashouse/>

Dosya (.jpg) URL: http://seefilmla.org/la/wp-content/uploads/2016/03/bh_02.jpg

Müellif: Tino Glimmann y Jan Gollob

Yüklenme Tarihi: 2016

...

[90]: Şekil 5.8.

Açıklama Metni: “Grand Hotel Prishtina” ve yakın çevresinin yapıldığı dönem itibarıyla görünümü.

Kaynak Website: Skyscrapercity (<http://www.skyscrapercity.com/>)

Kaynak Link: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1596827>

Dosya (.jpg) URL: <https://worldonpostcards.files.wordpress.com/2009/11/kosovo-2aprishtina.jpg?w=622&h=446>

Yükleyen: gjergjikastrioti

Yüklenme Tarihi: 2 Mart 2013

...

[91]: Şekil 5.9.

Açıklama Metni: Fehmiu’nun en önemli işlerinden biri olan ve Belgrad’lı mimar Dragan Kovačević’le birlikte yaptığı 1974 tasarımı “Grand Hotel Prishtina” ve yakın çevresinin 2014 yılı itibarıyla görünümü.

Kaynak Website: Julien Jaulin Blog (<https://julienjaulin.wordpress.com/>)

Kaynak Link: <https://julienjaulin.wordpress.com/#jp-carousel-1594>

Dosya (.jpg) URL: <https://julienjaulin.files.wordpress.com/2014/06/pristina-7-avril-2014-221-blog.jpg>

Müellif: Julien Jaulin

Yükleyen: Julien Jaulin

Yüklenme Tarihi: 7 Nisan 2014

...

[92,93,94,95]: Şekil 5.10, 5.11, 5.12, 5.13.

Açıklama Metni: (1) “Pristine Üniversitesi Kampüsü” Projesi, 1970. Mimar Bashkim Fehmiu ve Prof. Dr. Bogdan Bogdanoviç tarafından projelendirilmiştir. Proje Ekibi: Miograd Pecic, Mita Mladenovic, Ranko Radovic. (2) Miloşeviç döneminde “Pristine Üniversitesi Kampüsü” projesinde yapılan değişiklikler. Mimar Spasoje Krunic tarafından projelendirilmiştir. “Aziz George Sırp Ortodoks Kilisesi” kampüsün merkezinde konumlandırılmıştır. (3) “Pristine Üniversitesi Kampüsü”nün kuşbakışı görünümü, 2016. Kampüs içerisinde kendisi dışında hiçbir dini yapı bulunmayan “Aziz George Sırp Ortodoks Kilisesi” atıl bir biçimde varlığını sürdürmektedir. Kampüsteki diğer yapılar Güzel Sanatlar Fakültesi, Ekonomi Fakültesi, Filoloji ve Felsefe Fakültesi, Kosova Ulusal Kütüphanesi Binası vd. kimi idari binalar. (4) “Aziz George Sırp Ortodoks Kilisesi”nin 2016 yılındaki görünümü.

Kaynak Website: Yuki.al (<https://ii.yuki.la/>)

Kaynak Link: <https://yuki.la/pol/115332733>

Dosya (.jpg) URL:

<https://ii.yuki.la/0/ff/d9f9e145b80deb1cb720b9016628a5efd847853d42f4de400e0ff701d859fff0.jpg>

...

[96]: Şekil 5.14.

Açıklama Metni: Kosova Ulusal Kütüphanesi Binası, Pristine, 2014

Kaynak Website: Skyscrapercity (<http://www.skyscrapercity.com/>)

Kaynak Link: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1689678>

Dosya (.jpg) URL: <http://static.panoramio.com/photos/original/22504551.jpg>

Yükleyen: Drenicaku

Yüklenme Tarihi: 7 Ocak 2014

Müellif: Trim Kabashi Photography

Orijinal Açıklama Metni: Kosovo National Library

...

[97]: Şekil 5.15.

Açıklama Metni: “Kosova Ulusal Kütüphanesi” binasından bir detay, Mimar: Andrea Mutnjakovič, Yapım Yılı: 1982

Kaynak Website: Pinterest (<https://it.pinterest.com/>)

Kaynak Link: <https://it.pinterest.com/pin/328410997806214869/>

Dosya (.jpg) URL: <https://i.pinimg.com/564x/c9/c5/0f/c9c50f03e73faf3bd7c3b145b0c6eaeec.jpg>

Müellif: Photo by Kulturanova on Flickr

Orijinal Açıklama Metni: Narodna biblioteka u Prištini (sagrađena 1982) National Public Library in Pristina (built in 1982)

Kullanıcı/Müellif: Karen Thacker Brown

...

[98]: Şekil 6.1.

Açıklama Metni: Kosova Savaşı’nın 600. yıldönümünde Kosova Ovası’nda (1989) Slobodan Milošević’in ünlü konuşmasından bir görüntü.

Kaynak Website: Kamenjar (<http://kamenjar.com/>)

Kaynak Link: <http://kamenjar.com/gazimestan-1989-poetak-srpske-mitomanije-najava-rata/>

Dosya (.jpg)URL: http://i.wp.com/kamenjar.com/wp-content/uploads/2014/06/Milosevic_na_Gazimestanu_11.jpg

Müellif: Marta G.

Yükleyen: Objavio Kresimir

Yüklenme Tarihi: 28 Kasım 2014

Orijinal Açıklama Metni: Gazimestan 1989 – početak srpske mitomanije i najava rata. Pročitajte više na <http://kamenjar.com/gazimestan-1989-poetak-srpske-mitomanije-najava-rata/>, Kamenjar

...

[99,100]: Şekil 6.2, 6.3.

Açıklama Metni: (1) Milošević’in “Gazimestan Konuşması’nın” dikkat çekici anıtsal tasarımından detaylar (2) Kosova Ovası’nı dolduran Milošević sempatizanlarının havadan çekilmiş bir fotoğrafı.

Kaynak: Public Sphere by Performance, Bojana Cvejić & Ana Vujanovic, 2012 (s.110, 111)

...

[101]: Şekil 6.4.

Açıklama Metni: Aynı konuşma sırasında havadan çekilmiş bir görüntü. En arkada “Gazimestan Anıtı”, önünde Milošević’in konuşmasını yaptığı “Vidovdan’ın” 600. Yıldönümüne ithaf edilen dekor, en önde de Kosova Ovası’nı dolduran katılımcılar. Kosova Ovası, Priştine, 1989.

Kaynak Website: Banja Luka in (<http://banjalukain.com/>)

Kaynak Link: <http://banjalukain.com/clanak/57104/uspon-milosevica-i-ukidanje-autonomije-kosova>

Dosya (.jpg) URL: <https://i.pinimg.com/564x/c9/c5/0f/c9c50f03e73faf3bd7c3b145b0c6eaeec.jpg>

Müellif: Photo by Kulturanova on Flickr

Kullanıcı/Müellif: Karen Thacker Brown

...

[102]: Şekil 6.5.

Açıklama Metni: Öğrenci ve öğretmenler Priştine'nin merkezindeki külüstür ve terk edilmiş binayı işgal etmeden önce “*Xhevdet Doda*” okulu öğrencileri, birkaç ay boyunca ev-okulu olarak kullandıkları mekânda ders yaparken görülmektedir.

Kaynak Website: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)

Kaynak Link: <http://prishtinainsight.com/lessons-resistance-kosovos-parallel-education-system-1990s-mag/>

Dosya (.jpg) URL: http://prishtinainsight.com/wp-content/uploads/2016/10/shkolla_shtepi-1991-768x521.jpg

Müellif: Shyqeri Obertinca

Yükleyen: Besa Shahini

Yüklenme Tarihi: 14 Ekim 2016

Orijinal Açıklama Metni: Xhevdet Doda students attended class in home-schools for a few months before teachers and students ‘occupied’ the decrepit building in central Prishtina.

...

[103]: Şekil 6.6.

Açıklama Metni: Belgesel-filmde Aralık 1991’de ev-okullardan birinde öğrenciler ders yaparken görülüyor. “*Drums of Resistance – Recalling a Repressed Past*”, Besa Luci and Mathieu Jouffre, 2016

Kaynak Website: Kosovo 2.0 (<http://archive.kosovotwopointzero.com/>)

Kaynak Link: <http://archive.kosovotwopointzero.com/en/article/2227/drums-of-resistance-recalling-a-repressed-past>

Dosya (.jpg) URL: http://archive.kosovotwopointzero.com/uploads/Drums_intext_001-1470758647.jpg

Yükleyen: Valmir Mehmetaj

Yüklenme Tarihi: 09 Ağustos 2016

Kaynak (2): Mehmetaj, Valmir, (2016), “*Drums of Resistance – Recalling a Repressed Past*”,

Kaynak (3): Bailey, Faith (2016), *Drums of Resistance, an intimate view into 1990s Kosovo* (11/08/2016), Besa Luci and Mathieu Jouffre,

Kaynak Website: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)

Kaynak Link: <http://prishtinainsight.com/drums-resistance-intimate-view-1990s-kosovo-mag/>

...

[104]: Şekil 6.7.

Açıklama Metni: 1990'lı yılların Priştine'sinde günlük yaşamsal rutinden bir kare.

Kaynak Website: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)

Kaynak Link: <http://prishtinainsight.com/drums-resistance-intimate-view-1990s-kosovo-mag/>

Dosya (.jpg) URL: <http://prishtinainsight.com/wp-content/uploads/2016/08/0-768x432.jpeg>

Yükleyen: Faith Bailey

Yüklenme Tarihi: 11 Ağustos 2016

Orijinal Açıklama Metni: Footage from Prishtina in the 1990s.

...

[105]: Şekil 6.8.

Açıklama Metni: Filmde gösterilen, varlığını hala koruyan paralel okullardan birinin günümüz Priştine'sindeki durumunu gösteren bir fotoğraf.

Kaynak Website: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)

Kaynak Link: <http://prishtinainsight.com/drums-resistance-intimate-view-1990s-kosovo-mag/>

Dosya (.jpg) URL: <http://prishtinainsight.com/wp-content/uploads/2016/08/school1-1-768x432.jpg>

Müellif: Faith Bailey

Yüklenme Tarihi: 11 Ağustos 2016

Orijinal Açıklama Metni: One of the parallel schools shown in the film still stands in Prishtina today.

...

[106]: Şekil 6.9.

Açıklama Metni: Belgesel filmde Nita Luci, yemek masasında lise döneminde beraberce deneyimledikleri anıları misafirleriyle anımsıyor.

Kaynak Website: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)

Kaynak Link: <http://prishtinainsight.com/drums-resistance-intimate-view-1990s-kosovo-mag/>

Dosya (.jpg) URL: <http://prishtinainsight.com/wp-content/uploads/2016/08/0-2-768x432.jpeg>

Yükleyen: Faith Bailey

Yüklenme Tarihi: 11 Ağustos 2016

Orijinal Açıklama Metni: Nita Luci's guests share memories from high school around the dinner table.

...

[107]: Şekil 6.10.

Açıklama Metni: Luci'nin annesi, savaş öncesi Yugoslavya'sında kamu kadrolarında görev almış jenerasyonundan arkadaşları ile bir araya gelerek döneme dair anılarını yad ediyorlar.

Kaynak Website: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)

Kaynak Link: <http://prishtinainsight.com/drums-resistance-intimate-view-1990s-kosovo-mag/>

Dosya (.jpg) URL: <http://prishtinainsight.com/wp-content/uploads/2016/08/0-4-768x432.jpeg>

Yükleyen: Faith Bailey

Yüklenme Tarihi: 11 Ağustos 2016

Orijinal Açıklama Metni: Luci's mother's generation recollects their experiences as parents and Yugoslav state employees in the years before the war.

...

[108]: Şekil 6.11.

Açıklama Metni: 1990'lı yıllar boyunca ilkokul çağını yaşamış günümüz gençleri yeniden biraraya gelerek anımsadıkları deneyimleri hakkında konuşuyorlar.

Kaynak Website: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)

Kaynak Link: <http://prishtinainsight.com/drums-resistance-intimate-view-1990s-kosovo-mag/>

Dosya (.jpg) URL: <http://prishtinainsight.com/wp-content/uploads/2016/08/0-3-768x432.jpeg>

Yükleyen: Faith Bailey

Yüklenme Tarihi: 11 Ağustos 2016

Orijinal Açıklama Metni: Friends recollect experiencing the 1990s as primary school children.

...

[109]: Şekil 6.12.

Açıklama Metni: Priştine Belediyesi'nin yıkım kararı öncesi "Xhevdet Doda" binasının görünümü. Şu an aynı konumda "Rahibe Teresa Katedrali" yer alıyor.

Kaynak Website: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)

Kaynak Link: <http://prishtinainsight.com/lessons-resistance-kosovos-parallel-education-system-1990s-mag/>

Dosya (.jpg) URL: http://prishtinainsight.com/wp-content/uploads/2016/10/xhevdetdoda_objekti.-768x542.jpg

Müellif: Shyqeri Obertinca

Yükleyen: Besa Shahini

Yüklenme Tarihi: 14 Ekim 2016

Orijinal Açıklama Metni: The Xhevdet Doda building before the Municipality of Prishtina decided to tear it down. Today, the Mother Teresa Cathedral sits in its place.

...

[110]: Şekil 6.13.

Açıklama Metni: Bu dönem içerisinde "Xhevdet Doda" okulunda eğitim görmüş olan ve fotoğraf arşivinde döneme ilişkin görseller biriktirmiş Sead Rama ve sınıf arkadaşları lise son sınıf zamanında görülmektedir

Kaynak Website: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)

Kaynak Link: <http://prishtinainsight.com/lessons-resistance-kosovos-parallel-education-system-1990s-mag/>

Dosya (.jpg) URL: http://prishtinainsight.com/wp-content/uploads/2016/10/Vernacular_003.jpg

Müellif: Sead Rama

Yükleyen: Besa Shahini

Yüklenme Tarihi: 14 Ekim 2016

Orijinal Açıklama Metni: Rama and his peers during their senior year.

...

[111]: Şekil 6.14.

Açıklama Metni: Kurrizi, Arnavutların 1990'lı yıllardaki sosyal yaşamının odak noktası.

Belgeselde kullanılan geçmiş döneme dair görsellerden bir kare. (1)

Kaynak Website: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)

Kaynak Link: <http://prishtinainsight.com/kurrizi-mag/>

Kaynak Makale: Krasniqi, Rina, (2017), "Documentary explores Kurrizi, the axis of Albanian social life in the '90s", Kaynak Website: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>), Kaynak Link: (<http://prishtinainsight.com/kurrizi-mag/>), 07/09/2017

Dosya (.jpg) URL: http://prishtinainsight.com/wp-content/uploads/2017/09/21273344_1614459401919219_196830606877566763_o.jpg

Yükleyen: Rina Krasniqi

Yüklenme Tarihi: 07 Eylül 2017

Orijinal Açıklama Metni: Documentary explores Kurrizi, the axis of Albanian social life in the '90s

...

[112]: Şekil 6.15.

Açıklama Metni: Kurrizi, Arnavutların 1990'lı yıllardaki sosyal yaşamının odak noktası.

Belgeselde kullanılan geçmiş döneme dair görsellerden bir kare. (2)

Kaynak Makale: Krasniqi, Rina, (2017), "Documentary explores Kurrizi, the axis of Albanian social life in the '90s", Kaynak Website: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>), Kaynak Link: (<http://prishtinainsight.com/kurrizi-mag/>), 07/09/2017

Kaynak Website: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)

Kaynak Link: <http://prishtinainsight.com/kurrizi-mag/>

Dosya (.jpg) URL: http://prishtinainsight.com/wp-content/uploads/2017/09/21441531_10213080043249451_1038440492_o.jpg

Yükleyen: Rina Krasniqi

Yüklenme Tarihi: 07 Eylül 2017

Orijinal Açıklama Metni: Photo courtesy of Kurrizi documentary.

...

[113]: Şekil 6.16.

Açıklama Metni: Kurrizi, Arnavutların 1990'lı yıllardaki sosyal yaşamının odak noktası.

Belgeselde kullanılan geçmiş döneme dair görsellerden bir kare. (3)

Kaynak Makale: Krasniqi, Rina, (2017), "Documentary explores Kurrizi, the axis of Albanian social life in the '90s", Kaynak Website: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>), Kaynak Link: (<http://prishtinainsight.com/kurrizi-mag/>), 07/09/2017

Kaynak Website: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)

Kaynak Link: <http://prishtinainsight.com/kurrizi-mag/>

Dosya (.jpg) URL: http://prishtinainsight.com/wp-content/uploads/2017/09/21439506_10213080043369454_1237008403_o-768x532.jpg

Yükleyen: Rina Krasniqi

Yüklenme Tarihi: 07 Eylül 2017

Orijinal Açıklama Metni: Photo courtesy of Kurrizi documentary.

...

[114]: Şekil 6.17.

Açıklama Metni: Öğrencilerin gösteri lideri Albin Kurti, 1997 yılında kalabalığa seslenirken.

Kaynak Website: Prishtina Insight (<http://prishtinainsight.com/>)

Kaynak Link: <http://prishtinainsight.com/lessons-resistance-kosovos-parallel-education-system-1990s-mag/>

Dosya (.jpg) URL: http://prishtinainsight.com/wp-content/uploads/2016/10/13161346_10102546417645599_1302156319_o-1-e1476431687363-768x479.jpg

Müellif: Bujku

Yükleyen: Besa Shahini

Yüklenme Tarihi: 14 Ekim 2016

Orijinal Açıklama Metni: Albin Kurti, student protest leader addresses the crowd in 1997.

...

[115]: Şekil 6.18.

Açıklama Metni: Ibrahim Rugova

Kaynak Website: Tumblr (<https://36.media.tumblr.com/>)

Kaynak Link: <https://www.tumblr.com/tagged/ibrahim-rugova>

Dosya (.jpg) URL:

https://36.media.tumblr.com/5dc69737b3cfd348002eeddc80ad805e/tumblr_mi8c09TENf1rmfojlo1_250.jpg

...

[116]: Şekil 6.19.

Açıklama Metni: 1 Mayıs 1990 tarihinde Verrat e Llukës'ta düzenlenen kan davası toplantısından bir görüntü.

Kaynak: Luci, N., (2014), Seeking Independence : Making Nation, Memory, and Manhood in Kosova, A dissertation submitted in partial fulfillment of requirements for the degree of Doctor of Philosophy (Anthropology) in the University of Michigan, Michigan.

Orijinal Açıklama Metni: Photograph of blood-feud reconciliation gathering, Verrat e Llukës, 1 May 1990.

...

[117]: Şekil 6.20.

Açıklama Metni: 1990'lı yıllarda, 15.yy "Lek Dukagjini Kanunları'ndan" yola çıkılarak düzenlenen kan davası bırakma toplantılarından bir görüntü.

Kaynak Website: Documenta 14 (<http://www.documenta14.de>)

Kaynak Link: <http://www.documenta14.de/en/calendar/19969/blood-memory>

Dosya (.jpg) URL: <http://images.documenta14.de/Lala%20Meredith-Vula.jpg>,846

Yükleyen: Lala Meredith-Vula and Arnisa Zeqo

Yüklenme Tarihi: 12 Aralık 2015

Orijinal Açıklama Metni: In the 1990s, a civil movement organized at grassroots level by students and villagers to try to reconcile the thousands of feuding families around Kosova. These blood feuds were based on an old law that was written down in the fifteenth century known as the Kanun of Lek Dukagjin. Once reconciliation was agreed to, the victims and murderers would meet in a public reconciliation gathering. The need for change was so strong that soon the gatherings became mass demonstrations of unity. / Lala Meredith-Vula in conversation with Arnisa Zeqo.

...

[118]: Şekil 6.21.

Açıklama Metni: Toplantılardan birinde Anton Çetta'yı gösteren videodan bir kare 1990, Agim Gashi, Youtube.

Kaynak: Luci, N., (2014), Seeking Independence : Making Nation, Memory, and Manhood in Kosova, A dissertation submitted in partial fulfillment of requirements for the degree of Doctor of Philosophy (Anthropology) in the University of Michigan, Michigan.

Orijinal Açıklama Metni: Photograph of Anton Çetta at a public reconciliation gathering, 1990. Agim Gashi, YouTube.

...

[119]: Şekil 6.22.

Açıklama Metni: Kan davası bırakma toplantılarından birinde, “Jahi Hasani” Kültür ve Sanat Derneği tarafından sunulan bir performanstan görüntü, 28 Temmuz 1990.

Kaynak: Luci, N., (2014), Seeking Independence : Making Nation, Memory, and Manhood in Kosova, A dissertation submitted in partial fulfillment of requirements for the degree of Doctor of Philosophy (Anthropology) in the University of Michigan, Michigan.

Orijinal Açıklama Metni: Photograph of performance by Cultural Artistic Association “Jahi Hasani,” at Blood-feud Reconciliation Gathering on 28 July 1990.93 Photograph shows performance of the association on 28 July 1990, at a mass reconciliation gathering. (<http://jahihhasani.blogspot.com/2010/12/shka-jahi-hasani-pajtimi-i-gjaqeve-27.html>)

...

[120]: Şekil 6.23.

Açıklama Metni: Kan davası bırakma toplantılarından birinde, aktivistler ve arabulucular Arnavut geleneksel toplantı odası “oda”da görünmektedirler.

Kaynak: Luci, N., (2014), Seeking Independence : Making Nation, Memory, and Manhood in Kosova, A dissertation submitted in partial fulfillment of requirements for the degree of Doctor of Philosophy (Anthropology) in the University of Michigan, Michigan.

Orijinal Açıklama Metni: Photograph of blood-feud reconciliation activists in *oda*. Here are some of the initiators of blood-feud reconciliation at one of the first meetings of the Action for Blood-Feud Reconciliation, later renamed The All-National Albanian Movement for Blood-Feud Reconciliation. Also in Pirraku 1998:31.

...

[121]: Şekil 6.24.

Açıklama Metni: 1 Temmuz 1997 tarihli gösterilerden bir görüntü.

Kaynak Website: Zëri (<http://zeri.info/>)

Kaynak Link: <http://zeri.info/dossier/356/1-tetor-1997-kur-albin-kurti-u-printe-20-mije-studenteve-ne-protesta-foto/>

Dosya (.jpg) URL:

http://zeri.info/uploads/images/2014/October/01/auto_10719545_10152751118197451_606541469_n1412195738.jpg

Orijinal Tarihi: 1.10.1997

Yüklenme Tarihi: 1 Ekim 2014

Orijinal Açıklama Metni: 1 tetor 1997, kur Albin Kurti u printe 20 mijë studentëve në protesta

...

[122]: Şekil 6.25.**Açıklama Metni:** 2 Mart 1998 tarihli gösterilerden bir görüntü.**Kaynak Website:** Syle Mulaj Rugova (<http://sylemujaj.blogspot.com.tr/>)**Kaynak Link:** <http://sylemujaj.blogspot.com.tr/2011/01/pervjetorit-te-30-te-demonstratave.html>**Dosya (.jpg) URL:**http://4.bp.blogspot.com/_4jDmRggGhbM/TTmLOHTstPI/AAAAAAAAAg8/9KDfLHhwkLM/s320/protestaprishtinen2.03.98.jpg**Orijinal Tarihi:** 2.03.1998**Yüklenme Tarihi:** 09.01.2011**Orijinal Açıklama Metni:** DEMONSTRATAVE, PËRIUDHA E BURGJEVE 1981-1990

...

[123]: Şekil 7.1.**Açıklama Metni:** “*British Airways 'in*” Priştine’deki seyahate dair reklam panosuna sanatı Albert Heta’nın eleştirel ve ironik “Vize gerekmez” yazısı montesi ©Albert Heta 2003.**Kaynak:** Luci, N., (2014), Seeking Independence : Making Nation, Memory, and Manhood in Kosova, A dissertation submitted in partial fulfillment of requirements for the degree of Doctor of Philosophy (Anthropology) in the University of Michigan, Michigan.**Orijinal Açıklama Metni:** Photograph of “No Visa Required” public intervention on British Airways billboards by Albert Heta 2003. Courtesy of the artist. ©Albert Heta 2003.

...

[124]: Şekil 7.2.**Açıklama Metni:** Başkent Priştine’deki inşaat furyasının en önde gelen örneklerinden biri: “ENX Complex”, Priştine, 2014**Kaynak:** Common Ground Laboratory Prishtina, Town Planning Design Workshop, Politecnico di Milano | AY 2013/2014.**Müellif:** Filippo Romano

...

[125, 126, 127]: Şekil 7.3, 7.4, 7.5.**Açıklama Metni:** (1) Muja, kentin merkezi ısıtma santralinin bitmemiş yapısı önünde duruyor. (2) Priştine’nin merkezinde, Rahibe Theresa Bulvarı boyunca görülen kimi âtil yapılar. (3) 2017 yılı itibarıyla onarımı devam eden, yayının yapıldığı dönemde karanlık ve boşlukla tanımlanmış Priştine Stadyumundan bir görünüm. (4) Kentin merkezi ısıtma biriminin hemen yanında inşası yarım kalmış, atıl bir yapının görüntüsü.**Müellif:** Majlinda Hoxha

Kaynak: Kosovo 2.0 , People/Politics/Society/Arts/Culture, #5, Spring/Summer 2013, Public Space, Guide to Revolution Prishtina’s Public Spaces, Seeds of Protests, Divisive Monuments, Mission’s Fiction, Cyber (Public) Space. “An Artist in Search of Alternative Spaces,” Text by Farhad Mirza, Photos by Majlinda Hoxha.

Orijinal Açıklama Metni: (1) Muja stands in front of an unfinished building next to the city’s central heating plant. (s.49), (2) An abandoned buildings sits on Prishtina’s main promenade, Mother Theresa Boulevard. (s. 51), (3) Underneath the Prishtina Stadium, a warren of dark and empty spaces invite adaptive re-use. (s.51), (4) An unfinished building in Prishtina sits unused next to the city’s central heating plant. (s.52)

...

[128]: Şekil 7.6.

Açıklama Metni: Savaş-sonrası başkent Priştine’de sosyalist dönem toplukonutlarına yasadışı yapılan eklemeler, kamusal kayıtsızlık hali, mekânsal üretimin herhangi bir yasal zeminden bağımsız olarak salt keyfi ve/veya ihtiyaca yönelik bir güdümlerle yapılan inşai faaliyetle sınırlı kalması, on yıl sonucunda başkentteki yapı stoğunun yarısından fazlasını kayıtdışı olduğu bir istatistik yakalamıştır.

Kaynak: Common Ground Laboratory Prishtina, Town Planning Design Workshop, Politecnico di Milano | AY 2013/2014.

Müellif: Filippo Romano

...

[129]: Şekil 7.7.

Açıklama Metni: “*Prishtina is Everywhere*”, Kai Vöckler, 2013

Kaynak Website: Pinterest (<https://tr.pinterest.com/>)

Kaynak Link: <https://tr.pinterest.com/pin/372813675376129668/>

Dosya (.jpg) URL:

http://www.heimannundschwantes.de/images/Image/prs/Heimann_und_Schwantes_Pristina_is_Everywhere_c1.JPG

Yükleyen: heimannundschwantes.de

Yüklenme Tarihi: 12 Aralık 2015

Orijinal Açıklama Metni: Prishtina is Everywhere

...

[130]: Şekil 7.8.

Açıklama Metni: ‘90lar Sayısı, “Kosovo 2.0”

Kaynak Website: Kosovo 2.0 (<http://archive.kosovotwopointzero.com/>)

Kaynak Link: <http://archive.kosovotwopointzero.com/en/article/2113/letter-from-the-editor-90s-magazine>

Dosya (.jpg) URL:

http://archive.kosovotwopointzero.com/uploads/KOSOVO2.0%2090s%20issue%20-%20COVERs%20ENG_DEF-1461061246.jpg

Yükleyen: Besa Luci

Yüklenme Tarihi: 26 Nisan 2016

Orijinal Açıklama Metni: Letter from the Editor - '90s Magazine

...

[131]: Şekil 8.1.

Açıklama Metni: Kosova Cumhuriyeti İl ve Belediye Sınırları

Kaynak Website: Wikipedia (Türkçe) (<https://tr.wikipedia.org/>)

Kaynak Link:

<https://tr.0wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRG9zeWE6S29zb3ZhXyhpZGFyaSkucG5n>

Dosya (.jpg) URL:

<https://tr.0wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly91cGxvYWQud2lraW1lZGhhLm9yZy93aWtpcGVkaWEvY29tbW9ucy90aHVtYi9iL2lZL0tvc292YV8IMjhpZGFyaSUyOS5wbmcvNTE0cHgtS29zb3ZhXyUyOGlkYXJpJTl5LnBuZw>

Yükleyen: Bödöñtıl

Yüklenme Tarihi: 23 Ağustos 2010

Orijinal Açıklama Metni: Kosova idari haritası

...

[132]: Şekil 8.2.

Açıklama Metni: Kosova'nın bağımsızlığını tanıyan ülkeler haritası (Tanıyanlar, yeşille gösterilmiştir).

Kaynak Website: Wikipedia (Türkçe) (<https://tr.wikipedia.org/>)

Kaynak Link:

<https://ipfs.io/ipfs/QmR1gzPYUwxEUWHbeRggZzfYy5Fxs8Qc7hXUUnJQwxrZq/wiki/Kosova.html>

Dosya (.jpg) URL:

<https://ipfs.io/ipfs/QmR1gzPYUwxEUWHbeRggZzfYy5Fxs8Qc7hXUUnJQwxrZq/I/m/CountriesRecognizingKosovo.png>

Orijinal Açıklama Metni: Kosova'yı tanıyan ülkeler

...

[133, 134]: Şekil 8.3, 8.4.

Açıklama Metni: Bağımsız Kosova Cumhuriyeti'nin Ulusal Bayrağı

Kaynak Website: Wikipedia (www.wikipedia.org)

Kaynak Link:

<https://en.0wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRmlsZTpGbGFmX29mX0tvc292by5zdmc>

Dosya (.jpg) URL:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/1/1f/Flag_of_Kosovo.svg/800px-Flag_of_Kosovo.svg.png

Yükleyen: Cradel (current version), earlier version by Ningyou

Yüklenme Tarihi: 17 February 2008 (first version)

Orijinal Açıklama Metni: Kosova bayrağı

Orijinal Boyutları: 840 × 600(15 KB)

...

Açıklama Metni: Ibrahim Rugova ve LDK (Kosova Demokratik Birliği) tarafından önerilen ve günümüzde Kosova Cumhurbaşkanlığını temsilen kullanılan resmi bayrak.

Kaynak Website: Wikipedia (www.wikipedia.org)

Kaynak Link:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/0/0f/Flag_of_Dardania.svg/800px-Flag_of_Dardania.svg.png

Dosya (.jpg) URL: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Flag_of_Dardania.svg

Yükleyen: Mendim Rugova

Yüklenme Tarihi: 22 August 2010

Orijinal Açıklama Metni: Flag of Dardania (Flag for Kosovo proposed by President Ibrahim Rugova prior to independence).

Orijinal Boyutları: Boyutlar: 900 × 600(59 KB)

...

[135, 136, 137]: Şekil 8.5, 8.6, 8.7.

Açıklama Metni: Uluslararası kuruluşlara tepkiler: (1) UN (Orijinali “*United Nations*” / “Birleşmiş Milletler”) yazısının devamına spreyle İngilizce’de “adaletsiz” anlamına gelen “*unfair*” yazılmış. (2) Bir diğer görselde, UN kısaltması “f” ve “d” harfleriyle önden ve arkadan tamamlanarak İngilizce’de (“*fund*”) “para, fon” la eleştirel bir imada bulunulmuştur. (3) Son görselde EULEX (*European Union Law Mission in Kosovo*) AB Kosova Hukuki Misyonu, ülkeyi deney tahtası olarak kullanmakla eleştirilmiş, İngilizce deney anlamına gelen “*experiment*” ifadesi vurgulanmıştır.

Kaynak: Common Ground Laboratory Prishtina, Town Planning Design Workshop, Politecnico di Milano | AY 2013/2014.

...

[138]: Şekil 8.8.

Açıklama Metni: Bağımsızlık-sonrası dönemden itibaren Kosova Meclisi'ndeki ulusal Arnavut sembolizmine yönelik imajlar, çokuluslu devlet yapısına aykırı oldukları gerekçesiyle sıkça üzerleri örtülüp, kimi milletvekillerince tepki olarak yeniden açılmasıyla gündeme gelmektedirler.

Kaynak Website: Kosovalive 360 (<http://www.kosovalive360.com/>)

Kaynak Link: <http://www.kosovalive360.com/kuvendi-i-kosoves-rimbulon-moralet-vendos-simbole-te-kosoves.html>

Dosya (.jpg) URL: <http://www.kosovalive360.com/wp-content/uploads/2015/10/aa23.jpg>

Yüklenme Tarihi: 12 Tetor 2015

Orijinal Açıklama Metni: Kuvendi i Kosovës rimbulo muralet, reagon opozita

...

[139, 140, 141, 142]: Şekil 8.9, 8.10, 8.11, 8.12.

Açıklama Metni: Kosova Parlamentosu'nda örtülen etnik Arnavut imaj setleri, içmekanda kullanılan Yunan-Roma referanslı semboller, kolonlar ve ışıklandırmalar.

Kaynak: The New Interior Design of the Kosova Parliament, Petrit Selimi; Migjen Kelmendi, Waitin for the State, Leap into the City: Chisinau, Sofia, Pristina, Sarajevo, Warsaw, Zagreb, Ljubljana – Cultural Positions, Political Conditions: Seven Scenes from Europe – A Book by Relations, A Project Initiated by the German Federal Cultural Foundation, Edited by Katrin Klingan and Ines Kappert, DuMont Literatur und Kunst Verlag, Cologne, 2006

...

[139, 140, 141, 142]: Şekil 8.9, 8.10, 8.11, 8.12.

Açıklama Metni:

Kaynak Website: Lajmi.net (<http://lajmi.net/>)

Kaynak Link: <http://lajmi.net/ja-si-dukej-prishtina-dikur-kishte-edhe-pishine-ne-qender-foto/>

Dosya (.jpg) URL: http://lajmi.net/wp-content/uploads/2015/12/12376612_10207914919488378_591027572511788581_n.jpg

Yükleyen: Lajmi.net

Yüklenme Tarihi: 12 Aralık 2015

...

[143]: Şekil 8.13.

Açıklama Metni: Sosyalist dönemde inşa edilen Meclis Binası'nın, yapıldığı dönemdeki modernist yapısı ile günümüzde, iç mekân düzenlemelerinde klasisist yaklaşım oldukça ironiktir.

Kaynak Website: Lajmi.net (<http://lajmi.net/>)

Kaynak Link: <http://lajmi.net/ja-si-dukej-prishtina-dikur-kishte-edhe-pishine-ne-qender-foto/>

Dosya (.jpg) URL: http://lajmi.net/wp-content/uploads/2015/12/12376612_10207914919488378_591027572511788581_n.jpg

Yükleyen: Lajmi.net

Yüklenme Tarihi: 12 Aralık 2015

...

[144,145] Şekil 8.14, 8.15.

Açıklama Metni: Kosova genelinde ama özellikle de başkent Priştine’de (imar hareketlerinin ve inşai yatırımların yüksek yoğunluğu nedeniyle) dışavuran ve neredeyse savaş-sonrası dönemden bağımsızlık dönemine dek sürecek olan Amerikanizasyon döneminin temsilleri. Üst solda Amerika’ya bağımsızlık yolundaki desteğine yönelik minneti belirten hediyelik eşya ve baskı tişört yer alıyor. Üst sağda ise dönemin Kosova’nın bağımsızlığı için desteğini esirgememiş eski ABD Başkanı Bill Clinton’un isminin verildiği bir Mermer İmalathane ve Satış Merkezi’nin giriş tabelası yer almaktadır.

Kaynak Website: Nyheter for aktivister (<https://blikk.wordpress.com/>)

Kaynak Link: <https://blikk.wordpress.com/2009/11/05/verden-vi-lever-i/>

Dosya (.jpg) URL: <https://blikk.files.wordpress.com/2009/11/thank-you-usa-kosova.jpg>

Müellif: Fredsvenn

Yükleyen: Fredsvenn

Yüklenme Tarihi: 5 Kasım 2009

...

Kaynak Website: Michael J. Totten (<http://www.michaeltotten.com/>)

Kaynak Link: <http://www.michaeltotten.com/archives/2008/07/an-abominable-b.php>

Dosya (.jpg) URL:

<http://www.michaeltotten.com/images/Bill%20Clinton%20Mermer%20Kumanova%20Prishtina.jpg>

Müellif: Michael J. Totten

Yükleyen: Michael J. Totten

Yüklenme Tarihi: 14 Temmuz 2008

Orijinal Açıklama Metni: A small business named after former U.S. President Bill Clinton, Prishtina, Kosovo

...

[146] Şekil 8.16.

Açıklama Metni: Amerikanizasyon (1999-2008) döneminin kabaca sekiz yıl sürecek temsili dışavurumlarında eski ABD Başkanı Bill Clinton’a özel bir yer verildiği görünür. Kendi adının verildiği bulvar üzerinde yer alan ve YSFC dönemi sosyal konut yapısının brüt beton-tuğla konfigürasyonlu yüzeyi üzerine yerleştirilen devasa poster, Priştine Belediyesi tarafından şehrin temsili duvar resimleri arasında 17 yıldır yer almakta ve her daim bakım ve yenilemesi yapılmaktadır. Şehrin ikonik simgelerinden birinin ideolojik arkaplanda kendisiyle çelişir ve anakronik bir sosyalist dönem çokkatlı sosyal konutu üzerinde yer alıyor olması ise dikkate değer

bir çelişki ve süreklilik imgelerinde yönelik yok edemezliğin kompanse edilmek üzere bir tavır olarak da irdelenebilir bir vaka gibi görünür.

Kaynak Website: The Bohemian Blog (<http://www.thebohemianblog.com/>)

Kaynak Link: <http://www.thebohemianblog.com/2016/01/a-field-of-blackbirds-dark-tourism-in-kosovos-former-conflict-zones.html>

Dosya (.jpg) URL: <http://www.thebohemianblog.com/wp-content/uploads/2016/01/Blackbirds-5-Pristina-1-600x600.jpg>

Müellif: Darmon Richter

Yükleyen: Darmon Richter

Yüklenme Tarihi: 31 Ocak 2016

...

[147] Şekil 8.17.

Açıklama Metni: Bir diğer Amerikanizasyon dönemi yapıtı “Bill Clinton Bulvarı” üzerinde, arkaplanda yer alan duvar resmi ile birlikte önde konumlanan Clinton Anıtı’na ait görsel.

Kaynak Website: The Bohemian Blog (<http://www.thebohemianblog.com/>)

Kaynak Link: <http://www.thebohemianblog.com/2016/01/a-field-of-blackbirds-dark-tourism-in-kosovos-former-conflict-zones.html>

Dosya (.jpg) URL: <http://www.thebohemianblog.com/wp-content/uploads/2016/01/Blackbirds-5-Pristina-2.jpg>

Müellif: Darmon Richter

Yükleyen: Darmon Richter

Yüklenme Tarihi: 31 Ocak 2016

...

[148] Şekil 8.18.

Açıklama Metni: Altyapı toponomisi: “Bill Clinton Bulvarı” tabelası

Kaynak Website: Flickr (<https://www.flickr.com/>)

Kaynak Link: https://www.flickr.com/groups/republic_kosova/pool/with/5030514731/

Dosya (.jpg) URL: https://www.flickr.com/photos/g_travels/5030514731/in/pool-republic_kosova/

Yükleyen: Republic of Kosovo-a

Yüklenme Tarihi: 22 Eylül 2010

...

[149] Şekil 8.19.

Açıklama Metni: Aynı dönem içerisinde inşa edilen onlarca yapılardan biri olan başkent Priştine'deki "*Hotel Victory*", hem toponomik hem de görsel açıdan Amerikan imgeler seti kullanımıyla ön plana çıkmaktadır.

Kaynak Website: Flickrriver (<http://www.flickrriver.com/>)

Kaynak Link: <http://www.flickrriver.com/photos/tags/prishtinakosovo/interesting/>

Dosya (.jpg) URL: http://farm6.static.flickr.com/5757/20886276266_81ca089c1b.jpg

Müellif: Tobias Strizke, Danut Ivanescu

Yüklenme Tarihi: 9 Nisan 2016

Orijinal Açıklama Metni: 2445 Pristina: 1. The tower clock; 2. Skanderbeg Square; 3. National Library of Kosovo; 4. Rugova Square.

...

[150,151]: Şekil 8.20, 8.21.

Açıklama Metni: Savaş-sonrası ziyarete kapalı ve atıl halde varlıklarını sürdüren Kosova'daki Sırp yapımı ve/veya Yugoslav dönemi anıt ve yapılarına örnekler: "Aziz George Kilisesi" ve Mitrovica'daki "Madenciler Anıtı"

Kaynak Website: The Bohemian Blog (<http://www.thebohemianblog.com/>)

Kaynak Link: <http://www.thebohemianblog.com/2014/12/five-abandoned-churches-a-cellar-full-of-skulls.html>

Dosya (.jpg) URL: <http://www.thebohemianblog.com/wp-content/uploads/2014/12/5-Abandoned-Churches-Kosovo-5.jpg>

Müellif: Darmon Richter

Yükleyen: Darmon Richter

Yüklenme Tarihi: 25 Aralık 2014

...

Kaynak Website: The Bohemian Blog (<http://www.thebohemianblog.com/>)

Kaynak Link: <http://www.thebohemianblog.com/2016/01/a-field-of-blackbirds-dark-tourism-in-kosovos-former-conflict-zones.html>

Dosya (.jpg) URL: <http://www.thebohemianblog.com/wp-content/uploads/2016/01/Blackbirds-7-Mitrovica-11.jpg>

Müellif: Darmon Richter

Yükleyen: Darmon Richter

Yüklenme Tarihi: 31 Ocak 2016

Orijinal Açıklama Metni: The 'Miners' Monument', by Bogdan Bogdanović, 1973.

...

[152]: Şekil 8.22.

Açıklama Metni: Savaş-sonrası ziyarete kapalı ve âtil halde varlıklarını sürdüren Kosova'daki Sırp yapımı ve/veya Yugoslav dönemi anıt ve yapılarına örnekler: Priştine Üniversitesi Merkez Kampüsü arsası içinde yer alan 1990'lar yapımı "Aziz George Sırp Ortodoks Kilisesi".

Kaynak Website: Wikipedia (<https://en.0wikipedia.org/>)

Kaynak Link:

<https://en.0wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly91bi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvQ2h1cmNoX29mX0NocmlzdF90aGVfU2F2aW91cixfUHJpc3RpbmE>

Dosya (.jpg) URL:

<https://en.0wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly91cGxvYWQud2lraW1lZGlhLm9yZy93aWtpcGVkaWEvY29tbW9ucy90aHVtYi9hL2ExL0NocmlzdF90aGVfU2F2aW91cl9DYXRoZWRYYWxfUHJpc3RpbmFfRmVicnVhcnlfMjAxMy5qcGcvODAwcHgtQ2hyaXN0X3RoZV9TYXZpb3VyX0NhdGhlZlZlZlhbF9QcmlzdGluYV9GZWJydWFyeV8yMDEzLmpwZw>

Müellif: Arild Vågen

Yükleyen: Arild Vågen

Yüklenme Tarihi: 24 February 2013, 11:55:54

Orijinal Açıklama Metni: The building in February 2013, The Christ the Saviour Cathedral in Pristina, Kosovo is an unfinished Serbian Orthodox Christian church started in 1995, due to be completed in 1999, its construction, on the campus of the pre-independence University of Pristina, was interrupted by the Kosovo War. And it remains an empty shell.

...

[153]: **Şekil 8.23.**

Açıklama Metni: Savaş-sonrası ziyarete kapalı ve âtil halde varlıklarını sürdüren Kosova'daki Sırp yapımı ve/veya Yugoslav dönemi anıt ve yapılarına örnekler: Kosova Ovası'ndaki "Gazimestan Anıtı".

Kaynak Website: Wikipedia (<https://en.0wikipedia.org/>)

Kaynak Link:

<https://it.0wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly91bi5tLndpa2lwZWRpYS5vcmcvd2lraS9GaWxlOkdhemltZXN0YW5fTW9udW11bnRfKDQ0MjYyNjM3NDZpLmpwZw>

Dosya (.jpg) URL:

<https://it.0wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly91cGxvYWQud2lraW1lZGlhLm9yZy93aWtpcGVkaWEvY29tbW9ucy90aHVtYi80LzQyL0dhemltZXN0YW5fTW9udW11bnRfJTl4NDQyNDI2Mzc0MSUyOS5qcGcvODAwcHgtR2F6aW1lc3RhbGl9Nb251bWVudF8lMjYyNjM3NDZpLmpwZw>

Müellif: Irish Defence Forces Flickr Account (<https://www.flickr.com/photos/dfmagazine/>)

Yükleyen: Russavia

Yüklenme Tarihi: 11 March 2010, 09:22

Orijinal Açıklama Metni: Gazimestan Monument. Kosovo Field ("field of blackbirds") is a field in central Kosovo, some 5 km northwest from Pristina, which supposedly is the site of the Battle of Kosovo which took place in 1389.

Orijinal Boyutları: 5,616 × 3,744 (4.41 MB)

...

[154]: Şekil 8.24.

Açıklama Metni: Savaş-sonrası ziyarete kapalı ve âtil halde varlıklarını sürdüren Kosova'daki Sırp yapımı ve/veya Yugoslav dönemi anıt ve yapılarına örnekler: Priştine'deki "Kardeşlik ve Birlik Anıtı", stencille yazılmış sloganlar

Kaynak Website: Flickr (<https://www.flickr.com/>)

Kaynak Link: <https://www.flickr.com/photos/tm-tm/sets/72157625526188250/>

Dosya (.jpg) URL: <https://www.flickr.com/photos/tm-tm/5230895331/in/album-72157625526188250/>

Müellif: Tony Bowden

Yüklenme Tarihi: 10 Aralık 2009

...

[155]: Şekil 8.25.

Açıklama Metni: Savaş-sonrası ziyarete kapalı ve âtil halde varlıklarını sürdüren Kosova'daki Sırp yapımı ve/veya Yugoslav dönemi anıt ve yapılarına örnekler: Priştine'deki "Kardeşlik ve Birlik Anıtı", bağımsızlığı destekleyen müttefik ülkelerin bayraklarının renklerine boyanmış halı.

Kaynak Website: Cuckoo for Kosovo Blog (<http://cuckooforkosovo.blogspot.com.tr/>)

Kaynak Link: <http://cuckooforkosovo.blogspot.com.tr/2011/01/gracanica-pristina.html>

Dosya (.jpg) URL:

http://1.bp.blogspot.com/_SlwsO3bFpuM/TTP_g96qfhI/AAAAAAAAADA/FHPJzkt3g1c/s320/IMG_0090.JPG

Yüklenme Tarihi: 17 Ocak 2011

...

[156]: Şekil 8.26.

Açıklama Metni: Savaş-sonrası ziyarete kapalı ve âtil halde varlıklarını sürdüren Kosova'daki Sırp yapımı ve/veya Yugoslav dönemi anıt ve yapılarına örnekler: Priştine'deki "Gençlik Sarayı" (Orj. "Pallati i Rinise") binasına (Eski ismi: "Boro ve Ramiz") asılan Kosova Kurtuluş Ordusu lideri Adem Jashari'nin görseli.

Kaynak: Common Ground Laboratory Prishtina, Town Planning Design Workshop, Politecnico di Milano

Müellif: Filippo Romano

Yayınlanma Tarihi: 2014

...

[157]: Şekil 8.27.

Açıklama Metni: Kosova'nın bağımsızlık lideri Ibrahim Rugova'nın cenaze merasimi, 26 Ocak 2006, Yugoslav dönemi "Şehitler Anıtı'nın" hemen yanındaki "Rugova Anıt Mezarı", Priştine.

Kaynak Website: Getty Images (<http://www.gettyimages.com/>)

Kaynak Link: <http://www.gettyimages.com/photos/ibrahim-rugova?page=3>

Dosya (.jpg) URL:

<http://delivery.gettyimages.com/xr/56673766.jpg?v=1&c=IWSAsset&k=3&d=FE1CE9934D1C2A8C480DC0445B4AC6CB47CCE906AD4AEDD67CE9C50FEE794285>

Yüklenme Tarihi: 26 Ocak 2006

Orijinal Açıklama Metni: Kosovo Bids Farewell To Independence Leader Rugova

Kosovo Protection Corps's soldiers fire their arms during the funeral ceremony of late Kosovo President Ibrahim Rugova in the Martyr's Cemetery in Pristina, 26 January 2006. Rugova was considered a crucial leader for independence-seeking ethnic Albanians in UN-backed talks that are to determine the future status of Kosovo, legally still a part of Serbia. His death has forced the United Nations to postpone the first face-to-face status talks between Pristina and Belgrade, due to be held this week in Vienna.

...

[158, 159, 160, 161]: Şekil 8.28, 8.29, 8.30, 8.31.

Açıklama Metni: Paris'te yaşanan terör olayları nedeniyle dünyanın dört bir yanındaki belli başlı anıtlar terör karşısında uluslararası dayanışma göstergesi olarak Fransa bayrağının renklerine boyandı: (1) Rio de Janeiro'daki "İsa Heykeli", (2) Sydney'deki "Opera Binası", (3) Berlin'deki "Brandenburg Kapısı", (4) Priştine'deki "Kardeşlik ve Birlik Anıtı".

Kaynak Website: 20 Minutes France (<http://cache.20minutes.fr/>)

Kaynak Link: <http://cache.20minutes.fr/photos/>

Dosya (.jpg) URL: <http://cache.20minutes.fr/photos/2015/11/15/christ-the-redeemer-statue-is-5738-diaporama.jpg>

Orijinal Açıklama Metni: Depuis les attentats sanglants de Paris vendredi soir, les hommages se multiplient dans le monde. De New York à Sydney, de nombreux bâtiments et édifices se sont teintés de Bleu Blanc Rouge ce week-end. Au Brésil, la statue du Christ Rédempteur qui domine Rio (photo) et le palais présidentiel ont été colorés de l'emblème tricolore samedi soir.

Réalisation: Aurélie Delaunoy

...

Kaynak Website: 20 Minutes France (<http://cache.20minutes.fr/>)

Kaynak Link: <http://cache.20minutes.fr/photos/>

Dosya (.jpg) URL: <http://cache.20minutes.fr/photos/2015/11/15/mandatory-credit-photo-by-james-b993-diaporama.jpg>

Orijinal Açıklama Metni: L'opéra de Sydney (Australie), samedi soir.

...

Kaynak Website: 20 Minutes France (<http://cache.20minutes.fr/>)

Kaynak Link: <http://cache.20minutes.fr/photos/>

Dosya (.jpg) URL: <http://cache.20minutes.fr/photos/2015/11/15/san-francisco-ca-november-ab1f-diaporama.jpg>

Orijinal Açıklama Metni: La porte de Brandebourg, qui se situe à l'entrée de l'ancien Berlin (Allemagne), samedi soir.

...

Kaynak Website: 20 Minutes France (<http://cache.20minutes.fr/>)

Kaynak Link: <http://cache.20minutes.fr/photos/>

Dosya (.jpg) URL: <http://cache.20minutes.fr/photos/2015/11/16/socialist-era-monument-of-brotherhood-62e6-diaporama.jpg>

Orijinal Açıklama Metni: A Pristina au Kosovo, le monument Fraternité et Unité.

...

[162]: Şekil 8.32.

Açıklama Metni: Priştine'nin Gençlik Sarayı Binası'nın hemen önündeki boşlukta konumlanan 2008'teki bağımsızlığın simgesi "Newborn" Anıtının 'R' harfinde fotoğraf çektiren Arnavutluk ve Kosova bayraklı çocuklar. 17 Şubat 2016 günü, bağımsızlığın 8. Yıldönümünde anıt, AB'nin Kosova'ya yönelik 'vize serbestisi'ndeki olumsuz yöndeki politikalarına 'gettolaşma' eleştirisi niteliğinde mavi gök beyaz bulutların üzerine gerilen dikenli tellere boyanmış gözükmektedir.

Kaynak Website: The Bohemian Blog (<http://www.thebohemianblog.com/>)

Kaynak Link: <http://www.thebohemianblog.com/2014/12/five-abandoned-churches-a-cellar-full-of-skulls.html>

Dosya (.jpg) URL: <http://www.thebohemianblog.com/wp-content/uploads/2013/11/Pristina-Elections-Kosovo-5-DR-900x600.jpg>

Müellif: Darmon Richter

Yükleyen: Darmon Richter

Yüklenme Tarihi: 25 Aralık 2014

...

[163-170]: Şekil 8.33.-8.40.

Açıklama Metni: (1) Bağımsızlık ilanının hemen öncesinde hükümet tarafından "Karrota" şirketine siparişi verilen "Newborn Anıtı" yapım aşamasında görülüyor, 2008. (2) Bağımsızlığın ilan edildiği akşam kutlamalarda anıtın açılışı, 17 Şubat 2008. (3) Anıtın, Kosova'nın 2.

Bağımsızlık yıldönümünde ülkenin bağımsızlığını tanıyan tüm devletlerin bayraklarına boyanmış versiyonu (4) Anıtın kamuflaj ve kalpli desenli versiyonu, 2014. (5) Anıtın grafitiyle boyanmış versiyonu, 2005. (5) Anıtın gözyüzü ve dikenli tellerle boyanmış versiyonu, 2016. (6) Anıtın 2017 yılında "E" harfine vurgu yapılan, yalıtılmışlığa tepkiyi devam ettiren ironik bir biçimde düzenlenmiş versiyonu, 2017.

Kaynak Website: Wikipedia (<https://journeyaroundtheglobe.com/>)

Kaynak Link:

<https://fr.0.wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9mci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvTmV3Ym9ybl8obW9udW1lbnQp>

Dosya (.jpg) URL:

<https://fr.0.wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly91cGxvYWQud2lraW1lZGlhLm9yZy93aWtpcGVkaWEvY29tbW9ucy8yLzIyL05FV0JPUk5fTW9udW1lbnRfYnVpbGRpbmdfcHJvY2Vzc18wMS5qcGc>

Müellif: Karrota

Yükleyen: Travail personnel

Yüklenme Tarihi: 15 Şubat 2008

Orijinal Açıklama Metni: La lettre "W" en phase de construction, **English:** Letter W in welding process

...

Kaynak Website: Bota Sot (<http://www.botasot.info/>)

Kaynak Link: <http://www.botasot.info/politika-lajme/656403/pavaresia-e-kosoves-cfare-kanododhur-ne-keto-9-vite/>

Dosya (.jpg) URL:

http://www.botasot.info/media/botasot.info/images/2017/February/17/auto_kes1487317129.jpg

Müellif: Karrota

Yükleyen: Diana Bunjau

Yüklenme Tarihi: 17 Şubat 2008

Orijinal Açıklama Metni: Zbullimi i obeliskut NEWBORN me 17 shkurt 2008

...

Kaynak Website: Wikipedi (<https://de.wikipedia.org/>)

Kaynak Link: https://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Newborn_Pristina_February_2013.jpg

Müellif: Eigenes Werk, Arild Vågen

Yükleyici: ArildV

Görselin Oluşturulma Tarihi: 25. Februar 2013, 15:19:39, **Editleme:** 18:25, 26. Feb. 2013

Orijinal Açıklama Metni: The Newborn monument inaugurated for Kosovo's Independence on the 17/02/2008. Repainted painted with flags of the countries that have recognized Kosovo's independence.

Orijinal Boyutları: 5.456 × 3.642 (8,08 MB)

...

Kaynak Website: Wikipedia (<https://fr.0wikipedia.org/>)

Kaynak Link:

<https://fr.0wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9mci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvTmV3Ym9ybl8obW9udW1lbnQp>

Dosya (.jpg) URL:

<https://fr.0wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly91cGxvYWQud2lraW1lZGlhLm9yZy93aWtpcGVkaWEvY29tbW9ucy90aHVtYi8xLzE3L01vbnVtZW50b19OZXdib3JuJTJDX1ByaXN0aW5hJTJDX0tvc292byUyQ18yMDE0LTA0LTE2JTJDX0REXzE4LkpQRy84MDBweC1Nb251bWVu dG9fTmV3Ym9ybiUyQ19QcmlzdGluYSUyQ19Lb3Nvdm8lMkNfMjAxNC0wNC0xNiUyQ19ER F8xOC5KUEc>

Müellif: Karrota

Yükleyen: Diego Delso

Yüklenme Tarihi: 16 Nisan 2014, 05:36:27

Orijinal Açıklama Metni: Le monument au look de camouflage militaire avec des cœurs (2014)

Español: Monumento Newborn, Pristina, Kosovo

English: Newborn monument, Pristina, Kosovo

...

Kaynak Website: Wikipedia (<https://fr.0wikipedia.org/>)

Kaynak Link:

<https://fr.0wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9mci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRmljaGllcjpOZXdib3JuX1ByaXN0dGluYV9TdW1tZXJfMjAxNV82LmpwZW>

Dosya (.jpg) URL:

<https://fr.0wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly91cGxvYWQud2lraW1lZGlhLm9yZy93aWtpcGVkaWEvY29tbW9ucy90aHVtYi9iL2JiL05ld2Jvcn5fUHJpc2h0aW5hX1N1bW1lcl8yMDE1XzYuanBnLzc5OXB4LU5ld2Jvcn5fUHJpc2h0aW5hX1N1bW1lcl8yMDE1XzYuanBn>

Müellif: Karrota

Yükleyen: Travail personnel

Yüklenme Tarihi: 8 Ağustos 2015

Orijinal Açıklama Metni: Lëtzebuergesch: D'Newborn-Monument zu Pristina am Kosovo am Summer 2015. **English:** The Newborn monument in Prishtina in Summer 2015.

...

Kaynak Website: Balkan Insight (<http://www.balkaninsight.com/>)

Kaynak Link: <http://www.balkaninsight.com/en/blog/no-good-old-days-in-pristina-03-08-2016>

Dosya (.jpg) URL:

<http://www.balkaninsight.com/en/file/show//Images/Images.New/Thumb%20for%20galleries/Pristina%203%20640.png>

Müellif: Karrota

Yükleyen: Slobodan Georgiev

Yüklenme Tarihi: 09 Mart 2016

...

Kaynak Website: Wikipedia (<https://fr.0wikipedia.org/>)

Kaynak Link:

<https://fr.0wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9mci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRmljaGllcjpOZXdib3JuX01vbnVtZW50XzIwMTcuanBn>

Dosya (.jpg) URL:

<https://fr.0wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly91cGxvYWQud2lraW1lZGhhLm9yZy93aWtpcGVkaWEvY29tbW9ucy90aHVtYi9mL2Y3L05ld2Jvcn5fTW9udW1lbnRfMjAxNy5qcGcvODAwcHgtTmV3Ym9ybl9Nb251bWVudF8yMDE3LmpwZw>

Müellif: Karrota

Yükleyen: Travail personnel

Yüklenme Tarihi: 15 Ağustos 2017

Orijinal Açıklama Metni: English: Newborn Monument 2017

...

[164, 165, 166]: Şekil 8.41, 8.42, 8.43.

Açıklama Metni: Rahibe Teresa Bulvarı, üç farklı dönem boyunca her yeni gelen erkin gösteri sahası (1) Erken 20.yy'da bulvarın henüz yeni bir cadde olarak görünümü. (2) Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti döneminde Priştine'nin başkentleştirildiği dönemde bulvar boyunca modernist yapılar ve peyzaj düzenlemesi. (3) Bağımsızlık-sonrası tamamen yayalaştırılarak ve karşı-ulusal vizyonun yansıtıldığı anıtlarla düzenlenen "Rahibe Teresa Bulvarı'nın" güncel görünümü, 2014.

Kaynak Website: 'Prishtina e vjeter' Facebook Page (www.facebook.com)

Kaynak Link:

<https://www.facebook.com/107420032671378/photos/a.347760751970637.80078.107420032671378/349781338435245/?type=3&theater>

Orijinal Açıklama Metni: Komuna e Prishtinës

Yüklenme Tarihi: July 26, 2012

...

Website: ‘Prishtina e vjeter’ Facebook Page

Açıklama:

Tarih: 18 Mart 2014

Kaynak Link:

<https://www.facebook.com/107420032671378/photos/a.347760751970637.80078.107420032671378/628119047268138/?type=3&theater>

...

Kaynak: Common Ground Laboratory Prishtina, Town Planning Design Workshop, Politecnico di Milano | AY 2013/2014

Müellifi: Filippo Romano

Yayınlanma Tarihi: 2014

...

[167]: Şekil 8.44.

Açıklama Metni: “Rahibe Teresa Bulvarı’nın” havadan görünümü

Kaynak Website: Lajmi.net (<http://lajmi.net/>)

Kaynak Link: <http://lajmi.net/vetevendosje-mobilizohet-per-proteste-policia-bllokon-sheshin-ibrahim-rugova/>

Dosya (.jpg) URL: <http://lajmi.net/wp-content/uploads/2015/11/air-prishtina-640x358.jpg>

Müellif: Lajmi.net Arşivi

Yükleyen: Lajmi.net

Yüklenme Tarihi: 17 Kasım 2015

Orijinal Açıklama Metni: Qendra e Prishtinës / arkiv

...

[168]: Şekil 8.45.

Açıklama Metni: Priştine’nin “Nëna Tereza Bulvarı” üzerinde kurgulanmış, yayalara yönelik promenadaki ilk durak: “Kosova Kurtuluş Ordusu” lider ekibinden şehit “Zahir Pajaziti Anıtı” ve hemen önünde duran dönemin Cumhurbaşkanı Atifete Jahjaga’nın saygı duruşunu gösteren bir fotoğraf.

Kaynak Website: Presidency of the Republic of Kosovo (<http://www.president-ksgov.net/>)

Kaynak Link: <http://www.president-ksgov.net/?page=2,6,4240>

Dosya (.jpg) URL: [http://www.president-](http://www.president-ksgov.net/repository/images/main/17_02_2016_2850921_17_02_2016_Homazhe_3.jpg?14821456)

[ksgov.net/repository/images/main/17_02_2016_2850921_17_02_2016_Homazhe_3.jpg?14821456](http://www.president-ksgov.net/repository/images/main/17_02_2016_2850921_17_02_2016_Homazhe_3.jpg?14821456)
14

Müellif: Presidency of the Republic of Kosovo (Kosova Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı)

Yükleyen: Presidency of the Republic of Kosovo (Kosova Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı)

Yüklenme Tarihi: 17 Şubat 2016

...

[169, 170, 171]: Şekil 8.46, 8.47, 8.48.

Açıklama Metni: Aynı promenad üzerinde sırasıyla yer alan (1) “Rahibe Teresa” Anıtı, (2) Savaşta kadın kahramanlara adanmış “Heroinat Anıtı” ve (3) “İskender Bey Heykeli” (Orj. “*Gjergj Kastrioti Skënderbeu*”)

Kaynak Website: Journey Around the Globe (<https://journeyaroundtheglobe.com/>)

Kaynak Link: <https://journeyaroundtheglobe.com/2014/05/20/pristina-kosovo/>

Dosya (.jpg) URL: https://journeyaroundtheglobe.files.wordpress.com/2014/05/img_6609.jpg

Müellif: Nahid Sultana

Yükleyen: Nahid Sultana

Yüklenme Tarihi: 20 Mayıs 2014

Orijinal Açıklama Metni: A statue of Mother Teresa in Mother Teresa Street in Pristina, Kosovo

...

Kaynak Website: Molos Group (<http://molosgroup.com/>)

Kaynak Link: <http://molosgroup.com/heroinat-memorial-2/>

Dosya (.jpg) URL: <http://molosgroup.com/wp-content/uploads/2015/09/Web8.jpg>

Müellif: Molos Group

Yükleyen: Molos Group

...

Kaynak Website: Gazeta Shqip (<http://gazeta-shqip.com/>)

Kaynak Link: <http://gazeta-shqip.com/lajme/2016/07/11/vetem-me-adhurim-mund-te-flasesh-per-skenderbeun/>

Dosya (.jpg) URL: https://journeyaroundtheglobe.files.wordpress.com/2014/05/img_6609.jpg

Yükleyen: Zamira Çavo

Yüklenme Tarihi: 11 Temmuz 2016

...

[172]: Şekil 8.49.

Açıklama Metni: Priştine’nin “Nëna Tereza Bulvarı” üzerinde kurgulanmış yayalara yönelik ritüel promenaddaki kurgunun benzerleri, ülkenin diğer kimi belli başlı şehirlerinde de savaş-sonrası dönemde, bağımsızlıkla birlikte kurgulanmaya başlanmış gözüktür. Yukarıdaki fotoğrafta, bir şehit anıtı önünde Yakova (Arn. “*Gjakova*”) şehrinde Tarihi Pashtriku Oteli’nin karşısında anma töreninde eski Cumhurbaşkanı Atifete Jahjaga ve devlet temsilcileri görünüyor.

Kaynak Website: President of the Republic of Kosovo (<http://www.president-ksgov.net/>)

Kaynak Link: <http://www.president-ksgov.net/?page=2,6,4240>

Dosya (.jpg) URL: <http://www.president->

[ksgov.net/repository/images/main/17_02_2016_2712381_17_02_2016_Homazhe_6.jpg?14821456](http://www.president-ksgov.net/repository/images/main/17_02_2016_2712381_17_02_2016_Homazhe_6.jpg?14821456)
14

Müellif: Presidency of the Republic of Kosovo (Kosova Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı)

Yükleyen: Presidency of the Republic of Kosovo (Kosova Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı)

Yüklenme Tarihi: 17 Şubat 2016

...

[173, 174]: Şekil 8.50., 8.51.

Açıklama Metni: (1) Ritüel promenadın en uç kutbunda yer alan “İbrahim Rugova Heykeli”, (2) Heykelin yapımı için açılan yarışmadaki alternatiflerin minyatürleri gözüküyor.

Kaynak Website: Illryia Press (<http://illyriapress.com/>)

Kaynak Link: <http://illyriapress.com/prishtina-perjeteson-figuren-e-rugoves/>

Dosya (.jpg) URL: http://illyriapress.com/illyria_content/uploads/2013/09/Shtatorja-e-Rugoves-E.jpg

Müellif: Ramadan Muçolli

Yükleyen: Ramadan Muçolli

Yüklenme Tarihi: 27 Eylül 2013 – 2:33 PM

Orijinal Açıklama Metni: Prishtina përjetëson figurën e Rugovës

...

Kaynak Website: Kosova Press (<http://www.kosovapress.com/>)

Kaynak Link: <http://www.kosovapress.com/archive/?cid=2,84,158880>

Dosya (.jpg) URL: http://www.kosovapress.com/repository/images/thumb_660x375/rugova-statujat_822901.gif

Yüklenme Tarihi: 21 January 2013

Orijinal Açıklama Metni: Competition for statue of former president Rugova completed

...

[175, 176]: Şekil 8.52, 8.53.

Açıklama Metni: (1) Yeni ulusal vizyonun toponomik ve altyapısal atılım üzerinden inşası: “İbrahim Rugova” otoyolundan bir görünüm. (2) “İbrahim Rugova Otoyoluna Hoşgeldiniz”

Kaynak Website: Drive Europe News (<https://driveeuropenews.com/>)

Kaynak Link: <http://www.kosovomotorway.com/route7/sq/project/engineering-challenge/>

Dosya (.jpg) URL: <https://driveeuropenews.files.wordpress.com/2015/10/arken-xhaferi.jpg>

Yüklenme Tarihi: 22 Ekim 2015

Orijinal Açıklama Metni: Speaking of new road openings in the region, the first segment of the new Route 6 Pristina-Skopje (Kosovo-Macedonia) motorway opens on Sunday says a tweet from Kosovan Foreign Minister Hashim Thaci. The new stretch is 15km and cuts around 30mins of the

2h30 journey The Blonde Gypsy tells us. The full length should open next year. Meanwhile the EIB is interested in funding a new Pristina-Nis (Kosovo-Serbia) motorway according to World Highways this week. Since Nis already has a motorway link to Belgrade (and then to Budapest, Vienna, etc), this new road would put the Kosovan capital on the European road network for the first time. Further details are yet to be announced

...

[177, 178]: Şekil 8.54, 8.55.

Açıklama Metni: (1) Yeni ulusal vizyonun altyapı yatırımları kapsamında, KKO liderlerinden Adem Jashari'nin isminin verildiği "Uluslararası Adem Jashari Havalimanı'ndan" bir görünüm. (2) Mitroviça ketindeki 28,500 kişilik "Adem Jashari Olimpik Stadyumu".

Kaynak Website: Tekeli Sisa Mimarlık Ortaklığı (<http://tekelisisa.com/>)

Kaynak Link: http://tekelisisa.com/en/?portfolio_page=pristina-international-airport-adem-jashari

Dosya (.jpg) URL: <http://www.airportpristina.com/uploads/54802dd2b8d39a664d000eaf/Foto-1-terminal.JPG>

Müellif: PIA "Adem Jashari" Limak Kosova

Orijinal Açıklama Metni: Prishtina International Airport "Adem Jashari" Limak Kosovo

...

Kaynak Website: Daily Track Pic (<http://dailytrackpic.com/>)

Kaynak Link: <http://dailytrackpic.com/2013/08/30/stadiumi-olimpik-adem-jashari-kosovska-mitrovica-kosovo/>

Dosya (.jpg) URL: <https://dailytrackpic.files.wordpress.com/2013/08/kosovska-mitrovica.png>

Yükleyen: Scott Meier

Yüklenme Tarihi: 30 Ağustos 2013

Orijinal Açıklama Metni: As I continue down the list of European countries, I get to Kosovo today. The track of the day today is found inside Stadiumi Olimpik Adem Jashari. This is the largest stadium in the country, and can hold up to 28,500 people. It is used mostly for soccer. I was unable to find any more information on this stadium, so I'm not sure how old it actually is. It appears to be fairly old though.

...

[179, 180, 181]: Şekil 8.56, 8.57, 8.58.

Açıklama Metni: Kosova Kurtuluş Ordusu liderlerinden Adem Jashari'nin ailesiyle birlikte öldürüldüğü anıt evi ve anıt mezarlığı etrafında tasarlanan şehitlik.

Kaynak Website: The Bohemian Blog (<http://www.thebohemianblog.com/>)

Kaynak Link: <http://www.thebohemianblog.com/2016/01/a-field-of-blackbirds-dark-tourism-in-kosovos-former-conflict-zones.html>

Dosya (.jpg) URL: <http://www.thebohemianblog.com/wp-content/uploads/2016/01/Blackbirds-3-Prekaz-6-600x400.jpg>

Yükleyen: Darmon Richter

Yüklenme Tarihi: 31 Ocak 2016

...

Kaynak Website: The Bohemian Blog (<http://www.thebohemianblog.com/>)

Kaynak Link: <http://www.thebohemianblog.com/2016/01/a-field-of-blackbirds-dark-tourism-in-kosovos-former-conflict-zones.html>

Dosya (.jpg) URL: <http://www.thebohemianblog.com/wp-content/uploads/2016/01/Blackbirds-3-Prekaz-5.jpg>

Yükleyen: Darmon Richter

Yüklenme Tarihi: 31 Ocak 2016

...

Kaynak Website: The Bohemian Blog (<http://www.thebohemianblog.com/>)

Kaynak Link: <http://www.thebohemianblog.com/2016/01/a-field-of-blackbirds-dark-tourism-in-kosovos-former-conflict-zones.html>

Dosya (.jpg) URL: <http://www.thebohemianblog.com/wp-content/uploads/2016/01/Blackbirds-3-Prekaz-3.jpg>

Yükleyen: Darmon Richter

Yüklenme Tarihi: 31 Ocak 2016

...

[182]: Şekil 8.59.

Açıklama Metni: Kosova Kurtuluş Ordusu mensupları için dikilmiş bir anıt, Skenderaj.

Kaynak Website: Panoramio (<http://www.panoramio.com/>)

Kaynak Link: <http://www.panoramio.com/photo/6355604>

Dosya (.jpg) URL: <http://static.panoramio.com/photos/large/19013486.jpg>

Yükleyen: Presken

Yayınlanma Tarihi: 7 Aralık 2007

Orijinal Tarihi: 2004/12/21 05:00:48

Orijinal Açıklama Metni: UCK Memorial in Marine - Skenderaj

Ayrıntılar: Kamera: Hewlett-Packard Company HP PhotoSmart 315

Poz: 0.002s, Odak Uzunluğu: 5.88mm, F/Dur: f/9.800, Pozlama Eğimi: 0.00 EV, Flaşsız

...

[183-186]: Şekil 8.60.-8.63

Açıklama Metni: Antikleştirme ve manipülatif restorasyon hareketi kapsamında: (1) Priştine “Union Hoteli” (eski hali) yandıktan sonra (2) yapılan konstrüksiyonda (yenisi: “United Colours of

Benetton”) Arnavut ulusal kahramanı “Skanderbeg’in” büstü minyatür olarak pencere sövelerinde kemer kısımlarında vurgulandı. (3) Prizren’in sembol yapılarından “Theranda Oteli” yapıldığı dönemde görülüyor. (4) Bağımsızlık-sonrası dönemde yeniden elden geçirilen otel çıkılan yeni katlar ve Rönesans çağrışımlı plastik kolonad, alınlık vb. öğelerin kullanımıyla bambaşka bir karaktere dönüştürülmüştür.

Kaynak Website: La Voce dell’Aquila (<http://lavocedellaquila.com/>)

Kaynak Link: <http://lavocedellaquila.com/2017/07/11/prishtina-centro-urbano-simbolo-della-rinascita-del-kosovo/>

Dosya (.jpg) URL: <https://i1.wp.com/lavocedellaquila.com/wp-content/uploads/2017/07/Union-Hotel-Prishtina.jpg?w=490>

Yükleyen: Katia Pisani

Yayınlanma Tarihi: 11 Temmuz 2017

Orijinal Açıklama Metni: Lo Union Hotel e la Statua di Skanderbeg

...

[187-189]: Şekil 8.64.-8.66.

Açıklama Metni: Tanrıça “Hynasha”nın antik Dardania imgeselliği içerisinde kullanımı: (1) Priştine Belediyesi Amblemi, (2) “Priştine Film Festivali” Afişi ve (3) “Hynasha’nın” sembolize edilerek kullanıldığı “Priştine Film Festivali’nde” verilen ödülün görünümü.

Kaynak Website: Wikipedia (<https://en.0wikipedia.org/>)

Kaynak Link:

<https://en.0wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly91bi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRmlsZTpQcmlzaHRpbmFfFTXVuaWNpcGFsaXR5X1NlYWwuc3Zn>

Dosya (.jpg) URL:

<https://en.0wikipedia.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly91cGxvYWQud2lraW1lZGhhLm9yZy93aWtpcGVkaWEvZW4vdGh1bWIvZi9mMi9QcmlzaHRpbmFfFTXVuaWNpcGFsaXR5X1NlYWwuc3ZnLzI4NXB4Müellif: Luan Tashi>

Müellif: Luan Tashi

Yükleyen: Brands of the World

Yüklenme Tarihi: 21 Ekim 2015

Orijinal Açıklama Metni: Official Seal of Prishtina Municipality

Orijinal Boyutları: 285 × 366 (229 KB)

...

Kaynak Website: Wikiwand (<http://www.wikiwand.com/>)

Kaynak Link: http://www.wikiwand.com/en/Prishtina_International_Film_Festival

Dosya (.jpg) URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9d/PRIFILM_BLACK.jpg

Müellif: Prifilmfest

...

Kaynak Website: Skyscraper City (<http://www.skyscrapercity.com/>)

Kaynak Link: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=886902>

Dosya (.jpg) URL: http://www.priilmfest.org/english/f/PFF09_04.JPG

Orijinal Açıklama Metni: English: Awards at PriFilmFest.

...

[190-193]: Şekil 8.67-8.70

Açıklama Metni: “Kosovo: *The Young Europeans*” reklam kampanyasından görüntüler.

Kaynak Website: Samlil (<http://www.samlil.co.il/>)

Kaynak Link: <http://www.samlil.co.il/kosovo-the-young-europeans/>

Dosya (.jpg) URL: http://www.samlil.co.il/wp-content/uploads/2009/12/kosovo_e.jpg

...

Kaynak Website: Myspace (<https://myspace.com/>)

Kaynak Link: <https://myspace.com/kosovoyoung/photos>

Dosya (.jpg) URL: [https://a1-](https://a1-images.myspacecdn.com/images02/126/09090e8a9094486db74dd8bb4c30732d/full.jpg)

[images.myspacecdn.com/images02/126/09090e8a9094486db74dd8bb4c30732d/full.jpg](https://a1-images.myspacecdn.com/images02/126/09090e8a9094486db74dd8bb4c30732d/full.jpg)

...

Kaynak Website: Shooting Gallery Asia (<http://www.shootinggalleryasia.com/>)

Kaynak Link: <http://www.shootinggalleryasia.com/director-video/the-young-europeans-kosovo/>

Orijinal Açıklama Metinleri: The Kosovo Nation Branding Campaign: The Young Europeans

Ayrıntılar: Yönetmen: Eric Will, Client: Kosovo.

...

Kaynak Website: Republic of Kosovo, Ministry of Foreign Affairs (<http://www.mfa-ks.net/>)

Kaynak Link: <http://www.mfa-ks.net/?page=2,195,2249>

Dosya (.jpg) URL: [http://www.mfa-](http://www.mfa-ks.net/repository/images/666_362/666_362_21_02_2014_8579814_Young_Europeans.jpg)

[ks.net/repository/images/666_362/666_362_21_02_2014_8579814_Young_Europeans.jpg](http://www.mfa-ks.net/repository/images/666_362/666_362_21_02_2014_8579814_Young_Europeans.jpg)

Orijinal Açıklama Metni: Located in the heart of the Balkans, Kosovo serves as a connecting bridge between the South Eastern European countries.

...